

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 3, 2021

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 3, 2021
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Свідоцтво про державну реєстрацію – серія КВ № 21525-11425 Р від 08.09.2015.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 4 від 17.04.2021 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галуцько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, доцент (науковий редактор); **Журавльов Д.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Козін С.М.** – кандидат юридичних наук; **Короед С.О.** – доктор юридичних наук, доцент; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, заслужений юрист України; **Мануїлова К.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Севрук В.Г.** – кандидат юридичних наук; **Влад Вернигора** – L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Таллін, Естонія).

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць.
Випуск 3. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. – 232 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03118, м. Київ, вул. Козацька, 116, к. 206, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2021

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.1>

ВАСЕЦЬКИЙ В.Ю.

**ВПЛИВ ЗАХІДНОЇ ТРАДИЦІЇ НА РОЗВИТОК ПРАВОВИХ ІНСТИТУЦІЙ УКРАЇНИ
ЯК НАСЛІДОК ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ В ЄВРОПІ XIII–XVII СТ.**

**THE INFLUENCE OF WESTERN TRADITION ON THE DEVELOPMENT
OF LEGAL INSTITUTIONS OF UKRAINE AS A CONSEQUENCE
OF HISTORICAL EVENTS IN EUROPE IN THE XIII–XVII CENTURIES**

Становлення України як самостійної суверенної держави пов'язане з важливими історичними подіями, які суттєво вплинули на її сьогодення. Із цих позицій дослідження історії України як важливого компонента загальноєвропейського історичного процесу сприятиме об'єктивному сприйняттю сучасниками історичного минулого українського народу.

Мета роботи стосується ретроспективного розгляду динамічного процесу державно-правових явищ, які відбувались в Україні-Русі та навколо неї у XIII–XVII ст., які визначили основні тенденції вільного в той час розвитку України в напрямі її наслідування досягнень західної цивілізації.

Значається, що після татаро-монгольської навали у 1240 р. Руська держава не могла існувати. Тільки з 1331 р. у Києві та в інших українських містах було відновлено княже правління. Із середини XIV ст. на українських землях спостерігаються дві тенденції: європеїзація місцевого життя на основі магдебурзького права та розвиток військово-демократичного ладу, що відобразилося в Запорізькій Січі та Гетьманщині.

З Європейською Реформацією XVI–XVII ст. та Революцією Богдана Хмельницького пов'язані масштабні історичні події, які у правовій сфері породили низку положень доктринального характеру і з'явилися витоком правових змін. Тридцятирічна війна закінчилася підписанням Вестфальського миру 1648 р., який виявився витоком сучасного міжнародного права. У договорі зазначається роль України як помітної політичної сили Східної Європи. Національна революція в Україні 1648–1676 рр. характеризувалася масовим соціальним та збройними протестами, кардинальними змінами всіх сфер життєдіяльності суспільства. У цьому відношенні за масштабом вона порівнянна із суспільно-політичними рухами у країнах Центральної і Західної Європи.

Робиться висновок, що в історичному аспекті західна традиція значною мірою вплинула на вибір Україною свого шляху розвитку. Суттєві історичні події XIII–XVII ст., що мали місце в Західній і Східній Європі, торкнулися значної кількості країн і мали важливі довгострокові наслідки в правовій сфері, не оминаючи в цьому відношенні України.

Ключові слова: *витоки державності України, витоки та джерела права, історичний аспект, масштабні історичні події, державно-правові явища.*

The formation of Ukraine as an independent sovereign state is associated with important historical events that have significantly affected its present. From these positions, the study of the history of Ukraine as an important component of the European historical process will contribute to the objective perception of contemporaries of the historical past of the Ukrainian people.

The purpose of the paper is to retrospectively consider the dynamic process of state and legal phenomena that took place in Ukraine and around it in the XIII–XVII centuries, which identified the main trends of free development of Ukraine at that time in the direction of its perceive of Western civilization.

It is noted that after the destruction by the Tatar-Mongols in 1240, the state of Kievan Rus could not exist. Only from 1331 in Kiev and other Ukrainian cities, the prince's rule was restored. From the middle of the XIV century there are two tendencies in the Ukrainian lands: the Europeanization of city life on the basis of Magdeburg law and the development of the military-democratic system, which was reflected in the Zaporizhzhya Sich and the Hetmanate.

With the European Reformation of the XVI–XVII centuries and the Revolution of Bohdan Khmelnytsky are connected large-scale historical events, which in the legal sphere gave rise to a number of provisions of a doctrinal nature and were the source of legal changes. The Thirty Years' War ended with the signing of the Peace of Westphalia in 1648, which proved to be the source of modern international law. The agreement mentions the role of Ukraine as a prominent political force in Eastern Europe. The national revolution in Ukraine in 1648–1676 was characterized by mass social and armed protests and cardinal changes in all spheres of society. In this respect, it is comparable in scale with the socio-political movements in Central and Western Europe.

It is concluded that in the historical aspect, the Western tradition has significantly influenced Ukraine's choice of its path of development. Significant historical events of the XIII–XVII centuries, which took place in Western and Eastern Europe, affected a significant number of countries and had important long-term consequences in the legal sphere, not bypassing Ukraine in this regard.

Key words: *origins of Ukrainian statehood, origins and sources of law, historical aspect, large-scale historical events, state and legal phenomena.*

Вступ. Трагічні події, що трапилися в Україні, починаючи з кінця 2013 року зумовили необхідність знову торкнутися багатьох аспектів історії українського народу, його культури, державності, правових інститутів – практично всіх аспектів життя країни і людей, що у ній живуть. Актуальним є питання удосконалення також і правової системи України, її прагнення досягти європейських стандартів, що відбуваються у часи, коли світ зазнає величезних змін, коли він відходить від попередніх досягнень, але не уявив ще свого сучасного положення і в загальному розумінні не може з певною достовірністю прогнозувати майбутнє становище. Із цих позицій доцільним є дослідження історичних аспектів розвитку джерел права, його витоків, роблячи акцент на зв'язок із важливими історичними подіями, які певним чином вплинули не тільки на тодішнє життя, а й мали довгострокову дію в майбутньому.

З іншого боку, історичні події необхідно розглядати як динамічні процеси, що відбуваються у просторі і часі. Тенденції суттєвих змін, що зумовлені науковим і технологічним прогресом, особливо прискорилися останнім часом. Ці зміни проявляються з позитивної сторони, але мають суттєві негативні прояви, наслідком яких є, наприклад, поява можливості розповсюдження засобів масового знищення, різке зростання кількості терористичних організацій, що також використовують можливості сучасних досягнень.

Постановка завдання. Звідси випливає мета доповіді, яка стосується ретроспективного розгляду динамічного процесу державно-правових явищ, які відбувались в Україні-Русі та навколо неї у XIII–XVII ст., які визначили основні тенденції вільного в той час розвитку України в напрямі її наслідування досягнень західної цивілізації.

Результати дослідження. Як зазначає Ю. Терещенко, Україна в силу свого географічного і геополітичного становища перебувала під перехресними впливами азійсько-кочового, візантійського та європейського світів, по-різному інтегруючи впливи кожного з них. Вирішальним напрямом її соціокультурної і політичної орієнтації все ж була європейська цивілізація. У надзвичайно складних взаємовідносинах двох типів європейської цивілізації – західної

(католицько-протестантської) і східної (греко-православної) – Україна прагнула до поєднання обох традицій у живий соціально-політичний і культурний синтез. Україна ніколи не потребувала «революції», подібної до здійсненої Петром I з метою європеїзації Росії; більш того, тривалий час вона служила для останньої важливим шляхом проникнення західноєвропейських впливів [1, с. 5–8].

На підтвердження своєї думки Ю. Терещенко наводить відповідне висловлювання М. Грушевського, що український народ у порівнянні з російським «є народом західної культури – одним із найбільш багатих східними, орієнтальними впливами, але все-таки по всьому складу своєї культури й свого духу народом західним, тим часом як великоруський, хоч і європеїзований, стоїть цілком у власті орієнтального духу й стихії». Вивчення історії України саме як важливого компонента загальноєвропейського історичного процесу у її розмаїтих зв'язках із західним світом сприятиме об'єктивному і органічному сприйняттю сучасниками історичного минулого українського народу.

Переломною віхою в історичному розвитку України-Русі стали трагічні події наприкінці 1240 р., коли монгольські орди зруйнували Київ і рушили далі до східноєвропейських країн. Всю тодішню Європу і весь тодішній Світ охопила паніка, на Русі, у Візантії та на Балканах події розвивались динамічним чином. Бату-хан рушив на Захід, зруйнував всю південно-західну Русь, Угорщину, Польщу. Проте в Чехії під Оломоуцем зазнав поразки від чеського Короля Вацлава. Незважаючи на те, що Вацлав чеський загинув у бою з монголами, а поле битви залишилось також за ними, монголи не мали сили рухатись далі і змушені були повертати назад. Саме тоді Імператор Священної Римської імперії, дізнавшись, що монголи відмовились від подальшого просування до Риму та Атлантики, виголосив під час своєї тронної промови фразу: «Моя мандрівка на Мальту відкладається». Це означало, що Західний світ було врятовано. Проте незважаючи на те, що Бату-хан повернув зі своєю ордою на схід і частково залишив Галицьку Русь у спокої, обклавши її даниною, проблеми, які існували на Русі до Батиевого нашествия, навіть у цьому регіоні вирішені не були.

Окремо додаємо, що одразу після цих трагічних подій про українські землі немає жодних згадок. Проте вже 1245 р. Плано Карпіні, легат Папи Інокентія IV, згадує київського тисяцького, який його зустрів у Києві. Незважаючи на те, що тисяцькі керували містом під контролем монгольських баскаків, факт їх існування свідчить про початок відродження українського міста після Батиевого погрому [2, с. 253–336].

У взаємовідносинах із Золотою Ордою Руська держава була приречена і два століття перебувала під кочовою експансією, що позначилось на правосвідомості та правовій культурі Русі. По-перше, на фоні жорстоко централізованої мілітарної організації татаро-монголів стала очевидною нежиттєздатність удільної форми Руської держави. По-друге, централізаторська ідеологія Орди була спрямована на поступову нейтралізацію національної знаті та приведення її в залежний від завойовників стан. Єдиною підставою для отримання «ярлика на управління» була особиста прихильність із боку ханської влади до власника такого ярлика.

Тільки з 1331 р. у Києві, а одночасно з ним і в інших українських містах, було відновлено княже правління, тобто функції управління містом перейшли до князя. Як зазначає М. Недюха, розпочинаючи із середини XIV ст. у розвитку місцевого самоврядування на українських землях спостерігаються дві тенденції. Перша з них характеризується європеїзацією місцевого життя в українських містах на основі, зокрема, магдебурзького права, тоді як друга пов'язана з розвитком військово-демократичного ладу, що зародився в середовищі українського козацтва та знайшов своє подальше втілення в Запорізькій Січі та Гетьманщині [3, с. 84].

У той період у Середньовічній Європі відбувалися суттєві зміни в політичному та економічному житті. Феодальна роздробленість поступалася процесам зміцнення держав, стихійні ринкові відносини замінювалися стійкими комерційними зв'язками. Одночасно цей період характеризувався прокладанням нових торгівельних шляхів, відкриттям невідомих до цього земель, намаганням встановити зв'язки на нових землях, які, однак, часто приймали грабінницькі риси.

Оскільки саме Візантія була духовною батьківщиною руського православ'я, на нашу думку, поразкою культурних здобутків тогочасного світу стало падіння Константинополя у 1453 р. Говорячи про ті події, Л. Кушинська виокремлює такі аспекти. По-перше, падіння Константинополя вплинуло на розстановку сил в Європі, зокрема зміцнилось Московське князівство, яке декларувало себе «Третім Римом». По-друге, було тимчасово перекрито торгівельний шлях зі Сходу на Захід. Тобто західно-європейським торгівельним компаніям довелося шукати порозуміння з новим, більш «проблемним» економічним гравцем – Османською імперією [4, с. 117].

Однак активізація економічного життя провідних держав Європи, потреба надати цим стосункам стабільного характеру зумовили зміни в нормативно-правовому регулюванні відносин, насамперед економічних. Правила торгівлі, відомі як *Lex mercatoria*, та правила міського самоврядування, відомі як Магдебурзьке право, закріплюються на теренах середньовічної Європи.

У державах Східної Європи (в тому числі на теренах роздробленої Русі) розвиток міського права протікав значно повільніше. Спочатку Магдебурзьке право виникло у Львові, Луцьку, Перемишлі та інших містах, тобто «переміщувалося» із західного напрямку, і тільки в 1494 році з метою пожвавлення господарства міста Києву було надано Магдебурзьке право. У 1494–1497 рр. був утворений і запрацював київський магістрат. Відтак основою київського життя з початку 90-х рр. XV ст. до кінця XVIII ст. стало Магдебурзьке право, яке й визначало статус міста не лише у Великому князівстві Литовському та Речі Посполитої, а й за часів Гетьманщини під безпосередньою владою Російської імперії. Статус Києва як вільного міста залишався переважно непорушним.

Порівняння становища у правовій сфері в державах Західної і Східної Європи також показує певні відмінності. У Західній Європі особливе значення мало повернення до основ римського права, оскільки воно найповніше відповідало суспільним і майновим потребам того часу. Процеси в цьому відношенні відомі як рецепція римського права. Розробка основних правових ідей відбувалася переважно в університетах, правова ідеологія була основним джерелом права на європейському правовому просторі. Праці п'ятих найвидатніших юристів – Ульпіана, Папініана, Гая, Павла та Модестіна – були джерелом права в період Середньовіччя і Відродження в континентальній Європі. Завдяки діяльності університетів Середньовіччя на базі Зводу законів Юстиніана була створена університетська доктрина права, а з нею і відповідна правосвідомість, що є історичним етапом становлення, зокрема, романо-германської правової системи [5, с. 114–116].

Руські землі з попередніх епох отримали історико-правову спадщину, яка в майбутньому відіграла вирішальну роль у подальшому державно-правовому розвитку відновленої країни [4, с. 115]. Наприклад, Київське князівство підпадає під владу Великого князівства литовського, а згодом і Польського королівства, що певним чином сприяло відновленню тутешніх земель після суцільного занепаду XIII ст.

Разом із цим, як зазначають І. Усенко, В. Бабкін та ін., джерелами права в об'єднаних литовськими князями руських князівствах традиційно вважається звичаєве право, Руська Правда, церковні статuti. Для феодальної держави станових категорій право апіорі не може бути нововведенням – воно існує «від віку», так, як існує вічна справедливість. Панування принципу «старовини» призводило до культивування звичаєвого права як головного регулятора правових відносин. Присутність неписаних правових звичаїв мала прояв в обрядовості, яка є яскравою характерною рисою, зокрема, і українського права того часу. На українських землях Великого князівства Литовського у XIV–XVI ст. продовжували розвиватися правові традиції попередніх періодів. Більшість із них знайшла відображення і закріплення в законодавчих збірниках та в різного роду нормативних актах, виданих великими князями. [6, с. 178–199].

З Європейською Реформацією XVI–XVII ст. та Революцією Богдана Хмельницького пов'язані масштабні історичні події, які у правовій сфері породили низку положень доктринального характеру і з'явилися витоків правових змін. Це різні події, але їх об'єднує те, що вони відбувалися протягом майже одного історичного періоду на одному континенті і зумовили взаємний вплив.

На фоні соціально-політичних та економічних змін в Європі в період Реформації отримав розповсюдження протестантизм, який пов'язують з іменами Мартіна Лютера, Жана Кальвіна, Ульріха Цвинґлі. Одночасно католицька церква і єзуїти протистояли Реформації і очолили Контрреформацію. Наслідком цього протистояння стала Тридцятирічна війна – перша загальноєвропейська війна 1618–1648 рр. між союзом католицьких і коаліцією протестантських держав. До союзу католицьких держав, або Габсбурзького блоку входили Іспанія, Священна Римська імперія, католицькі князівства Німеччини, Португалія. Католицький союз підтримували Річ Посполита включно з українськими козаками. До антигабсбурзької коаліції входили німецькі протестантські князівства, Франція, Швеція, Данія, Голландія, Англія. Спочатку Тридцятирічна війна мала характер релігійної війни між католиками та протестантами, але поступово в ході подій більше втрачала первісний характер. Війна відображала глибинні процеси розвитку капіталізму та становлення системи національних держав у феодальній Європі [7, с. 136]. У європейській історії ця війна залишилася одним із найжахливіших європейських конфліктів.

Тридцятилітня війна в Європі XVII ст. закінчилася підписанням у 1648 р. одночасно в Мюнстері та Оснабрюці мирних договорів, які отримали загальну назву Вестфальського миру 1648 року. Обидва договори стали основою миру насамперед між воюючими сторонами та їхніми союзниками. Вони врегулювали протиріччя періоду Тридцятирічної війни, стали ключовим поворотним моментом у розвитку сучасної романо-германської правової системи. Вважається, що Вестфальський мир містить низку положень доктринального характеру і виявився витоком сучасного міжнародного права. Україна, репрезентована населенням Трансильванії і запорозьким козацтвом, як зазначається в договорах, була помітною політичною силою Східної Європи. З урахуванням цього вона впливала як на європейські процеси, так і на формування міжнародного правопорядку [8, с. 260–261].

У цей же період на початку XVII ст. в Україно-Руських землях склалася ситуація, яку можна назвати революційною. Державотворчий принцип, що склався під час литовського панування – «Ми старого не рушасмо, а нового не введемо» – в україно-руських землях з 1648 р. вже не діяв. Б. Тищик та І. Бойко зазначають, що зміни в суспільно-політичному житті та соціально-економічній ситуації в період Національно-визвольної війни відобразились у джерелах і розвитку окремих галузей феодального права України. У цей період переважно зберегли чинність попередні джерела права, але припинили дію ті правові джерела, які були пов'язані з пануванням польських магнатів, польської шляхти і католицької церкви в Речі Посполитій [9, с. 220–221]. Глибока релігійність та духовність були однією з визначних рис характеру народу, а захист православної віри предків та церкви становив основу його життя [4, с. 131–132].

П. Музиченко зазначає, що посилення соціального, національного і релігійного гніту зі сторони Речі Посполитої призвело до початку Української визвольної війни (1648–1654 рр.), яка об'єктивно стала єдиною можливістю здобути свободу і незалежність, відстояти своє право на існування як народу, так і держави. Визвольна війна була всенародною, в ній брали участь усі соціальні прошарки українського суспільства [10, с. 126]. В Україні утверджувалася православна віра.

У цілому, розглядаючи більший проміжок часу, Національна революція в Україні 1648–1676 рр. під гаслами захисту православ'я, прав і свобод Війська Запорозького й руського народу, боротьби за національне визволення характеризувалася масовим соціальним протестом, збройними формами громадянського протистояння та кардинальними змінами всіх сфер життєдіяльності суспільства. У цьому відношенні Національна революція в Україні є спорідненою з масштабними суспільно-політичними рухами того часу в низці країн Центральної і Західної Європи. Її значення полягало у відновленні державного життя, формуванні української державної ідеї, розвитку національної свідомості, становленні на теренах держави нової моделі соціально-економічних відносин, збагаченні традицій національно-визвольної та соціальної боротьби [11, с. 270–279].

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що в історичному аспекті західна традиція значною мірою вплинула на вибір Україною свого шляху розвитку. Суттєві історичні події XIII–XVII ст., що мали місце в Західній і Східній Європі, торкнулися значної кількості країн і мали важливі довгострокові наслідки у правовій сфері, не оминаючи в цьому відношенні України.

Події, пов'язані з Європейською Реформацією XVI–XVII ст. та Революцією Богдана Хмельницького, на наш погляд, є прикладом масштабних історичних подій, які у правовій сфері породили низку положень доктринального характеру і з'явилися витоком правових норм, які мали довгострокову дію, вплив якої проявляється і сьогодні. Однак тільки події початку XX ст. та проголошення незалежності у 1991 р. надали Україні надію на здобуття не тільки свого головного атрибуту держави – суверенітету, а й самоутвердження національної спільноти зсередини та ззовні.

Список використаних джерел:

1. Терещенко Ю.І. Україна і європейський світ: Нариси історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст. Київ : Перун, 1996. 496 с.
2. Дзюба Е.Н. Культура. История Киева: в 4-х т. Т. 1: Древний и средневековый Киев. Київ : Наукова думка. 1982. 407 с.
3. Недюха М.П. Правова ідеологія українського суспільства. Київ : «МП Леся», 2012. 400 с.
4. Кушинська Л.А. Звичаєве право України: навчальний посібник для студентів напряму підготовки «Правознавство». Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2013. 209 с.
5. Трансформація правової ідеології у контексті сучасних викликів. Монографія / За ред. Н.М. Оніщенко. Вінниця : Вид-во «Німан-ЛТД». 2016. 472 с.

6. Усенко І.Б., Бабкін В.Д., Музика І.В., Бондарук Т.І., Самойленко О.О., Ходаківський М.Д., Вислобоков К.А., Волощенко О.М. Правовий звичай як джерело українського права (ІХ–ХІХ ст.). Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ : Наукова думка, 2001. 280 с.

7. Савчук К.О. Тридцятилітня війна 1618–1648. Юридична енциклопедія в 6-т. Т. 6 / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. енцикл, 2004. 768 с.

8. Дмитрієв А.І. Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право. Монографія / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Київський університет права. Київ, 2001. 426 с.

9. Тищик Б.Й., Бойко І.Й. Історія держави і права України : акад. курс, підручник. Київ : Ін Юре, 2015. 808 с.

10. Музиченко П. Історія держави і права України : навчальний посібник. Київ : Знання, 2007. 471 с.

11. Степанов В.С. Енциклопедія історії України: Т. 7. Мл – О / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2010. 728 с.

УДК 347.965(477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.2>

СЕВЕРІНОВА О.Б.

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У 1941–1945 РОКАХ

DISCIPLINARY RESPONSIBILITY OF MILITARY SERVANTS IN 1941-1945

Актуальність статті полягає в тому, що статутні положення про дисциплінарну відповідальність військовослужбовців в період ведення бойових дій реалізовувалися в інтересах виконання завдань. У фронтовій обстановці, коли особовий склад виконував бойові завдання, знаходячись в окопах, навряд чи могло бути визнано необхідним і доцільним застосування стягнень за порушення форми одягу, дисципліни ладу й інші подібні проступки. Стаття присвячена дослідженню особливостей дисциплінарної відповідальності військовослужбовців у 1941–1945 роках. Також у статті проаналізовано основні напрями та підходи різних вчених до вивчення вказаної проблематики. Наголошено, що засуджені військовослужбовці, не позбавлені за вироком військового трибуналу військових звань і нагород відновлювалися у своєму званні, в праві носіння орденів і медалей і спрямовувалися для подальшого проходження служби в частині діючої армії. Зняття судимості з осіб, спрямованих в штрафні підрозділи, робилося в загальному порядку за клопотанням командирів цих підрозділів або тих частин, в які прибували військовослужбовці після звільнення з штрафних батальйонів і рот. Зроблено висновок, що кримінальна і дисциплінарна відповідальність військовослужбовок, а також практика їх застосування були спрямовані на безумовне виконання бойових завдань. Чіткої грані між цими видами юридичної відповідальності нормативно-правові акти не провели, і в умовах ведення бойових дій спостерігалася тенденція до їх зближення. У роки війни основним призначенням юридичної відповідальності військовослужбовок було здійснення функцій залякування і відплати за дії, що підірвали основи державної безпеки, оборони країни і бойової готовності Збройних Сил. Жорстоко каралися військовослужбовці, що допускали факти невиконання вимог наказів ви-

щестоящого командування, ухилення від обов'язків військової служби, інших військових злочинів, а також грубих дисциплінарних проступків. Деякими статтями про державні і військові злочини кримінальна відповідальність поширювалася на членів сімей військовослужбовців. Усе це впливало негативно на правовий статус військовослужбовців Червоної Армії і Військово-морського Флоту.

Ключові слова: *Збройні сили, дисципліна, кадри, забезпечення дисципліни, дисциплінарна відповідальність.*

The relevance of the article is that the statutory provisions on the disciplinary liability of servicemen during hostilities were implemented in the interests of the tasks. In the frontline situation, when the personnel performed combat missions in the trenches, it could hardly be considered necessary and appropriate to impose penalties for violations of uniforms, discipline and other similar offenses. The article is devoted to the study of the peculiarities of disciplinary responsibility of servicemen in 1941–1945. The article also analyzes the main directions and approaches of various scientists to study this issue. It was emphasized that the convicted servicemen, not deprived of military ranks and awards by the verdict of the military tribunal, were restored to their rank, the right to wear orders and medals and were sent for further service in the active army. The removal of convictions from persons sent to penal units was done in the general order at the request of the commanders of these units or those units to which servicemen arrived after discharge from the penal battalions and companies. It is concluded that the criminal and disciplinary liability of servicemen, as well as the practice of their use were aimed at the unconditional performance of combat missions. Normative legal acts did not draw a clear line between these types of legal liability, and there was a tendency to bring them closer in the conditions of hostilities. During the war, the main purpose of the legal responsibility of servicemen was to carry out the functions of intimidation and retribution for actions that undermined the foundations of state security, national defense and combat readiness of the Armed Forces. Soldiers were punished severely for failing to comply with orders from their superiors, evading military service, other war crimes, and gross disciplinary misconduct. Some articles on state and war crimes extended criminal liability to military family members. All this negatively affected the legal status of servicemen of the Red Army and Navy.

Key words: *Armed forces, discipline, personnel, ensuring discipline, disciplinary responsibility.*

Вступ. Статутні положення про дисциплінарну відповідальність військовослужбовців у період ведення бойових дій реалізовувалися в інтересах виконання завдань.

У фронтовій обстановці, коли особовий склад виконував бойові завдання, знаходячись в окопах, навряд чи могло бути визнано необхідним і доцільним застосування стягнень за порушення форми одягу, дисципліни ладу й інші подібні проступки.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження дисциплінарної відповідальності військовослужбовців у 1941–1945 роках

Результати дослідження. Головним для військовослужбовців у цій обстановці було ведення рішучих бойових дій зі знищення ворога, безумовне виконання наказів і розпоряджень командирів і начальників. В першу чергу піддавалися покаранням ті військовослужбовці, які проявляли у бою низькі морально-вольові якості, ухилялися від виконання свого військового і громадянського обов'язку, ігнорували вимоги наказів своїх командирів. В умовах військового часу представлялося досить складним, а іноді і неможливим проведення чіткої грані між дисциплінарною і кримінальною відповідальністю. Не розрізняли цю грань названі вище постанови ГКО, накази Ставки Верховного Головнокомандування і наркомату оборони. Стиралася вона в наказах і директивах командуючих і військових рад фронтів і флотів.

Наприклад, наказ військам Південно-західного фронту № 0029 від 12 грудня 1941 р. «Про факти перевищення влади, самочинні розстріли і рукоприкладство з боку окремих командирів частин відносно своїх підлеглих» визначав названі в нім злочини як порушення військової дисципліни.

Директива наркома ВМФ № НП-85/ш від 23 грудня 1941 р. «Про наведення ладу і підтримку дисципліни в портах і базах флоту» основним завданням військових рад флотів і флотилій вважала боротьбу з дезертирством й іншими злочинами серед військовослужбовців.

Найнаочніше демонстрував зближення ознак дисциплінарної і кримінальної відповідальності наказ НКО № 227 від 28 липня 1942 р. В нім містилися вимоги про формування особливих підрозділів для недисциплінованих військовослужбовців:

«1. Військовим радам фронтів і передусім командуючим фронтами: ...в) сформувати в межах фронту від одного до трьох (дивлячись по обстановці) штрафних батальйонів (по 800 чоловік), куди направляти середніх і старших командирів і відповідних політробітників усіх положів військ, що провинилися в порушенні дисципліни по боягузтву або нестійкості, і поставити їх на важчі ділянки фронту, щоб дати їм можливість спокутувати кров'ю свої злочини проти Батьківщини.

2. Військовим радам армій і передусім командуючим арміями: ...в) сформувати в межах армії від п'яти до десяти (дивлячись по обстановці) штрафних рот (від 150 до 200 чоловік в кожній), куди направляти рядових бійців і молодших командирів, що провинилися в порушенні дисципліни по боягузтву або нестійкості, і поставити їх на важчі ділянки армії, щоб дати їм можливість спокутувати кров'ю свої злочини перед Батьківщиною» [1, с. 303].

Директивою ПК ВМФ № 360/ш від 30 липня 1942 р. вимоги цього наказу були прийняті до керівництва і виконання у Військово-морському Флоті.

Відповідно до Положень про штрафні батальйони і роти діючої армії, затвердженими заступником наркома оборони 26 вересня 1942 р., військовослужбовці, що провинилися, прямували в ці підрозділи на термін від одного до трьох місяців наказами посадовців від командира полку (окремій частині) і вище.

У штрафні підрозділи на ті ж терміни могли спрямовуватися також за вироком військового трибуналу (як діючої армії, так і тилової) військовослужбовці, засуджені із застосуванням відстрочення виконання вироку згідно з приміткою 2 до ст. 28 УК.

Молодші командири, що направляються в штрафні підрозділи, особи середнього і старшого політичного і начальницького складу тими ж наказами підлягали розжалуванню в рядові. Ордени і медалі у них відбиралися і на час перебування в штрафному підрозділі передавалися на зберігання у відділ кадрів фронту. Усім штрафникам видавалася червоноармійська книжка спеціального зразка.

Штрафники могли бути наказом по штрафному підрозділу призначені на посаді молодшого командного складу з тим, що надало звань ефрейтора, молодшого сержанта і сержанта. Таким штрафникам виплачувався зміст по займаній посаді, а іншим – у розмірі 8 крб 50 коп. в місяць. Польові гроші штрафникам не виплачувалися.

Виплати грошей сім'ї офіцера по грошовому атестату припинялися, і вона переключалася на посібник, встановлений для сімей червоноармійців і молодших командирів.

За невиконання наказу, каліцтво, втечу з поля бою або спробу переходу до ворога командний і політичний склад штрафного підрозділу зобов'язаний був застосувати до штрафника усі заходи дії аж до розстрілу на місці.

За бойову відзнаку штрафник міг бути звільнений достроково за уявленням командування штрафного підрозділу, затвердженим відповідною військовою радою. За особливо видатну бойову відзнаку він, крім того, міг бути представлений до урядової нагороди.

Штрафники, що отримали поранення у бою, вважалися такими, що відбули покарання, відновлювалися в званнях і в усіх правах. Після одужання вони прямували для подальшого проходження служби у свої частини, а інвалідам призначалася пенсія з окладу змісту по останній посаді перед зарахуванням в штрафний підрозділ.

Після від'їзду призначеного терміну штрафники представлялися командуванням підрозділу відповідній військовій раді на предмет звільнення і після затвердження представлення звільнялися з штрафного підрозділу. Усі вони відновлювалися в званнях і правах, їм поверталися нагороди.

Сім'ям загиблих штрафників призначалася пенсія на загальних підставах. При цьому сім'ї загиблих офіцерів отримували пенсію з окладу змісту по останній посаді до напряму в штрафний батальйон.

Положення про штрафні частини, оголошене наказом ПК ВМФ № 276 від 1 жовтня 1942 р., містило аналогічні вимоги відносно військовослужбовців ВМФ, а в числі штрафних підрозділів називало ще і штрафні взводи.

Аналізуючи правове положення штрафників, слід підкреслити його значну відмінність від положення інших військовослужбовок діючої армії. Ця відмінність полягала в тому, що: по-перше, наказом № 227 військовослужбовці, що направляються в штрафні підрозділи, оголошувалися

злочинцями; по-друге, напрям в штрафні підрозділи осіб начальницького складу супроводжувався їх розжалуванням в рядові; по-третє, сім'ям офіцерів припинялися виплати по грошовому атестату; по-четверте, факт відбирання у штрафників орденів і медалей свідчив про припинення визнання їх бойових заслуг; по-п'яте, використання штрафних підрозділів на найважчих ділянках бойових дій підвищувало ризик для життя їх особового складу. На жаль, визначити істинні втрати серед військовослужбовок штрафних підрозділів не представляється можливим, оскільки вони враховувалися в числі загальних втрат особового складу полків і дивізій, у складі яких ці підрозділи вели бойові дії.

Названі ознаки мали більшою мірою репресивний, ніж виховний характер. Це своєю чергою дозволяє з повною підставою стверджувати, що під формальним застосуванням дисциплінарної відповідальності у вигляді напрямку в штрафні підрозділи фактично малася на увазі кримінальна відповідальність військовослужбовців. Штрафні підрозділи були складовим елементом каральної системи держави, призначеним для підтримки дисципліни і порядку в діючій армії. Формування штрафних підрозділів почалося відразу після оголошення наказу № 227, і вже через місяць вони були повністю укомплектовані постійним складом – командирами і політруками. Ці офіцери підбиралися за участю політичних відділів і затверджувалися на посаді військовими радами об'єднань.

Набагато повільніше проходило укомплектування змінним складом – штрафниками, навіть попри те, що 26 серпня 1942 р. нарком юстиції видав наказ «Про завдання військових трибуналів по проведенню в життя наказу НКО № 227 від 28.07.1942 г». Наказ вимагав від голів і членів військових трибуналів «покінчити з практикою огульного засудження багатьох осіб, відносно яких можуть бути прийняті заходи дисциплінарної дії і міри, передбачені наказом № 227 (напрям в штрафні роти і тому подібне) [2, с. 141]. Проте з'єднання і частини не могли за короткий строк забезпечити штрафні підрозділи такою кількістю військовослужбовок, що провинилися, яке дозволило б заповнити встановлені штати.

При цьому деякі командири допускали відступ від вимог наказу № 227 і положень про штрафні підрозділи в частині, що стосується визначення основи для напрямку військовослужбовок в ці підрозділи. Так, у циркулярі начальника організаційно-стройового управління Червонопрапорного Балтійського флоту від 20 квітня 1943 р. зверталася увага на те, що в штрафні взводи направлялись військовослужбовці за систематичну недисциплінованість і небажання чесно служити» без указівки конкретних проступків, що деякі командири за малозначні порушення дисципліни встановлювали граничний термін перебування в штрафному підрозділі або навіть такий, що перевищує його.

Водночас проявилася ще одна обставина, на яку звернуло увагу вище військове командування. Виявилось, що військовослужбовці, засуджені судом військового трибуналу із застосуванням відстрочення виконання вироку до закінчення війни, фактично уникали покарання. Після оголошення вироку засуджені спочатку спрямовувалися в запасні частини, а потім, у міру формування маршевих поповнень, вирушали в діючу армію разом з усіма іншими військововцями цих частин. Багато із засуджених в період перебування в запасних частинах і в дорозі на фронт здійснювали правопорушення і дисциплінарні проступки, негативно впливали на товаришів по службі, розкладали військові колективи. Прибувши в частини діючої армії, вони, користуючись фронтовою обстановкою, розчинялися в загальній масі бійців, приховували свою судимість, внаслідок чого мета судового вироку не досягалася.

Цю практику повинен був присікти наказ наркома оборони № 323 від 16 жовтня 1942 р. «Про відправлення в штрафні частини військовослужбовців, засуджених військовими трибуналами із застосуванням відстрочення виконання вироку до закінчення війни». Відмічені в наказі категорії військовослужбовців з числа червоноармійців і молодших командирів підлягали напрямку в штрафні роти, а з осіб командного і начальницького складу – в штрафні батальйони діючої армії на термін від одного до трьох місяців.

Якщо термін перебування в штрафному підрозділі не був визначений у вироку, він встановлювався наказом командира частини, в якій знаходився засуджений. Цей термін обчислювався з моменту фактичного прибуття засудженого в штрафний підрозділ. Якщо військовий трибунал своїм вироком не розжалував засудженого в рядові і не збудив клопотання про позбавлення його орденів і медалей, розжалування і вилучення нагород робилося відповідно до положень про штрафні батальйони і роти.

Встановлювався строгий порядок відправки в діючу армію засуджених військовими трибуналами внутрішніх округів. Ці військовослужбовці повинні були зводитися в особливі маршеві

роти або команди в пунктах, визначених військовими радами округів. Маршеві роти (команди) спрямовувалися: з Архангельського військового округу – на Карельський фронт, з Далекосхідного військового округу – на Ленінградський фронт, з Сибірського військового округу – на Північно-західний фронт, з Уральського військового округу – на Калининский фронт, з Московського військового округу – на Західний і Брянський фронти, з Приволзького військового округу – на Воронежський фронт, з Південно-уральського військового округу – на Донський фронт, з Середньоазіатського військового округу – на Сталінградський фронт.

Наказом ПК ВМФ № 0935 від 28 грудня 1944 р. встановлювався порядок напряму в діючий флот, флотилію офіцерів, засуджених військовими трибуналами із застосуванням відстрочення виконання вироку до закінчення війни. Відповідно до наказу в штрафні частини прямували засуджені офіцери з позбавленням військового звання, а також офіцери, не позбавлені звання, але засуджені за тяжкі злочини. Офіцерів з Червонопрапорного Балтійського, Північного і Тихоокеанського флотів і з Червонопрапорної Амурської флотилії направляли в штрафні частини Червонопрапорної Дніпровської флотилії; офіцерів з Чорноморського флоту і Каспійської флотилії – в штрафні частини Дунайської флотилії. У штрафні частини не прямували офіцери, засуджені військовими трибуналами без позбавлення звання, якщо вчинені ними злочини не були тяжкими. Таких офіцерів використали у бойових частинах діючих флотів з пониженням за посадою.

Реалізація вимог наркомату оборони не привела до помітного скорочення термінів формування штрафних підрозділів. Перевірками, проведеними через півроку після оголошення наказу № 227 було, наприклад, встановлено, що на Сталінградському і Волховському фронтах на укомплектування штрафних батальйонів і рот до повного штату йшло від трьох і більше місяців. Штрафники замість активної участі у боях весь цей час відсиджувалися в другому ешелоні, виконуючи господарські роботи. В цілях недопущення подібних фактів директивою заступника наркома оборони від 21 лютого 1943 р. було поставлено завдання скоротити кількість штрафних рот, а при їх некомплекті формувати звідні роти і направляти їх на найбільш важкі ділянки бойових дій. Штрафні батальйони, у разі їх значного некомплекту, наказано було вводити у бій, не чекаючи прибуття нових штрафників і доведення до повного штату усього батальйону.

Але і після вжиття перерахованих заходів формування штрафних підрозділів проходило з серйозними недоліками, основним з яких було дезертирство засуджених військовослужбовців шляхом дотримання на фронт. Навіть у кінці 1943 р., коли вже настав корінний перелом у війні, відзначалися масові втечі засуджених з військових ешелонів. З 953 військовослужбовців штрафного батальйону Московського військового округу, що слідували на Західний фронт, дезертирувало 288 чол., причому 100 чол. – ще в Москві. З 1000 військовослужбовців штрафних підрозділів Закавказького військового округу не прибуло на цей же фронт 233 чол., з 300 військовослужбовців Уральського військового округу – 59 107. Дезертирство засуджених військовослужбовців відзначалося і на інших фронтах.

Залишення військових ешелонів засудженими з метою ухилення від участі у бойових діях було можливим через низьку якість підбору посадовців ешелонів, недобросовісного виконання ними своїх службових обов'язків, слабого контролю за засудженими з боку військовослужбовців, призначених для їх супроводу.

Проте основна маса штрафників прибувала в призначені для них підрозділи і вводилася у бій. Штрафні роти і батальйони отримували найскладніші і відповідальніші, іноді важкоздійснювані бойові завдання, під час рішення яких було неможливо уникнути великих втрат особового складу. Військовослужбовці, які вижили у бою, але отримали серйозні поранення, виключалися зі списків штрафних підрозділів так само як і ті, хто відбув у них призначений термін.

Засуджені військовослужбовці, не позбавлені за вироком військового трибуналу військового звань і нагород відновлювалися у своєму званні, в праві носіння орденів і медалей і спрямовувалися для подальшого проходження служби в частині діючої армії. Зняття судимості з осіб, спрямованих в штрафні підрозділи, робилося в загальному порядку по клопотанню командирів цих підрозділів або тих частин, в які прибували військовослужбовці після звільнення з штрафних батальйонів і рот.

У роки війни військовослужбовці піддавалися дисциплінарній відповідальності не лише за недоліки і упущення у бою. Командно-політичний склад армії і флоту гостро реагував на факти побутової розбещеності, відсутності статутного внутрішнього порядку, порушення правил взаємовідносин між військовослужбовцями і інші проступки, що підривали основи військової дисципліни і організованості.

Особливе занепокоєння у командування упродовж усієї війни, і чим ближче до її закінчення, тим частіше, викликало пияцтво військовослужбовців. Зловживання спиртними напоями провокувалося не лише важкими умовами фронтового життя граничними фізичними і емоційно-вольовими навантаженнями, які випробовували воїни в ході бою. Поширенню пияцтва також сприяла і та обставина, що вже в перший рік війни з настанням холодів горілка стала поступати на планове постачання особового складу.

Можливо, не усі ветерани війни будуть згодні з таким обґрунтуванням причин пияцтва серед військовослужбовок діючої армії. Саме від них, від фронтовиків, перекочувала у свідомість сучасного покоління думка про те, що горілка не лише зігрівала солдата, але і піднімала його бойовий дух. Ця думка часто експлуатується в творах військової публіцистики, художньої літератури і мистецтва.

Вивчення дисциплінарної практики по архівних матеріалах деяких фронтів і флотів показує, що у багатьох випадках причиною зловживання спиртними напоями було порушення порядку і правил роздачі горілки, встановлених відповідними наказами і директивами. Своєю чергою стан алкогольного сп'яніння ставав причиною грубих дисциплінарних проступків і злочинів.

Наркомат оборони вжив рішучі заходи по припиненню фактів порушення військовослужбовцями громадського порядку в тиллових районах країни. Наказ НКО № 0860 від 29 жовтня 1942 р. «Про заходи зміцнення військової дисципліни в гарнізонах і на шляхах сполучення» відмічав численні порушення, що виражалися в пияцтві, недотриманні форми одягу і статутних вимог під час звернення військовослужбовців до начальників і старшим за військовим званням, у продажу ними на ринках обмундирування і продовольства і навіть у факт випрошування. Наказ вимагав: «...Етапно-загороджувальним комендатурам, КПП військово-автомобільних доріг і начальникам гарнізонів (комендантам міст): 1) затримувати, супроводити на гарнізонні гауптвахти і містити під строгим арештом: а) дезертирів, б) що відстали від ешелонів і команд, в) злісних порушників військової дисципліни, що дискредитують Червону Армію (хуліганів, п'яних, вступуючих в сперечання з командирами і ін.); 2) затримувати військовослужбовок, що не вітають начальників і старших, а також неохайно і не за формою одягнених і накладати на них дисциплінарні стягнення; 3) затримувати військовослужбовців, викритих у випрошуванні, і після проведення розслідування направляти їх у відповідні військові частини, а цивільних осіб, що займаються випрошуванням, заарештовувати і віддавати під суд; 4) заарештовувати і віддавати під суд військового трибуналу військовозобов'язаних громадян, затриманих за ухилення від військового обліку або заклику на військову службу; 5) військовослужбовців, викритих у продажу предметів речового постачання, заарештовувати і віддавати під суд військового трибуналу. Прокурорам і військовим трибуналам ставилося завдання розглядати справи про тих, що містяться на гауптвахтах, в триденний термін з моменту затримання, а засуджених із застосування відстрочення виконання вироку до закінчення війни негайно направляти в штрафні частини, що діяли з жовтня 1942 р.

Командування армії і флоту звертало увагу і на інші проступки військовослужбовців, яких дисциплінарна практика відносила до розряду інших, тобто військ, що безпосередньо не впливали на боєздатність, і сил флоту.

Примітний в цьому відношенні досвід з'єднань, частин і кораблів ВМФ, особовий склад яких в період війни розміщувався зазвичай компактно у військово-морських базах, гарнізонах, військових городках і на кораблях.

У традиціях флоту завжди було і залишалося в роки війни засудження нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями. Прикладом може служити директива ПК ВМФ № 75/ш від 4 квітня 1944 р., в якій відзначалося: «За останній час нерідким явищем стало, коли офіцери матом лають своїх підлеглих або навіть підлегли офіцерів. Явище це не лише ганебне і не зміцнює честь офіцера, а найголовніше, це несумісно з високою військовою дисципліною, якщо ми бажаємо її мати. Якщо своєчасно не ударити по цій розбещеності, то вона буде поширюватися в усі ланки. Усі старші начальники завжди були дуже вимогливі до себе в цьому відношенні».

Вимогливим до себе і до своїх підлеглих насамперед був адмірал Н.Г. Кузнецов. Але його діяльність на посту наркома ВМФ відрізнялася водночас шанобливим ставленням до підлеглих. Людина, наділена владними повноваженнями такого рівня, могла б не надавати значення стилю і лексиці викладу своїх вимог, адресованих в умовах військового часу флотам і флотиліям. Проте вивчення підписаних Н.Г. Кузнецовим наказів і директив показує, що вони складені коректніше, ніж керівні документи за підписом наркома оборони. У більшості своїй вони містили ґрунтовний аналіз ситуації, зважене обґрунтування рішення, що приймається, і, що особливо важливо, в них

не було положень, що ображали особисту гідність підлеглих [3, с. 87]. Шанобливе ставлення до товаришів по службі і підлеглих було характерною рисою діяльності багатьох командувачів, командирів і політробітників діючої армії і флоту.

Військовослужбовці могли звертатися по команді із скаргою на незаконні або несправедливі дії і розпорядження начальників. Не допускалася лише скарга на суворість стягнення, якщо начальник не перевищив наданих йому дисциплінарних прав. Форма скарги могла бути як усною, так і письмовою. Подавалася скарга не пізніше за місячний термін з дня допущення незаконних або несправедливих відносно скаржника дій. Начальник, що отримав скаргу, зобов'язаний був негайно приступити до її розбору або розслідування і повідомити своє рішення за скаргою не пізніше 10 днів після її отримання. Начальник, що визнав скаргу ґрунтовною, був зобов'язаний негайно відновити порушені права військовослужбовця або просити про це вищестоящого начальника. У будь-якому разі про своє рішення він повинен був оголосити тому, що подав скаргу. У цьому полягала одна з гарантій дотримання прав військовослужбовця.

Проте її реалізація у фронтовій обстановці здійснювалася далеко не завжди. Динамічність бойових дій, зв'язана з неминучими втратами в особовому складі, часто призводила до такої ситуації, коли сама скарга втрачала всякий сенс, оскільки або скаржник, або особа, на дії якого була заявлена скарга, або обоє вони виключалися зі списків частини.

Висновки. Таким чином, кримінальна і дисциплінарна відповідальність військовослужбовців, а також практика їх застосування були спрямовані на безумовне виконання бойових завдань. Чіткої грані між цими видами юридичної відповідальності нормативно-правові акти не провели, і в умовах ведення бойових дій спостерігалася тенденція до їх зближення.

У роки війни основним призначенням юридичної відповідальності військовослужбовок було здійснення функцій залякування і відплати за дії, що підривали основи державної безпеки, оборони країни і бойової готовності Збройних Сил.

Жорстоко каралися військовослужбовці, що допускали факти невиконання вимог наказів вищестоящого командування, ухилення від обов'язків військової служби, інших військових злочинів, а також грубих дисциплінарних проступків. Деякими статтями про державні і військові злочини кримінальна відповідальність поширювалася на членів сімей військовослужбовців. Усе це впливало негативно на правовий статус військовослужбовців Червоної Армії і Військово-морського Флоту.

Список використаних джерел:

1. Живая память: Великая Отечественная: Правда о войне. В 3-х т. Москва, 1998. Т. 1. 452 с.
2. Военные трибуналы – органы правосудия в Вооруженных Силах / Отв. ред. С.С. Максимов. Москва, 1988. 284 с.
3. Русский архив: Великая Отечественная: приказы и директивы народного комиссара ВМФ в годы Великой Отечественной войны. Т. 21 (10). Москва : ТЕРРА, 1996. 424 с.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 341.242.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.3>

ФЕТЬКО І.І.

**ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У НАУКОВО-ТЕХНІЧНІЙ
ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ СФЕРІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ**

**CROSS-BORDER COOPERATION IN SCIENTIFIC-TECHNICAL
AND CULTURAL-EDUCATIONAL SPHERE: THEORETICAL AND LEGAL BASIS**

У статті досліджено, що в умовах європейської інтеграції важливим є проведення реформ у різних сферах з метою наближення їх до європейських стандартів. Однак не менш важливим є і реформування науково-технічної та культурно-освітньої сфер. Наразі одним із таких дієвих механізмів цієї трансформації може бути інститут транскордонного співробітництва як на загальнодержавному рівні, так і на регіональному і локальному рівнях.

Сьогодні сучасна юридична наукова література різниться підходами щодо визначення поняття транскордонного співробітництва. Попри немалу кількість спроб із боку науковців визначити поняття транскордонного співробітництва, єдність думок у цьому напрямі не є досягнутою, сьогодні навіть залишаються дискусійними питання стосовно закріплення нормативного визначення терміну транскордонного співробітництва. Прослідковується, що здебільшого у спеціальній правовій літературі дослідження сконцентровані на транскордонному співробітництві територіальних громад, їх представницьких органів та їх об'єднань, місцевих органів виконавчої влади, котрі взаємодіють із територіальними громадами та відповідними органами влади сусідніх держав.

Численні дослідження щодо транскордонного співробітництва у науково-технічній та культурно-освітній сферах сконцентровані переважно навколо економічних, політологічних, історичних, соціальних питань, а також питань міжнародних відносин і державного управління, а аналіз наукових розробок вітчизняних вчених-юристів дає підстави встановити, що на цей час юридичною наукою не достатньо уваги приділяється дослідженню цього питання. Узагальнивши весь комплекс спеціальної літератури, можна умовно виділити, що транскордонне співробітництво у науково-технічній та культурно-освітній сферах може реалізовуватись у рамках спільних, забезпечених необхідними ресурсами ініціатив, заходів, тематичних проєктів, програм і комплексних стратегій, спрямованих на встановлення та поглиблення зв'язків між науково-дослідними установами і центрами, вищими, професійно-технічними та загальноосвітніми навчальними закладами та окремими спеціалістами.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, транскордонне співробітництво, науково-технічна сфера, культурно-освітня сфера, науково-дослідні установи, вищі, професійно-технічні та загальноосвітні навчальні заклади.

The article examines that in the context of European integration, it is important to carry out reforms in various fields in order to bring them closer to European standards, no

less important is the reform of scientific, technical and cultural and educational spheres. Currently, one of such effective mechanisms of this transformation can be the institute of cross-border cooperation both at the national level and at the regional and local levels. The article investigates that today the modern legal scientific literature differs in its approaches to defining the concept of cross-border cooperation.

Despite the large number of attempts by scholars to define the concept of cross-border cooperation, unity of opinion in this direction has not been achieved, today even remain debatable issues regarding the consolidation of the normative definition of the term of cross-border cooperation. It can be seen that in the special legal literature the research is mainly focused on the study of cross-border cooperation of territorial communities, their representative bodies and their associations, local executive bodies that interact with territorial communities and relevant authorities of neighboring states.

Numerous studies on cross-border cooperation in scientific, technical, cultural and educational spheres are concentrated mainly on economic, political, historical, social issues, as well as issues of international relations and public administration, and the analysis of scientific developments of domestic legal scholars gives grounds to establish that at present legal science does not pay enough attention to the study of this issue.

Summarizing the whole set of special literature, it can be said that cross-border cooperation in science, technology and cultural and educational spheres can be implemented in the framework of joint, provided with the necessary resources, initiatives, activities, thematic projects, programs and comprehensive strategies to establish and deepen links between research institutions and centers, higher, vocational and general education institutions and individual specialists.

Key words: *international cooperation, cross-border cooperation, scientific and technical sphere, cultural and educational sphere, research institutions, higher, professional and technical, general education institutions.*

Вступ. На розвиток і становлення транскордонного співробітництва України значно вплинули зміни, котрих зазнали політика, соціально-економічна та правова система нашої держави. Становлення транскордонного співробітництва відбулось одночасно зі становленням нашої держави. Сьогодні для України, яка має вигідне геополітичне розташування, розвиток транскордонного співробітництва з державами – членами Європейського Союзу має важливе значення, бо розцінюється чинником процесу європейської інтеграції. В умовах європейської інтеграції важливим є проведення реформ у різних сферах з метою наближення їх до європейських стандартів, не менш важливим є і реформування науково-технічної та культурно-освітньої сфер. Наразі одним із таких дієвих механізмів цієї трансформації може бути інститут транскордонного співробітництва як на загальнодержавному рівні, так і на регіональному і локальному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблематики транскордонного співробітництва у науково-технічній та культурно-освітній сфері досліджувались такими вченими, як І.В. Артёмов, О.В. Бабанська, Я.В. Барвенко, О.О. Білак, Є.О. Васильєв, Ю.О. Волошин, В.В. Гарагонич, К.В. Гегедош, А.А. Головка, Т. Гончаренко, Ю.О. Доляняк, Ю.Б. Євчак, О.В. Задорожній, Ю.С. Залознова, А. Зарді, Н.В. Камінська, Є. Кіш, В.В. Колодяжна, Я.М. Костюченко, М.Д. Лесечко, Н.А. Мікула, Р.Ш. Мірзоев, В. Мороз, М.О. Мунтян, Д.О. Оберемок, Д. Олійник, Д. Очкаї, С.В. Папаяні, О.О. Петришин, М.О. Петришина, Полівода К.І. та інші. Однак дослідження щодо транскордонного співробітництва у науково-технічній та культурно-освітній сферах сконцентровані переважно навколо економічних, політологічних, історичних, соціальних питань, а також питань міжнародних відносин і державного управління, а аналіз наукових розробок вітчизняних вчених-юристів дає підстави встановити, що на цей час юридичною наукою не достатньо уваги приділяється дослідженню транскордонного співробітництва у науково-технічній та культурно-освітній сферах.

Постановка завдання. Дослідити теоретико-правові засади транскордонного співробітництва у науково-технічній та культурно-освітній сферах.

Результати дослідження. Сьогодні сучасна юридична наукова література різниться науковими підходами щодо транскордонного співробітництва. Наприклад, О.О. Білак під транскордонним співробітництвом розуміє: «...організацію на договірній основі процесу взаємодії між фізичними та/або юридичними особами різної державної приналежності, котрі знаходяться на території, що межують із державним кордоном, яка реалізовується з переміщенням через

державний кордон людей, товарів, послуг, капіталів, у результаті якої встановлюються зв'язки, спрямовані на середньо- і довготривалий період, з метою пошуку шляхів вирішення спільних та ідентичних проблем та досягнення суспільно корисного ефекту поліпшення рівня життя населення цих територій ...» [1, с. 3]. На відміну від О.О. Білака, А.Ю. Стрижакова транскордонне співробітництво розглядає як спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальною громадою, її представницьким органом, місцевим органом виконавчої влади України та територіальною громадою, відповідним органом влади держав – членів Європейського Союзу у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством [2, с. 18]. Стосовно визначення, пропонуваного автором, варто відзначити, що транскордонне співробітництво хоча і виникло у Європі, але здійснюється воно не тільки з територіальними громадами, відповідними органами влади держав – членів Європейського Союзу.

Досліджуючи поняття транскордонного співробітництва, О.В. Бабанська та М.А. Старостіна дійшли висновку, що «спільні дії» у нормативному визначенні терміну «транскордонне співробітництво» є тавтологією «співробітництво». З цим варто погодитись, оскільки етимологічне значення терміну «співробітництво» тлумачиться як спільна діяльність, спільні дії [3, с. 7]. Подібної позиції (що у нормативному визначенні транскордонного співробітництва наявна тавтологія) дотримується і Ю.І. Фетько. Дослідниця вважає, що поняття «транскордонне співробітництво» слід розуміти та нормативно врегулювати як «...встановлення і поглиблення в економічній, соціальній, науковій, технологічній, екологічній, культурній та в інших сферах відносин суб'єктів, учасників України із відповідними суб'єктами, учасниками таких відносин сусідніх держав...» [4, с. 22–23].

М.Д. Лесечко та І.О. Прус зазначають, що транскордонне співробітництво є формою міжнародних відносин на регіональному і місцевому рівнях. На їх думку, за допомогою такого співробітництва поєднуються можливості та ресурси сусідніх держав з метою вирішення проблем, котрі є спільними, і такий вид співробітництва сприяє соціально-економічному розвитку відповідних прикордонних територій [5, с. 96]. Подібної позиції дотримується і В.В. Гарагонич. Дослідник під транскордонним співробітництвом розуміє підсистему міжнародних відносин на регіональному та міжрегіональному рівнях та вважає його безпосередньою формою участі органів місцевого самоврядування прикордонних регіонів України у загальній системі європейської інтеграції, формою реальної співпраці регіонів України та Європейського Союзу [6, с. 72–73]. На відміну від М.Д. Лесечко, І.О. Прус та В.В. Гарагонича, Р.Ш. Мірзоев вважає, що «...транскордонне співробітництво» – це *вид міжнародного співробітництва* територіальних громад або влад незалежно від розміру їх території і статусу, які розташовані у географічно суміжних районах, знаходяться під юрисдикцією двох або декількох держав, визнаються юридично рівними в рамках такого співробітництва і здійснюють будь-які спільні дії у сфері соціально-економічної, політичної, культурної, екологічної та інших видів діяльності, спрямовані на посилення й поглиблення добросусідських відносин та на укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей...» [7, с. 5]. У цьому контексті варто відзначити, що сьогодні термін «міжнародний» словник сучасних понять і термінів тлумачить як «...пов'язаний з відносинами між державами, належний до зовнішньої політики...». Термін «співробітництво» словник тлумачить як спільну діяльність, а «здійснення співробітництва» – як здійснення якої-небудь діяльності спільно з ким-небудь [8, с. 7]. Під «міжнародним співробітництвом» М.О. Мунтян розуміє, що воно відображає такий процес взаємодії двох чи декількох учасників, у котрому домінують спільні пошуки можливостей реалізації спільних інтересів [9, с. 68]. Я.М. Костюченко, погоджуючись із його думкою, підкреслює, що міжнародне співробітництво завжди ґрунтується на засаді взаємності (інтересу, завдання, цілі), однак не обов'язково рівності. Він виділяє три основні ознаки, котрі є характерними для міжнародного співробітництва. Зокрема, такими ознаками є: 1) воно завжди є двостороннє (або багатостороннє), тобто передбачає виникнення взаємного зобов'язання і прав; 2) ґрунтується на засаді взаємності у визначенні цілі, завдання і способу співробітництва; 3) має різні напрями реалізації і форми вираження [10, с. 15]. К.І. Полівода під міжнародним співробітництвом розуміє універсальну форму організації спільного або взаємоузгодженого виробництва за участю іноземного партнера із двох або декількох держав, котра є заснованою на розподілі виробництва продукції, комерційного співробітництва, взаємній гарантії ризиків, спільному захисті інвестицій тощо. Вчений вважає, що основою такого співробітництва є міцний і тривалий зв'язок, який має кооперативний характер, вироблення та узгодження наперед намірів, котрі закріплюються у довго-

тривалій угоді або договорі. Він відзначає також, що міжнародне співробітництво здійснюється, як транскордонне співробітництво, міжтериторіальне співробітництво та міжрегіональне співробітництво [11, с. 30–31]. Такої ж позиції дотримується і Н.А. Мікула. Вона також вказує, що міжнародне співробітництво здійснюється, як транскордонне співробітництво та міжтериторіальне співробітництво [12, с. 11]. Сьогодні подібної позиції дотримуються більшість сучасних науковців, зокрема: Я.В. Барвенко, Ю.О. Волошин та С.В. Папаяні, Є.О. Васильєв, Т. Гончаренко та Н. Сидоренко, О.В. Задорожній, Н.В. Камінська, В.В. Колодяжна, Н.А. Мікула та В.В. Толкованов, К.І. Полівода, Д.О. Оберемок, Д. Олійник, М.О. Петришина та О.О. Петришин, І.І. Соболев, Л. Стрільчук та ін.

Отже, наразі сучасна юридична наукова література різниться підходами щодо визначення поняття транскордонного співробітництва. Попри немало кількість спроб із боку науковців визначити поняття транскордонного співробітництва, єдність думок у цьому напрямі не є досягнутою, сьогодні навіть залишаються дискусійними питання стосовно закріплення нормативного визначення терміну транскордонного співробітництва. Прослідковується, що здебільшого у спеціальній правовій літературі дослідження сконцентровані на транскордонному співробітництві територіальних громад, їх представницьких органів та їх об'єднань, місцевих органів виконавчої влади, котрі взаємодіють із територіальними громадами та відповідними органами влади сусідніх держав тощо.

Сьогодні у сучасній науковій літературі є багато досліджень транскордонного співробітництва у науково-технічній та культурно-освітній сферах. Однак наявні наукові дослідження транскордонного співробітництва у науково-технічній та культурно-освітній сферах сконцентровані переважно навколо економічних, політологічних, історичних, соціальних питань, а також питань міжнародних відносин та державного управління. А аналіз наукових розробок вітчизняних вчених-юристів дає підстави встановити, що на цей час юридичною наукою не достатньо уваги приділяється дослідженню цього питання.

Узагальнивши весь комплекс спеціальної літератури, можна умовно виділити, що транскордонне співробітництво у науково-технічній та культурно-освітній сферах може реалізовуватись у рамках спільних, забезпечених необхідними ресурсами ініціатив, заходів, тематичних проєктів, програм і комплексних стратегій, спрямованих на встановлення та поглиблення зв'язків між науково-дослідними установами і центрами, вищими, професійно-технічними та загальноосвітніми навчальними закладами та окремими спеціалістами.

Транскордонне співробітництво у науково-технічній та культурно-освітній сферах може реалізовуватись через 4 програми транскордонного співробітництва у рамках Європейського інструменту політики сусідства на 2021–2027 рр.: «Україна – Польща – Білорусь», «Україна – Словаччина – Угорщина – Румунія», «Україна – Румунія», «Басейн Чорного моря», а також Європейські освітні програми ТЕМПУС, ЕРАЗМУС+ [2, с. 29; 176].

Висновки. Сьогодні сучасна юридична наукова література різниться підходами щодо визначення поняття транскордонного співробітництва. Попри немало кількість спроб із боку науковців визначити поняття транскордонного співробітництва, єдність думок у цьому напрямі не є досягнутою. Сьогодні навіть залишаються дискусійними питання стосовно закріплення нормативного визначення терміну транскордонного співробітництва. Прослідковується, що здебільшого у спеціальній правовій літературі дослідження сконцентровані на транскордонному співробітництві територіальних громад, їх представницьких органів та їх об'єднань, місцевих органів виконавчої влади, котрі взаємодіють із територіальними громадами та відповідними органами влади сусідніх держав.

Багато досліджень транскордонного співробітництва у науково-технічній та культурно-освітній сферах сконцентровані переважно навколо економічних, політологічних, історичних, соціальних питань, а також питань міжнародних відносин і державного управління, а аналіз наукових розробок вітчизняних вчених-юристів дає підстави встановити, що на цей час юридичною наукою не достатньо уваги приділяється дослідженню цього питання. Узагальнивши весь комплекс спеціальної літератури, можна умовно визначити, що транскордонне співробітництво у науково-технічній та культурно-освітній сферах може реалізовуватись у рамках спільних, забезпечених необхідними ресурсами ініціатив, заходів, тематичних проєктів, програм і комплексних стратегій, спрямованих на встановлення та поглиблення зв'язків між науково-дослідними установами і центрами, вищими, професійно-технічними та загальноосвітніми навчальними закладами та окремими спеціалістами.

Список використаних джерел:

1. Білак О.П. Конституційно-правові основи транскордонного співробітництва у сфері діяльності органів місцевого самоврядування. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/29327>
2. Стрижакова А.Ю. Механізми державного управління розвитком транскордонного співробітництва між Україною та країнами Європейського Союзу: дис. ... кандидата наук з держ. упр. Маріуполь, 2017. 244 с.
3. Старостіна А., Бабанська О. Міжнародне економічне транскордонне співробітництво: суть, зміст, форми, суб'єкти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2014. Вип. 9. С. 6–11.
4. Фетько Ю.І. Правові засади міжнародного співробітництва місцевих органів публічної влади України : дис.... докт. філософ. у галузі права. Ужгород, 2019. 278 с.
5. Прус І.О., Лесечко М.Д. Нормативно-правове забезпечення транскордонного співробітництва. *Ефективність державного управління*. 2011. Вип. 26. С. 92–100.
6. Гарагонич В.В. Концептуальні засади транскордонного співробітництва України. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Історія*. 2009. Т. 115, Вип. 102. С. 69-73.
7. Мірзоев Р. Ш. огли. Міжнародно-правове регулювання транскордонного співробітництва (на прикладі України). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Mirzoeva/d_Mirzoeva.pdf.
8. Перепьолкін С.М., Паршутін Є.Г. Міжнародне співробітництво у сфері правоохоронної діяльності. Дніпро, 2017. 112 с.
9. Мунтян М.А. Основы теории международных отношений. Москва, 2006. 164 с.
10. Костюченко Я.М. Загальнотеоретичні підходи до міжнародно-правових форм співробітництва Європейського Союзу з третіми країнами. *Альманах міжнародного права*. 2016. Вип. 12. С. 13–21.
11. Полівода К.І. Аналіз феномена міжнародного міжрегіонального співробітництва. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки*. 2016. Вип. 20(1). С. 30-33.
12. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво. Львів, 2004. 395 с.

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.441

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.4>**БОГАТОВ Д.Е., МЄЛЄШЕВ І.С., ПРИХОДЬКО В.С.****ДО ПИТАННЯ ПРО ПРОБЛЕМИ ЕЛЕКТРОННОЇ ФОРМИ
ДОГОВОРУ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ****ON THE ISSUE OF PROBLEMS OF THE ELECTRONIC FORM
OF THE PURCHASE AGREEMENT**

Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем існування та укладення електронних договорів купівлі-продажу, що набувають значної популярності у зв'язку з розвитком наукового-технічного прогресу.

Автори зазначають, що договір купівлі-продажу є одним із найбільш розповсюджених видів договорів, що існують в цивільному праві не тільки України, а й інших держав світу. Посилаючись на Закон України «Про електронну комерцію», автори цитують, що електронний договір – домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, оформлена в електронній формі.

Першою проблемою, розглянутою у статті, стає певна колізія щодо оферти, що існує між двома базовими законами, що регулюють дане питання, а саме: відповідно до норм Цивільного кодексу України пропозиції, адресовані невизначеному колу осіб, є запрошенням робити пропозиції укласти договір, якщо інше не вказано в рекламі або інших пропозиціях. Водночас у Законі України «Про електронну комерцію» йдеться про те, що оферта може бути зроблена такими способами, як відправка комерційного електронного повідомлення, розміщення за допомогою мережі Інтернет або в інших подібних системах інформації і телекомунікації.

Особливу увагу у статті звернено на необхідність підписання електронного договору купівлі-продажу за допомогою електронного підпису, адже досить часто в Інтернеті важко ідентифікувати реальну особу, а інколи анонімність або використання чужого імені може призвести до збитків та інших наслідків матеріального та нематеріального характеру.

У статті наголошується, що наявні в законодавстві приписи можуть не виконуватися, а процедура отримання електронного цифрового підпису бути взагалі не відомою для більшості громадян. Це свідчить про необхідність руху в напрямку реформування та модернізації як інституту електронного підпису, так і електронних договорів.

Крім цього, у статті наведені й інші можливі складності щодо електронного договору купівлі-продажу, вони стосуються проблеми місця укладання договору,

---

© БОГАТОВ Д.Е. – студент III курсу (Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

© МЄЛЄШЕВ І.С. – студент III курсу (Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

© ПРИХОДЬКО В.С. – студентка III курсу (Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

доказування факту укладання договору, незмінності його даних та захисту від проникнення та злому конфіденційної інформації.

Ключові слова: *договір купівлі-продажу, договірне право, оферта і акцепта, прогалини в законодавстві, електронний договір, електронний цифровий підпис.*

The article is devoted to the study of current problems of existence and conclusion of electronic contracts of sale, which are gaining considerable popularity due to the development of scientific and technological progress.

The authors note that the contract of sale is one of the most common types of contracts that exist in the civil law not only of Ukraine but also of other countries. Referring to the Law of Ukraine “On E-Commerce”, the authors cite that an electronic contract is an agreement between two or more parties aimed at establishing, changing or terminating civil rights and obligations, executed in electronic form.

The first problem considered in the article is a certain conflict over the offer that exists between the two basic laws governing this issue, namely: in accordance with the Civil Code of Ukraine, proposals addressed to an indefinite number of persons are an invitation to make a contract if other is not specified in advertising or other offers. At the same time, the Law of Ukraine “On Electronic Commerce” states that the offer may be made in such ways as sending a commercial electronic message, placement via the Internet or other similar information and telecommunications systems.

The article pays special attention to the need to sign an electronic contract of sale with an electronic signature, because it is often difficult to identify a real person on the Internet, and sometimes anonymity or use of another’s name can lead to losses and other tangible and intangible consequences.

The article emphasizes that the provisions of the legislation may not be complied with, and the procedure for obtaining an electronic digital signature may not be known to most citizens. This indicates the need to move towards reforming and modernizing both the institution of electronic signatures and electronic contracts.

In addition, the article presents other possible difficulties with the electronic contract of sale, they relate to the problem of the place of the contract, proving the fact of the contract, the invariability of its data and protection against intrusion and hacking of confidential information.

Key words: *contract of sale, contract law, offer and acceptance, gaps in legislation, electronic contract, electronic digital signature.*

Вступ. На сучасному етапі розвитку науково-технічного прогресу діджиталізація захопила чи не всі сфери суспільного життя. На фоні побудови «держави в смартфоні» як форми зв’язку громадянина та держави все більше й більше починають розвиватися приватноправові відносини в мережі Інтернет, зокрема йдеться про укладення договорів. На перший план виходить зручність та швидкість використання таких інформаційно-телекомунікаційних систем, однак існує і ряд проблем під час укладення таких договорів, які можна прослідкувати на прикладі електронного договору купівлі-продажу.

Чи не кожна особа хоча б раз замовляла щось в Інтернеті, тим самим укладаючи такий договір, однак постає питання про момент укладення договору та про наявність всіх необхідних реквізитів, зокрема електронного цифрового підпису. У зв’язку із цим актуально та доцільно розглянути частину проблем, що наявні у сфері укладення електронних договорів купівлі-продажу.

Постановка завдання. Метою роботи є аналіз сучасного стану функціонування електронної форми договору купівлі-продажу, розгляд спірних позицій представників доктрини на наявні проблеми та певні колізії у правовому регулюванні названого питання.

Стан дослідження проблеми. Питанню електронних договорів, а зокрема електронних договорів купівлі-продажу присвячена значна кількість доктринальних праць таких науковців, як: Г.В. Гоголіна, Ю.В. Єльчанінов, А.А. Митник, Ю.О. Патинка, І.В. Стаднік, Т.А. Чернова та інші.

Результати дослідження. Договір купівлі-продажу, безспірно, є одним із найрозповсюдженіших видів договорів, що існують у цивільному праві не тільки України, а й інших держав світу. Пов’язано це з тим, що увияти життя без покупок різного масштабу майже неможливо,

хоча б через те, що навіть для задоволення базових потреб людини необхідні певні речі, які в еру комерції легко придбати, що і є підтвердженням висловленої тези.

Перш за все, варто розпочати з дослідження поняття «електронний договір». Таке визначення міститься у вітчизняному законодавстві, у п. 5 ст. 3 Закону України «Про електронну комерцію» автори цитують, що електронний договір – домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, оформлена в електронній формі [1]. Тотожність юридичної сили електронних правочинів та правочинів, укладених в іншій формі, передбаченій законодавством, встановлена законом (ст. 205 ЦК України, ст. 5 Закону України Про електронну комерцію)» [1; 2].

Щоб договір дійсно визначався як «домовленість», необхідно висловлення оферти та отримання акцепти. Стосовно цього питання К.В. Ципишук вказує на вже висловлену в доктрині позицію стосовно колізії щодо оферти електронного договору купівлі-продажу, адже, як стверджує авторка, відповідно до ч. 2 ст. 641 пропозиції, адресовані невизначеному колу осіб, є запрошенням роботи пропозиції укласти договір, якщо інше не вказано в рекламі або інших пропозиціях. Водночас у ч. 4 ст. 11 Закону України «Про електронну комерцію» йдеться про те, що оферта може бути зроблена такими способами як відправка комерційного електронного повідомлення, розміщення за допомогою мережі Інтернет або в інших подібних системах інформації і телекомунікації [3, с. 137]. Як вбачається, дійсно існує певна колізія, яка повинна бути усунута законодавцем задля того, аби не перешкоджати існуванню інститутів електронної комерції.

Вже перші кроки в дослідженні дають нам зрозуміти, що договір купівлі-продажу через Інтернет не такий однозначний, як могло здаватися. Г.В. Гоголіна достатньо влучно звертає увагу на типові або характерні ознаки електронного договору купівлі-продажу, стверджуючи, що договірний характер та застосування інформаційно-телекомунікаційних систем вказує на його дистанційність. Науковиця також наголошує, що звернення такого договору до невизначеного кола осіб із неможливістю надати переваги будь-кому з них без застосування спеціальних заходів робить його публічним. На думку авторки, форма вчинення електронного правочину має бути визначена законодавцем остаточно та наведена її дефініція для уникнення правових непорозумінь, які неодмінно виникають під час тлумачення актів національного законодавства, що посилаються то на письмову, то на електронну форму [4, с. 160].

Варто погодитись з А.А. Митник та Ю.В. Єльчаніновим стосовно того, що використання новітніх інтернет-технологій у підприємницькій, торговій сферах у багатьох аспектах полегшує життя як продавців, так і покупців (наприклад, швидке онлайн-замовлення будь-якого товару чи послуги в будь-який час за наявності лише смартфона та можливість з'єднатися з мережею Інтернет). Проте через відсутність чіткого законодавчого регулювання суспільних відносин, які виникають під час укладання договору купівлі-продажу з використанням мережі Інтернет, виникають нові проблеми [5, с. 102].

Важливим є також момент укладення договору або його підписання. Згідно із частиною 1 статті 12 Закону України «Про електронну комерцію» моментом підписання електронного договору є використання:

1) електронного підпису або електронного цифрового підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис», за умови використання коштів електронного цифрового підпису всіма сторонами електронної правової угоди;

2) електронного підпису одноразовим ідентифікатором, визначеними цим Законом;

3) аналога власноручного підпису (факсимільного відтворення підпису за допомогою засобів механічного або іншого копіювання, іншого аналога власноручного підпису) при письмовій згоді сторін, у якій мають міститися зразки відповідних аналогів власноручних підписів [1].

Відповідно до пункту 12 частини 1 статті 1 Закону України «Про електронні довірчі послуги» електронний підпис – електронні дані, які додаються підписувачем до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються ним як підпис. Кваліфікований електронний підпис має таку саму юридичну силу, як і власноручний підпис, та має презумпцію його відповідності власноручному підпису [6].

Існування електронного підпису є необхідною та виправданою умовою укладення досліджуваного договору, адже в мережі Інтернет важко ідентифікувати особу, яка може використовувати ніки, псевдоніми або й використовувати чуже ім'я. На таку проблему звертає увагу і Ю.О. Патинка, адже, як пише автор, Інтернет-мережі допускають отримання доступу до наявних у ній інформаційних ресурсів під псевдонімом або взагалі анонімно. Анонімність поведінки в мережі Інтернет є причиною складності ідентифікації суб'єктів. Хоча учасник цих правовідносин

(продавець) і повинен вказати свої дані, він може вказувати своє ім'я (псевдонім), проте складно перевірити його достовірність і простежити: дійсно дії здійснюються однією особою під одним і тим же ідентифікатором або ж під одним ідентифікатором діють кілька осіб [7, с. 54].

Безперечно, є зрозумілим той факт, що сьогодні велика частина договорів купівлі-продажу через Інтернет не оформлюється відповідним чином, а певна частина населення в силу відсутності знань у галузі права зовсім не обізнана в питаннях укладення електронних договорів. Як зазначають Т.А. Чернова, І.В. Стаднік, одним із питань, що потребують нормативного вирішення у цій сфері, є організація роботи центрів сертифікації ключів, які мають надавати послуги цифрового підпису. Окрім цього, науковці наголошують, що для остаточного масового використання електронного цифрового підпису в Україні необхідно прийняти певну кількість нормативно-правових актів щодо: національних стандартів, вимог до засобів електронного цифрового підпису, форматів даних, які для цього використовуються. Усе це допоможе покращити функціонування інституту електронного цифрового підпису та вдосконалити процес електронного документообігу [8, с. 66].

Загалом, можна виділити й переваги саме електронної форми договору купівлі-продажу, серед них – можливість укладання дистанційно, швидкість, зручність, така форма є певним проявом переходу в «державу смартфонів», тобто еру, в якій всі питання вирішуються з використанням мережі Інтернет. Водночас проблеми, що існують у даній сфері, гальмують розвиток цього перспективного інституту, що потребує поступової та виваженої політики з боку законодавця щодо усунення колізій та лакун.

Можна говорити й про інші, не названі в роботі проблеми, зокрема: складність встановлення місця укладення договору; проблема доказування самого факту укладення договору, а також незмінність і збереження даних, зафіксованих у даному договорі; проблема встановлення факту того, що він походить від контрагента; а також наявна можливість проникнення в конфіденційну інформацію про умови договору, злому.

Висновки. Отже, під електронним договором купівлі-продажу можна розуміти стандартний у цивілістичному розумінні договір, який укладається за допомогою мережу Інтернет. У той час як багато експертів відзначають комфортність та легкість укладання такого договору (електронного договору купівлі-продажу), не слід оминати увагою й наявні проблеми, серед яких – складнощі, що пов'язані з офертою та акцептом, з'ясуванням особистості контрагентів, використанням електронного підпису. Деякі питання можуть вирішуватися за аналогією з нормами цивільного права, однак для того щоб надалі е-договори мали більше переваг, ніж недоліків, законодавцю варто провести складну та своєчасну роботу в напрямку покращення вже наявних механізмів укладання таких договорів.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про електронну комерцію» від 03.09.2015 № 675-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#top> (дата звернення: 01.08.2021).
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.08.2021).
3. Ципищук К.В. Деякі особливості укладення електронних договорів купівлі-продажу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 136–138.
4. Гоголіна Г.В. Місце електронного договору купівлі-продажу в системі договорів торгівлі. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 3. С. 158–161.
5. Митник А.А., Сльчанінов Ю.В. Правові аспекти договірних відносин у мережі Інтернет. *Право і суспільство*. 2019. № 5. С. 99–106.
6. Закон України «Про електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 № 2155-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 01.08.2021).
7. Патинка Ю.О. Правові проблеми укладення договору купівлі-продажу з використанням мережі Інтернет. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 53–56.
8. Чернова Т.А., Стаднік І.В. Електронний цифровий підпис як реквізит договору купівлі-продажу в мережі Інтернет. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету*. 2016. № 8. С. 63–66.

УДК 347.465

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.5>

БУЛКО Л.О.

АЛЕАТОРНІ ДОГОВОРИ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ

ALLEATOR CONTRACTS IN THE SYSTEM OF CIVIL AGREEMENTS

Стаття присвячена аналізу категорії алеаторних договорів. У статті надається характеристика поняттю «договір», яке закріплено в чинному Цивільному кодексі України, під договором розуміється домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. У статті говориться, що особливим різновидом договорів є алеаторні договори, тобто договори, що пов'язані з ризиком.

Авторка наводить історію виникнення терміна «алеаторні договори», стверджуючи, що перша згадка про ризикові (алеаторні) договори зустрічається ще в римському приватному праві.

У роботі проведений аналіз наявних у доктрині цивільного права поглядів на поняття «алеаторний договір», надано консолідоване визначення, яке найбільш точно описує сутність таких договорів. Авторка досліджує юридичну природу ризикових договорів, приходячи до висновку, що такі договори залежать від випадку, збігу обставин, а також розмір чи взагалі можливість самого існування зустрічного надання на момент укладення невідомий, адже алеаторний характер зумовлює лише ймовірність настання чи ненастання певних наслідків, які й породять права та обов'язки сторін такого договору.

У роботі звертається увага на проблему віднесення того чи іншого договору до алеаторного, адже, крім традиційних договорів страхування, довічного утримання, можна говорити ще й про договір франчайзингу, ренти земельної ділянки, ліцензійні договори, як такі, що відносяться до групи алеаторних. Окрема увага звернена на зобов'язання, що виникають з ігор та парі, адже за своєю природою вони побудовані на ризику, ймовірності події та випадку.

Робота містить посилання на думки науковців, що детально досліджували поставлене питання. Зроблено висновок, що алеаторні договори є виключно доктринальними, тобто такими, які досліджуються в теорії та не мають законодавчого закріплення.

Авторка наголошує на необхідності подальшого дослідження цього питання доктриною, а також на недолік чинного цивільного законодавства, що не містить поняття «алеаторні договори». Тому у статті вказується на потребу в доповненні Цивільного кодексу України положеннями щодо алеаторних договорів.

Ключові слова: *цивільно-правовий договір, алеаторні договори, ризик, ігри та парі, страхові договори, договір довічного утримання.*

The article is devoted to the analysis of the category of random contracts. The article describes the concept of "contract", which is enshrined in the current Civil Code of Ukraine, the contract means an agreement of two or more parties aimed at establishing, changing or terminating civil rights and obligations. The article states that a special type of contract is random contracts, ie contracts that involve risk.

The author cites the history of the term "random contracts", arguing that the first mention of risky (random) contracts is found in Roman private law.

The paper analyzes the existing views in the doctrine of civil law on the concept of "random contract", provides a consolidated definition that most accurately describes the essence of such agreements. The author examines the legal nature of risky contracts,

concluding that such contracts depend on the case, coincidence of circumstances, as well as the size or possibility of the existence of counter-provision at the time of conclusion is unknown, because the random nature determines only the probability of occurrence or non-occurrence of certain consequences. give rise to the rights and obligations of the parties to such an agreement.

The paper draws attention to the problem of assigning a contract to the aleatory, because in addition to traditional insurance contracts, lifetime maintenance, we can also talk about the franchise agreement, land rent, license agreements, as belonging to the group of aleatory. Particular attention is paid to the obligations arising from games and betting, as they are by nature built on risk, probability of event and accident.

The work contains references to the opinions of scientists who have studied the question in detail. It is concluded that aleatory agreements are exclusively doctrinal, ie those that are studied in theory and have no legal basis.

The author emphasizes the need for further study of this issue by doctrine, as well as the lack of current civil law, which does not contain the concept of "random contracts". Therefore, the article points to the need to supplement the Civil Code of Ukraine with provisions on random contracts.

Key words: *civil contract, random contracts, risk, games and bets, insurance contracts, lifetime maintenance agreement.*

Вступ. Після прийняття Закону України, що фактично легалізував гральний бізнес, постає багато питань щодо того, що ж розуміти під алеаторним договором, тобто договором, що виникає у зв'язку з наявністю певного ризику. Однак ігри та парі – це лише частина алеаторних договорів, останні потребують ґрунтовного аналізу для виокремлення їх важливих характеристик.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз категорії алеаторних, тобто ризикових, договорів у зв'язку зі зростанням їхньої ролі та популярності в сучасному цивільному праві України.

Стан дослідження проблеми. Дослідженню питання алеаторних договорів присвячений значний науковий доробок таких вчених, як О.С. Адамова, О.А. Березовська, М.М. Великанова, Ю.А. Гриник, С.В. Губарев, Т.Ф. Мадагаєва, І.С. Тімуш та ін.

Результати дослідження. Стаття 626 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) визначає договір як домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [1]. Існує безліч різних класифікацій договорів залежно від різноманітних критеріїв. Одним із різновидів договорів, що є достатньо розповсюдженими в цивільному праві України, є алеаторні договори, або ризикові.

Перша згадка про ризикові (алеаторні) договори зустрічається в римському приватному праві. Етимологічно термін «алеаторний» походить від латинського слова *alea* – жереб, гральна кістка. Відомий і такий термін, як «*aleator*», що в перекладі означає «азартний гравець». Відповідно до алеаторних правочинів римські юристи відносили в першу чергу ігри і парі, ставлення до яких було традиційно негативним – подібні угоди визнавалися аморальними, і спори, що виникали з них, не підлягали позовному захисту. Як виняток розглядалися ігри, пов'язані з проведенням спортивних змагань (метання списа або дротика, біг, стрибки, боротьба, кулачний бій), оскільки «ще робиться заради доблесті» [2, с. 42]. Тобто ще за часів Римської Імперії був відомий такий особливий вид договорів, який пов'язаний із ризиком як визначальною ознакою.

Вітчизняні науковці мають різні погляди на категорію алеаторних договорів, а тому надають різні дефініції цього поняття. Однак якщо узагальнити наявні в доктрині погляди, то можна говорити, що ризиковий (алеаторний) договір – орієнтована на вдачу, збіг обставин, випадок тощо угода, в якій загальний розмір чи можливість самого існування зустрічного надання на момент укладення невідомий, що поставлено в залежність від включеного до юридичних умов цього правочину випадкового юридичного факту (дія або подія) і може викликати негативний (програш, збитки, шкода), позитивний (виграш, вигода, прибуток) або нульовий економічний результат [3]. Наведене визначення є влучним та максимально точно описує сутність такого виду договорів.

С. Губарев стверджує, що правова природа ризикових (алеаторних) договорів полягає в тому, що це є правочини зі зниженим ступенем вірогідності очікуваного зустрічного виконання зобов'язання, в яких розмір чи саме існування зустрічного надання поставлено в залежність від настання юридичного ризику – випадкової обставини, включеної до умов зазначених договорів, що спричиняється незбалансованістю прав і обов'язків зі ступенем їх правового захисту, іншими нетиповими умовами виконання зазначених зобов'язань [4, с. 2].

С. Вавженчук пише, що алеаторний договір – це відплатний договір, за яким його правовий результат залежить від обставини, що не пов'язана з волею сторін такого договору. Тобто до настання відповідної обставини сторонам не відомо, хто з них отримає майнове задоволення від такого договору [5, с. 8].

Як влучно зауважує О. Адамова, традиційне визнання алеаторних договорів як ризикових договорів зумовило побудову дослідницької думки навколо категорії ризику. Загальноновизнано, що основу алеаторних договорів становить ризик, прийнятий на себе кожною зі сторін договору, що виражається в допустимості того, що кожен контрагент може отримати зустрічне задоволення меншого обсягу, ніж ним самим представлено [6, с. 36].

Цікавим є також той факт, що термін «ризикові правочини» містить сукупність чотирьох видів ризиків: 1) страхового ризику (страхова премія виплачується після настання страхового випадку, тобто ймовірної невизначеної події або невідвортної події з невизначеним моментом її виникнення); 2) алеаторного ігрового ризику (право на виграш зумовлене задоволенням егоїстичних почуттів – азарту тощо, і настанням штучно відтвореної випадкової ситуації за умов азарту); кожен із цих ризиків входить до юридичного змісту (структури) відповідного ризикового зобов'язання; 3) алеаторного спекулятивного ризику (право на виграш зумовлене спекулятивними мотивами за рахунок гри на зміні курсів фінансових активів (акцій тощо) і настанням об'єктивно наявної випадкової ситуації внаслідок коливання ринкових цін (біржових і позабіржових) на товар); 4) алеаторного неігрового ризику (вчинення рентних платежів протягом життя отримувача ренти; виникнення запланованого науково-технічного результату залежить від випадку – творчої вдачі (шансу) вченого) [7, с. 54].

Варто окремо зауважити, що ризиковими традиційно визнаються договори довічного утримання, страхування, зобов'язання з азартних ігор (договір гри, парі, лотереї тощо), окремі договори щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності (зокрема, ліцензійний договір на друкування твору автора або на постановку його п'єси), інші договори. Алеаторний договір містить умову, що робить неможливим точне обчислення на момент укладання договору вигоди і можливих збитків у разі виконання договору, що зумовлено своєрідною формою оплати, особливістю якої полягає в тому, що набувач в порядку оплати отриманого майна надає постійне або довічне утримання відчужувачу чи інше зустрічне надання, обсяг чи існування якого неможливо визначити на момент виникнення зобов'язання. До цієї групи зобов'язань можна також віднести договір на виконання науково-дослідних робіт, договір фідучіарного закладу (забезпечувального здійснення права власності), «зворотний» лізинг, договір про пожертву тощо [8, с. 264].

Отож ризик в алеаторних договорах полягає в певній невідомості, адже на момент укладання договору про його результат можна говорити лише з ймовірністю, адже до кінця невідомо, чим обернеться цей правочин – позитивними чи негативними наслідками для контрагента.

О. Березовська стверджує, що, крім наведених алеаторних договорів, варто звернути уваги й на договір строкової, в тому числі довічної ренти земельної ділянки, та договір безстрокової ренти земельної ділянки слід віднести до ризикових (алеаторних). Земельна ділянка виступає не тільки просторовим базисом, а й засобом виробництва, що має таку економічну властивість, як постійне принесення доходу. Розмір цього доходу, як і сама вартість земельної ділянки, із часом може змінюватися (збільшуватися або зменшуватися), на нього може впливати і місце знаходження земельної ділянки, і її цільове призначення та можливість його зміни, і встановлення обмежень (сервітут, емфітевзис, суперфіції тощо), і забудова земельної ділянки, і зміна комунікації на ній та інфраструктури поряд із нею, наявність на земельній ділянці природних об'єктів – водойм, лісів, корисних копалин тощо. Таким чином, під час укладання договору безстрокової ренти існує ризик як на боці одержувача ренти, так і на боці платника ренти [9, с. 649].

Дискусійність категорії алеаторних договорів зумовлює розбіжності в поглядах щодо віднесення чи невіднесення того чи іншого договору до алеаторних. На наш погляд, можна говорити також про алеаторність договору комерційної концесії (франчайзингу), адже не можна вважати придбання франшизи гарантією успіху, навіть задалегідь вироблена стратегія розвитку бізнесу може дати збій і в результаті франчайзі втратить все. Кожен з алеаторних договорів потребує окремого дослідження.

Варто зазначити, що алеаторні договори є доктринальними, тобто такими, які досліджуються в теорії, а в законодавстві не визначаються як такі, а тому варто погодитися з тими правознавцями, які вважають за доцільне доповнення чинного Цивільного кодексу України положен-

нями, що б стосувалися алеаторних договорів. У зв'язку із цим інтереси деяких учасників таких відносин, до прикладу учасників ігор чи парі, можуть бути порушені.

Про це, зокрема, пише О. Логойко, яка зазначає, що Цивільний кодекс України також не містить посилань на особливості договорів, що виникають з ігор чи парі, а питання застосування класичних норм щодо порушення зобов'язань в аспекті охорони прав учасників парі та ігор залишається під питанням. Авторка наполягає на необхідності доповнення Цивільного кодексу України положеннями, що могли б якісно регулювати цей особливий вид зобов'язань, адже фактично законодавством України віднедавна така діяльність є дозволеною [10, с. 241].

Висновки. Отже, під алеаторними договорами слід розуміти ризикові договори, тобто такі, які залежать від випадку, збігу обставин, виграшу, крім цього, розмір чи можливість самого існування зустрічного надання на момент укладення невідомий, адже ризиковий характер зумовлює ймовірність настання чи ненастання певних наслідків, які й породять права та обов'язки сторін такого договору. Природа алеаторних договорів широко досліджувалася вченими-цивілістами, однак виникає нагальна потреба і в законодавчому регулюванні особливостей цієї категорії договорів.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
2. Мадагаєва Т.Ф. Правовые подходы к определению понятия «Рисковый (алеаторный) договор» в науке гражданского права. *Сибирский юридический вестник*. 2012. № 3. С. 42–47.
3. Гриник Ю.А. До питання алеаторності у зобов'язальному праві. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20-21 травня 2015 р. м. Київ). URL : <http://tdp.kpi.ua/wp-content/uploads/%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%BA1.pdf> (дата звернення: 30.07.2021).
4. Губарев С.В. Алеаторні договори на сучасному етапі в цивільному праві. *Юридична наука і практика: виклики часу*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. Т II, м. Київ : Національний авіаційний університет. 2015. С. 1–7.
5. Вавженчук С. До питання класифікації договорів на односторонні та взаємні, відплатні й безвідплатні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 5–9.
6. Адамова О.С. До визначення цивільно-правової природи алеаторних договорів. *Актуальні проблеми захисту права власності* : матер. кругл. столу (м. Одеса, 17 червня 2016 р.). 2016. С. 35–37.
7. Великанова М.М. Ризик в алеаторних та мінорних договорах. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 1. С. 52–56.
8. Тімуш І.С. Поняття та правова природа ризикових договорів у цивільному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія: Право. 2013. № 21. С. 282–285.
9. Березовська О.А. Алеаторність договору ренти земельної ділянки. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.). Одеса : Фенікс, 2013. Т. 2. С. 647–649.
10. Логойко О.О. Правова природа зобов'язань, що виникають з ігор і парі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 240–242.

УДК 347.278

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.6>

БУЩАН А.О.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДОГОВОРУ ЛІЗИНГУ З ДЕРЖАВНОЮ ІПОТЕЧНОЮ УСТАНОВОЮ ТА КРЕДИТНИМ ДОГОВОРОМ ДЛЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ**COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEASING AGREEMENT WITH THE STATE MORTGAGE INSTITUTION AND THE LOAN AGREEMENT FOR CIVIL SERVANTS**

У цій статті досліджено види договорів, за якими поліцейські та особи рядового і начальницького складу служби цивільного захисту можуть придбати собі житло, проведено порівняльний аналіз договору фінансового лізингу та кредитного договору, розглянуто основні переваги та недоліки цих договорів. Здійснено аналіз основних ризиків придбання квартири для державних службовців за допомогою фінансового лізингу або в кредит. Висвітлено проблеми «Порядку забезпечення Державною іпотечною установою поліцейських та осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту житлом на умовах фінансового лізингу», затвердженого постановою КМУ № 1201 від 14 листопада 2018 року.

Також у статті досліджено алгоритм укладення договорів лізингу та кредиту, пов'язаних із ними документів та витрати, які будуть понесені державним службовцем. Розглянуто обмеження щодо предмету договору лізингу з Державною іпотечною установою та складності, пов'язані з пошуком квартири, яка відповідає встановленим вимогам. З'ясовано, яка процедура застосовується в разі відсутності підходящого житла. Порівнюючи договір лізингу та кредиту, виявлено істотні відмінності в порядку набуття права власності та обмеження, пов'язані з володінням квартирою.

Не залишено без уваги ціну договорів та розмір початкових внесків. Наведено детальні грошові розрахунки за кожним із видів договорів. Проаналізовано ціну квадратного метру та розраховано орієнтовні суми лізингового платежу та платежу за кредитним договором за перший місяць.

Виявлено основні та додаткові підстави припинення та розірвання договору Державною іпотечною установою з лізингоодержувачем, що фактично являють собою величезні ризи для останнього. Проведено порівняльний аналіз з порядком розірвання кредитного договору. Вивчено наслідки правові наслідки розірвання договорів та наслідки невиконання зобов'язань.

У статті сформульовано пропозиції щодо доопрацювань «Порядку забезпечення Державною іпотечною установою поліцейських та осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту житлом на умовах фінансового лізингу», затвердженого постановою КМУ № 1201 від 14 листопада 2018 року, та підвищення гарантій для лізингоодержувачів. Звернули увагу на можливі ризики, пов'язані зі стороною, яка буде здійснювати пошук та підбір житла для заявників. А також висвітлили можливі ризики, пов'язані зі зловживанням службовим становищем керівного складу. Зробили висновки щодо недоліків та переваг між договором лізингу та кредитним договором.

Ключові слова: фінансовий лізинг, договір лізингу, лізингодавець, лізингоодержувач, кредитний договір, кредитор, банк, позичальник, житло, квартира, забезпечення житлом, поліцейські, державний службовець, право власності.

This article examines the types of agreements under which police officers and members of the rank and managerial staff of civil protection can buy a home, comparative analysis of financial leasing and credit agreement, considers the main advantages and disadvantages of these agreements. An analysis of the main risks of purchasing an

apartment for civil servants through financial leasing or credit has been completed. The problems of the “Procedure for providing the State Mortgage Institution with police officers and officers of the Civil Protection Service with housing on the terms of financial leasing” approved by the Cabinet of Ministers Resolution No. 1201 of November 14, 2018 are highlighted.

In addition, the article has researched the algorithm of establishing the leasing or credit agreement, as well as documentation and expenses that should be paid by civil servants. Reviewed the limitations of the subject of leasing agreement with the State Mortgage Institution and difficulties with searching a flat that meets the requirements. The article is analyzing the procedure that is implemented in case of the absence of the needed accommodation. Comparing the leasing and credit agreements, significant difference in acquisition of the property rights and limitations connected with flat ownership have been revealed.

The pricing of agreement and the amount of initial payments have not been left without additional analysis. The article has the detailed calculations on each type of agreement. The pricing for each square meter has been researched, the indicative sums of leasing payments and payment on credit agreement for the first month has been calculated.

The article has detected the main and additional reasons for cancelling and terminating the agreement by the State Mortgage Institution with leasing receivable that in fact creates the huge risk for the one mentioned last. The comparison analysis with the termination of credit agreement has been made. The paper has studied the legal consequences of agreements termination and consequences of non-fulfillment of obligations.

The article has formulated the proposals for revisions of the “Procedure for providing the State Mortgage Institution of police officers and members of the basic and senior staff of the Civil Protection Service with housing on the terms of financial leasing” that has been approved by the Cabinet of Ministers Resolution № 1201 of November 14, 2018 and increase of guarantees for lessees. Attention has been added to the possible risks associated with the party that will search and select housing for the applicants. The paper has highlighted the possible risks associated with abuse of senior staff. The conclusion on the disadvantages and advantages between the lease agreement and the loan agreement has been made.

Key words: *financial leasing, leasing agreement, lessor, lessee, loan agreement, creditor, bank, borrower, housing, apartment, housing, police, civil servant, property right.*

Вступ. В Україні функціонує програма фінансового лізингу від держави для поліцейських та осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту. Ця програма впроваджена з 2018 р. Органом, який займається реалізацією цієї програми, є Державна іпотечна установа (надалі – ДІУ).

Проблема забезпечення українців житлом існує вже давно, а дійсно працюючих програм дуже мало. Програми фінансового лізингу в першу чергу покликані створити альтернативу банківським кредитам та мати більш вигідні умови. У 2018 році Кабінет міністрів України постановою № 1201 затвердив «Порядок забезпечення Державною іпотечною установою поліцейських та осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту житлом на умовах фінансового лізингу» (далі – Порядок) [1], який визначає механізм забезпечення Державною іпотечною установою поліцейських та осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту житлом на умовах фінансового лізингу та компенсації частини лізингових платежів за рахунок коштів державного бюджету та інших джерел, не заборонених законодавством. Органами, що забезпечуються житлом, є центральний орган управління Національною поліцією, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, їх територіальні (у тому числі міжрегіональні) органи, установи, заклади та організації, що належать до сфери управління таких центральних органів виконавчої влади, де заявник проходить службу, а також органи державної влади, установи та організації, до яких у встановленому порядку відраховані поліцейські.

Постановка завдання. Метою цієї роботи є дослідження договору фінансового лізингу з Державною іпотечною установою, укладеного на підставі зазначеного вище Порядку, а також порівняння договору лізингу та кредитного договору для отримання житла.

Результати дослідження.

Алгоритм укладення договорів для державних службовців та витрати. Для отримання житла за договором лізингу необхідно укласти договір фінансового лізингу між Державною іпотечною установою та заявником. Наступним кроком буде договір про компенсацію частини лізингових платежів – це тристоронній договір, що укладається між Державною іпотечною установою, заявником та відповідним органом забезпечення житлом, яким визначається механізм компенсації частини лізингових платежів за рахунок коштів державного бюджету та інших джерел, не заборонених законодавством, відповідно до Порядку. Наступний в черзі – договір страхування житла. У самому Порядку щодо страхування відсутня інформація, проте в ч. 2 ст. 13 закону України «Про фінансовий лізинг» передбачено, що предмет лізингу та/або пов'язані з виконанням лізингових договорів ризики підлягають страхуванню, у разі якщо їх обов'язковість встановлена законом або договором [2]. Витрати на страхування за договором лізингу несе лізингоодержувач, якщо інше не встановлено договором. На сайті Державної іпотечної установи зазначено, що страхування житла здійснюється лізингодавцем [3]. На цьому ж ресурсі вказано про необхідність додаткового укладення договору про резервування житла (за результатами конкурсу між переможцями конкурсу та Державною іпотечною установою). До витрат можна віднести обов'язкове нотаріальне посвідчення договору купівлі-продажу та договору фінансового лізингу, а також витрати на попереднє вивчення та аналіз документів юристом.

У свою чергу, для купівлі квартири в кредит необхідно отримати схвалення в банку та укласти кредитний договір – двостороння угода, за якою банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти. У такому випадку неминучим є і підписання договору застави, що буде гарантувати банку повернення позики за рахунок заставленої квартири, маючи переважне право перед іншими кредиторами цього боржника. Також банк може вимагати обов'язкове укладення договору страхування особи позичальника або квартири, що є предметом договору купівлі-продажу, або і того й іншого разом. До витрат можна віднести обов'язкове нотаріальне посвідчення договору купівлі-продажу та договору застави, а також витрати на попереднє юридичне вивчення та аналіз документів юристом.

Дослідження предмету договорів. Згідно з Порядком предметом договору лізингу є квартира в житловому будинку, прийнятому в установленому порядку в експлуатацію, призначена та придатна для постійного проживання та в якій виконані всі передбачені проектною документацією роботи згідно з будівельними нормами, стандартами і правилами. У фінансовий лізинг передається житло, що перебувало в експлуатації не більш як протягом 20 років чи реконструкцію (капітальний ремонт) якого здійснено не більш як за 10 років до укладення договору фінансового лізингу та яке відповідає нормативній площі житла, що становить не більш як 21 м² загальної площі на одну особу та додатково 10,5 м² загальної площі житла на сім'ю, але не більш як 94,5 м². Нормативна площа житла, що є однокімнатною квартирою та надається для сім'ї з однієї особи (одинок особа), становить не більш як 52,5 м² загальної площі. У разі перевищення нормативної площі житла вартість понаднормативної площі житла лізингоодержувач сплачує авансовим платежем за власний рахунок згідно з умовами договору фінансового лізингу [1].

Кредитний договір не має таких жорстких обмежень. Відповідно до ст. 379 Цивільного кодексу України житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше жиле приміщення, призначені та придатні для постійного або тимчасового проживання в них [4]. Слід зазначити, що позичальник може обрати в якості житла й приватний будинок, але тоді треба враховувати витрати на оформлення земельної ділянки. Якщо ж житло буде придбане за іпотечним кредитуванням, у такому випадку предметом іпотеки може бути незавершене будівництво або майнові права на нього, які стануть власністю іпотекодавця після укладення іпотечного договору, за умови, що іпотекодавець може документально підтвердити право на набуте ним у власність відповідне нерухоме майно у майбутньому. Обтяження такого нерухомого майна іпотекою підлягає державній реєстрації у встановленому законом порядку незалежно від того, хто є власником такого майна на час укладення іпотечного договору.

Отже, державний службовець, у випадку з лізинговим договором, стикається з конкретними обмеженнями щодо вибору виду та розміру майбутнього житла. Знаючи про те, що на ринку нерухомості не має стандартизованого житла в новобудовах, а будівлі радянського часу не беруть участь у масових програмах реконструкції, підбір необхідної квартири може стати проблемою для великої сім'ї.

Відсутність підходящого житла й альтернативні процедури, що з цього виходять.

У зв'язку із суворими вимогами Порядку існують ризики, що необхідна для заявника квартира (відповідно до наданої ним специфікації) буде відсутня. У цьому випадку процедура така.

Державна іпотечна установа протягом 30 календарних днів розглядає отримані документи (узагальнену інформацію про заявників, специфікацію житла і т.д.) і повідомляє відповідним уповноваженим підрозділам:

1) про наявність у власності житла для передачі у фінансовий лізинг відповідно до цього Порядку із зазначенням: місця розташування житла (повної адреси); кількості кімнат у житлі; загальної та житлової площі житла; загальної вартості та вартості 1 м² житла; відомостей про суми лізингового платежу та інші істотні умови договору фінансового лізингу;

2) про відсутність у власності необхідного житла для передачі у фінансовий лізинг відповідно до цього Порядку та очікувані строки його придбання в установленому законодавством порядку.

Така процедура не має граничного часу виконання, а тому процедура може затягнутися на роки.

Отримання кредиту здійснюється набагато швидше, якщо банк погодив заявку на надання кредиту, то пошук необхідного житла залежить лише від побажань позичальника та асортименту на ринку нерухомості.

Ціна договору. Однією з істотних умов договору є ціна. У випадку з договором лізингу йдеться про такі лізингові платежі:

1. Сума, яка відшкодовує частину вартості житла.

2. Сума винагороди лізингодавцю за отримане в лізинг житло за фіксованою відсотковою ставкою, розмір якої визначається з урахуванням вартості залучених (запозичених) фінансових ресурсів, але не більше ставки рефінансування, установлені для ДІУ (п. 18 Порядку). Згідно з інформацією із сайту ДІУ ставка рефінансування на сьогодні складає 15,3% річних [5]. Розмір частини суми, яка відшкодовує частину вартості житла, визначається з урахуванням стажу служби лізингоодержувача:

1) від 5 до 10 років вислуги – 10% відсотків щомісячної суми, яка відшкодовує частину вартості житла;

2) від 10 до 15 років вислуги – 20% щомісячної суми, яка відшкодовує частину вартості житла;

3) від 15 і більше років вислуги – 30% щомісячної суми, яка відшкодовує частину вартості житла.

Розмір частини щомісячної суми, яка відшкодовує частину вартості житла, збільшується на:

1) 5% на кожну дитину віком до 18 років, яка проживає разом із лізингоодержувачем, але не більш як на 10%;

2) на відповідний відсоток, визначений згідно із цим пунктом, залежно від стажу служби іншого з подружжя (в разі, коли дружина/чоловік заявника є поліцейським або особою рядового чи начальницького складу служби цивільного захисту) (п. 20 Порядку).

Що стосується сум, які підлягають сплаті за кредитом, до них відносяться:

1) первинний внесок (у більшості випадків);

2) щомісячні платежі відповідно до графіку платежів.

Додаткові можливі витрати:

– страхування житла, взятого в кредит;

– страхування життя позичальника;

– інші витрати, пов'язані з обслуговуванням кредиту (наприклад, обслуговування кредитного рахунку в банку).

Початковий внесок. У випадку з лізинговим договором відсутня необхідність внесення початкового внеску. Додаткові витрати заявника можливі у випадку, якщо перевищено нормативну площу житла. Вартість понаднормативної площі житла лізингоодержувач сплачує авансовим платежем за власний рахунок згідно з умовами договору фінансового лізингу (абз. 3 п. 5 Порядку).

Сплата початкового внеску в більшості банків є обов'язковою умовою для одержання кредиту. Розмір такого внеску у кожного банку різний (Приватбанк – від 25%, Ощадбанк – 20/30%, Кредобанк – 20/40%), що є досить вагомим фінансовим навантаженням на Позичальника. У свою чергу, це є як мінусом, так і плюсом, оскільки чим більший початковий внесок, тим менші відсотки за кредитом. У будь-якому випадку необхідно розглядати конкретні умови та враховувати індекс інфляції.

Момент набуття права власності. Слід розуміти, що отримання житла в користування ще не гарантує повного володіння майном. Договори фінансового лізингу та про компенсацію частини лізингових платежів укладаються на строк до дати досягнення лізингоодержувачем граничного віку перебування на службі. Строк дії таких договорів не повинен бути менше ніж 5 років та не може перевищувати 20 років. Власником квартири є держава в особі Державної іпотечної установи. Лізингоодержувач набуває право власності на неї за умови повного виконання зобов'язань за договором та на визначених у договорі умовах. Після виконання умов договорів фінансового лізингу та про компенсацію частини лізингових платежів Державна іпотечна установа:

1) передає лізингоодержувачу право власності на житло, для державної реєстрації права власності на яке подає необхідні документи, включаючи довідку про факт виконання умов договорів фінансового лізингу та про компенсацію частини лізингових платежів;

2) надсилає відповідному органу забезпечення житлом повідомлення про передачу лізингоодержувачу документів для державної реєстрації права власності на житло.

До цього часу, поки не будуть виконані усі зазначені вимоги, заявник не має права передавати житло в оренду або користування іншим особам, окрім власної сім'ї.

У випадку з кредитним договором право власності набувається одразу після підписання договору купівлі-продажу, проте буде накладено нотаріусом заборону відчуження житла. Тобто незважаючи на заборону продажу об'єкту нерухомості, така ситуація є більш вигідною для набувача з таких підстав:

1) право власності набувається одразу, а отже, позбавити цього права буде складніше;

2) власник має можливість надавати житло в оренду;

3) інші види використання.

Підстави припинення або розірвання договору. Підстави розірвання договору фінансового лізингу:

1) прострочення лізингоодержувачем сплати лізингових платежів більше ніж на 90 днів;

2) надання лізингоодержувачем житла в сублізинг, наймання (оренду), а також у разі іншого нецільового використання житла;

3) в інших випадках, передбачених договором фінансового лізингу та Законом України «Про фінансовий лізинг»;

4) зміна місця роботи, звільнення зі служби або переведення до іншого органу, співробітникам якого не передбачено надання житла на умовах Порядку;

5) лізингоодержувач має право відмовитися від договору лізингу в односторонньому порядку, письмово повідомивши про це лізингодавця, у разі якщо прострочення передачі предмета лізингу становить більше 30 днів, за умови, що договором лізингу не передбачено іншого строку;

6) лізингодавець має право відмовитися від договору лізингу та вимагати повернення предмета лізингу від лізингоодержувача в безспірному порядку на підставі виконавчого напису нотаріуса, якщо лізингоодержувач не сплатив лізинговий платіж частково або в повному обсязі та прострочення сплати становить більше 30 днів.

Крім того, Порядок передбачає наявність додаткових підстав для розірвання договору лізингу, які можуть міститися в договорі (п. 25 Порядку). Тому в кожному окремому випадку необхідно ретельно вивчати умови договору.

Підстави припинення договору про компенсацію частини лізингових платежів:

1) звільнення лізингоодержувача зі служби;

2) дострокове розірвання договору фінансового лізингу;

3) в інших випадках, передбачених договором про компенсацію частини лізингових платежів.

Слід зазначити, що несплачені лізингові платежі в повному обсязі погашаються лізингодавцю органом забезпечення житлом у разі:

1) звільнення лізингоодержувача зі служби у зв'язку з пораненням (травмою, каліцтвом, контузією), отриманим під час виконання службових обов'язків, унаслідок чого йому встановлено інвалідність I групи, крім випадків, коли поранення (травма, каліцтво або контузія) є наслідком навмисного спричинення собі тілесного ушкодження, іншої шкоди своєму здоров'ю, вчинення діяння, яке є кримінальним чи адміністративним правопорушенням, або дій у стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння;

2) загибелі лізингоодержувача під час виконання службових обов'язків або смерті внаслідок отримання поранення (травми, каліцтва, контузії) за зазначених обставин за умови наявності в лізингоодержувача членів сім'ї, які проживали разом із ним.

У разі загибелі лізингоодержувача внаслідок самогубства (крім випадку доведення особи до самогубства, який установлено судом) або загибелі (смерті) внаслідок вчинення ним діяння, яке є кримінальним чи адміністративним правопорушенням, або дій у стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння, не сплачені лізингоодержувачем лізингові платежі органом забезпечення житлом не погашаються.

Правові наслідки розірвання договору про компенсацію частини лізингових платежів:

1) за лізингоодержувачем зберігається право користування, володіння та право на викуп житла (предмета лізингу), але на умовах договору фінансового лізингу без компенсації з боку держави;

2) до договору фінансового лізингу вносяться зміни в частині встановлення суми винагороди лізингодавцю за отримане в лізинг житло на рівні діючої ставки Державної іпотечної установи із забезпечення житлом громадян на умовах фінансового лізингу з першого числа місяця, наступного за місяцем, коли договір про компенсацію частини лізингових платежів було достроково розірвано чи припинено;

3) невиконання вказаних пунктів тягне за собою позбавлення лізингоодержувача права користування житлом, а внесені кошти не повертаються.

Очевидно, що лізингоодержувач несе досить великі ризи та незручності, що обов'язково позначиться на якості та об'єктивності роботи поліцейських. Це в першу чергу пов'язано з можливістю зловживання службовим становищем із боку керівництва. Тому особа, яка 5 або 15 років виплачувала платежі за квартиру, може втратити усю сплачену суму, оскільки договором не передбачено повернення цих коштів після звільнення.

Щодо кредитного договору, то в разі затримання позичальником сплати щомісячних обов'язкових платежів та/або процентів щонайменше на один календарний місяць, а за споживчим кредитом, забезпеченим іпотекою, та за споживчим кредитом на придбання житла – щонайменше на три календарні місяці, кредитодавець має право вимагати повернення споживчого кредиту, строк виплати якого ще не настав в повному обсязі, якщо таке право передбачене договором споживчого кредитування.

За наслідками невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою, заставодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави. За рахунок предмета застави заставодержатель має право задовольнити в повному обсязі свою вимогу, що визначена на момент фактичного задоволення, включаючи сплату процентів, неустойки, відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання, необхідних витрат на утримання заставленого майна, а також витрат, понесених у зв'язку із пред'явленням вимоги, якщо інше не встановлено договором. Звернення стягнення на предмет застави здійснюється за рішенням суду, якщо інше не встановлено договором або законом, у розмірі залишку необхідного для задоволення вимог кредитора. Також сторони вправі змінити предмет застави, якщо залишення попереднього предмета призводить до істотного перевищення вартості заставленого майна над сумою основного зобов'язання. Реалізація предмета застави, на який звернене стягнення, провадиться шляхом його продажу з публічних торгів.

Важливо зазначити, що у цьому випадку позбавити боржника житла є набагато складнішою процедурою, оскільки кредитору необхідно спочатку довести у суді факт невиконання позичальником вимог договору, визначити частку в натурі, на яку необхідно звернути стягнення, зробити оцінку цього майна, що зазвичай оспорується сторонами окремо, а також провести публічні торги без порушень. І навіть якщо майно буде реалізоване, боржнику буде повернуто частину коштів від реалізованого майна. Такий варіант розвитку подій має значні переваги перед договором фінансового лізингу.

Можливість передачі квартири в користування третім особам. За договором лізингу можливість здачі квартири в оренду відсутня. Надання лізингоодержувачем житла в оренду є підставою для дострокового розірвання договору фінансового лізингу (п. 25 Порядку). А ось банки зазвичай не обмежують позичальників у праві здачі майна в оренду.

Проведення грошових розрахунків. Оцінивши переваги та недоліки обох договорів, слід також звернути увагу на цифри. Цей спосіб дозволить не тільки зрозуміти, як вигідніше придбати нерухомість, а й покаже практичні результати дії договорів.

Так, у п. 6 Порядку встановлено, що вартість 1 м² загальної площі житла, що передається у фінансовий лізинг, не може перевищувати опосередковану вартість спорудження житла за регіонами України, визначену Мінрегіоном та збільшену для міст:

- 1) Києва, Дніпра, Львова, Одеси та Харкова – у 1,75 рази;
- 2) обласних центрів, міст обласного значення з населенням понад 300 тис. осіб та населених пунктів, які розташовані в районах, прилеглих до меж м. Києва, Дніпра, Львова, Одеси та Харкова, – у 1,5 рази;
- 3) обласного значення з населенням від 100 тис. до 300 тис. – у 1,25 рази;
- 4) інших населених пунктів – у межах опосередкованої вартості у відповідній області.

Для розрахунку візьмемо дані Мінрегіону для м. Харкова, опосередкована вартість спорудження житла станом на 01.07.2020 складає 13 621 грн. [6]. За курсом НБУ 28.35 грн за 1 доллар США (далі – дол.) це, відповідно, 480,46 дол.

Вираховуємо максимальну вартість 1 м² для м. Харкова:

$$480,46 \text{ дол.} * 1,75 = 840,8 \text{ дол.} / 1 \text{ м}^2$$

Нормативна площа житла, що є однокімнатною квартирою та надається для сім'ї з однієї особи (одинок особа), становить не більш як 52,5 м² загальної площі (п. 5 Порядку).

Тобто житло площею 52,5 м² може бути придбане державою за такою максимальною вартістю:

$$52,5 \text{ м}^2 * 840,8 \text{ дол.} = \mathbf{44\ 142 \text{ дол.}}$$

За даними dom.gia.com, середня вартість 1 м² у новобудовах м. Харкова складає 22 387 грн., що еквівалентно 789 дол. США [7].

$$52,5 \text{ м}^2 * 789 \text{ дол.} = \mathbf{41\ 457 \text{ дол.}}$$

В обрахунках не враховуються такі показники:

- 1) розмір квартир не є однаковим;
- 2) ціна квартир на вторинному ринку буде нижчою, але слід звертати увагу на стан будинків;
- 3) наявність ремонту;
- 4) віддаленість від центру міста;
- 5) поверх, сторона, наявність ліфту, території та інших факторів.

Слід лише зазначити, що у випадку договору лізингу заявник обмежений у виборі нерухомості з боку держави. Зі сторони банку позичальник обмежений лише своїми фінансовими можливостями.

Тепер розрахуємо орієнтовні суми лізингового платежу та платежу за кредитним договором за перший місяць, якщо договори укладено на максимальний строк – 20 років.

Лізинговий платіж складається з 2-ох частин:

- 1) відшкодування вартості житла: $41\ 457 \text{ дол.} : 240 \text{ місяців} = 172,74 \text{ дол./мес.}$
- 2) суму винагороди лізингодавця.

Відповідно до п. 20 Порядку «Сума компенсації частини лізингових платежів включає частину суми, яка відшкодовує частину вартості житла, та в повному обсязі суму винагороди лізингодавцю».

Тобто заявник буде виплачувати лише суму вартості житла, яка буде зменшена залежно від стажу його служби.

Наприклад, якщо вислуга складає від 5 до 10 років, то держава відшкодовує 10% вартості житла. Тобто заявник сплачуватиме:

$$\text{Платіж за перший та наступні місяця } 172,74 \text{ дол.} - (172,74 \text{ дол.} * 10\%) = 155,46 \text{ дол.} * 28,35 = \mathbf{4\ 407,46 \text{ грн.}}$$

У такому випадку ціна квартири становитиме 37 311,30 дол., а економія (10%) – 4 145,7 дол. або 117 530 грн.

Купівлю квартири за **41 457 дол.** у кредит у гривні розглянемо на прикладі пропозиції ПАТ КБ «ПриватБанк»:

1. Строк кредитування – 20 р.
2. Початковий внесок – 25% (10 367,25 дол. або 293 911, 54 грн.).
3. Ставка по кредиту – 14.90% (4 632,37 дол. * 20 років = 92 647,45 дол. або 2 626 555, 21 грн.).
4. Комісія при розгляді – 1.00% від суми кредиту (414,57 дол.).
5. Щомісячна комісія – 0.00%.
6. Дострокове погашення – можливе.
7. Платіж за перший місяць – 10 903,55 дол. або **309 115,64 грн.**
8. Платіж за другий та наступні місяці – 536,30 дол. або **15 204,11 грн.**

Страховання іпотеки 0,5% від вартості нерухомості та особисте страхування 0,5% від залишку заборгованості залишається на розсуд банку та не бралось в розрахунок.

Залежно від строку кредитування переплата щорічно становитиме 8-10% від вартості житла.

Висновки. Умови договору лізингу очевидно дуже жорсткі і ставлять державних службовців у дуже не вигідне становище з точки зору проходження служби. А норма, що надає право викупу житла на підставі розірвання договору, але без компенсації за вислугу років, взагалі припиняє працівників державної служби. До того ж держава у вигляді роботодавця має безумовний важіль тиску на працівників. Замість того, щоб забезпечити їх належною/достойною заробітною платою, Кабінет міністрів України пропонує дуже ризиковану угоду, за підсумками якої особа може залишитися і без квартири, і без грошей. На нашу думку, Порядок потребує доопрацювань та підвищення гарантій для заявників.

У статті ми взяли для прикладу гідний варіант житла, проте на практиці невідомо, чи взагалі будуть такі приклади схвалені перевіркою. Звертаємо увагу, якщо житловий об'єкт буде запропонований не з боку заявника, обов'язково треба визначити реальну ринкову вартість квартири. Це потрібно для того, щоб ставка 1,75/1 м² не спрацювала проти лізингоодержувача. В іншому випадку є ризик купівлі квартири із вторинного ринку або дуже бюджетної новобудови за завищеною ціною. І тоді вже відсотки за кредитним договором не будуть здаватися такими великими.

Слід погодитися, що ставки за кредитом досить високі, а в наведеному вище прикладі взагалі не вигідні. Проте умови кредитування є і більш гнучкими. Змінюючи строки кредитування, збільшивши початковий внесок, скориставшись можливістю здачі квартири в оренду, є всі шанси придбати більш привабливе житло за вигіднішою ціною з меншими ризиками.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Порядку забезпечення Державною іпотечною установою поліцейських та осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту житлом на умовах фінансового лізингу : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.11.2018 № 1201-2018-п / Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14.11.2018 р. № 1201.
2. Про фінансовий лізинг: Закон України від 16.02.1997 № 723/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 16. Ст. 68.
3. Особливі умови надання житла у фінансовий лізинг / Офіційний сайт Державної іпотечної служби. 102. URL : <https://www.ipoteka.gov.ua/node/2558>.
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003 № 40-44. Ст. 356.
5. Ставка рефінансування ДІУ / Офіційний сайт Державної іпотечної служби. 102. URL : <https://www.ipoteka.gov.ua/node/11>.
6. Про показники опосередкованої вартості спорудження житла за регіонами України : Наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 26.06.2020. № 151.
7. Ціни на новобудови Харкова / DOM.RIA. URL : <https://dom.ria.com/novostroyki/tsenykharkov/>.

УДК 339.178.3

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.7>

КОРНЕСЮК М.В., ЖУРА В.А., СТЕПАНЮК К.І.

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ ДОГОВОРУ ФАКТОРИНГУ

ON THE QUESTION OF THE ESSENCE OF THE FACTORING AGREEMENT

Наукова стаття присвячена дослідженню договору факторингу як одному з важливих інструментів, що часто застосовується суб'єктами підприємницької діяльності.

У роботі надається легальне визначення договору факторингу, що розміщено у Цивільному кодексі України. Так, під договором факторингу розуміється правовідношення, за якого одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату, а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника).

Автори звертають увагу на історію виникнення факторингу, який виник у кінці XIX ст., коли компанії європейських країн для продажу своїх товарів найбільш швидким способом направляли торгових представників у США.

У статті стверджується, що договір факторингу дещо схожий з цесією, однак автори наполягають на необхідності відмежування цих правових конструкцій, зокрема за: наявністю окремого предмета, формою специфічного суб'єктного складу, строком та особливим правовим змістом, що проявляється в його оплатності та двосторонності, що неодноразово підтверджувалось судовою практикою.

У науковій роботі виділено проблеми факторингових операцій в Україні. Особлива увага приділена «фейковому факторингу». Автори стверджують, що під час здійснення банківських операцій використовують термін «факторинг», однак це не завжди відповідає сутності та завданням факторингу, зокрема, у разі, якщо банк змушує клієнта і дебіторів перейти на свої рахунки, не можна вести мову про факторинг.

Стаття ілюструє, що, попри ряд проблем, що існують у сфері укладання договору факторингу, існує й ряд переваг, серед яких: можливість покриття дефіциту обігових коштів, страхування і запобігання кредитних і валютних ризиків; перетворення дебіторської заборгованості у вільні грошові кошти, можливість збільшення об'ємів продажу товарів і надання послуг, отримання від факторингових операцій комісійних тощо.

Автори роблять висновок про те, що договір факторингу є самостійним видом цивільно-правового договору, центральною стадією якого є відступлення однією стороною (клієнтом) другій стороні факторових прав грошової вимоги до третьої особи (боржника). При цьому автори наголошують на необхідності подальших досліджень цього виду договору.

Ключові слова: договір факторингу, грошова вимога, відступлення права грошової вимоги, фактор, боржник та кредитор.

The scientific article is devoted to the study of the factoring agreement as one of the important tools that are often used by business entities.

The paper provides a legal definition of a factoring agreement, which is placed in the Civil Code of Ukraine, so the factoring agreement means a legal relationship in which

---

© КОРНЕСЮК М.В. – студент III курсу (Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

© ЖУРА В.А. – студентка III курсу (Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

© СТЕПАНЮК К.І. – студентка III курсу (Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

one party (factor) transfers or undertakes to transfer funds to the other party (client) for a fee, and the client assigns or undertakes to assign to the factor its right of monetary claim against a third party (debtor).

The authors draw attention to the history of factoring, which emerged in the late XIX century. When companies in European countries to sell their goods in the fastest way to send sales representatives to the United States.

The article argues that the factoring agreement is somewhat similar to the cession, but the authors insist on the need to distinguish these legal constructions, in particular, the presence of a separate subject, the form of specific subject composition, term and special legal content, manifested in its payment and bilaterality, which has been repeatedly confirmed by case law.

The problems of factoring operations in Ukraine are highlighted in the scientific work. Particular attention is paid to “fake factoring”. The authors argue that the term “factoring” is used in banking operations, but this does not always correspond to the essence and objectives of factoring, in particular, if the bank forces the client and debtors to switch to their accounts, it is impossible to talk about factoring.

The article illustrates that despite a number of problems that exist in the field of factoring, there are a number of advantages, including: the ability to cover the deficit of working capital, insurance and prevention of credit and currency risks; conversion of receivables into free cash, the possibility of increasing sales of goods and services, receiving commissions from factoring operations, etc.

The authors conclude that the factoring agreement is an independent type of civil contract, the central stage of which is the assignment of one party – the client to the other party the factor rights of a monetary claim against a third party (debtor). The authors emphasize the need for further research on this type of contract.

Key words: *factoring agreement, monetary claim, assignment of the right of monetary claim, factor, debtor and creditor.*

Вступ. Договір факторингу, що являє собою особливу правову конструкцію, дещо схожу на цесію, ввійшов у вітчизняне цивільне право відносно нещодавно, попри це, ця модель правовідносин достатньо часто використовується суб'єктами підприємницької діяльності. Дослідження договору факторингу є доцільним та актуальним з огляду на необхідність розв'язання багатогранної задачі з розвитку ринку фінансових послуг в Україні, зокрема, й в аспекті розповсюдження сфери використання факторингових операцій.

Постановка завдання. Стаття має на меті дослідження сутності договору факторингу, його особливостей, переваг та недоліків у цивільному праві України.

Стан дослідженості проблеми. Питання договору факторингу досліджували А.Ю. Бабаскін, В.І. Воробйова, Г. Гриценко, Д.О. Гуденко, С.І. Дерев'яно, Т. Дудка, Я.С. Карп'як, К.В. Коломієць, Л.В. Момот, О.В. Орлова, Л.І. Ріжко, О.І. Чепис та інші.

Результати дослідження. За договором факторингу, визначеним у ст. 1077 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату, а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника) [1].

Правовідносини у сфері укладання договору факторингу, крім ЦК України, регулюються також Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг» від 12 липня 2001 р., що встановлює умови надання фінансових послуг, і Законом України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р., що визначає правові основи здійснення факторингових операцій банками. Спеціальним підзаконним актом у сфері регулювання договору факторингу є Методичні рекомендації із надання комерційними банками факторингових послуг підприємствам і організаціям, затверджені рішенням Правління Національного банку України No 2 від 22 квітня 1992 р. На міжнародному рівні договір факторингу регулюється Конвенцією ЮНІДРУА з міжнародних факторингових операцій, яку було прийнято 28 травня 1988 р. у м. Оттаві (Канада). Її положення були враховані під час розробки Цивільного і Господарських кодексів України [2, с. 283].

К.В. Коломієць у своєму дисертаційному дослідженні стверджує, що договір факторингу є самостійним видом цивільно-правового договору, основу якого складає відступлення однією стороною (клієнтом) другій стороні (факторові) права грошової вимоги до третьої особи (борж-

ника). Особливостями цього договору є: специфічний суб'єктний склад – суб'єкти підприємницької діяльності; предмет – грошові кошти (фінансування) клієнта, яке здійснюється фактором (наявна грошова вимога або вимога, що може виникнути в майбутньому), яка відступається клієнтом фактору; можливість надання інших послуг, які не входять в предмет договору [3, с. 206]. Таку позицію науковиці варто підтримати, адже договір факторингу не можна вважати змішаним чи комплексним, він є саме самостійним видом договору, предметом якого, перш за все виступають саме грошові кошти.

С.І. Дерев'янку у своєму науковому доробку вдалось вдало сформулювати головні ознаки факторингу, серед них:

а) предмет договору факторингу – право грошової вимоги до третьої особи. На основі ст. 1078 ЦКУ розрізняють право грошової вимоги, строк платежу за якою настав (наявна вимога), та право вимоги, яке виникне у майбутньому (майбутня вимога). Майбутня вимога є переданою фактору з дня виникнення права вимоги до боржника. Якщо передання права грошової вимоги зумовлене певною подією, то воно є переданим із моменту настання цієї події;

б) фактор передає (зобов'язується передати) в розпорядження другої сторони грошові кошти; в) послугу фактор надає за плату [4, с. 35].

Звертаючи увагу на історію виникнення факторингу, можна говорити, що він виник у кінці XIX ст., коли компанії європейських країн для продажу своїх товарів найбільш швидким способом направляли торгових представників у США. Торгові агенти укладали угоди з покупцями і брали на себе ризик їх платоспроможності за допомогою попередньої оплати європейському експортеру вартості товару. Представник отримував спеціальну комісію за продаж товару і за *del credere*. З розвитком торгових відносин агенти стали платити експортеру відразу після відвантаження товару, але до його одержання покупцем, виконуючи функції фінансового посередника. Подальша кооперація і розвиток ринку привели до збільшення продажів європейськими компаніями торговим агентам «заборгованості американських покупців». На початку XX ст. торгові посередники відігравали важливу роль у всіх галузях виробництва [5, с. 107].

Досить цікавим є розділення різновидів договору факторингу залежно від мети, яке здійснив А.Ю. Бабакін. Залежно від мети факторингу він виділяє два їх типи: перший тип полягає у забезпеченні виконання зобов'язань, коли в договорі йдеться лише про можливість відступлення клієнтом права грошової вимоги з метою забезпечення виконання його зобов'язання перед фактором. У цьому разі факторинг є одним із видів забезпечення виконання зобов'язань, що відповідає ч. 2 ст. 546 ЦК України [6, с. 239].

В Україні існує ряд проблем щодо договору факторингу. Наприклад, часто під час здійснення банківських операцій використовують термін «факторинг», що не завжди відповідає сутності та завданням факторингу. Якщо банк змушує клієнта і дебіторів перейти на свої рахунки, то це не має жодного стосунку до факторингу. На жаль, в Україні не розроблений достатньою мірою інструмент факторингу через неоднозначність тлумачення самої сутності факторингу та відсутність єдиної законодавчої бази з регулювання факторингових операцій, що здійснюються українськими банками й факторинговими компаніями. Факторинг дозволяє постачальнику мінімізувати ризики, пов'язані з відстрочкою оплати придбання товару або послуги, зменшує необхідність у відволіканні значних адміністративних ресурсів для отримання оплати від покупця за поставлені товар або послугу і надає можливість постачальнику отримати кошти за свою дебіторську заборгованість. Варто зауважити, що більшість вітчизняних підприємств виявилася нездатною ефективно управляти дебіторською заборгованістю [7, с. 104].

Слід звернути увагу на те, що існує проблема розмежування договорів цесії та факторингу, яка зумовлена тим, що одним із складових останнього є відступлення права вимоги. Провівши їх аналіз можна дійти висновку, що факторинг є окремою цивільно-правовою конструкцією, на відміну від цесії, яка не є цілісним договором, а лише механізмом заміни кредитора у зобов'язанні. Так, розмежовуючи їх один від одного, слід виділити такі відмінності: наявність окремого предмета, форми специфічного суб'єктного складу строку та особливого правового змісту, що проявляється в його оплатності та двосторонності, що неодноразово підтверджувалось судовою практикою [8, с. 76].

Варто погодитись з Я.С. Карп'як та Л.І. Ріжко щодо того, що в сучасних умовах тотально-го дефіциту оборотних коштів факторинг може допомогти вирішити поточні фінансові проблеми. Для забезпечення розвитку факторингу слід виключити із законодавства України всі положення, які намагаються регулювати відносини факторингу як такі, що пов'язані із спеціальним поіменованим договором. Потребує вдосконалення законодавство стосовно відступлення вимо-

ги. Зокрема, слід відмовитися від допустимості договірної заборони відступлення грошової вимоги, крім випадків, коли боржником є споживач. Існує наявність суперечностей у нормативних актах з питання оподаткування факторингових операцій в Україні. Проте відсутність чітких норм дає змогу підприємству доводити правомірність будь-якої своєї позиції, використовуючи різні формулювання законів. Відсутність чітких методичних рекомендацій з відображення операції факторингу в бухгалтерському обліку дозволяє відображати факторингову операцію в обліку так, як зручно саме підприємству або бухгалтерові [9, с. 75].

Попри наявність ряду проблем у розвитку договору факторингу, варто звернути увагу й на переваги під час укладення договору факторингу, які були сформовані О.І. Чепис:

1) можливість покриття дефіциту обігових коштів, страхування і запобігання кредитних і валютних ризиків;

2) перетворення дебіторської заборгованості на вільні грошові кошти, можливість безризикового надання контрагентам відстрочки платежу (адже саме там, де підприємства практикують надання товарних кредитів, не обійтися без факторингу);

3) можливість збільшення об'ємів продажу товарів і надання послуг. Навіть більше, разом із фінансуванням клієнт може розраховувати на допомогу фактора в управлінні дебіторською заборгованістю;

4) отримати від факторингових операцій непогані комісійні;

5) передусім факторинг вигідний виробникові продукції, який шукає ринок збуту і поспішає отримати оплату за товар, щоб пустити ці засоби в оборот;

6) факторинг вигідний підприємствам, які, реалізуючи свій товар, не можуть довго чекати оплати поставчань, оскільки їм необхідно швидко придбати товар у виробника [10, с. 109].

Висновки. Отже, договір факторингу є особливим, самостійним, а не змішаним чи комплексним, видом цивільно-правового договору, сутність якого полягає у відступленні однією стороною (клієнтом) іншій стороні (фактору) права грошової вимоги до третьої особи (боржника). Договір факторингу має сьогодні як переваги, які висвітлено в роботі, так і недоліки. Щодо останніх варто зазначити про проблеми, які стосуються нерозуміння сутності цього договору, що породжує певні неточності, а також складність його відмежування від цесії. Подальші наукові розробки цього складного інституту цивільного права є актуальними та необхідними.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р № 435-IV/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 04.08.2021).
2. Орлова О.В. Договірне регулювання факторингової діяльності обліково-юридичний. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. 2012. № 2. С. 52–57.
3. Коломієць К.В. Договір факторингу як підстава зміни кредитора у зобов'язанні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020. 236 с.
4. Дерев'яно С.І. Факторинг в Україні: стан та перспективи розвитку. *Міжнародний мультидисциплінарний науковий журнал ЛОГОС. Мистецтво наукової думки*. 2020. № 10. С. 34–40.
5. Воробйова В.І., Гуденко Д.О. Проблемні питання визначення поняття та правової природи договору факторингу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 106–109.
6. Бабаскін А.Ю. Договір факторингу. Цивільне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / за заг. ред. Я.М. Шевченко. К : Видавчий дім «Ін Юре», 2003. Т. 2. 406 с.
7. Момот Л.В. Розвиток факторингу в Україні. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. 2015. Т. 21, № 2. С. 100–107.
8. Дудка Т., Гриценко Г. Розмежування договору факторингу від договору відступлення права вимоги (цесії). *Матеріали конференцій МЦНД*. 2020. С. 74–77.
9. Карп'як Я.С., Ріжко Л.І. Факторинг як інструмент вирішення фінансових проблем підприємства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2009. № 647. С. 70–75.
10. Чепис О.І. Сутність факторингу та його переваги над іншими фінансовими інструментами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 44(1). С. 108–112.

УДК 347.44 (477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.8>

ПОКРАСЬОН А.О., МАРТИНЮК К.М., КОЗЛОВА П.Г.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІСНУВАННЯ ДОГОВОРУ
КОМЕРЦІЙНОЇ КОНЦЕСІЇ В УКРАЇНІSOME ASPECTS OF THE EXISTENCE
OF A COMMERCIAL CONCESSION AGREEMENT IN UKRAINE

Стаття присвячена аналізу договору комерційної концесії як правовідношенню, що сьогодні набуває все більшої популярності у зв'язку з бажанням комерційних підприємств розширювати свою територію впливу.

Автори зазначають, що український законодавець змінив класичну та відому назву франчайзингу на договір комерційної концесії, а також з прийняттям Цивільного кодексу України було змінено назви сторін цього договору, оскільки зазвичай такі сторони іменуються «франчайзер» і «франчайзі», у вітчизняному законодавстві використовуються терміни «правовласник» і «користувач».

У статті стверджується, що не варто ототожнювати франчайзинг і комерційну концесію, хоча по суті йдеться про одне й те саме, однак вітчизняний варіант франчайзингу відрізняється від загальновідомого, наприклад, європейського зразку. Автори стверджують, що франчайзинг і комерційна концесія в науковій літературі застосовуються як синоніми, що за умов недосконалого законодавства все ж можна вважати допустимим.

Автори висувають тезу про необхідність приведення вітчизняного законодавства у відповідність до європейського, а тому зазначають про доцільність зміни назви цього інституту на «франчайзинг», а також про прийняття Закону України «Про франчайзинг», який би детально регулював питання укладення цього складного виду договору. У статті йдеться також про те, що особливості укладання договору, виплати роялті, а також наслідків невиконання умов договору тощо, окрім іншого, повинні бути детально викладені в цьому нормативному акті.

Окрема увага звернена на переваги договору комерційної концесії, серед яких автори виділили: можливість швидкого нарощення бізнесу через збільшення кількості торгових точок; примноження джерел доходів зусиллями франчайзі (користувача), а також додатковий прибуток від надання в оренду франчайзі нерухомості чи обладнання, проведення проектних та ремонтних робіт для запуску бізнесу тощо.

У висновку автори наголошують на необхідності гармонізації вітчизняного законодавства відповідно до європейських зразків, зокрема в аспекті врегулювання нагальних проблем, що існують у сфері укладання договорів комерційної концесії.

Ключові слова: комерційна концесія, франчайзинг, франшиза, розвиток комерційних підприємств, франчайзер, франчайзі.

The article is devoted to the analysis of the commercial concession agreement as a legal relationship, which is becoming increasingly popular today due to the desire of commercial enterprises to expand their territory of influence.

The authors note that the Ukrainian legislator changed the classic and well-known name of franchising to a commercial concession agreement, and with the adoption of the Civil Code of Ukraine the names of the parties to this agreement were changed, as it

© ПОКРАСЬОН А.О. – студентка III курсу (Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

© МАРТИНЮК К.М. – студентка III курсу (Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

© КОЗЛОВА П.Г. – студентка III курсу (Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

is generally accepted that such parties are called “franchisor”. the terms “right holder” and “user”.

The article argues that it is not necessary to equate franchising and commercial concession, although it is essentially the same thing, but the domestic version of franchising differs from the well-known, for example, the European model. The authors argue that franchising and commercial concession in the scientific literature are used as synonyms, which under imperfect legislation, can still be considered acceptable

The authors put forward the thesis of the need to bring domestic legislation in line with European, and therefore note the feasibility of changing the name of this institution to “franchising”, as well as the adoption of the Law of Ukraine “On Franchising”, which would regulate in detail this complex agreement. The article also states that the features of the conclusion of the contract, payment of royalties, as well as the consequences of non-compliance with the terms of the contract, etc., among other things, should be set out in detail in this regulation.

Particular attention is paid to the advantages of the commercial concession agreement, among which the authors highlighted: the possibility of rapid business growth through an increase in the number of outlets; increasing the sources of income through the efforts of the franchisee (user), as well as additional income from renting real estate or equipment to the franchisee, carrying out design and repair work to start a business, etc.

In conclusion, the authors emphasize the need to harmonize domestic legislation in accordance with European standards, in particular in terms of resolving pressing issues that exist in the field of commercial concession agreements.

Key words: *commercial concession, franchising, franchise, development of commercial enterprises, franchisor, franchisee.*

Вступ. Розвиток великих комерційних підприємств за сучасних умов неможливий без розширення їх мережі. Цілком логічно, що розбудова нових підприємств під тією самою комерційною назвою самим правовласником може бути збитковою та не виправдати його очікування, зокрема, якщо йдеться про розширення мережі підприємств у різних частинах світу тощо. Дуже важливим у цьому аспекті постає договір комерційної концесії або франчайзингу, який дозволяє як правоволодільцю, так і користувачу отримувати блага, при цьому перший розвиває свій власний «бренд», а останній отримує готову модель бізнесу і під чітким керівництвом правоволоділця виходить на ринок товарів та послуг вже з відомим торговим найменуванням.

Сьогодні в Україні функціонують такі франчайзингові компанії, як: McDonalds, Burger King, Le Silpo, Domino’s Pizza, G BAR, KFC, Aroma Kava, Lviv Croissants, Auchan, FreshLine, Львівська майстерня шоколаду, Mafia, Novus тощо. У зв’язку із значною роллю цього договору за сучасних капіталістичних відносин доцільно буде проаналізувати комерційну концесію як вид цивільно-правового договору.

Дослідженню договору комерційної концесії приділена увага в роботах таких вчених, як Л.О. Бившева, В.А. Велькал, І.Ф. Коваль, А.Ю. Коптяєва, В.Ф. Піддубна, К.О. Савчук, Я.О. Сидоров, Л.М. Тимченко В.М. Чернега та інші.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз договору комерційної концесії або франчайзингу як одного з важливих інструментів розвитку бізнес-економіки в Україні та світі.

Результати дослідження. Комерційна концесія як інститут цивільного права отримала своє законодавче закріплення в Україні в 2003 р. з прийняттям нового Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), його було включено до окремої глави «Комерційна концесія».

Щодо питання назви цього договору продовжують точитися дискусії, адже український законодавець змінив класичну назву франчайзингу на договір комерційної концесії, а також змінено назви сторін цього договору, оскільки чи не у всіх країнах, чие цивільне законодавство містить норми щодо франчайзингу, такі сторони іменуються «франчайзер» і «франчайзі» – у вітчизняному законодавстві використовуються терміни «правовласник» і «користувач».

Відповідно до ст. 1115 ЦК України за договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) зобов’язана надати другій стороні (користувачеві) за плату право користування комплексом належних цій стороні прав із метою виготовлення та (або) продажу певного виду товарів і (або) надання послуг [1].

Відомості щодо комерційної концесії містяться також у Господарському кодексі України (далі – ГК України). Порівнюючи законодавчі положення двох кодексів, В.М. Чернега дійшов висновку, що законодавство України встановлює аналогічні підходи щодо:

- а) форми договору комерційної концесії;
- б) обов'язків праволодільця і користувача – сторін цього договору;
- в) відповідальності праволодільця за вимогами, що заявляються до користувача;
- г) підстав і порядку припинення договору комерційної концесії.

Попри це, в ГК України не закріплено обов'язку користувача сплатити праволодільцеві обумовлену договором винагороду. Тоді як у ЦК України не закріплено обов'язку праволодільця видати користувачеві передбачені договором ліцензії (дозволи), забезпечивши їх оформлення у встановленому законодавством порядку. У ГК України відсутнє положення, згідно з яким відповідно до ЦК України договір комерційної концесії припиняється також у разі припинення права праволодільця на торговельну марку чи інше позначення, визначене в договорі, без його заміни аналогічним правом [2, с. 87].

Варто все ж говорити, що між договором комерційної концесії та класичним договором франчайзингу існують певні відмінності, про які у своїй роботі детально писали К.О. Савчук, І.Ф. Коваль, серед них:

1. За договором комерційної концесії надається менший обсяг виключних прав, ніж за договором франчайзингу.

2. За договором франчайзингу на ринку просувуються товари і послуги, а за договором комерційної концесії передбачено тільки використання товарів для продажу.

3. Договір комерційної концесії може бути укладено як на певний строк, так і без визначення строку, про що вказується в договорі. Договір франчайзингу обов'язково укладається на певний строк.

4. За договором франчайзингу франчайзер не тільки надає франчайзі свою промислову та інтелектуальну власність, а й постійну організаційну, технічну допомогу та підтримку в організації бізнесу. За договором комерційної концесії не передбачено підтримки праволодільцем користувача.

5. За договором комерційної концесії обов'язковими умовами є предмет договору та оплата, а за договором франчайзингу передбачено більшу кількість обов'язкових умов через жорстку регламентацію договору [3, с. 199].

Отже, франчайзинг і комерційна концесія, хоча й мають спільну суть та початкове ядро, однак мають певні відмінності, що не дозволяють їх ототожнити. В науковій літературі ці слова застосовуються як синоніми, що за умов недосконалого законодавства, все ж можна вважати допустимим.

Існує безліч різновидів комерційної концесії, франчайзингові системи можна структурувати за багатьма критеріями. Франчайзинг поділяється на торговельний, виробничий, сервісний, змішаний. Відповідно, ноу-хау франчайзера (праволодільця) поділяється на франчайзинг дистрибуції продукту, франчайзинг бізнес-формату тощо, а організації системи – на прямий франчайзинг, розвиток території, мастерфранчайзинг. Залежно від способу реалізації права на використання об'єктів інтелектуальної власності франчайзинг поділяється на регіональний, субфранчайзинг і франчайзинг, що розвивається [4, с. 85].

Правова природа договору комерційної концесії досить неоднозначна, адже в науці не існує однозначної думки з цього питання. Ми погоджуємося з позицією В.Ф. Піддубної, яка стверджує, що договір комерційної концесії має складну правову природу та є самостійним комплексним договором, який включає елементи багатьох договірних конструкцій, зокрема, купівлі-продажу, поставки, ліцензійного договору, інвестиційного, договору з надання послуг [5, с. 154]. Тобто не можна говорити, що комерційна концесія – це франчайзинг в чистому вигляді, це, скоріше, вітчизняна його версія, яка претендує на унікальність.

Цікавою є також думка Я.О. Сидорова, який зазначає, що відносини сторін за договором франчайзингу здобувають характер опіки у сфері підприємництва. Саме ця специфіка франчайзингових відносин визначила появу терміну «пільгове підприємництво» для позначення франчайзингу [6, с. 20].

Сьогодні в Україні поряд із договором комерційної концесії в Україні існує договір концесії. Хоча ці договори подібні лише за назвою, але є різними за природою та змістом, усе ж таки виникає плутанина щодо їх застосування, особливо в іноземних франчайзерів. Доцільно і правильніше, на думку деяких авторів, було б використовувати усталену в підприємницькій практиці та в економічній і юридичній літературі термінологію, тобто використовувати назву «франчайзинг» [7, с. 159]. З цього ми робимо висновок про необхідність приведення вітчизняно-

го законодавства у відповідність до європейського, а тому доцільніше було б змінити назву цього інституту на «франчайзинг», а також додатково прийняти Закон України «Про франчайзинг», який би більш точно та детально регулював питання укладення цього складного виду договору. Крім цього, особливості укладання договору, виплати роялті, а також наслідків невиконання умов договору тощо також повинні бути детально викладені в цьому нормативному акті. При цьому за основу можна взяти подібні закони Англії чи Німеччини.

Сьогодні існує нагальна потреба у врегулюванні ряду питань стосовно комерційної концесії, як-от: питання попереднього розкриття інформації щодо істотних умов франшизи (зокрема видів інформації, що підлягає розкриттю, конкретних термінів та умов розкриття); питання післядоговірних відносин сторін – так, з огляду на специфіку предмету договору франчайзингу доречно було б передбачити норми, які б захищали франчайзера від недобросовісної конкуренції з боку франчайзі після завершення строку договору комерційної концесії; питання відповідальності франчайзі за шкоду, заподіяну ним ділової репутації франчайзера [8, с. 11].

У договорі комерційної концесії можна виділити ряд переваг, які свідчать про його перспективність. Так, до позитивних аспектів його існування можна віднести наступне: можливість швидкого нарощення бізнесу через збільшення кількості торгових точок; примноження джерел доходів зусиллями франчайзі (користувача), а також додатковий прибуток від надання в оренду франчайзі нерухомості чи обладнання, проведення проєктних та ремонтних робіт для запуску бізнесу; накопичення та удосконалення досвіду управління бізнесом за франшизою шляхом аналізу даних, показників, позитивних та негативних ситуацій у мережі франчайзингу; надання франчайзі готової моделі бізнесу, тобто відсутність ймовірних ризиків для нього, підтримка франчайзі з боку франчайзера [9, с. 43].

Комерційна концесія в Україні швидко розвивається. Як повідомляється у науковій періодиці, сьогодні в Україні близько 25% бізнесу працює за такою системою. Для порівняння, в Європі – 67%, у США – 80%. Найпоширеніший запит останніми на франшизи в Україні – від 6 до 10 тис. дол. Невеликі кав'ярні, бургерні, хот-доги – лідери цього року, що зумовлено великим попитом на швидку й відносно дешеву їжу з боку споживачів, це означає прогнозовану швидку окупність. Попри домінуючу роль в Україні вітчизняних франчайзерів, на території нашої держави представлені також франчайзингові мережі з Росії, Польщі, Нідерландів, Франції, США, Німеччини, Великої Британії та інших країн. Більшу частину іноземних франчайзерів (25% від загальної кількості) складають росіяни. Присутність в Україні іноземних компаній як франчайзерів має певні позитивні наслідки. Функціонування іноземних франчайзерів дозволяє вітчизняним підприємствам з часом перейняти успішний досвід ведення діяльності в умовах франчайзингових відносин, достатній для більш широкого розвитку договірної системи внутрішнього франчайзингу в Україні [10, с. 137].

Висновки. Отже, за договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) зобов'язана надати другій стороні (користувачеві) за плату право користування комплексом належних цій стороні прав із метою виготовлення та (або) продажу певного виду товарів і (або) надання послуг. Комерційна концесія вітчизняного типу в доктрині та практиці також часто називається франчайзингом, що є більш логічною назвою, хоча б з огляду на те, що остання є загальноприйнятною у світі. Попри це, франчайзинг в сучасному розумінні є набагато ширшим поняттям, ніж комерційна концесія, що свідчить про необхідність приведення вітчизняного законодавства у гармонію з європейським. Тому доцільно буде йменувати такий договір саме франчайзингом, а також створити кодифікований акт, що максимально повно регулював би питання правовідносин між франчайзером та франчайзі. Договір комерційної концесії є перспективним та достатньо популярним, а тому повинні бути усунені всі проблеми та перешкоди на шляху розширення застосування франчайзингових систем.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
2. Чернега В.М. Договір комерційної концесії за цивільним та господарським законодавством України (порівняльно-правове дослідження). *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 84–88.
3. Савчук К.О., Коваль І.Ф. Порівняльно-правовий аналіз договору комерційної концесії та договору франчайзингу. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2020. № 12. С. 195–201.

4. Ведькал В.А. Цивільно-правові аспекти правового регулювання договору комерційної концесії. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. № 5. С. 82–88.
5. Піддубна В. Ф. Щодо питання правової природи договору комерційної концесії (франчайзингу). *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2017. № 47. С. 152–154.
6. Сидоров Я.О. Становлення інституту комерційної концесії в Україні (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис... канд. юр. Наук : 12.00.03. Харків, 2004. 22 с.
7. Коптяєва А.Ю. Тимченко Л.М. Комерційна концесія: генезис та проблеми правового регулювання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 158–160.
8. Калиновська Н.В. Проблемні питання правового регулювання договору комерційної концесії (франчайзингу). Матеріали *Міжнародної науково-практичної конференції*: м. Дніпро, 8-9 грудня 2017 р. 2017. С. 9–12.
9. Кравчук Н., Білоус О., Синькевич Н. Концепція побудови ефективної бізнес-моделі франчайзингу. *Галицький економічний вісник*. 2019. № 5 (60). С. 40–46.
10. Бившева Л.О., Кондратенко О.О., Лисенко А.О. Франчайзинг як ефективна форма розвитку інноваційного підприємництва в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 3. С. 136–140.

**ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

УДК 349.2
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.9>

АПАНАСКОВИЧ Л.В.

**ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ
ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ
ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ**

**PERSPECTIVE DIRECTIONS OF INTRODUCTION IN UKRAINE
OF FOREIGN EXPERIENCE OF PROTECTION OF LABOR RIGHTS
OF CIVIL SERVANTS**

Метою статті є узагальнення зарубіжного досвіду захисту трудових прав державних службовців та опрацювання можливості його використання в Україні. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, розглянуто найбільш позитивний зарубіжний досвід захисту службово-трудова прав державних службовців, на основі чого було з'ясовано, що більшості країн сформувався досить ефективний механізм захисту трудових прав всіх категорій працівників, в тому числі і тих, що проходять службу в органах державної влади. Сформовано авторський підхід щодо можливих напрямків запровадження в Україні зарубіжного досвіду захисту трудових прав державних службовців. З'ясовано, що сьогодні в переважній більшості розвинутих світових держав (наприкладі Франції, Німеччини та Польщі) сформувався досить ефективний механізм захисту трудових прав всіх категорій працівників, в тому числі і тих, що проходять службу в органах державної влади. Зроблено висновок, що з метою вдосконалення захисту трудових прав державних службовців в Україні найбільш перспективними напрямками імплементації зарубіжного досвіду у цій сфері визнано: по-перше, на прикладі Німеччини закріпити на конституційному рівні найбільш важливі гарантії захисту трудових прав державних службовців; по-друге, необхідно розширити перелік соціальних гарантій для державних службовців, а також членів їхніх сімей; по-третє, розробити дієві механізми колективного захисту трудових прав державних службовців, що передбачає розробку альтернативи для проведення страйку; по-четверте, створити правові та організаційні умови для реалізації інституту медіації у вирішенні трудових спорів між державним службовцем та органом, в якому він проходить службу; по-п'яте, як загальний напрямок покращення захисту трудових прав всіх категорій працівників, в тому числі і державних службовців, існує розробка трудової юстиції; по-шосте, створити систему превентивних заходів, спрямованих на запобігання порушення трудових прав державних службовців; по-сьоме, необхідно розробити дієвий механізм страхування життя та здоров'я державних службовців та їхніх сімей.

***Ключові слова:** зарубіжний досвід, захист, трудові права, державні службовці, трудове законодавство.*

The purpose of the article is to generalize the foreign experience of protection of labor rights of civil servants and to study the possibilities of its use in Ukraine. The article, based on the analysis of scientific views of scientists, considers the most positive foreign experience in protecting the labor rights of state, based on which it was found that most countries have formed a very effective mechanism for protecting labor rights of all categories of workers, including those serving in public authorities. The author's approach to possible directions of introduction in Ukraine of foreign experience of protection of labor rights of civil servants is formed. It was found that today in the vast majority of developed countries (for example, France, Germany and Poland) has formed a fairly effective mechanism for protecting the labor rights of all categories of workers, including those serving in government. It is concluded that in order to improve the protection of labor rights of civil servants in Ukraine, the most promising areas of implementation of foreign experience in this area are: first, on the example of Germany to enshrine at the constitutional level the most important guarantees of labor rights of civil servants; secondly, it is necessary to expand the list of social guarantees for civil servants, as well as members of their families; third, to develop effective mechanisms for the collective protection of the labor rights of civil servants, which in turn involves the development of alternatives to strikes; fourth, to create legal and organizational conditions for the implementation of the institution of mediation in resolving labor disputes between a civil servant and the body in which he serves; fifth, as a general direction to improve the protection of labor rights of all categories of workers, including civil servants, is the development of labor justice; sixth, to create a system of preventive measures aimed at preventing violations of labor rights of civil servants; seventh, an effective mechanism for insuring the life and health of civil servants and their families needs to be developed.

Key words: *foreign experience, protection, labor rights, civil servants, labor legislation.*

Вступ. Аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства дає змогу констатувати, що на законодавчому та підзаконному рівні питанню захисту трудових прав державних службовців приділяється суттєва увага. Разом із тим зазначена ситуація не виключає факту існування ряду проблем організаційного та правового характеру, вирішення яких вимагає проведення комплексних наукових досліджень, присвячених аналізу зарубіжного досвіду захисту трудових прав державних службовців, адже в багатьох країнах сформувався досить дієвий та ефективний механізм захисту прав вказаної категорії працівників. А тому ми переконані, що вивчення зарубіжного досвіду дозволить сформулювати ряд пропозицій та рекомендацій, спрямованих на вдосконалення даного інституту в українських реаліях.

Стан дослідження. Варто відзначити, що проблема захисту трудових прав державних службовців не є новою, адже їй неодноразово приділялась увага в наукових працях різних вчених, серед яких слід виділити: С.Д. Дубенка, І.О. Снігірьова, Н.Б. Болотіної, С.М. Прилипка В.В. Жернакова О.М. Ярошенка, А.О. Давиденка, І.П. Грекова, М.В. Панченка та багатьох інших. Утім, у зазначеній сфері залишається чимала кількість проблем, вирішення яких вимагає комплексного дослідження зарубіжного досвіду щодо захисту трудових прав державних службовців.

Саме тому мета статті – узагальнити зарубіжний досвід захисту трудових прав державних службовців та опрацювати можливості його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу. У першу чергу, на нашу думку, слід приділити увагу країнам Європи, які територіально та ментально ближчі до нашої держави. Так, першою європейською країною, досвіду якої ми приділимо увагу, буде Федеративна Республіка Німеччина. Державна служба є найбільшим сектором зайнятості в Німеччині і виконує важливі завдання для функціонування держави, суспільства і економіки. Близько 2,9 млн співробітників працюють у державному секторі. Як правило, на них поширюються колективні договори про державну службу. Таким чином, державний службовець користується високим рівнем гарантій, що встановлюються національним трудовим законодавством. У ФРН до державних службовців зараховуються три категорії осіб: 1) чиновники – власне державні службовці, які пов'язані з федеральними, земельними чи самоврядними органами публічно-правовими відносинами, наділені владними повноваженнями. Вони призначаються на посади довічно, отримують оплату праці у вигляді грошового утримання, розмір якого залежить від рангу і категорій посади, а після відставки отримують державні пенсії з федерального чи земельного бюджету; 2) службовці – особи, які

пов'язані з федеральними, земельними чи самоврядними органами, установами приватноправовими відносинами за строковими трудовими угодами та не наділені владними повноваженнями. Вони отримують оплату праці згідно з тарифними угодами, а після досягнення пенсійного віку отримують пенсії за соціальним страхуванням; 3) працівники – наймані технічні працівники, які пов'язані з федеральними, земельними, самоврядними органами, установами чи підприємствами приватноправовими відносинами за строковими трудовими угодами. Вони отримують оплату праці згідно з тарифними угодами, а після досягнення пенсійного віку отримують пенсії за соціальним страхуванням [1, с. 410; 2].

Ключова особливість правового регулювання захисту трудових прав державних службовців полягає в тому, що гарантії здійснення їхньої трудової діяльності закріплюються безпосередньо на рівні Конституції вказаної держави. Так, відповідно до статті 33 Основного Закону Німеччини: кожен німець має рівний доступ до будь-якої державної посади залежно від його або її придатності, кваліфікації та професійних якостей; допуск до державної служби не залежить від релігійних переконань; здійснення суверенних повноважень є постійним завданням кожного службовця. Цікавим є те, що в пункті 4 статті 33 Основного закону йдеться про «суверенні повноваження» як про правила розміщення державних службовців. Природно, це ті області, в яких держава упорядковує та регулює діяльність громадян. На додаток до цього «класичного» мандату на перший план вийшло надійне забезпечення послуг, необхідних для повсякденного життя і функціонування державних інституцій та їхніх посадових осіб. Багато уваги приділяється питанням особистої безпеки працівників. У минулому «суверенне правозастосування» перш за все реалізовувалось у формі адміністративних актів. Сьогодні ж на перший план вийшло планування, проектування і превентивне управління з новими формами спільної адміністративної діяльності. Будь-які втручання в діяльність державних службовців в Німеччині заборонені на конституційному рівні.

Згідно із численними індивідуальними рішеннями Федерального конституційного суду традиційними принципами професійної державної служби в Німеччині є такі: 1) забезпечення дотримання державної таємниці (цей принцип застосовується також після припинення активних трудових правовідносин на державній службі); 2) принцип адекватної оплати праці та матеріального і фінансового забезпечення державних службовців та їхніх сімей; 3) принцип довичного працевлаштування, який орієнтований на використання державних службовців протягом всього трудового життя; 4) принцип вільного кар'єрного просування; 5) принцип ефективності, який забезпечує доступ до всіх державних посад під час вступу на державну службу і під час просування по службі; 6) неупередженість у виконанні службових обов'язків (державні службовці повинні бути політично нейтральними під час виконання своїх обов'язків); 7) неприпустимість страйку державних службовців (заборона колективних заходів щодо захисту загальних професійних інтересів); 8) право представляти посадових осіб (посадові особи мають право створювати профспілки або професійні асоціації); 9) обов'язок роботодавця проявляти обережність (як доповнення до обов'язків державних службовців проявляти лояльність до роботодавця); 10) судовий захист (державні службовці можуть бути почуті про скарги і твердження фактичного характеру, а їм повинна бути надана можливість оскарження).

Варто погодитись із точкою зору В.Д. Авескулова та А.С. Головка, які у своєму науковому дослідженні вказують, що враховуючи досвід Німеччини, в Україні також доцільно було б розглянути можливість заснування спеціальних судів для вирішення спорів, що виникають у сфері застосування праці. Формування спеціальної трудової юстиції може відбуватися поетапно: спочатку шляхом утворення спеціалізованих відділень при судах загальної юрисдикції, а в подальшому – утворення самостійного механізму з декількох інстанцій. Створення трудових судів, на нашу думку, дозволило б ефективніше захищати права та інтереси сторін трудових правовідносин та значною мірою підвищило б рівень судових рішень [3].

Наступною країною, якій ми приділимо увагу, є Французька Республіка. У Франції існують три категорії публічних службовців: 1) категорія А, яка об'єднує публічних службовців керівного складу, вимагає від кандидата рівня вищої освіти, що відповідає ліценціату (диплому про успішне завершення трирічного курсу навчання в університеті); 2) категорія В передбачає функції забезпечення виконання рішень, потребує від кандидата освітнього рівня бакалавра (у Франції рівень бакалавра означає успішне завершення повної середньої освіти і є першим ученим званням); 3) категорія С – рівень неповної середньої освіти. Категорія А включає приблизно 20% чиновників, до категорії В належить близько 40% [4, с. 240]. Державні службовці мають право на захист і у відповідних випадках на компенсацію, якщо під час виконання своїх

службових обов'язків вони піддавалися погрозам, неповазі, нападу, образам чи наклепу. За певних обставин вони мають право на захист у разі порушення кримінальної або цивільної справи третьою стороною за неправомірну поведінку.

Важливим аспектом захисту трудових прав державних службовців у Франції є їх фінансове забезпечення. Так, посадова особа має право на надбавку до заробітної плати. Остання встановлюється за індексного шкалою, яка визначається адміністративним органом залежно від класу та посади. Винагорода також включає в себе надбавку на проживання, надбавку до сімейної заробітної платні, а також надбавки, встановлені законом. Державний службовець, який вийшов на пенсію, має право на пенсію. Державні службовці мають право на відпустку (щорічну відпустку, відпустку через хворобу, відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами, професійне навчання і профспілковий навчання), а також на захист свого здоров'я. Це право гарантується превентивними діями, спрямованими на збереження задовільних умов гігієни та безпеки приміщень та обладнання, на забезпечення медичного спостереження за агентами, а також діями в робочому середовищі, спрямованими на відповідне планування робочого місця.

На початку 2020 року була проведена реформа державної служби, відповідно до якої з метою підвищення рівня захисту цієї категорії працівників було вжито низку заходів, зокрема:

1) прийнято постанову від 25 листопада 2020 року, яка містила ряд змін, які стосувались вимог щодо фізичної підготовки для кандидатів на державну службу. Дана постанова також була спрямована на підвищення якості медичного обслуговування державних службовців, а також на поліпшення ряду соціальних гарантій, зокрема: відпусток за станом здоров'я, підтримання необхідно рівня зайнятості осіб у сфері державної служби, а також розширення рівня забезпечення родин державних службовців;

2) прийнято постанову від 17 лютого 2021 «Про додатковий соціальний захист», яка була спрямована на підвищення рівня фінансування державних службовців, зокрема 50% додатково на здоров'я державних службовців. Це зобов'язання з виплати 50% буде застосовуватися поступово: з 2024 року – щодо держави і не пізніше 2026 роки – щодо всіх державних роботодавцям.

Не можна оминати увагою досвід країни-сусіда – Польщі. Правове регулювання функціонування державної служби Республіки Польща здійснюється Законом «Про цивільну службу» від 21 листопада 2008 року № 227 [5]. Метою забезпечення професійного, старанного, неупередженого і політично нейтрального виконання завдань держави запроваджується цивільна служба та визначаються правила вступу на службу, правила її організації, функціонування та розвитку. Основними правами державних службовців є: винагорода на цивільній службі визначається із застосуванням показників базової суми, величина якої встановлюється відповідно до особливих засад, визначених бюджетним законом; встановлюється 9 службових ступенів службовця цивільної служби; службовець цивільної служби може отримати черговий службовий ступінь; члену корпусу цивільної служби встановлюється надбавка за вислугу років (після 5 років на цивільній службі); за багаторічну працю (більше 20 років) член корпусу цивільної служби отримує ювілейну нагороду; членам корпусу цивільної служби належить додаткова річна винагорода на основі, визначеній окремими правилами; робочий час членів корпусу цивільної служби не може перевищувати 8 годин на добу і в середньому 40 годин на тиждень в установленому розрахунковому періоді, не довшому ніж 8 тижнів; член корпусу цивільної служби бере участь у навчаннях (участь члена корпусу цивільної служби в навчаннях розцінюється на рівні з виконанням ним службових обов'язків) [6].

Варто вказати, що система державної служби Польщі, що запроваджувалась з 1998 року, була ефективно інтегрованою до стандартів Європейського Союзу в таких сферах, як відкритість і конкурентоспроможність під час прийому на роботу, заохочення та оцінки, а також навчання і професійний розвиток. Із метою уникнення політизації процесу добору персоналу в Польщі детально сформульовані жорсткі вимоги до кандидатів на посади в державному секторі. Діяльність державних службовців базується на чотирьох принципах: професіоналізм, надійність, позапартійність та політична нейтральність. Так, кандидати, перш ніж отримати статус державного службовця, мають пройти кваліфікаційні процедури протягом кількох років. Кандидата призначають на посаду на тимчасовій контрактній основі (до 3 років). У цей період працівник проходить шестимісячне стажування та отримує певну початкову професійну підготовку. Підготовчий період закінчується іспитом, який приймає екзаменаційна комісія. У разі позитивного результату та за умови, що кандидат має університетський ступінь, дворічний стаж роботи на державній службі, володіє щонайменше однією іноземною мовою, що є робочими мовами в Європейському Союзі, або однією з таких іноземних мов: арабська, білоруська, китайська, ісландська, японська,

норвезька, російська, українська, та не стоїть у резерві збройних сил – кандидат отримує контракт на роботу в державному секторі на невизначений термін [7].

Незважаючи на можливості росту, стажування, скорочення паперового документообігу, державний апарат у Польщі потерпає від браку професіоналів. Польські ЗМІ зазначають, що на держслужбу часто надходять люди без необхідної кваліфікації, а іноді навіть без вищої освіти. Ступінь магістра обов'язковий тільки для чиновників вищої ланки. Мотивувати держслужбовців рости і розвиватися покликана система заохочень, але, на думку експертів, у нинішньому вигляді вона неефективна, тому що майже не пов'язана з реальними результатами роботи. Отже, в цілому державна служба в Польщі не передбачає роботу тільки за інструкцією. Багато питань, в тому числі дисциплінарні, чиновникам доводиться вирішувати, виходячи з конкретного випадку, що, з одного боку, вимагає високої кваліфікації, чого не завжди вистачає, з іншого боку, полегшує життя корупціонерам. Щоб вирішити ці проблеми, польська влада дає службовцям можливість жити, використовуючи європейський досвід, і розробляє прозору систему контролю роботи чиновників із громадянами і між собою [8].

Висновки. Отже, узагальнюючи наведений вище матеріал, слід констатувати, що сьогодні в переважній більшості розвинутих світових держав (наприклад, у Франції, Німеччині та Польщі) сформувався досить ефективний механізм захисту трудових прав всіх категорій працівників у тому числі і тих, що проходять службу в органах державної влади. Саме тому з метою вдосконалення захисту трудових прав державних службовців в Україні найбільш перспективними напрямками імплементації зарубіжного досвіду у цій сфері є: по-перше, спираючись на приклад Німеччини, закріпити на конституційному рівні найбільш важливі гарантії захисту трудових прав державних службовців; по-друге, необхідно розширити перелік соціальних гарантій для державних службовців, а також членів їхніх сімей; по-третє, розробити дієві механізми колективного захисту трудових прав державних службовців, що передбачає розробку альтернативи для проведення страйку; по-четверте, створити правові та організаційні умови для реалізації інституту медіації під час вирішення трудових спорів між державним службовцем та органом, в якому він проходить службу; по-п'яте, загальним напрямком покращення захисту трудових прав всіх категорій працівників у тому числі і державних службовців є розроблення трудової юстиції; по-шосте, створити систему превентивних заходів, спрямованих на запобігання порушення трудових прав державних службовців; по-сьоме, необхідно розробити дієвий механізм страхування життя та здоров'я державних службовців та їхніх сімей.

Список використаних джерел:

1. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / А.В. Кірмач, В.К. Тимошук, М.В. Фігель та ін. ; за заг. ред. В.П. Тимошука, А. М. Шкалика; Центр політико-правових реформ. Київ : Конус-Ю, 2007. 735 с.
2. Прокопенко Л. Шабатіна І. Публічна служба в країнах ЄС. *Публічне адміністрування: теорія і практика*. 2008. № 1. URL : <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/200901/ProkopenkoStat.pdf>.
3. Авескулов В.Д., Головка А.С. Спеціалізована трудова юстиція у ФРН. *Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення*: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 жовт. 2016 р.). Харків, 2016. С. 271–273
4. Федець, А. Ліпенцев А. Сучасні моделі державної служби. *Актуал. проблеми держ. упр.* : зб. наук. пр. Одеса : ОРІДУ НАДУ. 2005. № 2. С. 235–253.
5. Закон Польщі «Про цивільну службу» від 21 листопада 2008 року № 227. URL : <http://prawo.seim.gov.pl/isaD.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20082271505>.
6. Права та обов'язки державних службовців / Міжнародна практика. URL : <chrome-extension://mhjfbmdgcfjbbpaeojofohoefgiehjai/index.html>.
7. Красівський Д.О. Впровадження європейських стандартів у системі кадрової політики публічної служби України: польський досвід. *Економіка та держава. Серія : Державне управління*. 2017. № 1. С. 6–9.
8. Войціцька К.М. Державна служба в Республіці Польща / Збірник тез Всеукраїнського студентського онлайн-форуму «Державний службовець закордоном: знімаємо маски», присвяченого 100-річчю державної служби в Україні. Житомир : ЖДТУ, 2018. С. 29–43.

УДК 316.454.5

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.10>

ПИЛИПЕНКО В.О., КИЧКО А.М.

МОБІНГ ЯК ПРОБЛЕМА ТРУДОВОГО ПРАВА

MOBBING AS A PROBLEM OF LABOR LAW

Стаття присвячена дослідженню мобінгу як проблеми сучасного трудового права, що є актуальною тематикою, яка потребує детального аналізу з огляду на її розповсюдженість.

Мобінг походить від англійського слова «натовп». Як зазначається у статті, першим учений-психолог доктор Х. Лейман у 1980-х роках використав термін «мобінг» для позначення дій з чинення тиску, застосування насильства і залякування на робочому місці.

Автори розуміють мобінг як вид психологічного насильства на робочому місці, при цьому вони зауважують, що не слід розуміти мобінг лише як словесні образи чи ігнорування, він може мати різний вияв і навіть загрожувати тілесній недоторканності.

У статті мобінг класифікується на мобінг серед колег (горизонтальний мобінг), мобінг «керівник проти підлеглого» (вертикальний згори мобінг) та мобінг підлеглих проти керівника (вертикальний знизу мобінг).

Автори стверджують, що причини мобінгу можуть мати найрізноманітніший характер і характеризувати певні особливості сторін мобінгу, або, що частіше, бути наслідком ревнощів, заздрощів, роздратування тощо.

Особлива увага у статті звернена на те, що на національному рівні повинні існувати гарантії для працівників, а також повинна бути встановлена відповідальність за мобінг, чого в Україні сьогодні й досі не зроблено, хоча до Верховної Ради України надходили законопроекти стосовно цього питання, однак жоден з них так і не був підтриманий. На цей час склалася така ситуація, що фактично дії мобера залишаються безкарними, адже законодавство не надає гарантій та охорони для працівників, що стали жертвами мобінгу.

Автори пропонують можливі варіанти вирішення назрілої проблеми, серед яких: доповнення чинного Кодексу законів про працю нормами щодо протидії мобінгу, створення закону, який би забороняв різні форми трудової дискримінації, зокрема мобінг, доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення статтею, що передбачала б відповідальність за мобінг та мала точний та зрозумілий опис об'єктивної сторони такого діяння. Крім цього, у статті говориться й про протидію мобінгу на кожному конкретному підприємстві, установі, організації.

Ключові слова: мобінг, стосунки в трудовому колективі, психологічне насильство, дискримінація, рівність.

The article is devoted to the study of mobbing as a problem of modern labor law, which is a topical issue that requires detailed analysis given its prevalence.

Mobbing comes from the English word “mob”. According to the article, the first psychologist, Dr. H. Leiman, in the 1980s used the term “mobbing” to refer to acts of pressure, violence and intimidation in the workplace.

The authors understand mobbing as a form of psychological violence in the workplace, but they note that mobbing should not be understood only as verbal insults or ignorance, it can have different manifestations and even threaten physical integrity.

© ПИЛИПЕНКО В.О. – студентка III курсу (Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

© КИЧКО А.М. – студентка III курсу (Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

In the article, mobbing is classified into mobbing among colleagues (horizontal mobbing), mobbing “leader against subordinate” (vertical top mobbing) and mobbing of subordinates against the leader (vertical bottom mobbing).

The authors argue that the causes of mobbing can be very diverse and characterize certain features of the parties to mobbing, or, more often, be the result of jealousy, envy, irritation, and so on.

The article pays special attention to the fact that there should be guarantees for employees at the national level, as well as responsibility for mobbing should be established, which has not been done in Ukraine so far, although the Verkhovna Rada of Ukraine has received bills on this issue. of them was never supported. Today, the situation is such that in fact the actions of the mobster go unpunished, because the law does not provide guarantees and protection for employees who have been victims of mobbing.

The authors suggest possible solutions to the pressing problem, including: supplementing the current Labor Code with anti-mobbing rules, creating a law that would prohibit various forms of labor discrimination, including mobbing, supplementing the Code of Administrative Offenses of Ukraine with an article providing for liability for mobbing and had an accurate and clear description of the objective side of such an act. In addition, the article speaks about combating mobbing at each specific enterprise, institution, organization.

Key words: *mobbing, labor relations, psychological violence, discrimination, equality.*

Вступ. Комфортний мікроклімат у трудовому колективі – одна з запорук ефективності праці, однак сьогодні можемо говорити про значне розповсюдження мобінгу, який руйнує дружню атмосферу в колективі. Мобінг являє собою дискримінаційне ставлення до робітника в трудовому колективі, що може набувати різних форм та методів мобінгу.

Вивченням питання мобінгу в трудовому праві займалися такі вчені, як К.О. Дробинська, О.В. Качмар, С.Г. Рудакова, О.І. Сердюк, В.І. Тимошенко, Л.П. Червінська, Н.М. Швець, І.М. Шупта, Л.В. Щетініна тощо.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження мобінгу як різновиду булінгу, що характерний для трудових відносин та набуває все більшого розповсюдження на теренах України та світу.

Результати дослідження. Мобінг походить від англійського слова «натовп». Достатньо цікаво про появу терміну «мобінг» у повсякденному спілкуванні пише А.П. Червінська, яка зазначає, що першим саме учений-психолог доктор Х. Лейман у 1980-х роках використав термін «мобінг» для позначення дій з чинення тиску, застосування насильства і залякування на робочому місці. Він уперше провів дослідження названого явища у Швеції, характеризуючи його як «психологічний терор», який включає вороже і неетичне ставлення одного або кількох людей, що «систематично повторюється, спрямований проти іншої людини...» [1, с. 129–130]. З цього часу це поняття стало використовуватися для позначення цькування на робочому місці.

Міжнародна організація праці (далі – МОП) під психічним терором на робочому місці розуміє «образливе, мстиве, жорстоке, злостиве або принизливе поводження з окремою особою або групою працівників, що охоплює колективний пресинг (ganging up) або мобінг проти обраного працівника, який стає об’єктом психічного тиску. Мобінг передбачає постійну негативну увагу або критику, ізоляцію особи від суспільних контактів, поширення неправдивої інформації» [2, с. 58].

В доктрині щодо мобінгу склалася майже однозначна позиція, а дефініції, що надаються науковцями, хоча й не є тотожними, однак загалом мають єдину лінію та спільне начало. В.І. Тимошенко зазначає, що мобінг – це психологічний терор у трудовому колективі, що здійснюється всім колективом або більшою його частиною стосовно певного працівника [3, с. 295].

Н.М. Швець зазначає, що поняттям «мобінгу» охоплюється широкий спектр негативної поведінки на робочому місці, включаючи словесні погрози, особистісні нападки, умисну ізоляцію з боку співробітників тощо з метою втриматися на роботі або навіть побудови кар’єри у будь-який спосіб, у тому числі шляхом витіснення колег [4, с. 215]. Така позиція є цілком влучною і її варто підтримати, адже не слід розуміти мобінг лише як словесні образи чи ігнорування, він може мати різний вияв і навіть загрожувати тілесній недоторканності (в крайніх випадках).

Мобінг не з'являється безпричинно, варто говорити, що існує величезний перелік причин або, як їх ще називають, джерел мобінгу. Причини виникнення мобінгу зумовлені особливостями колективу. Можна розглянути, коли в процесі розподілу статусів у групі виникає статус відторгнутого, в цьому колективі дія негативного соціально-психологічного клімату підсилюється наявністю примітивних реакцій у спілкуванні, успадкованим стадним інстинктом, віковими особливостями розвитку й низьким культурним і моральним рівнем [2, с. 59]. Також можна говорити, що причини мобінгу можуть залежати й від особи постраждалого, це його емоційна слабкість, конфліктність тощо. Часто мобінг також відбувається з мотивів заздрості, а також гендерних чинників, що безумовно є недопустимим.

Мобінг може набувати різних видів. Основними видами мобінгу є такі: мобінг серед колег (горизонтальний мобінг), мобінг «керівник проти підлеглого» (вертикальний згори мобінг) та мобінг підлеглих проти керівника (вертикальний знизу мобінг) [5, с. 271]. Найчастіше можемо спостерігати вертикальний згори мобінг, коли керівник застосовує психологічний тиск до своїх робітників. На жаль, такі випадки не є поодинокими, а тому повинна існувати відповідна нормативна база, яка б забезпечувала робітників від мобінгу.

Міжнародне законодавство унеможливило дискримінацію працівників. Так, Директива Європейського Союзу від 27.10.2000 № 2000/78/ЄС прямо встановлює рівність поводження у сфері праці та зайнятості, визначаючи поведінку з метою створення ворожої, принижуючої гідності людини або образливої обстановки як переслідування працівника, що прівнюється до дискримінації трудових прав. Хартія Європейського Союзу про основні права закріплює недоторканність людської гідності та гарантує людині право на власну фізичну та психічну цілісність (ст. 1). А Європейська соціальна хартія (ст. 26) визначає обов'язок держави сприяти припиненню агресивних і принижуючих дій проти працівників на робочих місцях та вживати необхідних заходів щодо їх захисту від дискримінаційних дій з боку роботодавця [6, с. 317].

Однак визнання на міжнародному рівні мобінгових дій протиправними замало, на національному рівні повинні існувати гарантії для працівників, а також повинна бути встановлена відповідальність за мобінг. Конституція України передбачає право кожного громадянина на повагу до його гідності (ч. 1 ст. 28), на працю (ч. 1 ст. 43) та безпечні й здорові умови праці (ч. 4 ст. 43), однак Основний закон оминає поняття «мобінг» [7].

Законопроект, що пропонував певним чином вирішити названу проблему, не були підтримані, а тому питання й досі залишається відкритим. Наприклад, у законопроекті «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії мобінгу» від 1 березня 2019 р. № 10118 пропонувалося доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) новою статтею 173-5 «Мобінг (цькування)» такого змісту:

Мобінг (цькування), тобто діяння учасників трудових відносин, які полягають у психологічному, фізичному, економічному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно працівника підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами, або такою особою щодо інших учасників трудових відносин із метою приниження їх людської гідності за певними ознаками, створення щодо них напруженої, ворожої, образливої атмосфери та примушування учасника трудових відносин до зміни місця роботи [8].

Сьогодні не існує норми, що встановлювала б відповідальність за мобінг, тобто фактично притягнути до відповідальності можна лише у крайніх випадках, наприклад, коли мобінг призвів до самогубства – настає кримінальна відповідальність. Чи означає це, що інші дії мобера повинні залишатися без покарання? Очевидно, що ні. Ситуація з наявною проблемою мобінгу повинна бути якнайшвидше вирішена законодавцем. Досі залишається незрозумілим, чому це питання він залишає поза межами своєї уваги.

Серед можливих варіантів, які ми можемо запропонувати, щоб вирішити проблему мобінгу, можна виокремити:

1. Доповнення чинного Кодексу законів про працю нормами (далі – КЗпП), що передбачають заборону мобінгу, надають його тлумачення, яке б унеможливило пошук прогалин працівниками, а також встановлення норми щодо відповідальності на рівні дисциплінарної.

2. Створення єдиного нормативного акту, закону, який би забороняв різні форми трудової дискримінації, а також надавав визначення мобінгу, встановлював відповідальність за нього.

3. Передбачення у КЗпП можливості переведення на іншу роботу, якщо на поточній роботі робітник страждає від мобінгу.

4. Доповнення КУпАП статтею, що передбачала б відповідальність за мобінг та мала точний та зрозумілий опис об'єктивної сторони такого діяння.

Однак дій лише з боку законодавця замало, на кожному підприємстві, установі чи організації, тобто на локальному рівні, також повинен існувати контроль цієї нагальної проблеми, можна говорити про необхідність створення такої атмосфери на робочому місці, що унеможливила б мобінг взагалі. Законодавцю також варто звернути увагу на те, що у більшості європейських держав національне законодавство забороняє мобінг, провідні держави світу, такі як Швеція, Німеччина, Бельгія, Норвегія тощо, на законодавчому рівні встановили відповідальність за мобінг, а тому європейська інтеграція України неможлива без приведення національного законодавства у відповідність до європейських зразків.

Висновки. Отже, мобінг – це форма психологічного впливу на робітника, що може мати різний характер та походити як від керівника, так і від колеги. Причини мобінгу надзвичайно різноманітні: від особливостей мови чи жертви до банальних заздрощів та інтриг. Попри очевидну протиправність мобінгу, в Україні не існує закону чи підзаконного акту, який би встановлював відповідальність за мобінг або хоча б надав дефініцію цього поняття. Запропоновані в роботі можливі варіанти вирішення цього питання можуть послужити базисом для законодавця, який повинен звернути увагу на існування такої нагальної проблеми в трудовому праві, як мобінг.

Список використаних джерел:

1. Червінська Л.П. Мобінг персоналу як соціальне явище організації. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2018. № 1. С. 130–136.
2. Качмар О.В. Мобінг як різновид психологічного насильства в трудовому колективі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. № 14. С. 58–61.
3. Тимошенко В.І. Мобінг. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол.: В.І. Шахун (голова), В.І. Тимошенко (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Нац. акад. внутр. справ. 2019. С. 295–297.
4. Швець Н.М. Правові засади протидії мобінгу в трудових відносинах. *Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: теорія і практика* : тези доп. та наук. повідомл. учасн. VIII наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 жовт. 2018 р.). Харків, 2018. С. 215–220.
5. Шупта І.М., Сердюк О.І. Мобінг як деструктивне явище в креативному колективі, що гальмує інноваційний розвиток підприємства. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. 2011. № 3 (4). С. 293–299.
6. Щетініна Л.В., Рудакова С.Г., Дробинська К.О. Мобінг: сутність та інституційні засади захисту працівників. *Проблеми економіки*. 2018. № 1. С. 315–320.
7. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 03.08.2021).
8. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії мобінгу від 1 березня 2019 р. № 10118. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65602 (дата звернення 03.08.2021).

УДК 349.22:347.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.11>

СОЦЬКИЙ А.М.

**СУБ'ЄКТИ КОЛЕКТИВНИХ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН:
ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА****SUBJECTS OF COLLECTIVE LABOR RELATIONS: LEGAL CHARACTERISTICS**

Стаття присвячена проблематиці колективних трудових відносин. Відмічається, що у загальній теорії права саме поняття «правовідносини» визначається та розглядається через низку правових ознак, які й складають їх характеристику.

Визначено, що складниками суспільних відносин (а отже, і правовідносин) є: суб'єкти, об'єкти, зміст, підстави їх виникнення та припинення.

Для розуміння поняття колективних трудових правовідносин вони характеризуються наступним чином: по-перше, це відносини, у яких беруть участь робітники і службовці, які здійснюють управління підприємством, організовують різного роду змагання, ними ж укладається колективний договір і встановлюються умови праці в межах локального регулювання, ці функції обов'язково здійснюються задля нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю; по-друге, це відносини щодо можливості участі в організації управління виробництва працівниками, прийняття участі у колективних переговорах, в укладенні і виконанні умов колективного договору, встановленні належних умов та забезпечення охорони праці, контролі та нагляді за додержанням трудового законодавства, вирішенні колективних трудових спорів, а участі в регулюванні трудових відносин профспілок.

Зазначено, що трудові правовідносини є відносно визначеними за суб'єктним складом.

Щодо юридичного змісту колективних трудових правовідносин, то їх складають права та обов'язки їх суб'єктів.

Колективні трудові правовідносин можна поділити на види залежно від того, яке колективне трудове право входить до їхнього змісту.

Визначено та проаналізовано коло суб'єктів колективних трудових правовідносин.

Проаналізувавши вітчизняне законодавство, доходимо висновку, що самотійними суб'єктами колективних трудових правовідносин із власними або представницькими правами та обов'язками є колектив найманих працівників, роботодавців, об'єднання роботодавців, профспілки та їх об'єднання, Національна тристороння соціально-економічна рада та територіальні тристоронні соціально-економічні ради, галузеві та міжгалузеві тристоронні або двосторонні соціально-економічні ради та інші тристоронні органи соціального діалогу (комітети, комісії тощо), примирні комісії, трудовий арбітраж, Національна служба посередництва і примирення.

На відміну від індивідуальних трудових правовідносин, колективні трудові правовідносини виникають та функціонують на різних рівнях.

На національному, галузевому і територіальному рівнях сторонами колективних трудових правовідносин є профспілкова сторона, сторона роботодавців і сторона органів виконавчої влади. Кожна із зазначених сторін має своїх представників, які називаються суб'єктами відповідно до профспілкової сторони, сторони роботодавців і сторони органів виконавчої влади.

Ключові слова: *трудове право, трудові правовідносини, матеріальна відповідальність, роботодавець, працівник.*

The article is devoted to the issue of collective labor relations. It is noted that in the general theory of law, the very concept of legal relations are defined and considered through a number of legal features, which constitute their characteristics.

It is determined that the components of social relations (and hence legal relations) are: subjects, objects, content, grounds for their occurrence and termination.

To understand the concept of collective labor relations, they are characterized as follows: first, it is a relationship involving workers and employees who manage the enterprise, organize various competitions, they also conclude a collective agreement and establish working conditions within local regulation, data functions must be performed to supervise and control compliance with labor legislation; secondly, it is the relationship on the possibility of participation in the organization of production management by workers, participation in collective bargaining, concluding and fulfilling the terms of the collective agreement, establishing appropriate conditions and ensuring labor protection, control and supervision of labor legislation, resolving collective labor disputes, and participation in the regulation of labor relations of trade unions.

It is noted that labor relations are relatively defined by subject composition.

As for the legal content of collective labor relations, they consist of the rights and obligations of their subjects.

Collective labor relations can be divided into types, depending on which collective labor law is part of their content.

The range of subjects of collective labor relations is defined and analyzed.

After analyzing the domestic legislation, we conclude that the independent subjects of collective labor relations with their own or representative rights and responsibilities are employees, employers, employers' associations, trade unions and their associations, the National Tripartite Socio-Economic Council tripartite socio-economic councils, sectoral and intersectoral tripartite or bilateral socio-economic councils and other tripartite bodies of social dialogue (committees, commissions and that), conciliation commissions, labor arbitration, the National Mediation and Conciliation Service.

Unlike individual labor relations, collective labor relations arise and function at different levels.

At the national, sectoral and territorial levels, the parties to collective labor relations are the trade union side, the employers' side and the executive branch. Each of these parties has its representatives, who are called the subjects of the trade union side, the employers' side and the side of the executive branch, respectively.

Key words: labor law, labor relations, liability, employer, employee.

Вступ. Поняття правовідносин є не тільки одним із основних понять юридичної науки, але й ключовим у дослідженні питань співвідношення індивідуальних і колективних трудових правовідносин за умов реформування трудового права. «Правовідносини виключно важлива форма реалізації права у житті суспільства – це не другорядна правова категорія або якийсь «побічний продукт» права, а необхідна й основна форма його здійснення. Вже в самій їх назві містяться відповіді на питання: яка мета їх виникнення, природа і підстава виникнення, в якій взаємодії знаходяться правовідносини і фактичні суспільні відносини» [1, с. 87]. Регулювання якісно однорідної групи суспільних відносин певною сукупністю правових норм визначає галузь права. Трудове право є однією з головних галузей права, оскільки воно прописує правила поведінки у найважливішій царині людських відносин – у царині праці – та забезпечує реалізацію громадянами їх здатності до праці [2, с. 10].

Аналіз останніх досліджень. Проблематиці колективних трудових відносин присвячено чимало наукових праць вітчизняних науковців як радянського періоду, так і сучасної України, серед яких Л.Я. Гінцбург, С.О. Іванов, Р.З. Лівшиц, Ю.П. Орловський, А.І. Цепін, О.В. П'ятаков, А.Р. Мацюк, П.Д. Пилипенко, М.В. Сорочишин, Г.І. Чанишева та інші.

Результати дослідження. В загальній теорії права саме поняття «правовідносини» визнається та розглядається через низку правових ознак, які й складають їх характеристику. Однак вчені у своїй більшості сходяться до думки, що правовідносини є своєрідним різновидом суспільних відносин як таких [3, с. 262], а отже, вони є типовим, здійснюваним у певному порядку, стабільним взірцем взаємодії конкретизованих шляхом вказівки на певні властивості суб'єктів. Складниками суспільних відносин (а отже, і правовідносин) є: суб'єкти, об'єкти, зміст, підстави їх виникнення та припинення [4, с. 660].

Іншою, не менш важливою ознакою поняття правовідносин, є необхідна урегульованість суспільних відносин нормами права, саме вони визначають елементи і завдяки цьому надають суспільним відносинам юридичну форму, тобто перероджують їх у правовідносини. В результаті такого впливу норм трудового права на суспільні відносини, що виникають у процесі застосування й організації праці працівників формуються та розвиваються колективні трудові правовідносини. Саме вони є складником консолідованого поняття трудових правовідносин з огляду на безпосередній або опосередкований зв'язок із індивідуальними трудовими правовідносинами.

Слід відзначити, що активні наукові дискусії зумовлені необхідністю обґрунтування галузевого характеру колективних трудових правовідносин. Так, деякі вчені наголошують, що правові відносини, які виникають з участі профспілкового органу в організації оплати праці, створення відповідних її умов і управління підприємством, укладення колективного договору, вирішення трудових спорів тощо, без сумніву становлять предмет трудового права. Проте, що стосується характеру і сутності даних відносин, то вони є іншими, ніж у трудових. Тому ми не можемо віднести їх до останніх [5]. У сучасній науці трудового права України зазначені правовідносини здебільшого характеризують як різновид галузевих правовідносин, що пов'язані, зокрема, із індивідуальними трудовими, обслуговують трудові та функціонують водночас із ними [6, с. 159].

Для розуміння поняття колективних трудових правовідносин вчені характеризують їх таким чином: по-перше, це відносини, у яких беруть участь робітники і службовці, які здійснюють управління підприємством, організовують різного роду змагання, ними ж укладається колективний договір і встановлюються умови праці в межах локального регулювання, ці функції обов'язково здійснюються задля нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю [7, с. 95]; по-друге, це відносини щодо можливості участі в організації управління виробництва працівниками, прийняття участі у колективних переговорах, в укладенні і виконанні умов колективного договору, встановленні належних умов та забезпечення охорони праці, контролі та нагляді за додержанням трудового законодавства, вирішенні колективних трудових спорів, а також участі у регулюванні трудових відносин профспілок [8, с. 21].

Необхідним для зазначення є також те, що правовідносини виникають між суб'єктами, які визначені нормами права шляхом вказівки на невід'ємні властивості, характерні їм як адресатам норм певної галузі права. А відтак невід'ємною характеристикою колективних трудових правовідносин є правосуб'єктні відповідно до норм трудового права учасники, які перебувають у реальному правовому зв'язку та взаємодіють між собою, реалізуючи галузевий правовий статус.

Одними із актуальних питань є питання про поняття та суб'єкти колективних трудових правовідносин. Видається доцільним під час визначення поняття колективних трудових правовідносин виходити з їх ознак, змісту та суб'єктного складу

Відмічаємо, що колективні трудові правовідносини є відносно визначеними за суб'єктним складом. Їхні суб'єкти вичерпно регламентовані законодавством України. Аналізуючи учасників досліджуваних правовідносин, учені акцентують увагу на їх колективному характері [9, с. 18].

Проте наразі чимало теоретичних питань щодо колективних трудових правовідносин потребують переосмислення з урахуванням положень оновленого законодавства, проекту Трудового кодексу України.

Грунтуючись на загальнотеоретичному тлумаченні правовідносин як способу реалізації та затвердження права людини, вважаємо, що основою колективних трудових правовідносин є спільні трудові права працівників, які можуть бути здійснені лише шляхом узгоджених дій працівників, які знаходяться в індивідуальних трудових правових стосунках з одним або декількома роботодавцями. Саме ці права визначають соціальні зв'язки, які виникатимуть у процесі їх реалізації та формують сферу колективних трудових правовідносин.

Щодо юридичного змісту колективних трудових правовідносин, то їх складають права та обов'язки їх суб'єктів. Специфічним складником змісту зазначених правовідносин є те, що в їх рамках відбувається здійснення працівниками, роботодавцями або їх представниками колективних трудових прав. Йдеться про такі колективні трудові права, як право працівників і роботодавців на свободу об'єднання, право працівників на участь в управлінні організацією, право працівників і роботодавців на колективні переговори і укладення колективних договорів, право працівників і роботодавців або їх представників на інформацію і консультації, право працівників і роботодавців на вирішення колективних трудових спорів (зокрема, Європейською соціальною хартією передбачено право працівників і роботодавців на колективні дії, включаючи право на страйк), право працівників отримувати інформацію та консультації під час колективного звільнення.

Колективні трудові правовідносини можна поділити на види залежно від того, яке колективне трудове право входить до їхнього змісту: з участі працівників, їх представників в управлінні підприємством, установою, організацією; з ведення колективних переговорів з укладення колективних угод і колективних договорів; виконання колективних угод і колективних договорів та здійснення сумісного контролю за їх виконанням; із діяльності професійних спілок, їх об'єднань щодо представництва і захисту прав та інтересів працівників; діяльності організацій роботодавців, їх об'єднань щодо представництва і захисту прав та інтересів роботодавців; вирішення будь-яких колективних трудових спорів.

З розвитком національного трудового законодавства у вітчизняній науці трудового права було розширено коло суб'єктів колективних трудових правовідносин, до них було включено роботодавців, організації роботодавців, їх об'єднання, трудові колективи, професійні спілки, їх об'єднання, виборні органи профспілкових організацій, інші уповноважені на представництво трудовим колективом органи, органи соціального партнерства, примирні органи з вирішення трудових спорів та інші [10, с. 37].

Щодо визначення кола суб'єктів колективних трудових правовідносин, то це питання залишається актуальною проблемою сучасної вітчизняної науки трудового права, враховуючи те, що до проекту Трудового кодексу України включено окрему книгу шосту «Колективні трудові відносини». Проте в останньому законопроекті, як і в більшості попередніх проектів, відсутні норми про поняття, види, суб'єктний склад колективних трудових відносин, що суттєво ускладнює вироблення однозначного підходу до вирішення зазначених питань.

Для визначення суб'єктів колективних трудових правовідносин слід звернутися до актів чинного трудового законодавства. Однак все ж таки у сучасній літературі немає єдності серед науковців у визначенні суб'єктів колективних трудових правовідносин.

Проаналізувавши вітчизняне законодавство, можна дійти висновку, що самостійними суб'єктами колективних трудових правовідносин із власними або представницькими правами та обов'язками є колектив найманих працівників, роботодавець, об'єднання роботодавців, профспілки та їх об'єднання, Національна тристороння соціально-економічна рада та територіальні тристоронні соціально-економічні ради, галузеві та міжгалузеві тристоронні або двосторонні соціально-економічні ради та інші тристоронні органи соціального діалогу (комітети, комісії тощо), примирні комісії, трудовий арбітраж, Національна служба посередництва і примирення.

Відмічаємо, що у законодавстві України [11] не мають застосування, однак, на нашу думку, правовідносини із соціального діалогу у сфері праці реально існують тільки як конкретні види колективних трудових правовідносин. Слід акцентуватись на тому, що йдеться саме про правовідносини із соціального діалогу у сфері праці, оскільки правовідносини із соціального діалогу загалом є більш широкими порівняно з колективними трудовими правовідносинами.

Однак, на відміну від індивідуальних трудових правовідносин, колективні трудові правовідносини виникають та функціонують на різних рівнях.

На національному, галузевому і територіальному рівнях сторонами колективних трудових правовідносин є профспілкова сторона, сторона роботодавців і сторона органів виконавчої влади. Кожна із зазначених сторін має своїх представників, які називаються суб'єктами відповідно до профспілкової сторони, сторони роботодавців і сторони органів виконавчої влади [11].

На національному, галузевому та територіальному рівнях суб'єктами сторони роботодавців визнано організації роботодавців та їх об'єднання, правовий статус яких закріплено у законодавстві [12].

Отже, на національному рівні суб'єктами сторони роботодавців є об'єднання організацій роботодавців, які мають статус всеукраїнських; на галузевому рівні – всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців, що діють у межах певного виду або кількох видів економічної діяльності; на територіальному рівні – організації роботодавців та їх об'єднання, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Зазначені суб'єкти колективних трудових правовідносин є водночас суб'єктами колективного трудового права, а також суб'єктами трудового права, оскільки їх правовий статус закріплено нормами цієї галузі права.

Висновки. Вітчизняне законодавство диференціює правові підстави виникнення правовідносин залежно від їх виду. Такими є: укладення угоди про створення органу соціального діалогу чи про початок однієї із законодавчо визначених форм соціального діалогу; момент ухвалення рішення колективом найманих працівників про представництво їх профспілкою чи іншими органами; момент надсилання пропозиції про початок переговорів з укладення ко-

лективного договору; момент виникнення колективного трудового спору; момент оголошення страйку тощо.

Таким чином, колективні трудові правовідносини видається доцільним визначити як врегульовані нормами трудового права вольові суспільні відносини, в рамках яких здійснюються колективні трудові права та виконуються кореспондуючі ним обов'язки їх суб'єктами відповідно до чинного трудового законодавства.

Суб'єктами колективних трудових правовідносин є: сторони соціального діалогу та їх суб'єкти [11], організації профспілки, профспілкові органи, профспілкові представники, органи соціального діалогу, примирні органи з вирішення трудових спорів.

Зважаючи на галузеву специфіку колективних трудових правових відносин, інтерес має різну змістовну сутність і вказує на мету реалізації суб'єктивних юридичних прав та обов'язків їхніми носіями, що дає змогу окреслити особливості змісту правовідносин. Наукові висновки про те, що суб'єктивні юридичні права та обов'язки здійснюються лише в інтересах правоможного суб'єкта є виправданими щодо суб'єктивних юридичних прав та обов'язків колективу найманих працівників. Інтерес колективу найманих працівників як усвідомлення необхідності задоволення колективної потреби є спрямовальним критерієм використання потрібних для цього суб'єктивних юридичних прав. Водночас аналіз законодавства, яке регулює колективні трудові відносини, дає змогу зробити висновок, що суб'єктивні юридичні права учасників відповідних правових стосунків (профспілок, примирних комісій, трудового арбітражу, Національної служби посередництва і примирення, об'єднання роботодавців тощо) спрямовані на задоволення «безпосереднього» об'єкта їх інтересу (відображає необхідність вступу цього суб'єкта у конкретні правовідносини) та «посередкованого» об'єкта інтересу (об'єктивно консолідованих інтересів найманих працівників, заради задоволення яких існує вся система колективних трудових правовідносин). Правовідносини – це завжди двосторонній зв'язок конкретно визначених суб'єктів, у якому одна сторона має права, а інша – відповідні обов'язки. Змістом колективних трудових правовідносин є суб'єктивні колективні права та колективні обов'язки суб'єктів, які визначають галузевий правовий статус кожного із суб'єктів та є наслідком проголошення трудових прав колективу найманих працівників як об'єднаної соціальної спільності в актах міжнародного співтовариства.

Список використаних джерел:

1. Щербина В.І. Трудове право України : Підручник. За ред. В.С. Венедиктова. Київ : Істина, 2008. 384 с.
2. Прилипка С.М. Трудове право України: Підручник / С.М. Прилипка, О.М. Ярошенко. Харків : Видавець ФО-П Вапнярчук Н.М., 2008. 664 с.
3. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права: навчально-методичний по-сібник. Київ : Атіка, 2010. 412 с.
4. Общая теория государства и права: академический курс: в 3-х т. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Зерцало-М, 2002. Т. 2. 816 с.
5. Процевський О.І. Про предмет трудового права. *Право України*. 2001. № 12. С. 81–84.
6. Гинцбург Л.Я. Социалистическое трудовое правоотношение. Москва : Наука, 1977. 310 с.
7. Цепин А.И. Трудовое право трудовой коллектив. Москва : Наука, 1986. 199 с.
8. Иванов С. Советское трудовое право: вопросы теории / С.А. Иванов, Р.З. Лившиц, Ю.П. Орловский. Москва : Наука, 1978. 368 с.
9. Общая теория государства и права: академический курс: в 3-х т. / отв. ред. М.Н. Марченко. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Зерцало-М, 2002. Т. 2. 816 с.
10. Чанишева Г.І. Колективні відносини у сфері праці: теоретико-правовий аспект: монографія. Одеса : Юрид. л-ра, 2001. 328 с.
11. Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23.12.2010 № № 2862-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 28. Ст. 255.
12. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності: Закон України від 22.06.12 № 5026-VI *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 22. Ст. 216.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ

FEATURES OF LEGAL REGULATION REMOTE WORK

Актуальність статті полягає в тому, що в результаті розвитку науково-технічного прогресу та розширення ринку праці, в тому числі і в рамках міжнародного співробітництва, набуло актуальності таке явище, як дистанційна робота. У подібних відносинах мають інтерес як люди різних професій, які зазвичай не зацікавлені в жорстких формах співробітництва з організаціями, так і різного роду компанії, які відчувають необхідність у залученні фахівців, але не бажають зв'язувати себе довгостроковими формами співробітництва. Метою статті є – дослідити дистанційну зайнятість як одну із форм трудових відносин в умовах ринкової економіки, зокрема, розглянути актуальні питання сьогодення. Стаття присвячена особливостям правового регулювання дистанційної форми організації праці. Зроблено висновок, що дистанційна зайнятість – це нова реальність, особливий робочий процес, здійснюваний не за традиційним місцем роботи, передбачаючи взаємодію з роботодавцем за допомогою інформаційних та комунікаційних технологій. Дистанційна робота сприяє доступності праці для багатьох категорій населення (пенсіонери, особи з інвалідністю вагітні жінки тощо), усуває географічні перепони (завдяки мережі Інтернет та іншим засобам зв'язку), знімає соціальну напругу. Навіть більше, працівник особисто може формувати свій робочий режим, виконувати трудову функцію в зручних для нього умовах, що позитивно відображається на його продуктивності. Для роботодавця ефективність використання дистанційного режиму організації праці полягає в мінімізації витрат на утримання персоналу, оренду офісного приміщення, оплату комунальних послуг, закупівлю необхідного облаштування тощо. Зазначено, що дистанційні працівники повинні користуватися захистом трудових прав у питаннях обмеження тривалості робочого часу, підвищеної оплати за понаднормову роботу, роботу в нічний час, вихідні та святкові дні. Необхідно визнати за працівником право самостійно визначати режим робочого часу, але встановити заборону для роботодавця завантажувати працівника роботою так, щоб останній систематично залучався до понаднормової, нічної роботи і роботи у вихідні та святкові дні виключно з ініціативи роботодавця, без урахування вимог трудового законодавства про порядок і умови залучення до такої роботи. Роботодавець за допомогою сучасних засобів може визначити кількість відпрацьованого працівником часу, наприклад, за допомогою електронних систем.

Ключові слова: трудові правовідносини, працівник, роботодавець, гнучкий режим робочого часу, дистанційна робота, телеробота.

The relevance of the article is that as a result of the development of scientific and technological progress and the expansion of the labor market, including in the framework of international cooperation, such a phenomenon as remote work has become relevant. In such relationships, people of different professions are interested, who are usually not interested in rigid forms of cooperation with organizations, and various companies that feel the need to attract professionals, but do not want to tie themselves to long-term forms of cooperation. The aim of the article is to investigate remote employment as one of the forms of labor relations in a market economy, in particular to consider current issues. The article is devoted to the peculiarities of the legal regulation of the remote form of labor organization. It is concluded that remote employment is a new reality, a special

work process carried out outside the traditional place of work, involving interaction with the employer through information and communication technologies. Remote work promotes the accessibility of work for many categories of the population (pensioners, people with disabilities, pregnant women, etc.), eliminates geographical barriers (thanks to the Internet and other means of communication), relieves social tension. Moreover, the employee can personally shape his work schedule, perform a job function in convenient conditions, which has a positive effect on his productivity. For the employer, the effectiveness of using the remote mode of labor organization is to minimize the cost of staff, rent office space, pay for utilities, purchase the necessary equipment and more. It is noted that teleworkers should enjoy the protection of labor rights in terms of limiting working hours, increased pay for overtime work, night work, weekends and holidays. It is necessary to recognize the employee's right to determine the working hours, but to prohibit the employer to load the employee with work so that the latter is systematically involved in overtime, night work and work on weekends and holidays solely at the initiative of the employer, without regard to labor law. conditions of involvement in such work. The employer can use modern means to determine the amount of time worked by the employee, for example, using electronic systems.

Key words: *labor relations, employee, employer, flexible working hours, remote work, telework.*

Вступ. Покращення показників якості життя населення України та наближення їх до європейських стандартів потребує інтенсивного розвитку економіки нашої держави на основі посилення її конкурентоспроможності. Динамічний соціально-економічний прогрес має базуватися передусім на розвитку та ефективному використанні найціннішого ресурсу сьогодення – трудового потенціалу суспільства та посиленні його інноваційної активності.

У результаті розвитку науково-технічного прогресу та розширення ринку праці, в тому числі і в рамках міжнародного співробітництва, набуло актуальності таке явище, як дистанційна робота. Тематика залучення дистанційного працівника для виконання певного роду робіт надзвичайно актуальна. У подібних відносинах мають інтерес як люди різних професій, які зазвичай не зацікавлені в жорстких формах співробітництва з організаціями, так і різного роду компанії, які відчувають необхідність у залученні фахівців, але не бажають зв'язувати себе довгостроковими формами співробітництва. У подібних відносинах заінтересовані обидві сторони, і інтерес кожної зумовлений своїми уявленнями про корисність.

В умовах глобалізації такий вид діяльності дозволяє дистанційним працівникам оминати всі кордони і працювати як у своїй країні, так і виконувати замовлення зарубіжних замовників, що часто платять більше. Крім того, у зв'язку зі спалахом COVID-19 суттєво збільшилися ресурси для запровадження дистанційної роботи як організаційного заходу фізичного дистанціювання, що має на меті запобігання зараженню коронавірусом на робочих місцях. Отже, дистанційна зайнятість потрібна явище як в умовах економічної кризи, так і в умовах скорочення попиту на робочу силу [1, с. 84].

Дистанційна робота працівників наразі відповідає теперішньому темпу розвитку технологій; сприяє доступності праці для багатьох категорій населення (пенсіонери, особи з інвалідністю вагітні жінки та інші); усуває географічні перепони (завдяки мережі Інтернет та іншим засобам зв'язку); знімає соціальну напругу. Навіть більше, працівник особисто може формувати свій робочий режим, виконувати трудову функцію в зручних для нього умовах, що позитивно відображається на його продуктивності. Для роботодавця ефективність використання дистанційного режиму організації праці полягає в мінімізації витрат на утримання персоналу, оренду офісного приміщення, оплату комунальних послуг, закупівлю необхідного обладнання тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. Проблематика правового регулювання дистанційної зайнятості працівників була тою чи іншою мірою предметом вивчення вітчизняних учених, з-поміж яких варто виділити таких, як Н.Б. Болотіна, В.С. Венедіктов, Л.П. Гаращенко, В.В. Жернаков, М.І. Іншин, В.П. Кохан, В.В. Лазор, Л.І. Лазор, В.І. Прокопенко, П.Д. Пилипенко, О.М. Ярошенко та інші. Питання запровадження дистанційної роботи висвітлювалися також у працях зарубіжних учених, зокрема Е.М. Бородіної [2], Н.Р. Нікітіної [3], К.Л. Томашевського [4], О.Є. Коркіна [5], О.С. Чанишева [6] та інших. Проте, не применшуючи значення наукових доробків зазначених науковців щодо дослідження вказаного питання, тематика правового регулювання дистанційної зайнятості працівників і сьогодні є досить актуальною.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити дистанційну зайнятість як одну із форм трудових відносин в умовах ринкової економіки, зокрема розглянути актуальні питання сьогодення.

Результати дослідження. Дистанційна зайнятість – це нова реальність, особливий робочий процес, здійснюваний не за традиційним місцем роботи, передбачаючи взаємодію з роботодавцем за допомогою інформаційних та комунікаційних технологій [7, с. 81]. Деякі фахівці відмежовують телероботу і дистанційну. Зокрема, телеробота є процесом виконання роботи працівником за межами офісу за допомогою телекомунікаційних засобів зв'язку. Тоді як дистанційна робота є виконанням роботи за межами офісу з більш низькою необхідністю використання інформаційних технологій і є ширшим поняттям, ніж категорія телеробота [8, с. 117–137].

Керуючись приписами Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення правового регулювання дистанційної роботи» від 4 лютого 2021 р., № 1213-IX [9], починаючи із 27 лютого 2021 р. діють нові правила запровадження дистанційного режиму роботи.

За загальним правилом із дистанційним працівником треба оформити письмовий трудовий договір (п. 6-1 ст. 24 КЗпП України), але під час карантину достатньо наказу (ч. 11 ст. 60² КЗпП України). Типові форми трудового договору про дистанційну роботу та трудового договору про надомну роботу має затвердити Мінекономіки. Наразі уже представлений відповідний проєкт наказу [10].

Наразі на практиці виникає проблема щодо контролю роботи дистанційних працівників із гнучким режимом. Роботодавець повинен правильно організувати працю працівників, створювати умови, щоб зростала продуктивність праці, забезпечувати трудову і виробничу дисципліну (ст. 141 КЗпП України). Роботодавець зобов'язаний забезпечити достовірний облік виконуваної працівником роботи (ч. 2 ст. 30 Закону України «Про оплату праці» від 24 березня 1995 р., № 108/95-ВР [11]). Гнучкий режим робочого часу запроваджують, якщо роботодавець організує облік відпрацьованого робочого часу працівників, які в різний час приходять і йдуть з роботи. Якщо працівник працює в офісі, то слід фіксувати початок і закінчення робочого дня за інформацією з електронних перепусток, входом / виходом працівника з програми чи корпоративної мережі. Якщо працівник працює дистанційно, цього недостатньо або взагалі – неможливо. Наразі різноманітні програми дають змогу роботодавцям контролювати роботу працівників, у тому числі дистанційних, та обліковувати їхній робочий час.

Роботодавець самостійно вирішує, в який спосіб доручає працівнику роботу і контролює її виконання. Якщо працівник і керівник працюють в одній програмі, останній у режимі реального часу бачить, чим займається працівник. В інших випадках керівнику доречно письмово ставити завдання працівнику та отримувати звіт про роботу – електронною поштою, на внутрішньому корпоративному сайті тощо. Наприклад, працівник щодня звітує керівнику, що зробив, надсилає файли з роботою. Керівник приймає роботу й у табелі позначає «Р8».

Під час дистанційної роботи роботодавцям все ж не варто ставити працівникам завдання лише телефоном. По-перше, працівник може забути про доручення. По-друге, так керівнику складніше контролювати роботу підлеглих. Якщо постане питання притягти працівника до дисциплінарної відповідальності за невиконання або неналежне виконання обов'язків, керівник не доведе, коли і яку роботу доручав працівникові [12].

Наразі різноманітні комп'ютерні програми дають змогу роботодавцям контролювати роботу працівників, зокрема дистанційних, та обліковувати їх робочий час. Роботодавець самостійно вирішує, в який спосіб доручає працівнику роботу і контролює її виконання. Якщо працівник і керівник працюють в одній програмі, останній у режимі реального часу бачить, чим займається працівник. В інших випадках керівнику слід: (1) письмово ставити завдання працівнику; (2) отримувати звіт про роботу – електронною поштою, на внутрішньому корпоративному сайті тощо; (3) якщо ж працівник уникає звітування, спілкування, то роботодавець вправі проконтролювати виконання роботи працівником у дистанційному режимі шляхом відвідування вдома особисто або уповноваженими на це працівниками.

Насправді науковці все ж переконують у тому, що, по суті, у трудовому договорі з дистанційним працівником режим робочого часу встановлюється не за згодою сторін, не трудовим договором, а в односторонньому порядку – на розсуд дистанційного працівника [13, с. 432]. Під час встановлення працівником конкретного режиму робочого часу роботодавець має можливість знати, в який час можна обговорити з працівником робочі питання, залучити до відеоконференції тощо. Але заповнення табеля обліку робочого часу на такого працівника вести проблематично, тому, скоріше за все, такий облік буде лише умовним [4, с. 54].

У трудовому договорі про дистанційну роботу може бути передбачений режим ненормованого робочого дня, але це не означає обов'язок дистанційного працівника систематично працювати за межами встановленої для нього тривалості робочого часу [5, с. 51–58]. Однак у зв'язку з тим, що в більшості випадків режим робочого часу і часу відпочинку дистанційного працівника встановлюється ним на свій розсуд такого працівника досить складно притягнути до дисциплінарної відповідальності за прогул [14, с. 56].

Науковцями також висловлювалися думки, що найкращий варіант регулювання трудових відносин працівників «мобільного офісу» – поширення на них режиму правового забезпечення праці надомників, оскільки такі працівники знаходяться за межами робочого місця, то це зближує їх із категорією надомників [15, с. 179].

У науковій юридичній літературі стверджується, що за перший рік роботи право на використання відпустки виникає у дистанційного працівника після закінчення шести місяців безпервної роботи у певного роботодавця. За угодою сторін оплачувана відпустка може бути надана і раніше цього терміну. Дистанційний працівник включається в графік відпусток і попереджається про день початку відпустки під розписку не пізніше ніж за два тижні до його початку [16, с. 191].

Серед особливостей, що вирізняють трудовий договір з дистанційним працівником, є також те, що в ньому мають чітко визначатися порядок, розміри і строки виплати компенсації за використання належного їм або орендованого обладнання, програмно-технічних засобів, засобів захисту інформації, відшкодування інших витрат, наприклад, на оренду робочого приміщення, інтернет-місця в бізнес-центрі, на оплату стільникового зв'язку тощо [2, с. 164].

Висновки. Отже, дистанційні працівники повинні користуватися захистом трудових прав у питаннях обмеження тривалості робочого часу, підвищеної оплати за понаднормову роботу, роботу в нічний час, вихідні та святкові дні. Необхідно визнати за працівником право самостійно визначати режим робочого часу, але встановити заборону для роботодавця завантажувати працівника роботою так, щоб останній систематично залучався до понаднормової, нічної роботи і роботи у вихідні та святкові дні виключно з ініціативи роботодавця, без урахування вимог трудового законодавства про порядок і умови залучення до такої роботи. Роботодавець за допомогою сучасних засобів може визначити кількість відпрацьованого працівником часу, приміром, за допомогою електронних систем.

Список використаних джерел:

1. Плехов Д.О. Дистанційна зайнятість як одна із форм трудових відносин в умовах сьогодення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 5(34). С. 84–87.
2. Бородин Е.Н. Особенности правового регулирования труда лиц, работающих вне места нахождения работодателя : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Москва, 2019. 212 с.
3. Никитина Н.Р. Режим рабочего времени и его виды : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Москва, 2011. 170 с.
4. Томашевский К.Л. Компьютерное надомничество (телеработа) как одна из гибких форм занятости в XXI в. *Трудовое право в России и за рубежом*. 2011. № 3. С. 32–35.
5. Коркин А.Е. Нетипичные трудовые отношения: заемный труд, телеработа и работа по вызову: монография. Москва : Инфотропик Медиа, 2013. 208 с.
6. Чанышев А.С. Правовое регулирование рабочего времени и времени отдыха в странах Скандинавии: монография. Москва : Проспект, 2016. 128 с.
7. Лешукова Н. Актуальные проблемы организации труда дистанционных работников. *Трудовое право*. 2015. № 8. С. 80–85.
8. Кошелева С.В. Телеработа как новая форма управления персоналом организациях виртуального типа. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2004. Сер. 8. Вып. 3. № 24. С. 117–137.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу: Закон України від 04.02.2021 р. № 1213-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 20. Ст. 178.
10. Про затвердження типових форм трудових договорів про надомну та дистанційну роботу: наказ Міністерства економіки України. URL: <http://spo.fpsu.org.ua/images/1104.pdf>
11. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 17. Ст. 121.

12. Найчастіші запитання та відповіді про гнучкий режим робочого часу. URL: <https://ekadrovik.mcfrr.ua/822059>
13. Актуальные проблемы трудового права: учеб. / отв. ред. Н. Л. Лютов. Москва: Проспект, 2017. 320 с.
14. Сорокин А. Дистанционные работники: анализ споров по дисциплине. *Трудовое право*. 2015. № 11. С. 55–57.
15. Сойфер В. Г. Стабильность и динамика трудового отношения : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Санкт-Петербург, 2004. 305 с.
16. Особенности правового регулирования трудовых отношений отдельных категорий работников : научн.-практ. пособ. / отв. ред. Т.Ю. Коршунова. Москва : Юриспруденция, 2015. 220 с.

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.13>**ЛІЗОГУБОВА Н.В., ОВЧАРЕНКО А.О., ШУКАЙ К.П.****УТИЛІЗАЦІЯ ВІДХОДІВ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ****WASTE DISPOSAL IN UKRAINE: CURRENT SITUATION
AND DEVELOPMENT PROSPECTS**

Авторами в науковій статті було досліджено досить важливу та нагальну проблему утилізації відходів в Україні. В роботі піддається аналізу сучасний стан утилізації відходів на території України з використанням офіційних даних та перспективи його розвитку, що значною мірою ґрунтуються на Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року».

Значну увагу в науковій статті приділено дослідженню поводження з відходами в Україні на сучасному етапі. Було встановлено, що утилізації зазнає лише близько 10% відходів, тоді як решта (90%) вивозяться на сміттєзвалища та полігони для сміття. При цьому площа сміттєзвалищ та полігонів становить уже близько 9 тис. гектарів і постійно збільшується внаслідок нагромадження відходів.

Авторами наводяться окремі дефініції поняття «утилізація», що були запропоновані в науковому співтоваристві, які змістовно є досить схожими та фактично відображені у Законі України «Про відходи».

У науковій статті автори наголошують на необхідності прийняття єдиного нормативно-правового акту, який би регулював процес утилізації відходів. Для того щоб забезпечити високий рівень юридичної техніки та регламентації, видається доцільним називати вищевказаний закон Законом України «Про утилізацію відходів».

Особливу увагу у роботі присвячено перспективам розвитку утилізації відходів. Зокрема, аналізуються положення Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» та Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року, відповідно до яких має відбуватися збільшення обсягів використання вторинної сировини на 20% та зменшення частки відходів, що захоронюються, на 15%. Автори звертають увагу на те, що досягнення таких прогресивних результатів буде можливим виключно у разі, якщо держава здійснить ряд заходів, спрямованих на заохочення утилізації відходів. Зокрема, є необхідним проводити агітаційні роботи з населенням з метою виховання в індивідів екологічної правосвідомості та усвідомлення ними власної відповідальності за екологічне майбутнє держави. Крім того, доцільно застосовувати економічні заохочення, приміром, зменшити оподаткування на діяльність, пов'язану із

© ЛІЗОГУБОВА Н.В. – студентка IV курсу (Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

© ОВЧАРЕНКО А.О. – студент IV курсу (Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

© ШУКАЙ К.П. – студентка IV курсу (Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

рециклінгом відходів, та організувати здійснення фінансових виплат особам, що залучені до утилізації відходів, самостійно здійснюють його сортування.

Ключові слова: *відходи, утилізація відходів, рециклінг відходів, вторинна переробка, навколишнє природне середовище, Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року».*

The authors of the scientific article investigated a very important and urgent problem of waste disposal in Ukraine. The paper analyzes the current state of waste disposal in Ukraine using official data and prospects for its development, which are largely based on the Law of Ukraine “On Basic Principles (Strategy) of State Environmental Policy of Ukraine until 2030”.

Considerable attention in the scientific article is paid to the study of waste management in Ukraine at the present stage. It was found that only about 10% of waste is disposed of, while the rest (90%) is disposed of in landfills. At the same time, the area of landfills is already about 9 thousand hectares and is constantly increasing due to the accumulation of waste.

The authors provide some definitions of the term “disposal”, which were proposed in the scientific community, which are quite similar in content and, in fact, reflected in the Law of Ukraine “On Waste”.

In the scientific article, the authors emphasize the need to adopt a single legal act that would regulate the process of waste disposal. In order to ensure a high level of legal technique and regulation, it seems appropriate that this be a law that could be called the Law of Ukraine “On Waste Disposal”.

Particular attention is paid to the prospects for the development of waste disposal. In particular, the provisions of the Law of Ukraine “On Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine until 2030 year” and the National Waste Management Strategy in Ukraine until 2030 year are analyzed, according to which the use of secondary raw materials should increase by 20% and reduce the share of landfilled waste by 15%. The authors note that the achievement of such progressive results will be possible only if the state implements a number of measures aimed at encouraging waste disposal. In particular, it is necessary to carry out propaganda work with the population in order to educate individuals of environmental legal awareness and awareness of their own responsibility for the environmental future of the state. In addition, it is advisable to apply economic incentives, for example, to reduce taxes on activities related to waste recycling and to organize financial payments to persons involved in waste disposal, self-sorting.

Key words: *waste, waste disposal, waste recycling, recycling, environment, Law of Ukraine “On Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the period up to 2030”.*

Вступ. У процесі збільшення кількості людей на планеті поступово зникала значна кількість видів тварин, змінювалася екосистема планети, зростало забруднення навколишнього природного середовища тощо. Не даремно сучасну епоху позначає поняття «антропоцен», яке пов’язане із небаченим раніше впливом людства на екосистему Землі, коли вона зазнає найбільших змін саме в результаті діяльності людей. Попри те, що стосовно доцільності застосування цього поняття в науковому співтоваристві точиться дискурс, воно досить вдало відображає сутність процесів, що відбуваються сьогодні в екосистемі планети.

Одним із проявів руйнівного впливу людства на стан навколишнього природного середовища є накопичення великої кількості відходів, які на території України прийнято захороняти на полігонах, залишати на звалищах або взагалі спалювати. У результаті всіх цих дій біоценоз та біотоп (складники екологічної системи) зазнають негативного впливу від шкідливих сполук, які проникають у землю, підводні води та виділяються в атмосферу. Отже, протягом останніх 200 років у світі ведеться активна діяльність, спрямована на повторне використання відходів, тобто їх утилізацію (рециклінг). За допомогою останньої є можливим надати «друге життя» відходам, використовуючи їх за різним призначенням, що позитивно вплине на стан навколишнього природного середовища та звільнить значну територію України від сміттєзвалищ та полігонів.

Аналіз останніх досліджень. Проблема утилізації відходів була предметом дослідження багатьох науковців, серед них: І.А. Березяк, М.В. Берлінг, Т.Б. Данилович, Т.М. Довга, В.М. Ільченко, С.В. Кривенко, І.А. Мандзюк, В.С. Махитько, Н.П. Попович, О.В. Рибалка, М.В. Федунь та інші. Однак занадто низькі показники відходів, що утилізуються, свідчать про невирішеність проблеми та необхідність додаткових наукових розробок та вироблення рекомендацій у цій сфері.

Постановка завдання. Для того щоб належним чином дослідити тему утилізації відходів, авторам варто вирішити такі завдання: проаналізувати та порівняти поводження з відходами в Україні та світі; охарактеризувати сутність утилізації та навести її переваги; сформулювати рекомендації стосовно розширення застосування рециклінгу на території України.

Результати дослідження. На наше переконання, для того щоб усвідомити важливість вирішення проблеми з надмірним накопиченням відходів, необхідно оцінити її масштаби. За даними Міністерства розвитку громад і територій України, в Україні за 2020 рік утворилося понад 54 млн м³ побутових відходів, або понад 10 млн тон, які захоронюються на 6 тис. сміттєзвалищ і полігонів загальною площею майже 9 тис. га [1]. Отже, 10 тон побутових відходів, які утворилися протягом 2020 року, знаходяться на сміттєзвалищах та полігонах, позбавлені можливості повторного використання.

Станом на 2014 рік загальна маса накопичених на території України відходів у поверхневих сховищах перевищує 25 млрд тон, що в розрахунку на 1 кв. км площі становить близько 40 тис. тон. Щорічно з утворених відходів в Україні не більш 10% використовуються як вторинні матеріальні ресурси, а інші надходять на захоронення [2, с. 134]. Обсяг територій, на яких знаходяться сміттєзвалища та полігони, становить майже 9 тис. гектарів, це площа цілого міста Кременчук Полтавської області або міста Хмельницький [3].

Перед тим, як перейти до аналізу поняття та сутності утилізації відходів, видається доцільним з'ясувати, що варто розуміти під поняттям «відходи». У науковій літературі міститься велика кількість визначень цієї категорії, однак, на нашу думку, доцільно скористатися тим, що закріплене законодавцем у Законі України «Про відходи» (далі – Закон), адже воно досить вдало відображає зміст самого поняття. Відповідно до ст. 1 Закону, відходи – це будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворилися у процесі виробництва чи споживання, а також товари (продукція), що повністю або частково втратили свої споживчі властивості і не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення і від яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення [4].

Дослідження сутності утилізації відходів вимагає надання визначення цьому поняттю. У науковій літературі зустрічаються різні підходи до розуміння утилізації. Так, О.В. Рибалова стверджує, що утилізація – це замкнутий цикл повного повернення відновлених матеріалів у виробництво [5, с. 304]. Своєю чергою М.В. Федунь наголошує на тому, що поняття «утилізація» охоплює будь-який процес переробки використаних виробів, упаковок, тари або відходів виробництва продукції, які можуть бути використані в подальшому технологічному процесі як вторинна сировина, вихідні матеріали або засоби для отримання енергії із застосуванням відповідних технологій [6, с. 61].

Хоча наукове співтовариство й пропонує різні дефініції поняття «утилізація», усі вони змістовно є схожими і досить вдало скомпоновані в Законі. Відповідно до нього утилізація – це використання відходів як вторинних матеріальних чи енергетичних ресурсів [4].

Попри те, що законодавець частково врегулював проблему утилізації відходів у Законі України «Про відходи», Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», Законі України «Про місцеві державні адміністрації», Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», проблема утилізації відходів залишається невирішеною. Підтвердженням цього слугує інформація, що оприлюднена Міністерством розвитку громад і територій України. Відповідно до неї завдяки впровадженню в 1 725 населеному пункті роздільного збирання побутових відходів, роботі 34 сміттесортувальних ліній, 1 сміттєспалювального заводу і 3 сміттєспалювальних установок перероблено та утилізовано близько 6,3% побутових відходів, з них: 1,7% спалено, а 4,6% побутових відходів потрапило на заготівельні пункти вторинної сировини та сміттєпереробні лінії [1]. Таким чином, за 2020 рік утилізовано та перероблено лише 6,3% побутових відходів. Для порівняння, у світі щорічно переробляється понад 600 млн тон відходів, близько 40% сировини, використаної світовою промисловістю, – це вторинні ресурси. Грошовий обіг сектору з переробки відходів в світі перевищує 160 млрд доларів, а в наукові дослідження в цьому напрямку приватними компаніями інвестується більше 20 млрд доларів [7]. Найкраще зі своїм сміттям

справляється Швеція, переробляючи 52% від загальної кількості відходів. За нею йдуть Австрія (49,7%) і Німеччина (48%) [8].

Вищенаведені статистичні дані викликають логічне запитання: «Чому передові країни світу приділяють значну увагу рециклінгу відходів?» Відповідь на це питання досить проста. Країни, які сьогодні називаються «провідними», стали такими передусім завдяки розвиненій правосвідомості громадян та відповідальному ставленню до власного майбутнього та майбутнього держави. Жителі таких держав, як США, Німеччина, Швеція, Данія, Австрія, Франція та інші, усвідомлюють важливість збереження екосистеми і докладають до цього власні зусилля. Крім того, високі показники рециклінгу детерміновані політикою держав у цій сфері, які зменшують оподаткування для підприємств, які займаються переробкою відходів, надають грошові заохочення тим, хто займається сортуванням сміття, зокрема завдяки встановленню спеціальних автоматизованих сортувальних машин, тощо.

Варто охарактеризувати переваги утилізації відходів, адже саме вони є одним із стимулів, які змушують частину людей відповідально ставитися та долучатися до системи рециклінгу. Н.П. Попович у своїй дисертації до переваг рециклінгу відносить: зниження техногенного пресингу на довкілля; максимальне використання ресурсу, який підлягає вторинній переробці; мінімізацію забруднюючого впливу людської діяльності на довкілля, обмеження кількості сміттєзвалищ; збереження енергії та природних ресурсів підвищення рівня споживчої культури, формування екологічної правосвідомості [9, с. 31]. Повністю погоджуємося із тим, що рециклінг має велику користь для екосистеми та екологічної правосвідомості людей, що вкотре доводить важливість державної підтримки утилізації відходів.

Сучасний стан утилізації відходів уже був досліджений із використанням офіційних статистичних даних. Втім, які перспективи розвитку рециклінгу на території України? Порівняно нещодавно було прийнято Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», в якому, зокрема, наголошується на тому, що проблема накопичення твердих побутових відходів розв'язуватиметься шляхом мінімізації їх утворення, забезпечення максимального використання ресурсоемних відходів, а проблема утилізації небезпечних відходів вирішуватиметься шляхом вдосконалення технологічних процесів та побудови високотехнологічних комплексів для їх утилізації [10]. Крім того, відповідно до вищезазначеного нормативно-правового акту, частка відходів, що захоронюються, до 2030 року має зменшитися з 50% до 35% до 2030 року. Також планується зменшення обсягу використання первинної сировини з 90% до 70%, що має бути пов'язане із збільшенням обсягів використання вторинної сировини, отриманої у результаті рециклінгу. Із вищенаведеного слідує, що перспективи розвитку утилізації в Україні досить оптимістичні, адже збільшення обсягів використання вторинної сировини на 20% та зменшення частки відходів, що захоронюються, на 15% в умовах сьогодення є потужним викликом для народу та держави.

Окремої уваги заслуговує Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року, що схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 820-р. У цьому нормативно-правовому акті наголошується на тому, що проблема відходів в Україні вирізняється особливою масштабністю і значимістю як унаслідок домінування в національній економіці ресурсоемних багатовідхідних технологій, так і через відсутність протягом тривалого часу адекватного реагування на її виклики. Значні масштаби ресурсокористування та енергетично-сировинна спеціалізація національної економіки разом із застарілою технологічною базою визначали і надалі визначають високі показники утворення та нагромадження відходів. Зокрема, у рамках відповідної стратегії планується створити мережу центрів запровадження більш чистих виробництв (технологій) для мінімізації обсягів утворення відходів (10 одиниць), запровадження у населених пунктах роздільного збирання відходів, які придатні до повторного використання та перероблення (5 000 одиниць), створення нових потужностей із переробки вторинної сировини (800 одиниць), зменшення кількості місць для видалення побутових відходів (з 6 000 до 300 одиниць) тощо [11].

Таким чином, кількість відходів, що утилізується в Україні, порівняно із провідними країнами світу надзвичайно мала, що вимагає від держави, яка відповідно до ст. 16 Основного Закону має своїм обов'язком забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України [12], вчинення активних дій та створення реальних механізмів для розвитку рециклінгу. Втім, які саме заходи може застосувати держава для того щоб збільшити відсоток відходів, що утилізуються? По-перше, необхідною є агітація та розвиток екологічної правосвідомості, адже саме остання має бути головним стимулом для того, щоб населення в Україні сортувало

сміття та розглядали його як вторинний ресурс, а не «відпрацьований матеріал». По-друге, варто зменшити оподаткування на сферу рециклінгу, адже низький податковий тиск сприяє виникненню більшого економічного інтересу фізичних та юридичних осіб в утилізації відходів. По-третє, видається доцільним виділяти з державного та місцевих бюджетів більшу кількість коштів на економічну підтримку підприємств, що займаються утилізацією відходів.

Висновки. Отже, сучасний стан утилізації відходів в Україні є досить невтішним, адже за 2020 рік було утилізовано лише 6,3% побутових відходів, а кількість відходів, які розміщуються на сміттєзвалищах та полігонах, невпинно зростає. Безсумнівно, це негативно впливає на екосистему, адже відходи під час їх зберігання виділяють шкідливі хімічні сполуки, що забруднюють ґрунт, підземні води та атмосферу. Єдиний вихід із цієї ситуації – рециклінг, який широко застосовується у провідних державах світу. Для того щоб він набув популярності і на території України, необхідним є вжиття з боку держави системи заходів, які підвищать екологічну правосвідомість населення. У разі вжиття вищезазначених та інших необхідних заходів зі сторони держави, цілі, що містяться в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» та Національній стратегії управління відходами в Україні до 2030 року і стосуються утилізації відходів, будуть досягнуті. Крім того, видається доцільним прийняти єдиний закон, яким було б урегульовано процедуру утилізації відходів та всіх тісно пов'язаних з цим процесів, адже сьогодні це питання регулюються різними нормативно-правовими актами, що не відповідає сучасним вимогам.

Список використаних джерел:

1. Стан сфери поводження з побутовими відходами в Україні за 2020 рік. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zhkh/teritory/stan-sfery-povodzhennya-z-pobutovymy-vidhodamy-v-ukrayini-za-2020-rik-2/> (дата звернення: 05. 08. 2021).
2. Ільченко В.М., Махитко В.С. Комплексна переробка та утилізація відходів як основа сталого економічного розвитку району. *Вісник ЖДТУ*. 2015. № 2 (72). С. 134–137.
3. Мальований А. Чому в Україні множаться сміттєзвалища і як з ними боротися. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/blog/715801.html> (дата звернення: 05.08.2021).
4. Про відходи: Закон України від 05.03.1998 р. № 187/98-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.08.2021).
5. Рибалкова О.В. Курс лекцій. Для студентів денної форми навчання. Спеціальність 101 «Екологія» Освітньо-кваліфікаційний ступінь «магістр». Харків : НУЦЗУ, 2016. 530 с.
6. Федунь М.В. Поняття та особливості регулювання утилізації відходів в екологічному праві Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2015. № 4. С. 60–65.
7. Шегельман І.Р., Васильєв А.С., Шукин П.О., Галактионов О.Н., Суханов Ю.В. Рециклінг отходов: актуальность возрастает. *Инженерный вестник Дона*. 2014. № 3. URL: http://www.ivdon.ru/uploads/article/pdf/IVD_31_Shegelman_Vas.pdf_2479.pdf (дата звернення: 05.08.2021).
8. Рециклінг – це друге життя відходів. Національний лісотехнічний університет України. Науково-технічна бібліотека. URL: <http://library.nltu.edu.ua/index.php/novyny/751-retsiklinh-tse-druhe-zhyttia-vidkhodiv> (дата звернення: 05.08.2021).
9. Попович Н.П. Екологічно безпечний збір, транспортування та знешкодження твердих побутових відходів : дис. ... канд. техн. наук : 21.06.01. Львів, 2019. 209 с.
10. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 05.08.2021).
11. Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року, що схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 820-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 05. 08. 2021).
12. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 342.9: 343.226
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.14>

ДРУЗЕНКО А.В.

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ
ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ
ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ**

**NORMATIVE AND LEGAL PRINCIPLES FOR PREVENTING AND COMBATING
GENDER-CAUSED VIOLENCE BY NATIONAL POLICE BODIES**

Актуальність статті полягає в тому, що розбудова демократичної держави, інтеграція країни у європейський та євроатлантичний простір не можлива без створення для жінок і чоловіків не лише рівних прав, а й рівних можливостей у різних сферах життя. Тому подолання традиційних гендерних стереотипів, створення нових форм і загальнолюдських стандартів для чоловіків і жінок, законодавства, що регулює гендерні питання є основоположними для сучасної, правової держави. Тема гендерної рівності останні десятиріччя постійно перебуває у полі зору світової громадськості. Мета статті полягає в проведенні комплексно-системного аналізу нормативно-правових засад запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству органами Національної поліції. У статті проаналізовано нормативно-правові засади запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству органами Національної поліції. Розкрито проблеми нормативно-правових засад запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству органами Національної поліції, до яких віднесено відсутність законодавчо-закріпленого поняття «гендерно-зумовлене насильство», застарілість нормативного регулювання гендерних питань, необхідність прийняття комплексного законодавства про гендерну рівність, недоторканість та свободу відповідно до міжнародних стандартів, відсутність узгодженості під час визначення функціональних повноважень суб'єктів запобігання та протидії гендерно зумовленим злочинам. Зроблено висновок, що нормативно-правові засади запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству органами Національної поліції ґрунтуються на Конституції України, міжнародних стандартах щодо гендерної рівності, недоторканості та свободи, Кодексі України про адміністративні правопорушення, законах України «Про Національну поліцію», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», інших законодавчих актах України, розпорядженнях Кабінету Міністрів України щодо реалізації державної соціальної політики, інших підзаконних актах та внутрішньовідомчих документах органів поліції.

***Ключові слова:** адміністративна діяльність, адміністративно-юрисдикційна діяльність, гендерна рівність, гендерно зумовлене насильство, насильство за ознакою статі, поліція, превентивні заходи.*

The relevance of the article is that building a democratic state, integration of the country into the European and Euro-Atlantic space is not possible without creating for women and men not only equal rights but also equal opportunities in various spheres of life. Therefore, overcoming traditional gender stereotypes, creating new forms and universal standards for men and women, legislation governing gender issues are fundamental to the modern rule of law. The topic of gender equality has been constantly in the field of view of the world community for the last decades. The purpose of the article is to conduct a comprehensive and systematic analysis of the legal framework for preventing and combating gender-based violence by the National Police. The article identifies the legal framework for preventing and combating gender-based violence by the National Police. The problems of normative-legal bases of prevention and counteraction to gender-based violence by the National Police bodies are revealed, which include the absence of a legally established concept of "gender-based violence", obsolescence of normative regulation of gender issues, necessity of complex legislation on gender equality and inviolability in accordance with international standards, lack of coherence in determining the functional powers of the subjects of prevention and counteraction to gender-based crimes. It is concluded that the legal framework for preventing and combating gender-based violence by the National Police is based on the Constitution of Ukraine, international standards on gender equality, inviolability and freedom, the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the laws of Ukraine "On National Police", "On Prevention" and combating domestic violence", "On ensuring equal rights and opportunities for women and men", other legislative acts of Ukraine, orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the implementation of state social policy, other bylaws and internal documents of the police.

Key words: *administrative activities, administrative-jurisdictional activities, gender equality, gender-based violence, gender-based violence, police, preventive measures.*

Вступ. Розбудова демократичної держави, інтеграція країни у європейський та євроатлантичний простір не можлива без створення для жінок і чоловіків не лише рівних прав, а й рівних можливостей у різних сферах життя. Тому подолання традиційних гендерних стереотипів, створення нових форм і загальнонародських стандартів для чоловіків і жінок, законодавства, що регулює гендерні питання, є основоположними для сучасної, правової держави. Тема гендерної рівності останні десятиріччя постійно перебуває у полі зору світової громадськості. За цей час було прийнято ряд нормативно-правових актів, спрямованих на вдосконалення законодавства у сфері захисту прав жінок, а ХХ–ХХІ сторіччя стало епохою встановлення гендерної рівності чоловіків і жінок, що має на меті утвердження основ гендерної рівноваги та гендерної демократії [3, с. 12].

Огляд останніх досліджень. Засади запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству як специфічний предмет адміністративного права вивчали у своїх наукових роботах такі вчені, як О. Бандурка, О. Безпалова, Ю. Битяк, А. Боровик, М. Буроменський, Н. Грідіна, О. Дашковська, О. Джафарова, О. Дрозд, М. Качинська, А. Комзюк, О. Комісаров, О. Лавріненко, К. Левченко, А. Олійник, В. Романова, О. Руднева, А. Собакар, М. Щелкунова, Р. Шаповал, С. Шатрава, К. Шкарупа та інші. Однак суспільна значимість гендерної нерівності та насильницької дії на цій підставі підкреслюють важливу значимість досліджень механізмів протидії гендерно зумовленому насильству.

Постановка завдання. Мета статті полягає в проведенні комплексно-системного аналізу нормативно-правових засад запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству органами Національної поліції.

Результати дослідження. Україна була у першій п'ятірці країн світу, яка внесла до Конституції самостійну норму, що закріпила рівність прав жінки і чоловіка. Крім цього, в Україні діють спеціальні закони, такі як Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Також Україна підписала низку міжнародних документів, що стосуються питання гендерної рівності. Це, зокрема, Загальна декларація прав людини, 1948 р.; Міжнародний пакт про громадські та політичні права, 1966 р.; Статут Організації Об'єднаних Націй, 1945 р.; Декларація про ліквідацію дискримінації у відношенні жінок, 1967 р.; Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами, 1949 р.; Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації по відношенню до жінок, 1979 р.; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 1950 р.; Пекінська декларація, 1995 р. та інші. Кілька років триває підготовча робота

з ратифікації Верховною Радою України Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульської конвенції), яку Україна підписала ще 2011 року [3, с. 12].

При цьому можна відзначити, що міжнародні стандарти постійно оновлюються в напрямку розвитку ідеї викоринення гендерної дискримінації, рівності, соціальної стабільності.

Розглядаючи питання нормативно-правових засад запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству органами Національної поліції, перш за все слід вказати, що відповідно до статті 3 Закону України «Про Національну поліцію» у своїй діяльності поліція керується Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цим та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами [9].

Відповідно до статті 8 Закону України «Про Національну поліцію» поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України [9].

Перш за все слід вказати про норми встановлені основоположним нормативно-правовим актом, а саме Конституцією України.

Відповідно до приписів статті 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Стаття 24 Конституції України зазначає, що Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [1].

Метою Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків, реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України [7].

Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» надано визначення таким правовим категоріям, як «насильство за ознакою статі», «запобігання насильству за ознакою статі», «протидія насильству за ознакою статі». Відтак насильство за ознакою статі – це діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов'язки тощо) жінок і чоловіків), або діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій, у публічному або приватному житті [7].

Запобігання насильству за ознакою статі – це система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, спрямованих на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо насильства за ознакою статі, його причин і наслідків, на формування нетерпимого ставлення до насильства за ознакою статі, викоринення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються [7].

Протидія насильству за ознакою статі – це система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організа-

ціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, спрямованих на припинення насильства за ознакою статі, надання допомоги та забезпечення захисту постраждалої особи та отримання нею відшкодування завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків насильства за ознакою статі, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки [7].

Систему нормативно-правових засад запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству складає і Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства [8].

Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» було внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, а саме до статті 173-2, якою передбачено відповідальність за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування. За вчинення таких дій кривдник притягається до відповідальності у вигляді штрафу від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадських робіт на строк від тридцяти до сорока годин. При цьому верхня межа санкцій цієї статті Кодексу передбачає адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб, що є винятковим і досить суворим заходом адміністративного впливу на правопорушника. Крім того, Кодекс України про адміністративні правопорушення доповнено статтею 39-1 – направлення на проходження програми для особи, яка вчинила домашнє насильство чи насильство за ознакою статі [8].

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06 грудня 2017 року № 2227-VIII були внесені зміни до Кримінального кодексу щодо криміналізації та визначення відповідальності за домашнє насильство (ст. 126-1 КК України), примушування до шлюбу (ст. 151-2 КК України), сексуальне насильство (ст. 153 КК України), невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників (ст. 390-1 КК України), обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство (ст. 91-1 КК України). А також викладено в нових редакціях статті Кримінального кодексу – незаконне проведення аборту або стерилізації (стаття 134 КК України), зґвалтування (стаття 152 КК України) [6].

Варто зазначити, що Кримінальний кодекс України також має деякі статті, які можна віднести до видів гендерно зумовленого насильства, а саме: торгівля людьми (стаття 149 КК України), примушування до вступу в статевий зв'язок (стаття 154 КК України), статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (стаття 155 КК України) [2].

Сімейний кодекс України також містить норми, що можна віднести до питання гендерної рівності, а саме відповідно до статті 40 шлюб визнається недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка. Згода особи не вважається вільною, зокрема тоді, коли в момент реєстрації шлюбу вона страждала тяжким психічним розладом, перебувала у стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння, у результаті чого не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, або якщо шлюб було зареєстровано в результаті фізичного чи психічного насильства [14]. Стаття 56 Сімейного кодексу України передбачає право дружини та чоловіка на свободу та особисту недоторканість. Примушування до припинення шлюбних відносин, примушування до їх збереження, у тому числі примушування до статевого зв'язку за допомогою фізичного або психічного насильства, є порушенням права дружини, чоловіка на свободу [14].

Також у вітчизняному законодавстві існує низка підзаконних актів, постанов, розпоряджень щодо запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі» № 234 від 20 березня 2019 року визначає процедуру формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі (далі – Реєстр). Метою формування та ведення Реєстру є надання комплексної та своєчасної допомоги постраждалим особам суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству визначених статтею 7-1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [5].

Постанова Кабінету Міністрів України «Питання проведення гендерно-правової експертизи» № 997 від 28 листопада 2018 року визначає механізм проведення гендерно-правової експертизи законодавства та проєктів нормативно-правових актів в усіх сферах законодавства. Метою проведення гендерно-правової експертизи є: 1) проведення комплексного дослідження законодавства та проєктів нормативно-правових актів у частині їх відповідності міжнародним договорам України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та резолюціям міжнародних конференцій, міжнародних організацій, їх органів з прав людини стосовно дотримання принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; 2) запобігання прийняттю та наявності нормативно-правових актів, положення яких не відповідають принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [4].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції комунікації у сфері гендерної рівності» № 1128-р від 16 вересня 2020 року схвалено Концепцію комунікації у сфері гендерної рівності, яка спрямована на створення майбутнього, у якому кожна жінка та чоловік, що проживають в Україні, користуються рівними правами та можливостями, які необхідні для повноцінної участі в усіх сферах суспільного життя, без дискримінації, насильства та експлуатації. Метою Концепції є покращення розуміння в суспільстві суті та завдань державної гендерної політики та сприйняття її як невіддільного складника демократичної та правової держави [11].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року» № 1544-р від 28 жовтня 2020 року затверджено Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року. Метою Національного плану є створення умов для забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у подоланні конфліктів, встановленні миру, процесах відновлення, протидії безпековим викликам, системної протидії насильству за ознакою статі та насильству, пов'язаному з конфліктом [10].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року» № 229-р від 5 квітня 2017 року схвалено Концепцію Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року, метою якої є удосконалення механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства та впровадження європейських стандартів рівності. У результаті виконання Програми планується удосконалити механізм забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, що сприятиме створенню підґрунтя для комплексної реалізації положень Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», міжнародних зобов'язань України та рекомендацій міжнародних моніторингових органів щодо сталого впровадження принципів гендерної рівності [12].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року» № 728-р від 10 жовтня 2018 року схвалено Концепцію Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року, метою якої є забезпечення розбудови системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі відповідно до міжнародних стандартів і Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» в умовах децентралізації та запровадження комплексних дій та заходів, спрямованих на зменшення масштабу такого явища. Виконання Програми дасть змогу знизити рівень домашнього насильства, насильства за ознакою статі та забезпечити захист прав постраждалих осіб через удосконалення системи запобігання та протидії такому насильству, удосконалення відповідної нормативно-правової бази, запровадження дієвого механізму взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі [10].

Основними проблемами нормативно-правових засад запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству органами Національної поліції є:

- відсутність законодавчо-закріпленого поняття «гендерно зумовлене насильство»;
- відсутність спеціалізованого закону, яким визначалися б основи запобігання та протидії усіх видів гендерно зумовленого насильства;
- застарілість нормативного регулювання гендерних питань, необхідність прийняття комплексного законодавства про гендерну рівність, недоторканість та свободу відповідно до міжнародних стандартів;

– відсутність узгодженості при визначенні функціональних повноважень суб'єктів запобігання та протидії гендерно зумовленим злочинам.

Отже, нормативно-правові засади запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству органами Національної поліції ґрунтуються на Конституції України, міжнародних стандартах щодо гендерної рівності, недоторканості та свободи, Кодексі України про адміністративні правопорушення, законах України «Про Національну поліцію», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», інших законодавчих актах України, розпорядженнях Кабінету Міністрів України щодо реалізації державної соціальної політики, інших підзаконних актах та внутрішньовідомчих документах органів поліції.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5.04.2001. № 2341- III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Перунова О. Гендерно зумовлене насильство: сутність та співвідношення із суміжними поняттями. *Європейський політично-правовий дискурс. Том 7, Друге видання, 2020. (Чеська Республіка)*. С. 152–158.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання проведення гендерно-правової експертизи» № 997 від 28 листопада 2018 року. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-2018-%D0%BF#Text>.
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі» № 234 від 20 березня 2019 року. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2019-%D0%BF#Text>.
6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06 груд. 2017 р. № 2227-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 34.
7. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2005. № 52. Ст. 561.
8. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 5. Ст. 35.
9. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року» № 1544-р від 28 жовтня 2020 року. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text>.
11. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції комунікації у сфері гендерної рівності» № 1128-р від 16 вересня 2020 року. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2020-%D1%80#Text>.
12. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року» № 229-р від 5 квітня 2017 року. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-2017-%D1%80#Text>.
13. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року» № 728-р від 10 жовтня 2018 року. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-%D1%80#Text>.
14. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.

**ВІЙСЬКОВА СЛУЖБА ЯК ВИД ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ:
ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ**

**MILITARY SERVICE AS A TYPE OF CIVIL SERVICE IN UKRAINE:
CONCEPT, SIGNS, LEGAL REGULATION**

Наразі одним з найважливіших завдань сучасної правової держави є забезпечення захисту її суверенітету та територіальної цілісності, недоторканості державного кордону. Виконання функцій держави у сфері захисту держави, підвищення рівня обороноздатності держави, створення належних умов для безпечного функціонування та розвитку всіх інститутів громадянського суспільства здійснюється різноманітними правовими засобами, зокрема шляхом забезпечення виконання конституційного обов'язку громадян України – відбувати військову службу; організації діяльності інституту військової служби. Військова служба, як і державна служба, є комплексним соціальним і правовим інститутом, на який, відповідно до законодавства України, покладено обов'язок забезпечення виконання оборонної функції держави сектором безпеки та оборони України. Актуальність дослідження військової служби як особливого виду державної служби зумовлюється широкомасштабними заходами, спрямованими на підвищення рівня оборонного потенціалу України, реформування ЗСУ, інших утворених відповідно до законів України військових формувань; підвищення професіоналізму посадових осіб; оптимізацію сектору безпеки та оборони держави з метою демократизації відносин у ній; забезпечення дотримання прав, свобод та законних інтересів військовослужбовців, підвищення рівня їх соціальної захищеності; забезпечення дотримання принципу законності в діяльності органів військового управління та посадових осіб. Зважаючи на вагомість цього інституту, статтю присвячено систематизації теоретичних та нормативно-правових засад військової служби як виду державної служби в Україні, а саме: 1) наведено та проаналізовано законодавче визначення поняття військової служби, запропоновано своє бачення викладення цього визначення; 2) виведено перелік фундаментальних ознак військової служби на основі аналізу чинного законодавства, яке регламентує діяльність цього інституту; 3) проведено систематизацію нормативно-правових актів, які складають основу законодавства, що регулює військову службу в Україні, їх перелік та зміст. В процесі цього дослідження було звернено увагу на працю О.П. Сайнецького, який дослідив суть та особливості військової служби. Враховуючи, що з плином часу законодавство зазнало змін, необхідно виокремлювати нові ознаки цього правового інституту. Також у процесі дослідження було звернено увагу на праці І.Ф. Коржа, Є.І. Григоренка, О.М. Кокуна, І.О. Пішко, Н.С. Лозинської, О.І. Остапенко, Е.А. Єрмоєнко, А.В. Тишина, О. В. Шаповалова, О. В. Копаниці. Проте жодної згадки про внесення змін до законодавчо закріпленого поняття, виокремлення ознак або систематизації нормативно-правового матеріалу не було. Саме тому на це було звернено увагу у цій роботі.

Ключові слова: оборона, закон, країна, особливості, систематизація.

Currently one of the most important tasks of the modern law country is to ensure the protection of its sovereignty and territorial integrity, the inviolability of the state border. Performing the function of the state in the field of state protection, increasing the level of state defense, creating appropriate conditions for the safe functioning and development of all civil society institutions is carried out by various legal means, including by ensuring

the constitutional duty of Ukrainian citizens to serve in the military; organization of the institute of military service. The military service like the civil service is a complex of social and legal institutions, which in accordance with the legislation of Ukraine is obliged to ensure the implementation of the defense function of the state by the security and defense sector of Ukraine. The relevance of the study of military service as a special type of civil service is due to large-scale measures aimed at increasing the level of defense potential of Ukraine, reforming the Armed Forces, other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine; improving the professionalism of officials; optimization of the security and defense sector of the state in order to democratize relations in it; ensuring observance of the rights, freedoms and legitimate interests of servicemen, increasing the level of their social protection; ensuring compliance with the principle of legality in the activities of military authorities and officials. Due to the importance of this institution, the article is devoted to the systematization of theoretical and normative-legal principles of military service as a type of civil service in Ukraine: 1) the legislative definition of the concept of military service is given and analyzed; 2) a list of fundamental features of military service as a type of civil service in Ukraine is derived on the basis of an analysis of current legislation governing the activities of this institution; 3) systematization of normative legal acts, which form the basis of the legislation regulating military service in Ukraine: their list and content. In the course of this research, attention was paid to the work of O. P. Sainetsky, who explored the essence and features of military service. Given that over time, the legislation has changed, it is necessary to identify new features of this legal institution. Also in the course of research attention was paid to works of I.F. Korzh, E.I. Grigorenko, O.M. Kokun, I.O. Pishko, N.S. Lozinskaya, O.I. Ostapenko, E.A. Eremenko, A.V. Tishina, O.V. Shapovalova, O.V. Kopanitsa. However, there was no mention of changes to the statutory concept, the separation of features or systematization of legal material. That is why this was highlighted in this work.

Key words: *defense, law, country, features, systematization.*

Вступ. Питання, пов'язані з проходженням військової служби в Україні, на сьогоднішній день є актуальними, як ніколи. Чітке висвітлення та систематизація базових теоретичних основ є важливим у контексті побудови вектору діяльності цього правового інституту, визначення нових цілей та завдань, які поставатимуть на базі вже існуючих, зокрема для вдосконалення діючого законодавства, а також правильним посиланням на норми законодавства під час вирішення юридичних спорів.

Постановка завдання. Метою статті є систематизація базових теоретичних засад такого правового інституту, як військова служба, а саме: поняття, особливостей та нормативного регулювання.

Результати дослідження. Поняття військової служби знаходить своє нормативне закріплення у ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». Згідно з положенням цієї статті військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності [1]. На нашу думку, таке визначення повинне бути сформульоване іншим чином в частині «пов'язаних із обороною України, її незалежності і територіальної цілісності», оскільки цей інститут спрямований саме на виконання цієї функції, це є основною метою його діяльності. Саме тому замість цієї конструкції слід використовувати наступну: «з метою оборони України, її незалежності та територіальної цілісності».

Військова служба має певні специфічні особливості. Проаналізувавши чинне законодавство, до ознак військової служби можемо відносити наступні:

1. Її основне завдання полягає в обороні України, захисту незалежності та територіальної цілісності. В контексті військової служби оборона охоплює сукупність традиційних її воєнних заходів, шляхом підготовки та ведення бойових дій для відсічі збройної агресії зі сторони противника. Однак слід зазначити, що військова служба спрямована також на виконання завдань із протидії злочинності на виконання певних правових функцій. Наприклад, в ч. 2 ст. 1 Закону України «Про Національну гвардію України» зазначено: «Національна гвардія України бере участь відповідно до закону у взаємодії зі Збройними Силами України у відсічі збройній агресії проти

України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони» [2].

2. Виконання поставлених завдань передбачає можливість застосовувати зброю [3, с. 214];

3. Наявність постійного ризику для життя і здоров'я, внаслідок того, що військовослужбовці можуть брати участь у воєнних конфліктах та бойових діях [3, с. 214–215];

4. Військову службу проходять як громадяни України, так і іноземці та особи без громадянства. Згідно з ч. 2 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» громадяни України проходять військову службу у добровільному порядку (за контрактом) або за призовом, а іноземці та особи без громадянства – лише у добровільному порядку (за контрактом). Особливості військової служби іноземців та осіб без громадянства врегульовані в Главі III-1 цього закону [1].

5. Уклад життя військовослужбовців є детально регламентованим специфічним правовим режимом, який розповсюджується не тільки на час несення служби, а й на час поза службою, тобто військовослужбовець служить «завжди» [3, с. 215];

6. На військовослужбовців покладається підвищена юридична відповідальність і притягуються вони до неї в особливому порядку, регламентованими спеціальними нормами (статутами) [3, с. 215];

7. Жорсткі та суворі правила підпорядкування. Військова служба потребує дотримання службової дисципліни та чіткої ієрархії, яка забезпечується конкретними засобами. Зокрема, дія статутів Збройних Сил України, регулювання службових відносин на законодавчому рівні, відповідальність (дисциплінарна, адміністративна, кримінальна) за невиконання або неналежне виконання військових наказів та інші.

8. Присвоєння військовослужбовцям військових звань. На відміну від державних службовців, яким присвоюються ранги державних службовців, військовим службовцям в установленому порядку присвоюються військові звання. В ч. 1 ст. 5 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» зазначено, що військовослужбовці, резервісти та військовозобов'язані поділяються на рядовий склад, сержантський і старшинський склад та офіцерський склад [1]. У межах розгляду військових звань слід звернути увагу, що досить нещодавно був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо військових звань військовослужбовців» від 04.06.2020 р. [5]. Зокрема, цим законом вносились зміни до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» відносно військових звань. Ч. 2 ст. 5 цього закону закріплює поділ військових звань на армійські та корабельні.

До військових звань осіб офіцерського складу юридичної та медичної служб Збройних Сил України та інших військових формувань, які мають відповідну освіту та займають відповідну штатну посаду, додаються слова «юстиції» та «медичної служби» [5]. Слід зазначити, що своєрідним атрибутом військової служби є військова форма та знаки розрізнення, за допомогою яких визначається належність військовослужбовців до держави, певного військового формування та ін. [6].

9. Особливий порядок вступу та проходження. Відповідні правила суттєво відрізняються від тих, які встановлюються для цивільної державної служби. Це пов'язується з тим, що військова служба є конституційним обов'язком громадянина захищати Вітчизну, її незалежність та територіальну цілісність.

10. З метою забезпечення неупередженого та ефективного виконання поставлених завдань військовослужбовці обмежені в низці прав і свобод [3, с. 215]. Наприклад, відносно військовослужбовців передбачається обмеження в участі у політичній діяльності. Зокрема, в п. 5 ч. 3 ст. 6 Закону України «Про політичні партії в Україні» передбачена заборона щодо неможливості всіх військовослужбовців бути членами політичних партій [7].

Правове регулювання військової служби забезпечується великою кількістю нормативно-правових актів різної юридичної сили. Слід зазначити, що дія чинного Закону України «Про державну службу» на військовослужбовців не поширюється (п. 16 ч. 3 ст. 3 Закону) [8].

Основу законодавства про військову службу становлять наступні нормативно-правові акти:

1. Конституція України. В контексті розгляду військової служби увагу привертає ст. 65 Основного Закону. В ній зазначено, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону [9].

2. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» є центральним у сфері регулювання військової служби. Він включає в себе норми, що визначають види військової служ-

би, порядок виконання військового обов'язку, перелік військових звань, порядок проходження різних видів військової служби, початок та припинення тієї чи іншої військової служби, звільнення зі служби, особливості військового обов'язку тощо [1].

3. Закон України «Про Збройні Сили України». Цей закон визначає функції, структуру, особливості керівництва Збройних Сил України та інше [10].

4. Закон України «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію». Ним встановлюються правові основи мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні, визначає засади організації цієї роботи, повноваження органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших державних органів, а також обов'язки підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, повноваження і відповідальність посадових осіб, обов'язки громадян щодо здійснення мобілізаційних заходів [11].

5. Закон України «Про альтернативну (невійськову службу)» визначає осіб, які мають право на проходження альтернативної (невійськової) служби замість строкової військової служби, умови та порядок проходження альтернативної (невійськової) служби та інше [12].

6. Закон України «Про Національну гвардію України» призначений для врегулювання статусу такого військового формування, як Національна гвардія нашої країни. Він містить розділи, які призначені для регулювання статусу військовослужбовців Національної гвардії України та порядку проходження ними військової служби. Зокрема, третім розділом цього закону регулюються проходження військової служби і трудові відносини Національної гвардії, а четвертим – права та обов'язки військовослужбовців, які служать у цьому військовому формуванні [2].

7. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [13]. Мета цього нормативно-правового акта виражена у ч. 1 цього Закону. Говорячи про соціальний захист, можна відзначити також Закон України «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їх сімей» [14].

8. Окремої уваги заслуговують статuti Збройних Сил України, які забезпечують детальне регулювання різних сторін військової служби.

а) статут внутрішньої служби Збройних Сил України. Він визначає обов'язки, права та відповідальність військовослужбовців, їх взаємовідносини, обов'язки основних посадових осіб бригади, полку, корабля першого та другого рангу, окремого батальйону та її підрозділів, правила внутрішнього порядку у військовій частині та її підрозділах [15].

б) стройовий статут Збройних Сил України. Цей статут визначає стройові прийоми і рухи без зброї та зі зброєю, строї підрозділів та військових частин у пішому порядку і на машинах, порядок виконання військового вітання, проведення стройового огляду, місце бойового прапора військової частини у строю, порядок його внесення і винесення, обов'язки військовослужбовців перед шикуванням і в строю, вимоги до їхнього стройового навчання [16].

в) статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України. Визначає організацію і порядок несення гарнізонної та вартової служб, права та обов'язки посадових осіб гарнізону та військовослужбовців, які залучаються для несення цих служб [17].

г) дисциплінарний статут Збройних Сил України. Він визначає сутність військової дисципліни, обов'язки військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів під час проходження навчальних, перевірочних та спеціальних зборів щодо її дотримання. Він закріплює види державних заохочень та дисциплінарних стягнень, які застосовуються до військовослужбовців, права командирів щодо їх застосування, а також порядок подання щодо розгляду пропозицій, заяв та скарг [18].

9. Укази Президента України. Наприклад, Указ Президента України «Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» від 10.12.2008 р., Указ Президента України «Про Положення про проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства» від 10.06.2016 р.

10. Інші нормативно-правові акти.

Таким чином, відправна точка, тобто мета цього інституту, виражається у самому понятті «військова служба», яке характеризує почесний обов'язок (в окремих випадках можливість) громадян обороняти свою Батьківщину, її незалежність та територіальну цілісність. На основі чинного законодавства можна виділити низку базових характеристик, які є правовими аксіомами, що закладають вектор розвитку цього інституту. Проаналізувавши нормативно-правову основу цього інституту права, можна сказати, що на законодавчому рівні він знаходить досить широке законодавче закріплення не тільки в законах, а й у підзаконних нормативно-правових актах.

В результаті цього дослідження було запропоновано більш точне викладення поняття військової служби. Ця зміна на законодавчому рівні виокремлює найістотнішу мету існування такого правового інституту, як військова служба, адже саме оборона держави є передумовою створення усіх військових формувань в країні загалом. Також було сформульовано фундаментальні ознаки військової служби на основі аналізу чинного законодавства України. Враховуючи істотні зміни в законодавстві, які завжди потребують теоретичного підсумовування, а також відсутність наукових праць, присвячених висвітленню базових ознак даного правового інституту, більш ніж за останні п'ять років, доцільно було виокремити основні ознаки військової служби, оскільки вони є змістовним та виваженим відтворенням норм законодавства, надаючи коротку та змістовну характеристику. Систематизація нормативно-правових актів, що регулюють цей правовий інститут, яка викладена в цьому дослідженні, допоможе швидко зорієнтуватися, до якого нормативно-правового акту, за потреби, слід звертатися під час вирішення того чи іншого питання. Зокрема, це буде корисно студентам, які вивчають дисципліни, пов'язані з вивченням особливостей проходження військової служби.

Висновки. Таким чином, по-перше, законодавче визначення поняття військової служби потребує більш точного викладення: замість конструкції «пов'язаний із обороною України, її незалежності і територіальної цілісності» слід використовувати «з метою оборони України, її незалежності та територіальної цілісності». По-друге, фундаментальними ознаками, які характеризують військову службу, є такі: 1) її основне завдання полягає в обороні України, захисту її незалежності та територіальної цілісності; 2) виконання поставлених завдань передбачає можливість застосовувати зброю; 3) наявність постійного ризику для життя і здоров'я; 4) військову службу проходять як громадяни, так і іноземці та особи без громадянства; 5) уклад життя військовослужбовців є детально регламентованим специфічним правовим режимом, який розповсюджується не тільки на час несення служби, а й на час поза службою; 6) на військовослужбовців покладається підвищена юридична відповідальність і притягуються вони до неї в особливому порядку; 7) жорсткі та суворі правила підпорядкування; 8) присвоєння військовослужбовцями військових звань; 9) особливий порядок вступу і проходження; 10) з метою забезпечення неупередженого та ефективного виконання поставлених завдань військовослужбовці обмежені в низці прав та свобод. По-третє, можна відзначити, що наразі основу законодавства про військову службу становлять такі нормативно-правові акти: Конституція України; низка законів України: «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про Збройні Сили України», «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію», «Про альтернативну (невійськову службу)», «Про Національну гвардію України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» тощо; статuti Збройних Сил України (статут внутрішньої служби, стрийовий статут, статут гарнізонної та вартової служб, дисциплінарний статут); укази Президента України; інші нормативно-правові акти.

Список використаних джерел:

1. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-ХІІ. Дата оновлення: 23.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 28.07.2021).
2. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII. Дата оновлення: 25.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (дата звернення: 28.07.2021).
3. Сайнецький О. П. Суть і особливості військової служби. *Публічне право*. 2013. № 3 (11). С. 210–216. URL: file:///C:/Users/IdeaPad%20510/Downloads/pp_2013_3_30.pdf.
4. Про Положення про проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства: Указ Президента України від 24.12.2015 р. № 248/2016. Дата оновлення: 05. 09. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248/2016#Text> (дата звернення 28.07.2021).
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо військових звань військовослужбовців: Закон України від 04.06.2020 р. № 680-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/680-20> (дата звернення: 28.07.2021).
6. Про затвердження Правил носіння військової форми одягу та знаків розрізнення військовослужбовцями Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту та ліцеїстами військових ліцеїв: Наказ Міністерства оборони України від 20.11.2017 р. № 606. Дата оновлення: 22.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1502-17#Text> (дата звернення: 28.07.2021).

7. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III. Дата оновлення: 11.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text> (дата звернення: 28.07.2021).

8. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. Дата оновлення: 16.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 28.07.2021).

9. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.07.2021).

10. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. Дата оновлення: 24.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 28.07.2021).

11. Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. Дата оновлення: 23.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 28.07.2021).

12. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12.12.1991 р. № 1975-XII. Дата оновлення: 23.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text> (дата звернення: 23.04.2021).

13. Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. Дата оновлення: 23.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12/conv#Text> (дата звернення: 28.07.2021).

14. Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей: Закон України від 15.06.2004 р. № 1763-IV. Дата оновлення: 23.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1763-15#Text> (дата звернення: 28.07.2021).

15. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV. Дата оновлення: 23.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 28.07.2021).

16. Про Стройовий статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 549-XIV. Дата оновлення: 01.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-14#Text> (дата звернення: 28.07.2021).

17. Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 550-XIV. Дата оновлення: 23.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14#Text> (дата звернення: 28.07.2021).

18. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV. Дата оновлення: 01.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> (дата звернення: 28.07.2021).

**ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН**

**PECULIARITIES OF ADMINISTRATIVE PROCEDURAL REGULATION
IN THE FIELD OF LAND TENURE ARRANGEMENTS**

Статтю присвячено аналізу деяких особливостей адміністративно-процесуального регулювання у сфері земельних відносин. Дослідження здійснюється з позицій традиційних поглядів на зміст адміністративно-процесуальної форми та структури адміністративних проваджень, прийнятих у сучасній науці адміністративного права. Показано, що структура і зміст адміністративних проваджень у сфері земельних відносин залежать від виду органів, які здійснюють такі провадження, а саме встановлено відмінності у провадженнях, що здійснюються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Адміністративні провадження в органах місцевого самоврядування здійснюються в межах типової структури, зумовленої колегіальним способом прийняття рішень і відображеної у законодавстві про місцеве самоврядування. Для органів виконавчої влади така типова структура на цей час відсутня. На прикладі адміністративного провадження щодо надання земельної ділянки у власність у межах норм безоплатної приватизації показано комплексний характер структури такого та подібних проваджень. Комплексний характер проваджень полягає у тому, що окремі стадії таких проваджень мають характер окремих адміністративних проваджень нижчого порядку із властивими для них процесуальними цілями. Такими, наприклад, є провадження із надання дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки, провадження із затвердження проекту землеустрою та надання земельної ділянки у власність, провадження щодо державної реєстрації земельної ділянки. З урахуванням останніх змін у земельному законодавстві запропоновано виділення нової стадії у структурі зазначеного провадження, а саме стадії інформаційного забезпечення реалізації суб'єктивного права, набутого заявником внаслідок прийнятого рішення. Також показано, що адміністративні провадження у сфері земельних відносин можуть бути унікальними або універсальними. Унікальними є провадження, які створені для конкретної мети і використовуються тільки для її досягнення. Такими, зокрема, можна вважати провадження щодо зміни цільового призначення земельних ділянок, провадження щодо консервації земель, провадження щодо державної реєстрації земельних ділянок тощо. Універсальними є провадження, які у стандартному вигляді використовуються у складі інших проваджень, більш високого рівня. Таким, зокрема, є провадження щодо надання дозволу на розробку проектів землеустрою чи провадження із погодження документації із землеустрою.

Ключові слова: адміністративно-процесуальне регулювання; адміністративне провадження; структура адміністративного провадження; сфера земельних відносин.

The article is devoted to the analysis of some administrative procedural regulation features in the field of land tenure arrangements. The study is carried out from the standpoint of traditional views on the content of administrative procedural form and structure of administrative proceedings accepted in the modern administrative law science. It is shown that the structure and content of administrative proceedings in the field of land tenure arrangements depend on the type of bodies carrying out such

proceedings, namely, differences in proceedings carried out by executive authorities and local government *ms.* Administrative proceedings in local self-government bodies are carried out within the framework of a standard structure stipulated by the collegial method of decision-making and reflected in the legislation on local self-government. Administrative proceedings in local self-government bodies are carried out within the framework of a standard structure due to the collegial method of decision-making and reflected in the legislation on local self-government. Currently, there is no such typical structure for executive bodies. The complex nature of such and similar proceedings are illustrated by administrative proceedings for the provision of land ownership within the norms of free privatization. The complex nature of proceedings is that certain stages of such proceedings have the character of separate administrative proceedings of a lower order with their inherent procedural objectives. Such ones are, for example, the procedure for granting a permit for the development of a land management project for the land allocation, the procedure for approving a land management project and the land ownership provision, the procedure for state land registration. Taking into account the latest changes in the land legislation, it is proposed to allocate a new stage in the structure of the above-mentioned proceedings, namely the stage of information support for the subjective right implementation acquired by the applicant as a result of the decision. It is also shown that administrative proceedings in the field of land tenure arrangements can be unique or universal. Unique ones are the proceedings created for a specific purpose and used only to achieve it. In particular, such ones can be considered as proceedings for land purpose change, proceedings for land conservation, proceedings for state land registration, etc. Universal proceedings are the ones used as standard in other higher-level proceedings. In particular, such ones can be the procedure for granting a land management projects development permit or the procedure for land management documentation approval.

Key words: *administrative and procedural regulation; administrative proceedings; structure of administrative proceedings; the field of land tenure arrangements.*

Вступ. Сфера земельних відносин є однією із найбільших за обсягом адміністративно-правового регулювання взагалі та адміністративно-процесуального зокрема. Величезна кількість відносин, об'єктом чи предметом яких виступають безпосередньо земельні ресурси чи похідні від них об'єкти, а суб'єктом – органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування, зумовлює необхідність використання методу адміністративного права для їх врегулювання. Оскільки діяльність таких органів має здійснюватись у процесуальній формі, що прямо впливає із вимог статті 19 Конституції України [1], значна увага у такому правовому регулюванні віддається регулюванню адміністративно-процесуальному. Але об'єкт та предмети земельних відносин є настільки специфічними, що це прямо відбивається на нормативних конструкціях адміністративних проваджень у цій сфері і з огляду на це особливості адміністративно-процесуального регулювання у сфері земельних відносин представляють науковий інтерес.

Ступінь розробки проблеми. Питанням процесуального регулювання у сфері земельних відносин приділялась певна увага науковців у галузі як земельного, так і адміністративного права. Серед наукових праць представників науки земельного права можна відмітити праці П.Ф. Кулинича [2], Д.В. Ковальського [3], М.П. Одарюка [4], В.П. Яніцького [5] та деяких інших дослідників. Проте у земельному праві зазвичай не використовуються досягнення науки адміністративного права, обмежуючись загальними положеннями теорії юридичного процесу. Натомість у працях вчених-адміністративістів увага приділяється зазвичай окремим видам адміністративних проваджень у сфері земельних відносин. Це стосується, зокрема, праць Д.В. Бусуйок, присвячених питанням адміністративних послуг, та великої кількості праць, присвячених реєстраційним провадженням у сфері земельних відносин, зокрема праць Л.В. Мілімко, Н.М. Козаченко та інших. Водночас комплексних адміністративно-процесуальних досліджень у сфері земельних відносин явно бракує.

Постановка завдання. Метою статті є виділення та аналіз особливостей адміністративно-процесуального регулювання у сфері земельних відносин з урахуванням сучасного стану відповідного адміністративного та земельного законодавства.

Результати дослідження. Перше, на що необхідно звернути увагу під час розгляду особливостей адміністративно-процесуального регулювання у сфері земельних відносин, – це те, що

земля і земельні ділянки можуть знаходитись у державній, комунальній або приватній власності. Відповідно, відносно таких ресурсів існують відносини державного чи самоврядного управління залежно від того, хто виступає власником відповідного ресурсу. В межах діяльності щодо здійснення управління об'єктами державної чи комунальної власності виникає необхідність прийняття відповідних управлінських рішень, пов'язаних із володінням, користуванням та розпорядженням об'єктами державної і комунальної власності. Своєю чергою прийняття таких рішень здійснюється у відповідному порядку, який відомий у науковій літературі, як «адміністративне провадження».

Для органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування існують узагальнені моделі адміністративних проваджень, специфіка яких зумовлюється способом прийняття владних управлінських рішень. Для органів виконавчої влади це переважно одноособовий спосіб, а для органів місцевого самоврядування – колегіальний. При цьому в науці адміністративного права увага приділяється здебільшого адміністративним провадженням, що здійснюються органами виконавчої влади, відтак і узагальнені погляди на їх структуру сформувались під впливом такої точки зору.

Але у сфері земельних відносин, залежно від того, хто є власником земель, однакові за змістом питання вирішуються або органами виконавчої влади, або органами місцевого самоврядування. Це стосується, наприклад, діяльності щодо надання дозволів на розробку проєктів землеустрою, надання земельних ділянок у власність, організації земельних торгів, прийняття рішень щодо зміни цільового призначення земельних ділянок чи щодо консервації земель. При цьому процесуальні цілі в межах відповідних проваджень є абсолютно однаковими, а закон не розрізняє зміст та структуру відповідних проваджень для органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, що дає змогу стверджувати про їх однакову, адміністративно-правову природу.

Натомість для органів місцевого самоврядування, зокрема місцевих рад, які вирішують абсолютну більшість земельних питань, існує чітко визначена процедура з огляду на колегіальний порядок прийняття рішень. Така процедура описана в Законі України «Про місцеве самоврядування» [6] і є однаковою абсолютно для усіх проваджень, включаючи ті, що стосуються земельних питань. Ця процедура включає ініціювання розгляду питання, підготовку проєкту рішення, розгляд проєкту рішення на постійній депутатській комісії, розгляд проєкту рішення на пленарному засіданні відповідної ради та прийняття такого рішення, або його відхилення.

Тобто першою особливістю адміністративно-процесуального регулювання у сфері земельних відносин є те, що для органів виконавчої влади не існує чітко визначеного законом порядку вирішення земельних питань, і вони діють відповідно до процедури, визначеної у земельному законодавстві, а органи місцевого самоврядування повинні узгоджувати цю процедуру із загальним порядком провадження в органах місцевого самоврядування, визначеним Законом України «Про місцеве самоврядування».

Другою суттєвою особливістю адміністративно-процесуального регулювання у сфері земельних відносин є те, що більшість адміністративних проваджень у цій сфері мають складний, комплексний характер. Це зумовлено тим, що досягти кінцевої процесуальної мети в межах одиничного провадження практично неможливо. І така неможливість своєю чергою зумовлюється наявністю значної кількості умов, які мають бути дотримані учасниками провадження в його ході.

Розглянемо це на прикладі провадження щодо надання громадянам у власність земельних ділянок у межах норм безоплатної приватизації. Правовою основою такої діяльності є стаття 118 Земельного кодексу України. Першим завданням у межах зазначеного провадження є формування земельної ділянки як об'єкту права власності, що здійснюється за правилами, визначеними Земельним кодексом України (далі – ЗКУ) [7] та Законом України «Про землеустрій» [8]. Формування земельної ділянки здійснюється шляхом розробки проєкту землеустрою щодо відведення земельної ділянки. Але для розробки такого проєкту необхідно отримати дозвіл власника земель, зі складу яких буде формуватися відповідна земельна ділянка.

Для отримання дозволу на розробку проєкту відведення земельної ділянки особа, зацікавлена в її отриманні у власність, має звернутись із відповідною заявою до органу, який має право надавати земельні ділянки у власність, тобто до відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування.

Оскільки процедура розгляду і вирішення відповідних питань є більш складною в органах місцевого самоврядування, розглянемо це на їх прикладі. Заява про надання дозволу на розробку

проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки приймається, реєструється і зазвичай спрямовується до виконавчого органу місцевої ради, який здійснює повноваження у сфері земельних відносин. Це може бути відповідний департамент, управління, відділ тощо. У цьому виконавчому органі здійснюється перевірка на дотримання умов надання дозволу на розробку проекту землеустрою, які містяться у тій самій статті 118 ЗКУ, та готується проект рішення місцевої ради про надання дозволу або про відмову у наданні дозволу з відповідним обґрунтуванням. Після цього заява з усіма доданими до неї матеріалами та проектами рішень передається до профільної для земельних питань постійної депутатської комісії місцевої ради, яка здійснює попередній розгляд представлених рішень і висловлює свої рекомендації щодо прийняття відповідного рішення про надання дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки чи про відмову у наданні такого дозволу.

Проекти рішень разом із рекомендаціями постійної депутатської комісії передаються для розгляду на пленарному засіданні місцевої ради під час відповідної сесії. Місцева рада на своєму пленарному засіданні розглядає подані проекти рішень і шляхом голосування приймає один із них.

Оскільки може бути прийнятим одне із двох рішень, то тут можна стверджувати про наявність двох процесуальних цілей, які є різними для учасників відповідного провадження. Для органу місцевого самоврядування такою метою є прийняття того чи іншого рішення, а для особи, що звернулася за наданням дозволу, – отримання такого дозволу. У разі прийняття рішення про надання дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки досягаються обидві цілі, а у разі відмови – тільки одна. І це має значення для подальшого перебігу провадження.

Хоча традиційно вважається, що завершальною стадією адміністративного провадження є стадія виконання рішення, в цьому разі така стадія відсутня. Якщо прийнято рішення про надання згаданого дозволу, суб'єкт звернення отримує право замовити відповідний проект у особи, яка має право на виготовлення відповідної документації із землеустрою. Тобто він просто використовує суб'єктивне право, яке випливає із рішення про надання дозволу. Якщо прийнято рішення про відмову у наданні дозволу, то воно не потребує виконання з огляду на свій зміст, і цим провадження завершується.

Проте Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» [9] частину сьому статті 118 ЗКУ було доповнено абзацом четвертим з такою нормою: у разі надання дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки Рада міністрів Автономної Республіки Крим, орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування, що передають земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність відповідно до повноважень, визначених статтею 122 цього Кодексу, зобов'язані протягом десяти робочих днів з дня прийняття рішення про надання дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або з дня повідомлення особою, зацікавленою в одержанні безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності, про замовлення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки без надання дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки у порядку, передбаченому цією частиною, відобразити на картографічній основі Державного земельного кадастру орієнтовне місце розташування земельної ділянки, зазначити дату та номер відповідного рішення, а також майбутнє цільове призначення земельної ділянки. Зазначена інформація оприлюднюється на безоплатній основі на офіційному вебсайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

Ця норма, з погляду структури адміністративного провадження, цікава тим, що вона вимагає від суб'єкта владних повноважень вчинити певні дії, пов'язані із результатами провадження, але за змістом ці дії не є виконанням відповідного рішення. Власне, цю стадію в межах конкретного провадження можна назвати стадією інформаційного забезпечення реалізації суб'єктивного права, набутого заявником внаслідок прийнятого рішення.

Сам по собі дозвіл на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки потрібний для формування земельної ділянки як об'єкту права власності, і право власності на цю земельну ділянку належить територіальній громаді в особі місцевої ради.

Відповідно до частини першої статті 79-1 ЗКУ формування земельної ділянки полягає у визначенні земельної ділянки як об'єкта цивільних прав. Формування земельної ділянки передбачає визначення її площі, меж та внесення інформації про неї до Державного земель-

ного кадастру. Відповідно до частини четвертої цієї ж статті земельна ділянка вважається сформованою з моменту присвоєння їй кадастрового номера, а відповідно до частини п'ятої формування земельних ділянок (крім випадків, визначених у частинах шостій-сьомій цієї статті) здійснюється за проектами землеустрою щодо відведення земельних ділянок. Своєю чергою відповідно до частини третьої статті 24 Закону України «Про державний земельний кадастр» [10] Державна реєстрація земельних ділянок здійснюється за заявою особи, якій за рішенням органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування надано дозвіл на розроблення документації із землеустрою, що є підставою для формування земельної ділянки під час передачі її у власність чи користування із земель державної чи комунальної власності, або уповноваженої нею особи.

Тобто після розробки відповідного проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки, запускається провадження щодо державної реєстрації цієї земельної ділянки. Що цікаво, відповідно до частини першої статті 28 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на майно та їх обтяжень» [11] рішення органів державної влади або органів місцевого самоврядування про передачу земельної ділянки у власність або користування (постійне користування, оренду, користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіції), сервітут) можуть прийматися за відсутності державної реєстрації права власності держави чи територіальної громади на таку земельну ділянку в Державному реєстрі прав.

Таким чином, після реєстрації земельної ділянки у Державному земельному кадастрі особа, яка отримувала дозвіл на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки, подає відповідний проект землеустрою із документами, що підтверджують державну реєстрацію земельної ділянки, у ту ж саму місцеву раду, і процедура підготовки рішення повторюється за тією ж схемою, але готується проект рішення про затвердження проекту землеустрою та надання земельної ділянки у власність або про відмову у затвердженні проекту і, відповідно, відмову у наданні земельної ділянки у власність.

З урахуванням викладеного можна сформулювати два підходи до визначення структури зазначеного провадження. Перший підхід полягає в тому, що кожен етап провадження із безоплатного надання земельних ділянок у власність у межах норм безоплатної приватизації можна представити як окреме провадження, в межах якого реалізуються традиційні для адміністративних проваджень стадії. Тобто до складу такого комплексного провадження будуть входити:

- провадження щодо надання дозволу щодо розробки проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки;
- провадження щодо розробки проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки;
- провадження із державної реєстрації земельної ділянки;
- провадження із затвердження проекту землеустрою та надання земельної ділянки у власність.

Цікавою особливістю останнього провадження є те, що у ньому одночасно досягаються одразу дві процесуальні мети, а саме легітимізація документації із землеустрою шляхом затвердження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та передача права власності на земельну ділянку конкретній фізичній особі.

Другий підхід також базується на визначенні процесуальної мети проваджень. Відповідно до цього підходу провадження із безоплатного надання земельної ділянки у власність складається із двох проваджень, а саме провадження із формування земельної ділянки та провадження із затвердження проекту землеустрою та надання земельної ділянки у власність. Своєю чергою провадження щодо формування земельної ділянки теж буде комплексним і буде складатись із перших трьох стадій, визначених у межах першого підходу.

Третьюю особливістю адміністративно-процесуального регулювання у сфері земельних відносин є те, що адміністративні провадження у сфері земельних відносин можуть бути унікальними або універсальними. Унікальними є провадження, які створені для конкретної мети і використовуються тільки для її досягнення. Такими, зокрема, можна вважати провадження щодо зміни цільового призначення земельних ділянок, провадження щодо консервації земель, провадження щодо державної реєстрації земельних ділянок тощо. Універсальними є провадження, які у стандартному вигляді використовуються у складі інших проваджень, більш високого рівня. Таким, зокрема, є провадження щодо надання дозволу на розробку проектів землеустрою чи провадження із погодження документації із землеустрою.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що адміністративно-процесуальне регулювання у сфері земельних відносин має низку особливостей, зумовлених як об'єктом та предметом відповідних відносин, так і процесуальною специфікою реалізації владних повноважень органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Адміністративні провадження у сфері земельних відносин, що реалізуються органами місцевого самоврядування, здійснюються на підставі типових проваджень, структура яких визначена як законодавством про місцеве самоврядування, так і земельним законодавством. Для адміністративних проваджень у сфері земельних відносин характерною особливістю є їхня комплексність, тобто існування адміністративних проваджень вищого порядку, до структури яких входять інші адміністративні провадження. З урахуванням цього відповідні адміністративні провадження можуть мати як унікальний, так і універсальний характер.

Список використаних джерел:

1. Конституція України / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
2. Кулинич П.Ф. Земельні ділянки як об'єкт земельно-реєстраційних правовідносин. *Держава і право. Юридичні та політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 324–330.
3. Ковальській Д.В. Земельно-процесуальні правовідносини: автореф. дис. канд. юр. наук. Харків, 2006. 20 с.
4. Одарюк М.П. Процедурні питання виникнення прав на землю. *Правові новели*. 2018. № 5. С. 42–48.
5. Яніцький В.П. Порядок набуття права власності на земельну ділянку в Україні: автореф. дис. канд. юр. наук. 12.00.06. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2007, 18 с.
6. Про місцеве самоврядування. Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. ст. 170.
7. Земельний кодекс України. Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. ст. 27.
8. Про землеустрій. Закон України від 22 травня 2003 року № 858-IV / Відомості Верховної Ради України, 2003, № 36, ст. 282.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин. Закон України від 28 квітня 2021 року № 1423-IX / Офіційний вісник України від 04.06.2021 – 2021 р., № 42, стор. 24, стаття 2504.
10. Про державний земельний кадастр. Закон України від 7 липня 2011 року № 3613-VI / *Відомості Верховної Ради України*, 2012, № 8, стор. 348, стаття 61.
11. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Закон України від 1 липня 2004 року № 1952-IV / *Відомості Верховної Ради України*, 2004, № 51, ст. 553.

**СИСТЕМА ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ
У ПРАВООХОРОННІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ**

**THE SYSTEM OF PUBLIC SERVICE BODIES IN THE LAW ENFORCEMENT SPHERE
OF UKRAINE IN MODERN CONDITIONS**

У статті зазначено, що нині досить актуальним є питання побудови системи органів публічної служби у правоохоронній сфері України в сучасних умовах.

Узагальнення наукових бачень щодо структури й системи національних органів публічної служби дає змогу констатувати, що вчені-адміністративісти і практики досі не обрали єдиний критерій віднесення конкретного державного органу до системи правоохоронних. Поширеними є два підходи: широке тлумачення системи правоохоронних органів (з віднесенням до них усіх суб'єктів, які виконують певні правоохоронні функції) та вузьке (обмеження системи таких органів лише суб'єктами виконання виключно правоохоронних функцій у межах забезпечення правопорядку). Аргументовано, що невирішеність у теорії адміністративного права України питання про те, як слід тлумачити поняття «правоохоронні органи», неоднозначність сприйняття певних державних органів як правоохоронних істотно ускладнюють осмислення системи й структури органів публічної служби в правоохоронній сфері сучасної України.

З огляду на юридичний зміст й ознаки встановлено та охарактеризовано специфіку завдань та функцій публічної служби в правоохоронній сфері, запропоновано вирішення актуальних проблем кадрового забезпечення шляхом визначення відповідної системи в межах вузького та широкого підходів: у вузькому значенні ця система охоплює наявні органи, які мають законодавчо закріплений статус правоохоронного органу (органи прокуратури, Міністерство внутрішніх справ України, Національна поліція України, Служба безпеки України, Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро України, Національна гвардія України), а в широкому – це органи, які мають відповідний статус або, не маючи такого статусу, забезпечують окремі напрями реалізації правоохоронної функції держави.

***Ключові слова:** кадрове забезпечення, публічна служба, система та структура правоохоронних органів, органи правопорядку.*

The article indicates that currently the issue of building a system of public service bodies in the law enforcement sphere of Ukraine in modern conditions is very relevant.

The generalization of scientific visions regarding the structure and system of national public service bodies allows us to state that administrative scientists and practitioners have not yet chosen the only criterion for assigning a particular state body to the law enforcement system. Two approaches are widespread: a broad interpretation of the system of law enforcement agencies (including all subjects that perform certain law enforcement functions) and a narrow one (limiting the system of such bodies only to subjects performing exclusively law enforcement functions within the framework of ensuring law and order). It is argued that the unresolved issue in the theory of administrative law of Ukraine on how to interpret the concept of “law enforcement agencies”, the ambiguity of perception of certain state bodies as law enforcement agencies significantly complicate the understanding of the system and structure of public service bodies in the law enforcement sphere of modern Ukraine.

Taking into account the legal content and signs, the specifics of the tasks and functions of the public service in the law enforcement sphere have been established and

characterized, the solution of urgent problems of staffing has been proposed by defining the appropriate system within a narrow and broad approaches: in the narrow sense, this system covers the existing bodies, which must be legally enshrined in the status a law enforcement body (prosecutors, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the National Police of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the State Bureau of Investigation, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the National Guard of Ukraine), and broadly these are bodies that have the appropriate status or without such status, provide separate directions for the implementation of the law enforcement function of the state.

Key words: *staffing, public service, system and structure of law enforcement agencies, law enforcement agencies.*

Вступ. Нині однією з найактуальніших проблем у реформуванні правоохоронних органів та кадровому забезпеченні публічної служби є побудова системи органів публічної служби у правоохоронній сфері України. Система правоохоронних органів України в сучасних умовах передбачає: 1) у вузькому значенні – це органи, статус яких як правоохоронних закріплено законодавчо (структуру цієї системи становлять, зокрема, органи прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро, Національної гвардії); 2) у широкому значенні, крім правоохоронних органів, які мають нормативно визначений статус, інші державні органи, які, хоча й не мають такого статусу, однак задіяні у 25 виконанні окремих напрямів реалізації правоохоронної функції держави.

Персонал правоохоронних органів за своїми службово-кваліфікаційними характеристиками – це, насамперед, фахівці юридичного напрямку, наділені певним обсягом фахових юридичних компетентностей (основним інструментарієм реалізації посадових обов'язків фахівців зазначеного профілю є правові засоби та процедури, визначені законами й підзаконними нормативно-правовими актами, а організаційні, управлінські, технічні, військові, тактичні та інші засоби є допоміжними). Отже, підготовка публічного службовця у правоохоронній сфері передбачає набуття специфічних юридичних знань за різними сферами правового регулювання, а також охоплює низку додаткових умінь і навичок прикладного характеру (здійснення контролю та нагляду за виконанням законів й інших нормативно-правових актів; притягнення правопорушників до різних видів юридичної відповідальності; усунення перешкод на шляху реалізації прав і свобод тощо).

Отже, в сучасних умовах принципово важливого значення набуває дослідження кадрового забезпечення у правоохоронній сфері, зокрема щодо побудови системи органів публічної служби у правоохоронній сфері України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження в даній сфері були предметом наукових досліджень багатьох вчених. Суттєвий внесок у вивчення та розроблення питань щодо системи і структури органів публічної служби у правоохоронній сфері України здійснено в дослідженнях В.Б. Авер'янова, С.О. Андренко, О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, С.Г. Брателя, В.С. Венедиктова, В.Ю. Грітчиної, С.Д. Гусарева, М.М. Дивака, О.Ю. Дрозда, Т. Є. Кагановської, Р.А. Каложного, А.М. Клочка, Т.О. Коломоєць, В.В. Колпакова, А.Т. Комзюка, С.Ф. Константінова, О.В. Копана, О.Є. Користіна, С.І. Корсуна, А.Є. Крищенко, О.В. Кузьменко, М.В. Лошицького, В.Я. Малиновського, О.В. Петришина, Р.А. Сербина, В.В. Сокурєнка, А.А. Стародубцева, В.Я. Тація, В.М. Тетері, Ю.М. Топчія, Н.Л. Шевченко, В.Г. Яцуби та ін.

Проте останні зміни до чинного законодавства та реформування правоохоронних органів активізували увагу вчених до вивчення та необхідності більш детального розгляду форм та процедур кадрового забезпечення у правоохоронній сфері, зокрема в Національній поліції України.

Наукова новизна. Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в умовах структурно-функціональних змін у системі державного управління, зокрема, побудови системи органів публічної служби у правоохоронній сфері України в сучасних умовах є одним із найважливіших у адміністративно-правовій науці комплексних досліджень сучасної концепції публічної служби. У ході проведеного дослідження було проаналізовано усталені наукові підходи до розуміння сутності системи та структури органів публічної служби у правоохоронній сфері, які покликані забезпечувати охорону правопорядку за рахунок впорядкування діяльності публічних службовців і формування якісного кадрового складу.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження системи органів публічної служби у правоохоронній сфері України в сучасних умовах, а також аналіз наукових підходів до розуміння сутності системи та структури органів публічної служби у правоохоронній сфері, які покликані

забезпечувати охорону правопорядку за рахунок впорядкування діяльності публічних службовців і формування якісного кадрового складу.

Результати дослідження. Органи публічної служби в правоохоронній сфері України як органічну частину національної системи суб'єктів публічної адміністрації можна розглядати у вузькому значенні (лише правоохоронні органи) та широкому (коли йдеться про правоохоронні та інші державні органи, а також органи місцевого самоврядування, що тією чи іншою мірою забезпечують правопорядок у правоохоронній сфері держави).

Таким чином, аналіз системи правоохоронних органів надає можливість визначити: 1) систему органів публічної служби в правоохоронній сфері у вузькому значенні; 2) частину системи органів публічної служби в правоохоронній сфері в широкому значенні. З огляду на це для уточнення системи та структури органів публічної служби в правоохоронній сфері України в сучасних умовах передусім варто розглянути систему та структуру правоохоронних органів, на підставі чого розкрити широкий підхід до відповідного розуміння публічної служби в правоохоронній сфері.

Аналізуючи систему правоохоронних органів, слід зауважити, що вчені [1, с. 180] практично одностайні в думці стосовно того, що правоохоронні органи становлять певну систему. Наприклад, О.К. Кузьменко вважає, що система – це «сукупність якісно визначених елементів, між якими існує закономірний взаємозв'язок чи взаємодія» [2, с. 217]. Таким чином, система є явищем, якому притаманні певні специфічні риси. Зокрема, на думку української дослідниці А.А. Романової, основними ознаками системи є такі: 1) кожна система означена сталими зв'язками між її елементами; 2) система має певну якість, що не притаманна окремим її частинам; 3) система та її частини не можуть розглядатись ізольовано одна від одної; 4) зв'язки системи з її частинами сильніші, ніж зв'язки системи або її елементів з іншими системами (тобто система, взаємодіючи із середовищем, постає як єдине ціле); 5) усі системи не є незмінними (будь-яка система переживає періоди свого зародження, становлення, розвитку, зміни та занепаду) [3, с. 600–601].

Отже, система органів публічної служби в правоохоронній сфері є важливою конструкцією, на підставі якої можна належним чином дослідити питання адміністративно-правового забезпечення організації публічної служби в правоохоронній сфері України. Цілком закономірним є те, що сутність і структура цієї системи слугували предметом досліджень численних українських і зарубіжних учених [4; 5], передусім у контексті вивчення системи правоохоронних органів України. Причому слід зауважити, що серед науковців немає єдиного підходу до розуміння системи органів публічної служби в правоохоронній сфері. Наприклад, О.Л. Соколенко із цього приводу зауважує, що система правоохоронних органів відображає передусім інституціональний аспект правоохоронної діяльності, існування й функціонування якого неможливе поза зв'язком з іншими елементами організації правоохорони, зокрема нормативно-правовим забезпеченням побудови системи таких правоохоронних органів і реалізації ними відповідної правоохоронної діяльності. Вказане пояснюється тим, що «лише єдність та пов'язаність правового регулювання суспільних відносин у правоохоронній сфері, організації правоохоронних органів і практично здійснюваної ними правоохоронної діяльності в умовах демократичної соціальної правової держави може розглядатись як єдино прийнятний і конструктивний спосіб організації правоохорони» [6]. Причому Р.В. Нагорних зауважує, що система державної служби в правоохоронній сфері становить «сукупність суб'єктів державної правоохоронної служби (статична підсистема) та їх діяльності (динамічна підсистема) у сфері забезпечення безпеки, підтримання законності й правопорядку, боротьби зі злочинністю, захисту прав і свобод людини та громадянина, а також сукупність інструментів правового закріплення статусу суб'єктів державної служби в правоохоронних органах, їх професійної діяльності на посадах відповідної державної служби, а також внутрішньоорганізаційної діяльності у сфері організації порядку проходження державної служби в правоохоронній сфері (компетенційна підсистема)» [1, с. 182].

Аналіз системи органів публічної служби в правоохоронній сфері України в сучасних умовах передбачає також дослідження структури цієї системи, що становить проблему, стосовно якої серед учених-адміністративістів також немає єдиного підходу. Наприклад, на думку вітчизняної вченої О.Л. Соколенко, до системи правоохоронних органів України належать такі види правоохоронних органів: 1) суди; 2) прокуратура; 3) СБУ; 4) Управління державної охорони; 5) Військова служба правопорядку в ЗСУ; 6) Держприкордонслужба; 7) ДКВС України; 8) ДВС; 9) міліція; 10) внутрішні війська МВС України; 11) Служба зовнішньої розвідки України; 12) Головне управління розвідки Міністерства оборони України; 13) Уповноважений Верховної Ради Укра-

їни з прав людини; 14) інші правоохоронні органи [6, с. 148]. Український вчений П. І. Хамула правоохоронними вважає такі державні органи: 1) СБУ, Управління державної охорони України, Військову службу правопорядку у ЗСУ; 2) Держприкордонслужбу та митні органи; 3) прокуратуру України; 4) ДКВС України; 5) органи внутрішніх справ України; 6) органи, наділені повноваженнями у сфері оперативно-розшукової діяльності [7, с. 10]. На думку українського вченого В.А. Глуховері, до правоохоронних органів можна віднести органи прокуратури, Національну поліцію, СБУ, Військову службу правопорядку у ЗСУ, НАБУ, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи й установи виконання покарань. Водночас учений зауважує, що в окресленому контексті можна також розглядати органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні чи правоохоронні функції та які не належать до зазначених вище суб'єктів, тобто органи, які наділені певними контрольними та юрисдикційними функціями й для яких правоохоронна функція не є головною [8, с. 49]. С.С. Шоптенко вважає, що систему правоохоронних органів України доцільно розглядати через її поділ на дві групи органів: 1) державні органи, що є безпосередньо правоохоронними органами, котрі комплексно реалізують правоохоронну діяльність за різними напрямками, а саме: прокуратура, НП України; СБУ, НАБУ, ДФС України, Держприкордонслужба, Військова служба правопорядку у ЗСУ, ДПС України; 2) державні органи, які реалізують окремі правоохоронні функції, зокрема: органи державного фінансового контролю; органи рибоохорони; органи державної лісової охорони; Служба зовнішньої розвідки України; управління державної охорони; розвідувальний орган Міністерства оборони України; ДБР; Державна служба з надзвичайних ситуацій; НГ України; ДВС; НАЗК; Державна санітарно-епідеміологічна служба; Державна екологічна інспекція; Державна архітектурно-будівельна інспекція; Державна міграційна служба. Водночас С.С. Шоптенко зауважує, що наведений перелік державних органів не є вичерпним та може бути доповнений іншими органами державної влади, які, відповідно до законодавства, уповноважені на реалізацію правоохоронних функцій [9, с. 154].

Наведені підходи до визначення переліку правоохоронних органів засвідчують, що: 1) частина державних органів, які вчені відносять до правоохоронних органів, на сьогодні в процесі адміністративної реформи та реформи правоохоронної системи були ліквідовані (реорганізовані), а отже, або вже не належать до правоохоронних чи до інших державних органів, або є реорганізованими; 2) у напрацюваннях науковців не запропоновано єдиного переліку державних органів, що є правоохоронними; 3) перелік органів, які вчені вважають правоохоронними, є відкритим.

Вказані проблеми зумовлені як потребою в ревізії переліку відповідних державних органів крізь призму останніх змін в адміністративному законодавстві України та структурі правоохоронної сфери, так і значним обсягом державних органів, які можна віднести до правоохоронних. Зокрема, ще 2012 року провідний український науковець В.Я. Тацій наголошував на тому, що до системи правоохоронних органів належать різні за своїм статусом і функціональним призначенням органи, що загалом унеможливило визначення їх системи. Причому широке тлумачення правоохоронної функції дозволяє до правоохоронних органів відносити «майже всі органи виконавчої влади, які тією чи іншою мірою займаються виконанням правоохоронних функцій, тобто так чи інакше правоохоронною діяльністю. Так, сьогодні в українському адміністративному праві налічується від 17 до 80 правоохоронних органів залежно від конкретного змісту поняття правоохоронної функції та заснованих на ній критеріїв класифікації» [10, с. 3–4]. Дослідник зауважує, що способом подолання термінологічної неоднозначності, пов'язаної з поняттям «правоохоронні органи», може бути, по-перше, збереження вказаної категорії лише як узагальнюючого наукового поняття, а по-друге, здійснення поділу цієї системи органів залежно від їх конкретних функцій та призначення в механізмі охорони права. З огляду на це запропоновано виокремити: 1) органи охорони правопорядку; 2) контрольні (юрисдикційні) органи виконавчої влади; 3) органи охорони Конституції та державного контролю [10, с. 6]. Український вчений П.І. Хамула також вважає, що система правоохоронних органів складається з органів охорони правопорядку, контрольних (юрисдикційних) органів виконавчої влади, а також органів охорони Конституції [7, с. 3, 5, 10].

Вважаємо, що окреслений підхід до розуміння структури системи правоохоронних органів є досить широким, а також таким, що дозволяє використовувати цей підхід для окреслення розглядуваної системи публічної служби у вузькому та широкому значенні. У межах вузького підходу до розуміння структури органів публічної служби в правоохоронній сфері України доцільно розглядати публічну службу органів охорони правопорядку, а в межах широкого підходу до розуміння відповідної структури – контрольні (юрисдикційні) органи виконавчої влади, а також органи охорони Конституції нашої держави та органи державного контролю [11]. Вважаємо,

що вказані підходи слід проаналізувати більш докладно, зокрема дослідити відповідні державні органи та публічну службу в них, приділяючи увагу саме вузькому підходу до розуміння вказаної структури (це виправдано вимогами до обсягу дослідження).

1. Система та структура органів публічної служби в правоохоронній сфері України в межах вузького підходу, тобто система та структура органів публічної служби в органах охорони правопорядку. Слід зауважити, що поняття «органи правопорядку» почали активно використовувати у вітчизняному законодавстві з 2 червня 2016 року, зокрема у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» № 1401-VIII [12]. Українська дослідниця Н.М. Ярмиш [15] із цього приводу зауважує, що на підставі вказаного Закону Конституцію України було доповнено ст. 131-1, де використовується термін «органи правопорядку», який: не застосовувався в інших законах та підзаконних нормативних актах України; невідомий юридичній науці, принаймні вітчизняній (з цією позицією не можна погодитись повною мірою, адже це поняття частково використовувалося у чинному законодавстві [13] та комплексно чи фрагментарно розглядалось правниками в їхніх наукових дослідженнях [14]).

Як слушно із цього приводу зазначив Н.М. Ярмиш, вжитий у Конституції України термін «органи правопорядку» доцільно розглядати як аналог терміна «органи охорони правопорядку» та вважати, що «такими є органи, які у своєму складі мають силові, озброєні підрозділи та працівники яких наділені правом застосовувати примушування, зокрема з використанням вогнепальної зброї» [15, с. 79, 83]. Причому Ю.Г. Мороз вважає, що термін «орган охорони правопорядку» є поняттям досить широким за своїм змістом, адже охоплює, серед іншого, поняття «орган правопорядку» [16, с. 18].

У свою чергу М.В. Руденко та О.П. Шайтуро досить влучно звертають увагу на те, що термін «органи правопорядку» активно використовують у міжнародних документах ООН, зокрема Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку від 17 вересня 1979 року [17], цей термін має відповідні аналоги в законодавстві держав – членів Європейського Союзу (зокрема, у Великій Британії, Німеччині, Франції). Саме тому, на думку вчених, вживання цього терміна в тексті Конституції ґрунтувалось на відповідній світовій практиці та усталеній юридичній термінології цього інституту, «до якого належать здебільшого поліцейські служби, військова поліція, інші органи, до компетенції яких належить слідство та оперативно-розшукова діяльність» [18, с. 159]. Тобто слід погодитися з тим, що, на відміну від інших органів виконавчої влади, для органів охорони правопорядку правоохоронна функція є основною, з огляду на що «вони здійснюють повноваження, спрямовані на захист прав і свобод людини та охорону правопорядку». У зв'язку із цим зазначені органи, на думку В.Я. Тація, мають право легального застосування примусу, що зумовлює особливості їхнього статусу, накладає на працівників цих органів особливі вимоги щодо фахової підготовки, психологічних і моральних якостей. Крім того, правоохоронні органи мають у своєму складі озброєні формування [10, с. 6]. Цю думку фактично дослівно відтворює П.І. Хамула [7, с. 11].

Зважаючи на викладене, можна дійти висновку, що структура органів публічної служби в правоохоронній сфері України сьогодні складається з публічної служби таких органів охорони правопорядку:

1.1. Органи прокуратури. Зі змісту п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [19] випливає, що органи прокуратури є правоохоронними органами, а отже, цілком закономірно їх такими визнають українські дослідники [20; 21]. Водночас у межах нашого дослідження слід мати на увазі, що прокуратура України, відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про прокуратуру» [22], становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому зазначеним законодавчим актом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства й держави.

Структура публічної служби органів прокуратури є досить складною та розкривається в структурі системи прокуратури України, котра детально врегульована положеннями розділу II Закону України «Про прокуратуру», а також спеціальними наказами Генпрокурора України. З огляду на це можемо дійти закономірної думки, що структура публічної служби відображає структуру системи прокуратури України.

1.2. Національна поліція України. Передусім зазначимо, що цей державний орган, згідно з п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», законодавець безпосередньо відносить до правоохоронних органів (у такому самому контексті Національної поліції України також розглядають українські дослідники [23; 24; 25]). Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» [26] є центральним органом виконавчої

влади, котрий служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Вказаний державний орган замінив собою міліцію, на відміну від якої поліція – це «професійний, висококваліфікований, збройний орган правового порядку, призначений для захисту прав та безпеки громадян і їхнього майна». З огляду на це, поліція є «основою стабільності в державі та безпеки громадян» [26; 27, с. 12].

Структура органів публічної служби Національної поліції України закономірно відображає структуру цього правоохоронного органу, загальну систему якого визначено в ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію» [26] та більш детально окреслено в ст. 14–15 вказаного законодавчого акта.

1.3. Служба безпеки України. Цей державний орган, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», віднесений законодавцем до правоохоронних органів (в аналогічному контексті вказаний державний орган досліджують також українські вчені [28; 29]). Водночас зі змісту ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Службу безпеки України» [30] випливає, що СБУ є державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України. У ч. 1 ст. 9 цього Закону йдеться про те, що систему СБУ становлять Центральне управління СБ України, підпорядковані йому регіональні органи, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади Служби.

1.4. Державне бюро розслідувань. Згідно із ч. 1 ст. 1 та ч. 1 ст. 5 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» [31] ДБР є державним правоохоронним органом, на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, віднесених до його компетенції.

Причому слушно слід визнати позицію О.В. Шамари стосовно того, що створення ДБР України – це «далекоглядний політичний, інституційний і правовий крок, спрямований на створення потужного централізованого органу, наділеного правоохоронними функціями» [32]. У цьому контексті слід мати на увазі, що хоча в закріпленому Законом України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів України» переліку правоохоронних органів не згадується ДБР, це не є підставою для того, щоб не відносити Бюро до правоохоронних органів. Крім того, як зазначає М.С. Моїсєєв, дослідження особливостей становлення органів ДБР дає підстави дійти висновку, що зазначений орган є принципово новим у системі наявних державних органів, він не є органом, який утворений шляхом реорганізації наявних органів. Крім того, жодного подібного органу в механізмі держави раніше не було передбачено [33, с. 56, 60].

Означене позначається також і на адміністративно-правовому статусі службовців Бюро та їх структурі. Відповідно до ч. 1 і 2 ст. 14 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», до працівників ДБР належать особи рядового й начальницького складу, державні службовці, працівники, які уклали трудовий договір з Бюро. Причому служба в ДБР є державною службою особливого характеру, що полягає в професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, а час проходження служби в Бюро зараховується до страхового стажу, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби відповідно до закону. Водночас звернемо увагу на те, що структура Бюро погоджена з Урядом [34] затверджена наказом ДБР від 21 грудня 2017 року № 1 та відображає структуру публічної служби цього державного органу.

1.5. Національне антикорупційне бюро України. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» НАБУ є правоохоронним органом. Причому, згідно зі ст. 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» [35], Нацбюро є державним правоохоронним органом, що: утворюється Президентом України відповідно до вказаного та інших законів України; попереджає, виявляє, припиняє, розслідує та розкриває корупційні правопорушення, віднесені до його підслідності, а також запобігає вчиненню нових корупційних правопорушень. Водночас завданням НАБУ є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці.

Особливий адміністративно-правовий статус НАБУ становить дослідницький інтерес для українських учених [36; 37] та позначається на адміністративно-правовому статусі публічної служби цього державного органу, їх структурі.

Окремо доцільно також звернути увагу на Національну гвардію України, яка відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національну гвардію України» [38] є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи МВС України і призначене для виконання

завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства й держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій. У ч. 3 ст. 2 вказаного законодавчого акта встановлено, що НГУ є основним суб'єктом з припинення масових заворушень. Причому у процесі здійснення заходів щодо припинення масових заворушень НГУ координує діяльність сил і засобів правоохоронних органів, залучених до припинення зазначених протиправних дій. Крім того, у ч. 5 зазначеної статті закріплено правило, згідно з яким НГУ «виконує покладені на неї завдання у взаємодії з правоохоронними органами» та іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями тощо. Із цього випливає, що розглядуваний державний орган, певна річ, не є правоохоронним, однак публічна служба цього органу виконує певні правоохоронні функції, які, серед іншого, дозволяють належним чином взаємодіяти з публічною службою правоохоронних органів з метою реалізації основних функцій цього органу, закріплених у ст. 2 вказаного законодавчого акта.

Окреслений сутнісний зміст адміністративно-правової суб'єктності НГУ зумовлює особливий інтерес українських учених до вивчення правового статусу органу та його публічної служби [39; 40]. Наприклад, О.В. Агапова зауважує, що НГУ було створено «у формі військового формування, яке поряд із правоохоронними функціями залучається до здійснення окремих військових завдань для забезпечення внутрішньої безпеки держави, у зв'язку із чим питання щодо віднесення цієї військової структури до системи правоохоронних органів (органів охорони правопорядку) потребує додаткового наукового аналізу». Водночас, аналізуючи наукові дослідження, присвячені визначенню місця та ролі складових системи правоохоронних органів, науковець констатує, що НГУ «набуває особливого статусу в цій системі. Таким чином, О.В. Агапова наголошує, що НГУ – це, безперечно, військове формування держави, однак наділене водночас значним спектром правоохоронних завдань, які визначають основний напрям його діяльності [41, с. 25, 28].

2. Система та структура органів публічної служби в правоохоронній сфері України в межах широкого підходу, тобто система та структура органів публічної служби в органах охорони правопорядку, серед яких:

1) *контрольні (юрисдикційні) органи виконавчої влади.* Розглядувана група державних органів у правоохоронній сфері України складається з органів, які в межах юрисдикційної контрольної діяльності як основної для них діяльності здійснюють певні функції (є для цих органів другорядними), що можуть бути інтерпретовані як правоохоронні. У цьому контексті В.Я. Тацій зауважує, що до системи контрольних (юрисдикційних) органів виконавчої влади доцільно віднести ті «органи виконавчої влади, які наділені контрольними повноваженнями і здійснюють адміністративну юрисдикцію». На думку науковця, до цієї групи, зокрема, можна зарахувати органи державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, лісової охорони та інші, для яких правоохоронна функція є не основною, а допоміжною, оскільки їх основні повноваження спрямовані на здійснення контролю за додержанням законодавства в певній сфері державного управління. Унаслідок цього їхній статус, повноваження, права та обов'язки встановлюються нормами адміністративного права [10, с. 7].

Таким чином, можна дійти висновку, що систему публічної служби контрольних (юрисдикційних) органів виконавчої влади в широкому значенні становлять: Державна авіаційна служба України, Державна адміністрація залізничного транспорту України, Державна архітектурно-будівельна інспекція України; Державна екологічна інспекція України; Державна інспекція енергетичного нагляду України; Державна інспекція України з безпеки на морському та річковому транспорті; Державна служба України з безпеки на транспорті; Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками; Державне агентство рибного господарства України та ін.;

2) *органи охорони Конституції та державного контролю.* До зазначених органів В.Я. Тацій та Н.М. Ярмиш відносять Конституційний Суд України, Уповноваженого ВРУ з прав людини, Рахункову палату України [42, с. 6; 43, с. 81]. Тобто структура системи органів публічної служби в органах охорони Конституції та державного контролю об'єктивується тими публічними службовцями, котрі безпосередньо охороняють Основний Закон України та забезпечують державний контроль, здійснюючи охорону правопорядку.

Що ж стосується осмислення органів публічної служби у сфері правоохорони в контексті безпосереднього розуміння публічної служби, тобто як служби, що охоплює не лише державну службу, а й службу в органах місцевого самоврядування, слід зазначити, що сьогодні в Україні на муніципальному рівні не існує місцевих правоохоронних органів (муніципальної поліції), проте їх створення знаходиться на порядку денному реформи децентралізації влади та реформи правоохоронної системи держави. Окремі правоохоронні функції на місцях виконують посадові особи місцевого самоврядування. Зокрема, громадяни України, котрі вперше приймаються на службу в органи місцевого самоврядування (за винятком окремих посад), у день прийняття відповідного рішення складають Присягу, у якій вони урочисто присягають, що будуть охороняти права, свободи й законні інтереси громадян.

Висновки. Таким чином, на підставі проведеного нами дослідження можна дійти таких висновків. Система органів публічної служби в правоохоронній сфері України в сучасних умовах: 1) у вузькому значенні охоплює систему органів публічної служби в органах охорони правопорядку (структуру цієї системи становлять, зокрема, органи прокуратури, МВС, НПУ, СБУ, ДБР, НАБУ, НГУ); 2) у широкому значенні, крім правоохоронних органів, які мають нормативно визначений статус, інші державні органи, які, хоча й не мають такого статусу, однак задіяні у виконанні окремих напрямів реалізації правоохоронної функції держави (наприклад, контрольні органи виконавчої влади, зокрема Державна інспекція енергетичного нагляду України, Державна служба України з лікарських засобів і контролю за наркотиками, Державне агентство рибного господарства України тощо; органи охорони Конституції та державного контролю), а також інші державні органи, органи місцевого самоврядування, що тією чи іншою мірою забезпечують правопорядок у правоохоронній сфері держави.

Невирішеність у теорії адміністративного права України питання про те, що слід розуміти під поняттям «правоохоронні органи», неоднозначність сприйняття тих чи інших державних органів як правоохоронних істотно ускладнює методико-теоретичні можливості осмислення системи та структури органів публічної служби в правоохоронній сфері сучасної України. Водночас вирішення означеного питання можливе завдяки осмисленню відповідної системи органів у межах вузького та широкого контексту. У вузькому значенні система органів публічної служби в правоохоронній сфері України складається з органів охорони правопорядку, до яких належать органи правопорядку загального та спеціального призначення (зокрема, органи прокуратури, Національної поліції України, СБУ, ДБР, НАБУ, НГУ), які складаються із власних структурних підрозділів. У широкому значенні відповідною системою охоплено всі правоохоронні органи (органи охорони правопорядку, контрольні органи виконавчої влади, органи охорони Конституції та державного контролю), а також інші державні органи, органи місцевого самоврядування, що тією чи іншою мірою забезпечують правопорядок у правоохоронній сфері держави.

Список використаних джерел:

1. Нагорных Р.В. Понятие системы государственной службы в правоохранительной сфере. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2016. Т. 10. № 1. С. 179–184. doi: 10.17150/1996-7756.2016.10(1).
2. Кузьменко О.К. Еколого-економічна система: поняття та структура. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2012. № 2. С. 217–221.
3. Романова А.А. Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*. 2012. № 2. С. 599–602.
4. Боняк В.О. До проблеми визначення системи органів охорони правопорядку України. *Правоохоронна діяльність: конституційні та адміністративно-правові аспекти*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 25 жовт. 2013 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2013. С. 18–21
5. Пікуля Т.О. Правоохоронні органи в механізмі Держави України: теоретико-правові засади функціонування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 20 с.
6. Соколенко О.Л. Система та види правоохоронних органів України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 143–149.
7. Хамула П.І. Правоохоронні органи в системі органів державної влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 21 с.
8. Глуховеря В.А. Министерство внутренних дел Украины в системе правоохранительных органов государства. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2016. № 5(21). С. 48–50.
9. Шоптенко С.С. Система правоохоронних органів України. *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2017. Вип. 3. С. 150–155.

10. Тацій В.Я. Поняття та система правоохоронних органів: у контексті системних змін до Конституції України. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4(71). С. 3–17.
11. Комирчий П.А. Структура системи органів публичної служби в правоохоронительной сфері України. *Право і політика*. 2018. № 2. С. 74–79.
12. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19> (дата звернення: 01.05.2021).
13. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 07.03.2002 р. № 3099-III. Дата оновлення: 01.10.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14>. (Дата звернення: 01.04.2021).
14. Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект : монографія. Дніпропетровськ : Ліра, 2015. 372 с.
15. Ярмиш Н.М. Зміст терміна «органи правопорядку, використаного у статті 131-1 Конституції України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4(46). С. 79–84.
16. Мороз Ю.Г. «Орган охорони правопорядку», «орган правопорядку», «орган досудового розслідування»: співвідношення понять. *Право і суспільство*. 2018. № 2. Ч. 3. С. 14–18.
17. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1979 р. № 34/169. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282.
18. Руденко М.В., Шайтуро О.П. Щодо визначення поняття «органи правопорядку». *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2017. Вип. 23. С. 158–160. (Серія «Право»).
19. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-XII. Дата оновлення: 30.12.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (дата звернення: 01.05.2021).
20. Безпалова О.І. Пріоритетні напрямки діяльності органів прокуратури України як суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави. *Право і безпека*. 2013. № 2(49). С. 70–76.
21. Білодід І.М. Адміністративні повноваження органів прокуратури України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Т. 2. Вип. 35. Ч. II. С. 63–67. (Серія «Право»).
22. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. Дата оновлення: 01.01.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 01.03.2021).
23. Венедіктов В.С. Національна поліція України: професіоналізм та конкурентоспроможність як перспективи розвитку. *Право і безпека*. 2017. № 1. С. 89–93.
24. Глуховець В.А. Національна поліція: стан та проблеми реформування. *Форум права*. 2016. № 5. С. 20–23.
25. Зозуля І.В. Чи є європейською Національна поліція України? *Форум права*. 2018. № 3. С. 30–39. doi: 10.5281/zenodo.1336836.
26. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. Дата оновлення: 23.04.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 01.03.2021).
27. Закон України «Про Національну поліцію» : наук.-практ. коментар / [О.І. Безпалова, К.Ю. Мельник, О.О. Юхно та ін. ; за заг. ред. В.В. Сокурєнка. Харків : ХНУВС, 2016. 408 с.
28. Грек М.В. Методи адміністративної діяльності Служби безпеки України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2012. Вип. 25. С. 233–241.
29. Кумейко А.В. Адміністративно-правовий статус Служби безпеки України у системі суб'єктів протидії злочинності : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 202 с.
30. Про Службу безпеки України : Закон від 25.03.1992 р. № 2229-XII Дата оновлення: 23.04.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення: 01.05.2021).
31. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII. Дата оновлення: 01.01.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19> (дата звернення: 01.05.2021).
32. Шамара О.В. Державне бюро розслідувань як одна із новел Кримінального процесуального кодексу України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 5(163). С. 131–138.
33. Моїсєєв М.С. Місце Державного бюро розслідувань України у системі державних органів. *Правові горизонти*. 2018. Вип. 10 (23). С. 55–60. doi: 10.21272/legalhorizons.2018.i10.p55.
34. Про погодження затвердження організаційної структури Державного бюро розслідувань: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 р. № 938-р. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 5. С. 3. URL : <https://ips.ligazakon.net/view>.

35. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII. Дата оновлення: 16.09.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>. (Дата звернення: 01.05.2021).

36. Салманов О.В., Лисенко С.Г. Засади діяльності детективів НАБУ в період реформування антикорупційної системи України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 4. С. 183–187.

37. Сисоєнко Г.І., Самодін А.В. Підрозділи Національного антикорупційного бюро України як орган досудового розслідування. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8. № 2(27). С. 120–126.

38. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII. Дата оновлення: 23.04.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18> (дата звернення: 01.05.2021).

39. Агапова О.В. Контроль та нагляд за діяльністю Національної гвардії України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Т. 2. Вип. 2. С. 112–115. (Серія «Юридичні науки»).

40. Байрачна Т.О. Адміністративно-правові засади контролю за діяльністю Національної гвардії України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 234 с.

41. Агапова О.В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної гвардії України : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 244 с.

42. Тацій В.Я. Прокуратура та органи правопорядку в системі правоохоронних органів. *Вісник прокуратури*. 2013. № 3. С. 3–15.

43. Ярмиш Н.М. Зміст терміна «органи правопорядку, використаного у статті 131-1 Конституції України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4(46). С. 79–84.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.18>

ЛИТВИН І.І.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ СУБ'ЄКТІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ ОСВІТНІ ПОСЛУГИ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF THE RIGHTS AND RESPONSIBILITIES OF ENTITIES THAT RECEIVE EDUCATIONAL SERVICES

Метою статті є висвітлення нормативно-правових актів, норми яких визначають основи адміністративно-правових засад прав та обов'язків суб'єктів, які отримують освітні послуги в Україні. В статті висвітлюється нормативно-правова база, де закріплені основні права та обов'язки суб'єктів, які отримують освітні послуги, визначається адміністративно-правове забезпечення таких прав та обов'язків. Розглядається категоріальний апарат проблематики, наводяться визначення авторів поняття «суб'єкт», «суб'єкт права» (адміністративного), «суб'єкт правовідносин» (адміністративних), зауважується, що ці поняття не доцільно ототожнювати, наводяться приклади відмінностей цих категорій, також наводиться визначення «суб'єкт адміністративно-правових відносин у сфері надання освітніх послуг». У дослідженні наводиться перелік суб'єктів, які отримують освітні послуги (здобувачі освіти, батьки здобувачів освіти). Вказується, що права та обов'язки суб'єктів, які отримують освітні послуги, містяться в Законах «Про освіту» 2017 р., «Про дошкільну освіту» 2001 р., «Про повну загальну се-

© ЛИТВИН І.І. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права (Класичний приватний університет)

редню освіту» 2020 р., «Про вищу освіту» 2014 р. та ін.; підзаконних актах уряду та профільного міністерства (наприклад, «Про затвердження Примірного положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах України» 2007 р.); статутах закладів освіти (статуту закладів вищої освіти, шкіл тощо). Висвітлюються норми Закону «Про освіту» 2017 р. щодо основних прав та обов'язків суб'єктів, які отримують освітні послуги, визначається, що важливим правом у взаємовідносинах із освітніми закладами є право на громадське самоврядування (у вигляді самоврядування здобувачів освіти, батьківського самоврядування, студентське самоврядування або інші органи громадського самоврядування учасників освітнього процесу). Акцентується увага на важливості права на оскарження учасниками процесу дій керівництва, посадових осіб або педагогічних кадрів закладів освіти, право на отримання інформації від закладів освіти, посадових осіб суб'єктами, які отримують освітні послуги.

Ключові слова: громадське самоврядування, заклад освіти, законодавство, оскарження, суб'єкт права, адміністративно-правові відносини.

The purpose of the article is to cover the regulations, the rules of which determine the basis of administrative and legal principles of rights and responsibilities of entities that receive educational services in Ukraine. The article covers the legal framework, which enshrines the basic rights and responsibilities of entities that receive educational services, determines the administrative and legal support of such rights and responsibilities. The categorical apparatus of the issue is considered, the authors define the concept of “subject”, “subject of law” (administrative), “subject of legal relations” (administrative), it is noted that these concepts should not be identified, there are examples of differences between these categories, the definition of “subject of administrative and legal relations in the field of educational services” is also given. The study provides a list of entities that receive educational services (students, parents of students). It is indicated that the rights and responsibilities of entities that receive educational services are contained in the Laws “On Education” in 2017, “On Preschool Education” in 2001, “On Complete General Secondary Education” in 2020, “On higher education” in 2014, etc.; by-laws of the government and the relevant ministry (for example, “On approval of the Model Regulations on student self-government in higher educational institutions of Ukraine” in 2007); statutes of educational institutions (statutes of higher education institutions, schools, etc.). The norms of the Law “On Education” of 2017 on the basic rights and responsibilities of entities receiving educational services are highlighted, it is determined that an important right in relations with educational institutions is the right to public self-government (in the form of self-government of parents, parental self-government, student government or other bodies of public government of participants in the educational process). Emphasis is placed on the importance of the right to appeal by participants in the process of actions of management, officials or teachers of educational institutions, the right to receive information from educational institutions, officials by entities that receive educational services.

Key words: public self-government, educational institution, legislation, appeals, subject of law, administrative-legal relations.

Вступ. Освіта для будь-якої держави є надважливою сферою, від якої залежить успішність та її конкурентоспроможність на світовій арені. Саме від освіти багато в чому залежить потенціал «людського капіталу» України. Від якості середньої та вищої освіти, яку отримує особа, залежить її подальша доля отримати високооплачувану посаду, самореалізувати себе. Науковий доробок з адміністративного права багато уваги приділяє питанням адміністративно-правових відносин щодо якості освіти, надання освітніх послуг школами, закладами вищої освіти тощо, однак наукового висвітлення потребує проблематика щодо правового забезпечення прав та обов'язків осіб, які отримують освітні послуги. Від дотримання таких прав та обов'язків залежить якість освітніх послуг. Особа, що отримує освітні послуги зможе захистити себе в питаннях освітнього процесу та впливати на діяльність освітнього закладу у сфері громадського контролю тощо, водночас дотримання особою, яка отримує освітні послуги, власних обов'язків постає запорукою якісного надання освітніх послуг та ефективності навчального процесу. Тому вважаємо

проблематику адміністративно-правового забезпечення прав та обов'язків суб'єктів, які отримують освітні послуги достатньо актуальною й такою.

Стан опрацювання. До наукового доробку, де висвітлюються питання адміністративно-правового забезпечення прав та обов'язків суб'єктів, які отримують освітні послуги, здійснили внесок наступні дослідники: М. Ейдельберг, І. Литвин, Т. Мацелик, Я. Сандул та інші.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення нормативно-правових актів, норми яких визначають основи адміністративно-правових засад прав та обов'язків суб'єктів, які отримують освітні послуги в Україні.

Результати дослідження. Перед тим, як розглядати питання адміністративно-правового забезпечення прав та обов'язків осіб, які отримують освітні послуги, потрібно визначити необхідний правовий категоріальний апарат. Існують різні підходи щодо визначення суб'єктів адміністративного права та адміністративних правовідносин, суб'єкту, зокрема як філософської категорії.

Т. Мацелик вказує, що суб'єкт як філософська категорія означає людину або соціальну групу, що є носіями діяльнісної можливості та володіють волею незалежно від їх конкретних індивідуальних характеристик. Саме таке розуміння категорії «суб'єкт» впливає на категорію «суб'єкт права» [5, с. 12]. Водночас у науковій літературі точиться дискусія щодо питання співвідношення понять «суб'єкт правовідносин» та «суб'єкт права». Деякі дослідники ототожнюють ці поняття, інші розмежовують. Наприклад, С. Кечежан ці поняття ототожнює й наголошує на доцільності використання загальної категорії суб'єктів права [1, с. 145]. В. Копейчиков використовує поняття суб'єктів права як один з елементів структури правовідносин й розуміє під цією категорією: «учасників правових відносин, які мають суб'єктивні права та виконують юридичні обов'язки» [2, с. 192; 1, с. 145]. Однак інші дослідники вважають, що подібні поняття не можна ототожнювати, оскільки, перебуваючи у стані суб'єкта права, можна не бути суб'єктом правовідносин, водночас реалізація правових норм може здійснюватися як за допомогою правовідносин, так і поза ними. М. Ейдельберг зауважує, що головною ознакою, за якою можна розмежовувати ці категорії, є можливість брати участь у різних правовідносинах, що характерно для суб'єкта права; реальна участь у правовідносинах, що характерно для суб'єктів правовідносин. Тому суб'єкти права постають такими, що мають правосуб'єктність. Дослідник вказує: «Суб'єкт права – це носій передбачених правовими нормами суб'єктивних прав та обов'язків, що має потенційну можливість участі у правовідносинах, тоді як суб'єкт правовідносин – це реальний учасник правовідносин. У сучасній теорії права суб'єкти правовідносин визначаються як: правоздатні особи суспільного життя, які є носіями юридичних прав і обов'язків; індивідуальні чи колективні суб'єкти права, які використовують свою правосуб'єктність у конкретних правовідносинах, виступаючи реалізаторами суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, повноважень і юридичної відповідальності; учасники правовідносин, індивіди або організації, які мають суб'єктивні права та виконують юридичні обов'язки на основі юридичних норм» [1, с. 145–146].

В. Авер'янов розглядає під суб'єктами адміністративного права учасників суспільних відносин, які мають суб'єктивні права та виконують юридичні обов'язки, що встановлені адміністративно-правовими нормами [11, с. 100]. І. Голосніченко, М. Стахурський та Н. Золотарьова вказують, що суб'єктами адміністративного права є учасники саме правовідносин, а не суспільних відносин. Ю. Старилів зауважує, що такі суб'єкти є реальними учасниками адміністративно-правових відносин, які, разом із наявністю адміністративно-правового статусу, беруть участь в організації публічного управління (муніципального або державного рівня), в управлінській діяльності та у процесі управління або адміністративних процедурах. С. Ківалов водночас підкреслює, що в адміністративному праві під суб'єктом розуміють носія прав і обов'язків у сфері державного управління, які врегульовуються адміністративно-правовими нормами, здатні надати права реалізувати, а покладені обов'язки виконувати [11, с. 100]. Ми схилиємось до думки дослідників, що такі поняття, як «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин», ототожнювати не слід.

Тому вважаємо, що «суб'єктами адміністративних правовідносин є учасники суспільних відносин, що виникають у сфері державного управління, наділені адміністративною правосуб'єктністю, закріпленою нормами адміністративного права. Відповідно, під суб'єктами адміністративно-правових відносин у сфері надання освітніх послуг запропоновано розуміти систему фізичних та юридичних осіб – учасників освітнього процесу, наділених адміністративною правосуб'єктністю, та які одночасно забезпечують приватні інтереси та реалізацію державної освітньої політики» [4, с. 193]. А до системи суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері

надання освітніх послуг можна віднести органи управління освітою; навчальні заклади; керівників навчальних закладів; органи громадського самоврядування в освіті; учасників навчально-виховного процесу [4, с. 193].

Права та обов'язки учасників навчально-виховного процесу – вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів, докторантів та інших, визначаються у Законі «Про освіту» 2017 р. в ст. 53. Права та обов'язки учасників освітнього процесу – здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників, батьків здобувачів освіти, фізичних осіб, які провадять освітню діяльність, інших осіб, містяться в нормах законів та підзаконних нормативно-правових актах, як-от: Закон «Про освіту» 2017 р. [9], Закон «Про дошкільну освіту» 2001 р. [7], Закон «Про повну загальну середню освіту» 2020 р. [10], «Про вищу освіту» 2014 р. [6] та інших; в підзаконних актах уряду та профільного міністерства (Про затвердження Примірного положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах України) 2007 р. [8] та інших); у статутах освітніх закладів.

Варто зауважити, що фундаментальне право на освіту закріплене в Конституції України, а саме в ст. 53 вказано, що кожен має право на освіту, а повна загальна середня освіта є обов'язковою, а держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі [3].

У Законі «Про освіту» 2017 р., ч. 1 ст. 3 вказано, що кожен має право на якісну та доступну освіту впродовж усього життя, на доступність і безоплатність освіти; у ч. 2 ст. 3 – що усі мають рівні умови доступу до освіти, та ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти; у ч. 3 ст. 3 – що особи реалізують права на освіту шляхом її здобуття на різних рівнях освіти; у ч. 4 ст. 3 – що кожен має право на доступ до публічних освітніх, наукових та інформаційних ресурсів; у ч. 5 ст. 3 зазначено про право здобувачів освіти на соціальний захист [9].

Ст. 28 Закону «Про освіту» 2017 р. визначаються норми щодо можливості адміністративно-правового забезпечення прав та обов'язків суб'єктів, які отримують освітні послуги, а саме про громадське самоврядування у закладах освіти: «це право учасників освітнього процесу як безпосередньо, так і через органи громадського самоврядування колективно вирішувати питання організації та забезпечення освітнього процесу в закладі освіти, захисту їхніх прав та інтересів, організації дозвілля та оздоровлення, брати участь у громадському нагляді (контролі) та в управлінні закладом освіти у межах повноважень, визначених законом та установчими документами закладу освіти» [9]. Діяти можуть такі органи у вигляді органу самоврядування працівників закладу освіти, здобувачів освіти, батьківського самоврядування або інші органи громадського самоврядування учасників освітнього процесу [9].

Ст. 53 Закону «Про освіту» 2017 р. визначаються права та обов'язки здобувачів освіти: навчання впродовж життя та академічна мобільність; індивідуальна освітня траєкторія, що реалізується, зокрема, через вільний вибір видів, форм і темпу здобуття освіти, закладів освіти і запропонованих ними освітніх програм, навчальних дисциплін та рівня їх складності, методів і засобів навчання; якісні освітні послуги; справедливе та об'єктивне оцінювання результатів навчання; відзначення успіхів у своїй діяльності; свобода творчої, спортивної, оздоровчої, культурної, просвітницької, наукової і науково-технічної діяльності тощо; безпечні та нешкідливі умови навчання, утримання і праці; повагу людської гідності; захист під час освітнього процесу від приниження честі та гідності, будь-яких форм насильства та експлуатації, булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти; отримання соціальних та психолого-педагогічних послуг як особи, яка постраждала від булінгу (цькування), стала його свідком або вчинила булінг (цькування); користування бібліотекою, навчальною, науковою, виробничою, культурною, спортивною, побутовою, оздоровчою інфраструктурою закладу освіти та послугами його структурних підрозділів у порядку, встановленому закладом освіти відповідно до спеціальних законів; доступ до інформаційних ресурсів і комунікацій, що використовуються в освітньому процесі та науковій діяльності; забезпечення стипендіями у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України; трудова діяльність у позанавчальний час; збереження місця навчання на період проходження строкової військової служби, військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період; особисту або через своїх законних представників участь у громадському самоврядуванні та управлінні закладом освіти; інші необхідні умови для здобуття освіти, у тому числі для осіб з особливими освітніми потребами та із соціально незахищених верств населення [9].

Також здобувачі, які отримують освітні послуги, відповідно до ч. 3 ст. 53 зобов'язані: виконувати вимоги освітньої програми (або індивідуального навчального плану), дотримуючись принципу академічної доброчесності, та досягти результатів навчання, передбачених стандартом освіти для відповідного рівня освіти; поважати гідність, права, свободи та законні інтереси всіх учасників освітнього процесу, дотримуватися етичних норм; відповідально та дбайливо ставитися до власного здоров'я, здоров'я оточуючих, довкілля; дотримуватися установчих документів, правил внутрішнього розпорядку закладу освіти, а також умов договору про надання освітніх послуг (за його наявності); повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, свідком яких вони були особисто або про які отримали достовірну інформацію від інших осіб [9]. Окрім того, забороняється залучати здобувачів освіти під час освітнього процесу до участі в заходах або виконання робіт, які не пов'язані з реалізацією освітньої програми

Окрім того, Закон «Про освіту» 2017 р. врегулює питання прав та обов'язків батьків здобувачів освіти. Зазначається, що першоосновою розвитку дитини є виховання в сім'ї, батьки мають право захищати відповідно до законодавства права та законні інтереси здобувачів освіти; звертатися до закладів освіти, органів управління освітою з питань освіти (такі норми містяться в Законах «Про звернення громадян» 1996 р., «Про доступ до публічної інформації» 2011 р. тощо); вільно обирати заклад освіти, освітні програми, вид і форму здобуття дітьми відповідної освіти; право на участь у громадському самоврядуванні закладу освіти; на отримання завчасно інформації про заплановані або позапланові педагогічні, медичні тощо дослідження, обстеження та надавати згоду на них; брати участь у розробленні індивідуальної програми розвитку дитини; на інформацію про діяльність закладу освіти; подавати заяву про випадки булінгу до керівництва школи; вимагати розслідування булінгу (ч. 2 ст. 55) [9].

Водночас перед батьками ставиться ряд обов'язків: виховувати у дітей повагу до гідності, прав і свобод тощо; сприяти виконанню дитиною освітньої програми; поважати гідність, права, свободи і законні інтереси дитини та інших учасників освітнього процесу; дбати про фізичне та психічне здоров'я дитини; розвивати моральні чесноти дитини; дотримуватися установчих документів, правил внутрішнього розпорядку закладу освіти, а також умов договору про надання освітніх послуг (за наявності); сприяти керівництву закладу освіти у проведенні розслідування щодо випадків булінгу (цькування); виконувати рішення та рекомендації комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) в закладі освіти (ч. 3 ст. 55 Закону «Про освіту» 2017 р.) [9]. Інші обов'язки можуть бути встановлені статутними документами освітнього закладу чи умовами контракту.

Деталізуються питання самоврядування у закладах вищої освіти в Законі «Про вищу освіту» 2014 р., в ст. 40 Закону міститься визначення такого самоврядування як права і можливості студентів (курсантів, крім курсантів-військовослужбовців) вирішувати питання навчання і побуту, захисту прав та інтересів студентів, а також брати участь у управлінні закладом вищої освіти [6]. Ст. 62, яка визначає права осіб, що навчаються у закладах вищої освіти, містить важливу норму, а саме в п. 27 ч. 1 ст. 62 право на оскарження дій органів управління такого закладу та їх посадових осіб, педагогічних і науково-педагогічних працівників [6].

Висновки. Таким чином, права та обов'язки суб'єктів, які отримують освітні послуги, визначені в законодавстві про освіту, підзаконних актах, в статутних документах освітніх закладів. В питаннях адміністративно-правових відносин головними постають права щодо звернення громадян до закладів освіти, органів державної влади та місцевого самоврядування на отримання інформації про діяльність навчального закладу, звернення щодо випадків булінгу; особи, які отримують освітні послуги можуть впливати на діяльність навчального закладу (брати участь в управлінні), який надає йому освітні послуги, через інституції громадського самоврядування (батьківське самоврядування, самоврядування здобувачів освіти у вигляді, наприклад, студентського самоврядування у закладах вищої освіти); оскаржувати щодо особи, яка отримує освітні послуги, дії навчальних закладів, їх посадових осіб, педагогічних працівників.

Список використаних джерел:

1. Ейдельберг М.М. Суб'єкти адміністративно-правових відносин з приводу володіння земельною ділянкою. *Форум права*. 2010. № 2. С. 145–150.
2. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін. ; за ред. В.В. Копейчикова. Стер. вид. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 320 с.

3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Литвин І.І. Адміністративно-правові відносини у сфері надання освітніх послуг : дис. д-ра юридичних наук : 12.00.07 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2016. 428 с.
5. Мацелик Т.О. Суб'єкти адміністративного права: поняття та система: монографія. Ірпінь : Видавництво Національного університету державної податкової служби України, 2013. 342 с.
6. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
7. Про дошкільну освіту: Закон України від 11 липня 2001 року № 2628-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>.
8. Про затвердження Примірного положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах України: наказ Міністерства освіти і науки України від 15.11.2007 N 1010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1010290-07#Text>.
9. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
10. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 року № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>.
11. Сандул Я.М. До визначення категорії «суб'єкт адміністративного права». *Наше право*. 2014. № 7. С. 99–103.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.19>

МИКОЛАСЦЬ Д.А.

**СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ВІДНОСИН У СФЕРІ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ
В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ**

**THE SYSTEM OF THE PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE-LEGAL REGULATION
OF RELATIONS IN POWER ENGINEERING
AMIDST UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION**

Актуальність статті полягає в тому, що наукове опрацювання принципів адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики надасть можливість глибше розкрити його призначення, зв'язок між правом, економікою, національною безпекою та потребами населення. Крім того, встановлені принципи адміністративно-правового регулювання визначатимуть межі державного впливу із урахуванням як потреби у залученні інвестицій, так і потреби у захисті прав споживачів та якості наданої електроенергії. Закріплення ж адміністративно-правових принципів на законодавчому рівні дозволить об'єднати чинне законодавство в сфері електроенергії спільними цінностями й оперативніше виявляти правопорушення в цій сфері. У статті проаналізовано класифікацію принципів адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики. Виведено їх види та деталізовано специфіку розподілу. Охарактеризовано зміст та значення кожного принципу адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики в умовах євроінтеграції України. З'ясовано, що адаптивність та інноваційність є принципами, що обмежують застосування адміністративно-правового регулювання, вказують на потребу в припиненні його використання або ж зміні методу на заохочення та рекомендації, адже в іншому разі неможливо

© МИКОЛАСЦЬ Д.А. – аспірант (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

буде досягти позитивного результату. Принцип цілеспрямованості є властивим для адміністративно-правового регулювання будь-яких відносин, а не лише у сфері електроенергетики, оскільки будь-яка ціль діяльності, визначеної адміністративним законодавством, встановлюється завчасно. Наголошено, що держава повинна з активного учасника відносин у сфері електроенергії через державні підприємства, регулятора стати більш пасивним, тобто контролювати та наглядати за правомірністю дій інших суб'єктів. Зрозуміло, що такий перехід не може відбуватися за короткий період часу, а тому рівень участі держави має зменшуватися поступово разом із збільшенням конкурентоспроможних суб'єктів господарювання. Відповідно, ще одним аспектом реалізації принципу субсидіарної участі держави є використання в адміністративному законодавстві методів заохочення, рекомендації для спонукання процесу лібералізації, створення комфортних умов розвитку бізнесу в сфері електроенергетики для інвесторів.

Ключові слова: *принципи, адміністративне законодавство, адміністративно-правове регулювання, електроенергетика, електроенергія.*

The relevance of the article is that the scientific elaboration of the principles of administrative and legal regulation of relations in the field of electricity will provide an opportunity to better reveal its purpose, the relationship between law, economics, national security and the needs of the population. In addition, the established principles of administrative and legal regulation will determine the limits of state influence, taking into account the need to attract investment, as well as the need to protect consumer rights and the quality of electricity provided. Consolidation of administrative and legal principles at the legislative level will allow to unite the current legislation in the field of electricity with common values and to detect violations in this area more quickly. In the article the classification of principles of administrative and legal regulation of relations in the field of electricity is analyzed. Their types are derived and the specifics of distribution are detailed. The content and significance of each principle of administrative and legal regulation of relations in the field of electricity in the context of Ukraine's European integration are described. It has been found that adaptability and innovation are principles that limit the application of administrative and legal regulation, indicate the need to stop its use or change the method to incentives and recommendations, because otherwise it will be impossible to achieve a positive result. For its part, the principle of purposefulness is inherent in the administrative and legal regulation of any relationship, not just in the field of electricity, as any purpose of the activity defined by administrative law is set in advance. It is emphasized that the state should become more passive from an active participant in the relations in the field of electricity through state-owned enterprises, the regulator, ie to control and supervise the legality of actions of other entities. It is clear that such a transition cannot take place in a short period of time, and therefore the level of state participation should decrease gradually along with the increase of competitive economic entities. Accordingly, another aspect of the implementation of the principle of subsidiary participation of the state is the use in administrative legislation of methods of encouragement, recommendations to encourage the liberalization process, creating comfortable conditions for business development in the field of electricity for investors.

Key words: *principles, administrative legislation, administrative and legal regulation, electric power industry, electric power.*

Актуальність теми. Наукове опрацювання принципів адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики надасть можливість глибше розкрити його призначення, зв'язок між правом, економікою, національною безпекою та потребами населення. Крім того, встановлені принципи адміністративно-правового регулювання визначатимуть межі державного впливу із урахуванням потреби як у залученні інвестицій, так і у захисті прав споживачів та якості наданої електроенергії. Закріплення ж адміністративно-правових принципів на законодавчому рівні дозволить об'єднати чинне законодавство в сфері електроенергії спільними цінностями й більш оперативно виявляти правопорушення в цій сфері.

Стан дослідження. Питання принципів адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики є малодослідженими. Проте частково вони були опрацьовані в наукових роботах таких вчених, як В.А. Андронов, А.А. Баженова, М.С. Блохіна, Я.Г. Воронін, Є.Є. Додіна, І.І. Дороніна, К.П. Жидченко, Ю.М. Кириченко, С.М. Клімова, О.М. Коротун, В.А. Крижановська, Р.М. Крушельницький, М.М. Кузьміна, В.В. Лашак, Д.В. Малишко, Ю.І. Матвєєва, В.І. Муравйова, Л.Р. Наливайко, О.І. Нікітенко, Р.І. Раїмов, М.Ю. Романов, А.С. Славко, В.Д. Струкова, Р.В. Тополя, П.О. Яковлев.

Виклад основного матеріалу. Принципи адміністративно-правового регулювання відносин спрямовані на об'єднання адміністративно-правового регулювання, встановлення єдиних цінностей та пріоритетів, які необхідно застосовувати під час реалізації норм права. Це особливо стосується відносин у сфері електроенергетики, оскільки адміністративне законодавство не систематизоване, містить поєднання сучасних та застарілих норм, що збільшує ймовірність виникнення колізій та прогалин й одночасно зменшує можливість ефективно досліджувати правомірність діяльності усіх залучених суб'єктів. Дослідження принципів адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики ускладнено й тим, що це питання найбільш висвітлено з управлінського та економічного боку, а отже, й потребує правового осмислення. Наприклад, Д.І. Курбатов, досліджуючи принципи об'єднаної електромережі, виділяє такий перелік: цілеспрямованість, комплексність, ієрархічність, адаптивність, ефективність, законність, пріоритетність, інноваційність, захист довкілля, наукове забезпечення та підтримка національного виробника, інтеграція до європейського простору [1, с. 83–84]. Для адміністративно-правового регулювання властивим є імперативність та структурність, а тому кожен із наведених принципів буде дещо змінювати свій зміст під впливом встановлених особливостей. Так, адаптивність та інноваційність є принципами, що обмежують застосування адміністративно-правового регулювання, вказують на потребу в припиненні його використання або ж зміні методу на заохочення та рекомендації, адже в іншому разі неможливо буде досягти позитивного результату. Принцип цілеспрямованості є властивим для адміністративно-правового регулювання будь-яких відносин, а не лише для сфери електроенергетики, оскільки будь-яка ціль діяльності, визначеної адміністративним законодавством, встановлюється завчасно.

Слід уточнити, що принцип ієрархічності, хоча й властивий для адміністративно-правового регулювання, у відносинах у сфері електроенергії застосовується лише частково – в аспектах контролю, нагляду й взаємодії між державними підприємствами й органами публічної влади. В інших випадках суб'єкти відносин є рівними, хоча й свобода їх дій дещо обмежена нормами адміністративного права. Окремо варто наголосити, що адміністративно-правове регулювання відносин у сфері електроенергетики охоплює питання не лише відносин із органами публічної влади, але й усі питання публічного характеру, що можуть становити суспільний інтерес або ж його порушувати. Тому його принципи повинні охоплювати соціальні, екологічні, економічні та управлінські аспекти відносин у сфері електроенергетики задля запобігання позаправовій діяльності.

В.І. Муравйова, досліджуючи принципи енергетичного права ЄС, визначає такі: недискримінації, транспарентності, незаподіяння шкоди довкіллю, урахування соціальних чинників в енергополітиці [2, с. 71]. Під час виробництва, постачання та розподілу електроенергетики шкода може бути завдана не лише навколишньому середовищу, але й здоров'ю людей та особливо працівників. Тому під час адміністративно-правового визначення прав суб'єктів господарювання, їх можливостей у сфері електроенергетики має завчасно бути встановлено заборони для завдання шкоди життю та здоров'ю населення, передбачено заходи з попередження неправомірної діяльності. Крім того, законодавство має містити перелік адміністративно-правових заходів, що можуть застосовуватися для попередження випадків дискримінації учасників ринку електроенергетики. Це стосується попередження випадків антиконкурентної поведінки, порушень правил аукціону. Не менш важливим є захист прав споживачів, що й відповідає соціальним принципам адміністративно-правового регулювання. Сьогодні як побутові, так і непобутові споживачі не можуть вплинути на ціноутворення шляхом вибору найбільш клієнторієнтованого підприємства постачання та розподілу, а отже, й не можуть вплинути на якість надання послуг. Держава у цьому разі повинна гарантувати якість та оперативність надання послуг та притягнення до юридичної відповідальності, а також здійснювати соціальний захист вразливих верств населення. Для цього принципами адміністративно-правового регулювання має бути прозорість, соціальна орієнтованість, наявність засобів захисту прав суб'єктів відносин у сфері електроенергетики.

Дещо інший підхід застосовує Н.О. Рязанова та до принципів правового регулювання енергетики відносить: інноваційність, самодостатність, стійкість та конкурентоспроможність [3, с. 87]. Найбільш спірним та складним у втіленні є принцип самодостатності. Зрозуміло, що електроенергетика з огляду на її важливість для функціонування об'єктів критичної кризової інфраструктури не повинна залежати від політичної волі чи зовнішніх факторів. Тобто адміністративно-правове регулювання повинно створити повністю незалежну та неупереджену систему виготовлення та розподілу електроенергії. Це повинно й охоплювати проблеми постачання палива для теплоелектростанцій та проблему управління підприємствами з постачання та розподілу електроенергетики іноземними громадянами. З іншого боку, євроінтеграція визначає зближення європейського та національного ринку електроенергії, що дещо змінює принцип незалежності, зобов'язує суб'єктів до співпраці. Тому більш доречним буде вже дотримання принципу захисту національних інтересів, що вказуватиме, які відносини варто заохочувати, а які навпаки – обмежувати.

На думку С.В. Майстро, для державного регулювання розвитку альтернативної енергетики характерними є принципи наукової обґрунтованості, законності, прогнозованості, системності, протекціонізму, прозорості, ефективності, соціальної відповідальності та безпечності [4, с. 39]. Найбільш складним для втілення є принцип наукової обґрунтованості, оскільки для перевірки на науковість необхідно застосовувати окрему процедуру та залучати осіб, що володіють спеціальними професійними знаннями. На рівні підзаконних нормативно-правових актів такий процес ускладнений відсутністю навиків юридичної техніки, тоді як на рівні законів ускладняється контроль за науковістю. У цьому контексті адміністративне законодавство не повинно містити положень, які протирічать чи унеможливають звичайний процес виробництва та постачання електроенергії. Запровадження нових технологій та методів уже відповідає принципу інноваційності, що для адміністративно-правового регулювання означає заохочення підприємницької діяльності, зменшення податкового навантаження, запозичення міжнародного досвіду.

У Зеленій книзі ЄС «Європейська стратегія сталого, конкурентоспроможної та надійної енергетики» встановлено принципи конкурентоспроможності, диверсифікації енергетичного балансу, сприяння сталому розвитку, координації зовнішньої енергетичної політики [5]. Адміністративно-правове регулювання повинно все менше впливати на відносини між суб'єктами господарювання в сфері електроенергетики, а тому принцип конкурентоспроможності варто розглядати в контексті свободи дій, вільного ринку та зменшення втручання держави. Останнє, відповідно до норм адміністративного законодавства, має здійснюватися на субсидіарній основі. Важливим є принцип координації, або ж узгодження, що стосується прав, обов'язків та інтересів кожного із суб'єктів відносин у сфері електроенергетики, а також європейських партнерів.

Отже, на основі проведеного дослідження можливо дійти висновку, що принципами адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики є:

- 1) принцип правової визначеності адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики;
- 2) принцип економічної обґрунтованості адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики;
- 3) принцип мінімізації шкоди для довкілля та здоров'я людей адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики;
- 4) принцип транспарентності адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики;
- 5) принцип адміністративно-правового регулювання щодо субсидіарної участі держави у відносинах у сфері електроенергетики;
- 6) принцип наукової обґрунтованості та інноваційності адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики.

Одним із основних принципів адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики є принцип правової визначеності. Він тісно пов'язаний із концепцією сталого розвитку, що прийнята в ЄС для державного управління, й передбачає створення умов стабільного, прогнозованого та керованого розвитку, у тому числі сферою електроенергетики. Ю.І. Матвєєва, досліджуючи принцип правової визначеності, розуміє його як вимогу до якості законодавства, яке має бути чітким, точним, зрозумілим, передбачуваним. Передбачуваним воно може бути лише тоді, коли норми права є зрозумілими, чітко сформульованими та доступними [6, с. 97]. Таким чином, адміністративно-правове регулювання відносин у сфері електроенергетики для того щоб відповідати принципу правової визначеності, повинно бути зрозумілим та пе-

редбачуваним, а зміни, які вносяться до законодавства, повинні мати тривалу дію впровадження. Наприклад, податкове навантаження на суб'єктів «зеленої енергетики» збільшується поступово, залежно від тривалості укладеного договору, а тому витрати можливо передбачити та розрахувати. Крім того, принцип правової визначеності повинен стосуватися і юридичної техніки написання актів, особливо тих, що мають частково технічний характер чи потребують використання єдиної термінології, оскільки це впливає на формування системного розуміння адміністративного законодавства.

Принцип правової визначеності полягає у створенні системного й узгодженого законодавства у сфері електроенергетики, яке відповідає загальнодержавним цілям, є зрозумілим та передбачуваним для усіх суб'єктів відносин, однак продовжує розвиватися відповідно до євроінтеграційного напрямку та пристосовуватися до інноваційних наукових й екологічних вимог.

Наступним принципом адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики є принцип економічної зумовленості. Процес виготовлення, постачання та розподілу електроенергії вимагає фінансування, однак з огляду на неможливість нормального функціонування сучасного суспільства без використання електроенергії, ціни на неї мають регулюватися та обмежуватися для підтримання доступності та всезагальності. Тому принцип економічної зумовленості поширюється на процес виготовлення щодо доречності застосування застарілих технологій і методів виробництва, як у в разі із теплоелектростанціями, так і на процес споживання щодо регулювання тарифів, їх підняття чи зниження. Досліджуючи це питання, В.В. Лашак зауважує проблему того, що «побутові споживачі не здатні впливати на якість надання послуг з електропостачання, а сама ціна на електроенергію не є прозорою, що робить права споживачів незахищеними. Також споживачі не мають засобів впливу на постачальників, які не виконують умови договору. З іншого боку, ціноутворення для виробників електроенергії теж не є прозорим, що унеможлиблює рівні умови конкуренції між ними, особливо за різних технологій виробництва (ГЕС, АЕС, ТЕС) [7, с. 106]. Тобто реалізація принципу економічної зумовленості має цілий ряд проблем для усіх суб'єктів відносин у сфері електроенергетики. Для споживачів економічна зумовленість повинна впливати на процес формування бюджету щодо передбачення виплат для покриття витрат на електроенергію малозабезпечених категорій населення. Для суб'єктів господарювання бюджет повинен формуватися із розрахунку на плановані дотації та інвестиції.

Ще одним принципом адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики є принцип транспарентності. Транспарентність поєднує у собі, як інформаційне забезпечення, так і прозорість та гласність управління сферою електроенергетики. Принцип транспарентності відповідає європейським вимогам до національного законодавства та частково уже втілений. Так, будь-яка діяльність органів державної влади та, зокрема, їх посадових осіб є публічною, відповідає чітко встановленим повноваженням, а за порушення обов'язків наступає відповідальність. Водночас Л.Р. Наливайко до ознак транспарентності відносить «пріоритетність над закритістю, невід'ємний зв'язок із верховенством права, повноту наданої інформації, своєчасність її отримання, реальну можливість впливати на рішення, цілісність інформації [8, с. 28]. Тобто транспарентність повинна проявлятися у реальній здатності громадських організацій та інших зацікавлених суб'єктів впливати на сферу електроенергетики. Зрозуміло, що такий вплив не може суперечити національним інтересам, однак пропозиції щодо покращення або ж зауваження щодо невідповідності якості послуг з постачання електроенергії їх вартості повинні обов'язково розглядатися, а процедура такого розгляду має встановлюватися на рівні адміністративного законодавства.

Принцип транспарентності полягає у налагодженні комунікації та взаємного впливу усіх суб'єктів відносин у сфері електроенергетики між собою, сприяння прозорості та гласності управління. Варто зауважити, що для втілення в адміністративно-правовому регулюванні принципу транспарентності необхідним є й поширення електронних засобів комунікації, що збільшує швидкість та полегшує спілкування. Тому реалізація цього принципу є невіддільною від реалізації принципів інноваційності та науковості.

До принципів адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики варто віднести і принцип мінімізації шкоди для довкілля та здоров'я людей. Під час визначення пріоритетних напрямів розвитку електроенергетики необхідно враховувати інтереси суспільства та довготривалі наслідки від виробництва та розподілу електроенергії, які не завжди можливо розцінювати позитивно. Серед проблем, які може спричинити порушення екологічних стандартів у сфері електроенергетики, І.В. Сегеда виділяє: техніко-виробничі (погіршення техніки, збільшення витрат під час транспортування, зміна електрорежимів); органі-

зайціно-управлінські (не енергорієнтована система управління, політика енергозбереження); фінансово-економічні (зростання імпорту енергоносіїв, невідповідність цінової й тарифної політики, потреба у великих інвестиціях); нормативно-правової (нестабільність законодавства, відсутність відповідальності) [9, с. 39]. Тобто екологічність є основою для будь-яких дій, будь-яких наступних процесів у сфері електроенергетики та відносин, із нею пов'язаних. Для здоров'я людини порушення адміністративно-правового регулювання екологічності виготовлення й постачання електроенергії загрожує виникненням професійних захворювань або ж збільшенням ймовірності отримати травми. Тому органами державної влади створюються спеціальні стандарти та нормативи праці на підприємствах, правила охорони праці. Крім того, необхідним є встановлення суворих вимог до кваліфікації та досвіду працівників електроенергетичних підприємств, адже помилки у їх роботі можуть спричинити шкоду здоров'ю трудового колективу й довкіллю цілого регіону.

Принципом адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики вважаємо принцип субсидіарної участі держави у відносинах у сфері електроенергетики. Цей принцип лише впроваджується в національне законодавства та є більшою мірою характерним для країн – учасниць ЄС, оскільки відносини у сфері електроенергії мають договірну основу та лише частково регулюються державою. Принцип субсидіарної участі держави своєю чергою є відображенням загальної тенденції до лібералізації ринку електроенергетики. На думку К.Л. Маркевича, цей процес включає у себе «перехід до конкурентного ринку, нові механізми зв'язку покупця та продавця, підвищення комерційної ефективності, збільшення кола інвесторів» [10, с. 30]. Таким чином, держава повинна з активного учасника відносин у сфері електроенергії через державні підприємства, регулятора стати більш пасивним, тобто контролювати та наглядати за правомірністю дій інших суб'єктів. Зрозуміло, що такий перехід не може відбуватися за короткий період часу, а тому рівень участі держави має зменшуватися поступово, разом із збільшенням конкурентоспроможних суб'єктів господарювання. Відповідно, ще одним аспектом реалізації принципу субсидіарної участі держави є використання в адміністративному законодавстві методів заохочення, рекомендацій для спонукання процесу лібералізації, створення комфортних умов розвитку бізнесу в сфері електроенергетики для інвесторів. Адміністративно-правове регулювання діяльності органів державної влади повинно бути спрямоване на створення якісного сервісу для споживачів та суб'єктів господарювання, що забезпечуватиме вирішення питань й надання послуг.

Останнім принципом адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики є принцип наукової обґрунтованості та інноваційності. З часом технології стають застарілими, а підтримання їх роботи вимагає надміру коштів. Це підвищує фактичну вартість виготовлення електроенергії, що суперечить суспільним інтересам. Крім того, застарілі технології роблять менш безпечними умови праці та наступне постачання електроенергії, а також завдають більшої шкоди довкіллю. Серед переваг застосування інноваційних технологій в електроенергетиці Г.О. Кузнецова наводить такі, як: забезпечення відтворюваності паливних ресурсів; підтримка автономного енергозбереження; зниження вартості виробництва та підвищення його ефективності [11, с. 35]. Відповідно, адміністративно-правове регулювання у цьому разі є інструментом, який заохочує та стимулює розвиток інноваційних технологій та проведення антинаукової діяльності, що ставитиме під загрозу безпеку виробництва чи постачання.

Список використаних джерел:

1. Курбатов Д.І., Сотник І.М. Організаційно-економічні механізми стимулювання розвитку відновлювальної енергетики України. Суми : СумДУ, 2017. 110 с.
2. Муравйова В.І. Право Європейського Союзу. Київ : Ін Юре, 2016. 400 с.
3. Рязанова Н.О. Підходи до формування енергетичної стратегії на основі розвитку відновлюваної енергетики. *Бізнес-навігатор*, 2018. Вип. 3-1. С. 84–87.
4. Майстро С.В., Волошин О.Л. Механізми державного регулювання розвитку альтернативної енергетики: теоретичні підходи до визначення та змісту. *Ефективність державного управління*, 2015. Вип. 43. С. 36–43.
5. Європейська стратегія тривалої, конкурентоспроможної та безпечної енергетики (Зелена Книга Комісії Європейських Співтовариств): Міжнародний документ Європейського Союзу від 08.03.2006 URL: <https://cutt.ly/Zz0fjUS>.
6. Матвеева Ю.І. Поняття та розуміння принципу правової визначеності. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 93–97.

7. Лашак В.В., Крушельницький Р.М. Нормативно-правове підґрунтя та вплив оподаткування на ціноутворення в електроенергетичній галузі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 2015. № 15. С. 101–107.

8. Наливайко Л.Р., Романов М.Ю. Поняття та ознаки транспарентності в контексті євроінтеграції. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*, 2016. С. 27–29.

9. Сегеда І.В. Формування організаційно-економічного механізму екологізації електроенергетики в Україні : дис. ... канд. економ. наук : спец. 08.00.06. Київ, 2011. 219 с.

10. Маркевич К.Л., Омельченко В. Ціноутворення на енергетичних ринках: досвід ЄС та України. Київ : Заповіт, 2016. 56 с.

11. Кузнецова Г.О. Особливості інноваційної діяльності в енергетичному секторі регіональної економіки. *Бізнес-навігатор*, 2019. № 3–2. С. 32–36.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.20>

НИКИТЮК Я.І.

СУПЕРЕЧЛИВІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ПІДСУДНОСТІ ВИЩОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО СУДУ

CONTROVERSIAL ISSUES OF LEGISLATIVE ENHANCEMENT OF JURISDICTION OF THE HIGHER ANTI-CORRUPTION COURT

Актуальність статті полягає в тому, що повноваження є одним із основних елементів адміністративно-правового статусу будь-якого суб'єкта права, його фундаментом, цементуючою основою. Вищий антикорупційний суд у цьому разі не є винятком, оскільки зміст і характер наданих йому повноважень не лише визначає його організаційно-структурну побудову, специфіку кадрового забезпечення його діяльності, але й безпосередньо зумовлює необхідність законодавчого закріплення додаткових гарантій незалежності суддів Вищого антикорупційного суду від зовнішнього та внутрішнього впливу, а також встановлення особливого порядку притягнення їх до дисциплінарної відповідальності, фінансового, соціального, матеріально-технічного та іншого забезпечення. Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства, наукових поглядів та висновків міжнародних експертів розкрити специфіку предметної підсудності Вищого антикорупційного суду, а також визначити недоліки її законодавчого закріплення. Досліджується генеза правового регулювання підсудності Вищого антикорупційного суду, а також аналізуються причини, що зумовили необхідність її корегування. Надається розгорнута характеристика повноважень Вищого антикорупційного суду і на основі проведеного дослідження робиться висновок про невідповідність підсудності Вищого антикорупційного суду і підслідності Національного антикорупційного бюро України. Визначається доцільність законодавчого закріплення особливих умов, наявність яких є обов'язковою вимогою під час віднесення кримінальних проваджень до підсудності Вищого антикорупційного суду. Надається оцінка аргументам, які наводяться в конституційному поданні про визнання таким, що не відповідає Конституції України, Закону України «Про Вищий антикорупційний суд». Зроблено висновок, що попри наявні законодавчі недоліки, прогалини та суперечності, віднесення до повноважень Вищого антикорупційного суду здійснення

© НИКИТЮК Я.І. – аспірант кафедри поліцейського права (Національна академія внутрішніх справ)

правосуддя у кримінальних провадженнях щодо окремих категорій корупційних кримінальних правопорушень слід розглядати як важливий та необхідний крок у напрямку посилення боротьби з корупцією. Навіть більше, така вузькоспеціалізована спрямованість діяльності Вищого антикорупційного суду покликана забезпечити максимально кваліфікований розгляд таких кримінальних проваджень, що є важливим складником гарантії реалізації конституційного права кожної людини на ефективний судовий захист.

Ключові слова: Вищий антикорупційний суд, кримінальні корупційні правопорушення, особливий суд, спеціалізований суд.

The relevance of the article is that authority is one of the main elements of the administrative and legal status of any subject of law, its foundation, the cementing basis. The Supreme Anti-Corruption Court in this case is no exception, as the content and nature of its powers not only determines its organizational and structural structure, the specifics of staffing its activities, but also directly determines the need for legislative guarantees of independence of judges of the Supreme Anti-Corruption Court. influence, as well as the establishment of a special procedure for bringing them to disciplinary responsibility, financial, social, logistical and other support. The purpose of the article is to reveal the specifics of the substantive jurisdiction of the Supreme Anti-Corruption Court, as well as to identify the shortcomings of its legislative consolidation, based on the analysis of current legislation, scientific views and conclusions of international experts. The genesis of the legal regulation of the jurisdiction of the Supreme Anti-Corruption Court is studied, as well as the reasons that necessitated its correction are analyzed. A detailed description of the powers of the High Anti-Corruption Court is provided and on the basis of the conducted study a conclusion is made about the discrepancy between the jurisdiction of the High Anti-Corruption Court and the jurisdiction of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. The expediency of enshrining in law the special conditions, the existence of which is a mandatory requirement in the attribution of criminal proceedings to the jurisdiction of the Supreme Anti-Corruption Court. An assessment is made of the arguments presented in the constitutional petition on recognizing the Law of Ukraine "On the Supreme Anti-Corruption Court" as inconsistent with the Constitution of Ukraine. It is concluded that despite the existing legislative shortcomings, gaps and inconsistencies, the attribution of justice to the High Anti-Corruption Court in criminal proceedings against certain categories of corruption offenses should be considered as an important and necessary step towards strengthening the fight against corruption. Moreover, such a highly specialized focus of the High Anti-Corruption Court is designed to ensure the most qualified consideration of such criminal proceedings, which is an important component of guaranteeing the realization of the constitutional right of everyone to effective judicial protection.

Key words: Supreme Anti-Corruption Court, criminal corruption offenses, special court, specialized court.

Вступ. Повноваження є одним із основних елементів адміністративно-правового статусу будь-якого суб'єкта права, його фундаментом, цементуючою основою. І Вищий антикорупційний суд (ВАКС) у цьому разі не є винятком, оскільки зміст і характер наданих йому повноважень не лише визначає його організаційно-структурну побудову, специфіку кадрового забезпечення його діяльності, але й безпосередньо зумовлює необхідність законодавчого закріплення додаткових гарантій незалежності суддів ВАКС від зовнішнього та внутрішнього впливу, а також встановлення особливого порядку притягнення їх до дисциплінарної відповідальності, фінансового, соціального, матеріально-технічного та іншого забезпечення.

Варто погодитись із науковцями, які зазначають, що за своєю юридичною природою ВАКС є «спеціалізованою судовою установою, яка створена для розгляду спеціального переліку справ, що підвищує ефективність правосуддя за цими категоріями справ» [1]. Водночас, якщо сам факт наділення ВАКС статусом «спеціалізованого суду» практично ні у кого не викликає сумнівів і заперечень, то щодо конкретного переліку справ, які він уповноважений розглядати, наукові дискусії не вщухають і досі.

Постановка завдання. Мета наукової статті полягає у тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства, наукових поглядів та висновків міжнародних експертів розкрити специфіку предметної підсудності ВАКС, а також визначити недоліки її законодавчого закріплення.

Результати дослідження. Питання визначення юрисдикції ВАКС було одним із найбільш дискусійних питань на етапі законодавчого оформлення його адміністративно-правового статусу. В різних законопроектах містились абсолютно різні за своїм змістом варіанти його вирішення, які прискіпливо вивчалися та оцінювались науковцями, міжнародними експертами та представниками вітчизняних антикорупційних організацій. За результатами таких оцінок підготовлено не один висновок і навіть висунуто кілька ультимативних вимог, що містили чіткі й однозначні рекомендації з питань законодавчого оформлення підсудності ВАКС. З огляду на політичний характер цього питання під час підготовки тексту Законопроєкту № 7440, який згодом ліг в основу чинного сьогодні Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» (далі – Закон), була зроблена спроба обійти такі вимоги та рекомендації. Однак завдяки шаленому тиску з боку вітчизняних антикорупційних організацій і громадськості, а також непохитності міжнародних партнерів і донорів України основні положення Законопроєкту № 7440 було переглянуто й усунуто більшість прогалин, суперечливих і дискусійних норм. Відтак на розгляд ВРУ у другому читанні було представлено по суті новий законопроєкт, зміст якого суттєво відрізнявся від початкової редакції і максимально повно враховував всі висловлені ключовими гравцями зауваження.

Однак було б помилковим вважати, що з ухваленням Закону процес законодавчого оформлення повноважень ВАКС отримав своє логічне завершення. Про необхідність доопрацювання законодавства, що регулює адміністративно-правовий статус ВАКС та визначає межі його компетенції, заговорили одразу ж після офіційного опублікування тексту Закону. Надзвичайно велика кількість поправок, які було внесено до Законопроєкту № 7440 у другому читанні (1927 поправок [2]), а також відмова від його розгляду у третьому читанні, призвели до того, що народні депутати, по суті, не знали, якою буде його остаточна редакція. Ця обставина була використана для того, щоб закріпити в Прикінцевих та перехідних положеннях Закону норму, згідно з якою Апеляційна палата ВАКС могла розглядати в апеляційній інстанції лише ті судові рішення, які були ухвалені ВАКС як судом першої інстанції [3]. Це давало можливість десяткам фігурантів резонансних корупційних справ, що розглядались звичайними судами до початку роботи ВАКС, уникнути перегляду внісених рішень у новоствореному антикорупційному суді.

Аналізоване законодавче положення викликало справжній скандал. Зважаючи на негативну реакцію Заходу та вітчизняних громадських організацій, а також на той факт, що від успішного запуску роботи ВАКС напряму залежало отримання Україною нового траншу від МВФ у розмірі 1,9 млрд дол. США, до Закону все ж таки було внесено необхідні правки. Це було вирішено зробити одночасно із ухваленням Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у зв'язку з прийняттям Закону України «Про ВАКС»» [4]. І хоча сам процес ухвалення цих законодавчих змін був не менш дискусійним, аніж зміст поправок, які стосувались юрисдикції ВАКС, депутатам зрештою вдалося набрати необхідну кількість голосів. Підпункти «а» та «х» підпункту 3 пункту 2 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону були викладені в новій редакції, що передбачала суттєве корегування юрисдикції ВАКС.

Ми не будемо дослівно цитувати нову редакцію вказаних пунктів, оскільки у цьому немає необхідності, а лише наведемо деякі витяги з них. Передусім було внесено зміни до такого поняття, як «суд апеляційної інстанції», що було закріплене в КПК. Зокрема, встановлено, що Апеляційна палата ВАКС виступатиме судом апеляційної інстанції стосовно судових рішень ВАКС, ухвалених як судом першої інстанції, а також стосовно судових рішень інших судів першої інстанції, ухвалених до початку роботи ВАКС у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності ВАКС. Також було закріплено положення, згідно з яким кримінальні провадження щодо злочинів, віднесених до підсудності ВАКС, судовий розгляд у судах першої та апеляційної інстанцій яких не закінчено до дня початку роботи ВАКС, мають бути передані до ВАКС. Оскарження судових рішень, ухвалених до дня початку роботи ВАКС, у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності ВАКС, відтепер теж мало здійснюватись за правилами підсудності, передбаченими КПК [5].

Однак вимушені констатувати, що й на цьому етапі процес уточнення юрисдикції ВАКС не завершився. Безпосередньо перед офіційним початком роботи ВАКС, який був запланований на 5.09.2019 р., і експерти, і представники самого Суду заговорили про можливе блокування його роботи у зв'язку з надмірним перевантаженням справами. Така ситуація виникла через недосконалість передбаченого Законом порядку передачі до ВАКС підсудних йому проваджень, що пере-

бували на розгляді в інших судах. Як заявили в АП, станом на 5.09.2019 р. (початок роботи суду) лише 5% справ, які має отримати ВАКС, розслідувалися НАБУ та належать до категорії справ високопосадової корупції (169 із 3 592 кримінальних проваджень). А якщо врахувати той факт, що чисельність суддів ВАКС становить 38 осіб, з яких 12 – судді Апеляційної палати (а за законом такі провадження мають розглядатись колегіями у складі трьох суддів, а в апеляційній інстанції – у складі п'яти суддів), то відразу ж після початку роботи ВАКС неодмінно виникне ситуація з надмірним навантаженням на суддів і, як наслідок, затягування строків розгляду справ [5].

З метою виправлення такої ситуації 29.08.2019 р. Президент України вніс до ВРУ Законопроект № 1025, основним призначенням якого є «забезпечення повного, ефективного, своєчасного судового розгляду кримінальних проваджень щодо корупційних злочинів у розумні строки, а також запровадження чітких правил черговості передачі Суду підсудних йому справ відповідно до принципу правової визначеності» [5]. Однак парламентарі так і не змогли ухвалити Законопроект у потрібні строки (тобто до початку роботи ВАКС). Зробити це вдалось лише 18.09.2019 р. [6].

Аналізованим Законом було внесено зміни: по-перше, до п. 20-2 розділу XI «Перехідні положення» КПК України; по-друге, до підпункту «х» підпункту 3 п. 2 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про ВАКС». Якщо говорити коротко, то Закон уточнив підсудність ВАКС як суду першої, апеляційної інстанцій та слідчих суддів ВАКС. Зокрема, обмежив її рамками кримінальних проваджень, які віднесені до підвідомчості ВАКС, і відомості за якими про кримінальне правопорушення внесені до ЄРДР: а) з дня набрання чинності цим Законом; б) до дня набрання чинності цим Законом, якщо досудове розслідування здійснюється або здійснювалося НАБУ та закінчено прокурорами САП [6]. Саме завдяки таким, на перший погляд, технічним правкам вдалося забезпечити нормальне функціонування ВАКС на початковому етапі його діяльності, а також мінімізувати ризики надмірного навантаження на суддів.

Трохи більше ніж через місяць відбулося ще одне коригування юрисдикції ВАКС. Цього разу така необхідність виникла у зв'язку і запровадженням інституту визнання необґрунтованими активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та стягнення таких активів у дохід держави. Серед іншого, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів», який був прийнятий 31.10.2019 р. [7], передбачав розширення завдань і повноважень ВАКС. Зокрема, перелік завдань Суду був доповнений таким завданням, як «вирішення питання про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави у випадках, передбачених законом, у порядку цивільного судочинства» (ч. 1 ст. 3 Закону), а перелік повноважень – такими повноваженнями, як «здійснення правосуддя як суд першої та апеляційної інстанції у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави в порядку цивільного судочинства» (абз. 2 ч. 1 ст. 4 Закону) та «аналіз судової статистики, вивчення та узагальнення судової практики у кримінальних та інших провадженнях, віднесених до його підсудності» (абз. 3 ч. 1 ст. 4 Закону) [7]. На перший погляд, розгляд справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення у дохід держави суттєво відрізняється від розгляду кримінальних проваджень, якими до цього часу обмежувалась юрисдикція ВАКС. Однак ми цілком підтримуємо таке рішення і вважаємо його однією з основних гарантій об'єктивного і неупередженого розгляду цієї категорії справ.

То які саме кримінальні корупційні провадження підсудні ВАКС? Як нам вдалося з'ясувати, ВАКС підсудні не всі, а лише деякі категорії корупційних кримінальних правопорушень, коло яких чітко визначене Законом. У цьому разі йдеться про ст. 33-1 КПК України, якою Кодекс було доповнено відповідно до пп. «г», п. 3 ч. 2 Розділу Розділ VI (Прикінцеві та перехідні положення) Закону України «Про ВАКС» [3]. Дослівний аналіз змісту вказаної статті дозволяє зробити висновок, що предметна підсудність ВАКС загалом збігається із підслідністю НАБУ. Однак з цього правила все ж таки є окремі винятки.

Так, згідно зі ст. 33-1 КПК України ВАКС підсудні кримінальні провадження стосовно корупційних кримінальних правопорушень, зазначених у примітці ст. 45 ККУ (зокрема, це ст.ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 ККУ, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368 – 369-2 ККУ [8]), ст.ст. 206-2, 209, 211, 366-2, 366-3 ККУ, якщо наявна хоча б одна з умов, передбачених п.п. 1-3 ч. 5 ст. 216 КПК України [9].

Що стосується НАБУ, то згідно з абз. 1 ч. 5 ст. 216 КПК України його детективи здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 191, 206-2, 209,

210, 211, 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 364, 366-2, 366-3, 368, 368-5, 369, 369-2, 410 ККУ, за наявності все тих же умов, які зазначені п.п. 1-3 ч. 5 ст. 216 КПК України [9]. Сутність і зміст таких додаткових умов ми проаналізуємо трохи нижче, а наразі звернемо увагу на невідповідність підсудності ВАКС і підслідності НАБУ, яка стає очевидною при елементарному порівнянні наведених вище переліків статей ККУ.

Зокрема, як нами було встановлено, всі кримінальні провадження, досудове розслідування по яких здійснюють детективи НАБУ, підсудні ВАКС, однак не у всіх кримінальних провадженнях, які підсудні ВАКС, досудове розслідування здійснюють детективи НАБУ. Іншими словами, компетенція ВАКС є значно ширшою, аніж компетенція НАБУ. Так, наприклад, ВАКС підсудні кримінальні провадження стосовно кримінальних правопорушень, які передбачені ст.ст. 262, 308, 312, 313, 320, 357, 364-1, 365-2, 368-2, 368-3, 368-4 ККУ, однак здійснення досудового розслідування по цим статтям віднесено до компетенції не НАБУ, а інших правоохоронних органів. На жаль, ми не можемо дати обґрунтованої відповіді на запитання про доцільність розгляду кримінальних проваджень за цими статтями саме в спеціалізованому антикорупційному суді, оскільки його розгляд виходить за рамки предмета цієї статті і вимагає поглибленого аналізу норм кримінального і кримінального процесуального законодавства.

Наступне питання, яке потребує розгляду в рамках аналізу юрисдикції ВАКС, стосується характеристики особливих умов, наявність яких є обов'язковою вимогою під час віднесення кримінальних проваджень до підсудності ВАКС. Як ми уже зазначали вище, такі умови визначені в п.п. 1-3 ч. 5 ст. 216 КПК України і за своєю сутністю і змістом можуть бути диференційовані на три групи:

Умови, що характеризують особливості правового статусу суб'єкта злочину. Згідно з п. 1 ч. 5 ст. 216 КПК України кримінальне провадження підсудне ВАКС за умови, що кримінальне правопорушення вчинене: 1) Президентом України, повноваження якого припинено, народним депутатом України, Прем'єр-міністром України, членом Кабміну, першим заступником та заступником міністра, іншими керівниками і посадовими особами органів державної влади, членами контрольно-наглядових органів, представниками, радниками або помічниками вищих посадових осіб держави, вичерпний перелік яких закріплений в абз. 1 п. 1 ч. 5 ст. 216 КПК України; 2) державним службовцем, посада якого належить до категорії «А»; 3) депутатом ВР АРК, депутатом обласної ради, міської ради міста Києва та Севастополя, посадовою особою місцевого самоврядування, посаду якої віднесено до першої та другої категорій посад; 4) суддею (крім суддів ВАКС), суддею КСУ, присяжним (під час виконання ним обов'язків у суді), Головою, заступником Голови, членом, інспектором ВРП, Головою, заступником Голови, членом, інспектором ВККСУ; 5) прокурорами органів прокуратури, зазначеними у п.п. 1-4, 5-11 ч. 1 ст. 15 Закону України «Про прокуратуру»; 6) особою вищого начальницького складу ДКВС, органів та підрозділів цивільного захисту, вищого складу НПУ, посадовою особою митної служби, якій присвоєно спеціальне звання державного радника митної служби III рангу і вище, посадовою особою органів державної податкової служби, якій присвоєно спеціальне звання державного радника податкової служби III рангу і вище; 7) військовослужбовцем вищого офіцерського складу ЗСУ, СБУ, ДПС України, ДССТ, НГУ та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України; 8) керівником суб'єкта великого підприємництва, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50% [9].

Умови, що характеризують особливості предмета злочину. Згідно з п. 2 ч. 5 ст. 216 КПК, кримінальне провадження підсудне ВАКС за умови, що розмір предмета кримінального правопорушення або завданої ним шкоди в 500 і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленої законом на час вчинення кримінального правопорушення (якщо кримінальне правопорушення вчинено службовою особою державного органу, правоохоронного органу, військового формування, органу місцевого самоврядування, суб'єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50%) [9].

Умови, що характеризують особливості потерпілого від злочину. Згідно з п. 3 ч. 5 ст. 216 КПК України, кримінальне провадження підсудне ВАКС за умови, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 369, ч. 1 ст. 369-2 ККУ, вчинено щодо службової особи, визначеної у ч. 4 ст. 18 ККУ (зокрема, це посадові особи іноземних держав, іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій, а також члени міжнарод-

них парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів [8]), або у п. 1 ч. 5 ст. 216 КПК України (перелік таких осіб подано вище) [9].

Проаналізувавши предметну підсудність ВАКС, ми можемо зробити наступний узагальнюючий висновок: *попри численні корегування компетенцій ВАКС на стадії законопроектної роботи, а також після ухвалення Закону України «Про ВАКС», законодавцю так і не вдалося виконати одну із головних вимог міжнародних партнерів, які наполягали на обов'язковій узгодженості компетенцій ВАКС та НАБУ.*

Водночас варто зауважити, що неузгодженість підсудності ВАКС із підслідністю НАБУ – це не єдина законодавча суперечність, довкола якої наразі точаться наукові дискусії та проходять політичні дебати. Так, деякі народні депутати України піддають сумніву конституційність самого факту віднесення до компетенції ВАКС питання розгляду і вирішення справ про вчинення кримінальних корупційних правопорушень. З цією метою вони звернулись до КСУ із відповідним конституційним поданням про визнання таким, що не відповідає Конституції України, Закону України «Про ВАКС» [10]. Нижче пропонуємо більш детально проаналізувати лише ті положення конституційного подання, які безпосередньо торкаються адміністративно-правового регулювання компетенції ВАКС.

По-перше, автори конституційного подання наголошують, що ВАКС «утворено виключно для розгляду виділених із загального масиву певних категорій кримінальних проваджень, що є однією з ознак статусу особливого суду» [10].

Однак ми не можемо погодитись із таким аргументом і вважаємо, що виокремлення із загального масиву окремої групи кримінальних проваджень і віднесення їх до підсудності спеціалізованого суду – це якраз і є проявом реалізації конституційно закріпленого принципу судової спеціалізації. Такий висновок випливає з аналізу Рішення КСУ від 9.09.2010 р. № 19-рп/2010, в абз. 4, 6, 7 п. 3.2. мотивувальної частини якого зазначається, що «головними критеріями судової спеціалізації визнається предмет спірних правовідносин і властива для його розгляду процедура»; «процесуальними кодексами України встановлено неоднакову процедуру судового провадження щодо різних правовідносин»; «системний аналіз норм Конституції та законів України дає підстави стверджувати, що розмежування юрисдикційних повноважень між загальними і спеціалізованими судами підпорядковано гарантіям права кожної людини на ефективний судовий захист»; «додержання конституційного принципу спеціалізації при прийнятті законів щодо організації і діяльності судів України є конституційним обов'язком законодавця» [11].

Навіть більше, як відомо, ВАКС – це не єдиний суд, якому підсудні «окремі категорії» проваджень. Так, наприклад, ще один спеціалізований суд – Вищий суд з питань інтелектуальної власності, розглядає справи щодо прав інтелектуальної власності, коло яких окреслено в ч. 2 ст. 20 ГПК України. Загальні суди теж розглядають не всі, а лише незначну частину справ про адміністративні правопорушення, перелік яких закріплено в ст. 221 КУпАП.

По-друге, навівши перелік статей ККУ, кримінальні провадження щодо яких віднесено до підсудності ВАКС, автори конституційного подання наголошують на відсутності чіткості «у визначенні та розмежуванні підсудності кримінальних проваджень ВАКС та іншими судам в системі судоустрою України», а також на тому, що ВАКС створено «для розгляду обмеженої кількості кримінальних проваджень, абстрактно визначеного кола кримінальних правопорушень», «для розгляду кримінальних проваджень щодо штучно виділеного із загального масиву переліку складів кримінальних правопорушень» [10].

Такий аргумент теж не може бути підтриманий. Як ми уже зазначали вище, чинне законодавство досить «чітко визначає та розмежує» підсудність кримінальних проваджень ВАКС та іншими судам. І саме з цією метою КПК України було доповнено окремою статтею – ст. 33-1, що не лише максимально деталізує предметну підсудність ВАКС, але й містить однозначне правило розмежування підсудності між ВАКС та судами інших юрисдикцій [9]. І хоча ВАКС дійсно розглядає «обмежену кількість кримінальних проваджень», однак це не «штучно виділений із загального масиву перелік» і не «абстрактно визначене коло» складів кримінальних правопорушень. У своїй сукупності всі вони складають єдину систему, цементуючою ознакою якої є спрямованість на протидію корупції.

Схожу точку зору висловлюють також міжнародні експерти та вітчизняні науковці. Так, наприклад, С. Курінний вважає наведені в конституційному поданні аргументи «маніпулятивними» й такими, що «не відповідають дійсності». На його думку, конституційний принцип судової спеціалізації створений для того, щоб «із загального масиву справ виділити ті справи, які за своїм

предметним або суб'єктивним складом суттєво відрізняються за складністю та/або важливістю суспільних правовідносин від інших справ в рамках юрисдикції» [1].

Цікавим для наукового аналізу є також висновок експертів проєктів міжнародної технічної допомоги (Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні, програма USAID «Нове правосуддя» та IDLO). На нашу думку, вони цілком слушно відмічають, що «КСУ покликаний оцінити відповідність Закону «Про ВАКС» Конституції України, а не з'ясувати, чому законодавець, ухвалюючи процесуальні закони, визначив ту чи іншу предметну підслідність органів досудового розслідування чи предметну підсудність будь-яких судів» [12]. І дійсно, згідно з п. 1 ч. 1 ст. 150 Конституції України до повноважень КСУ належить «вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів ВРУ» [13], а не оцінка їх доцільності. Також міжнародні експерти наголошують, що «виділення з переліку кримінальних правопорушень тих, що є виключним предметом розгляду ВАКС, є наслідком не штучного вибору, а результатом природнього процесу становлення України як демократичної держави». На їх думку, і з цим варто погодитись, «виділення антикорупційної юрисдикції в Україні – закономірне, зумовлене реаліями суспільного розвитку країни та виважене рішення, покликане утверджувати дієву демократію» [12].

По-третє, автори конституційного подання наголошують, що «ВАКС створений для вирішення справ щодо окремих категорій осіб, тобто щодо окремих суб'єктів (певної групи посадовців), що ще раз підтверджує його особливий статус» [10]. Відразу ж зауважимо, що окрім переліку вказаних суб'єктів, який наразі закріплений в п. 1 ч. 5 ст. 126 КПК України [9], в конституційному поданні не наводиться жодних інших аргументів на підтвердження висунутої тези, що значно послаблює його аргументацію. Навіть більше, згадуючи про суб'єктів злочину, автори конституційного подання чомусь уникають згадки про «особливий предмет злочину», а також про «спеціальні ознаки потерпілого від злочину», що також мають значення для визначення предметної підсудності ВАКС.

На наш погляд, наявність обмежень підсудності ВАКС за ознакою суб'єкта злочину, предмета злочину чи потерпілого від злочину ще не робить його «особливим» судом. Як нами було встановлено, такі обмеження наразі визначено й щодо інших судових юрисдикцій. Так, наприклад, згідно з ч. 1 ст. 221 КУпАП, судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів розглядають справи про адміністративні правопорушення, віднесені до їх підвідомчості, а також справи, які підвідомчі іншим суб'єктам, у разі вчинення правопорушення «особами віком від 16 до 18 років».

Ще одним аргументом, який може свідчити про маніпулятивний характер зауважень, викладених у конституційному поданні, є запровадження та успішне функціонування в Україні спеціалізованих адміністративних судів. Виокремлення таких судів у самостійну судову вертикаль відбувалось саме за суб'єктивним критерієм, оскільки основним завданням таких судів є вирішення «публічно-правових спорів», тобто спорів, у яких «хоча б одна сторона здійснює публічно-владні управлінські функції...», або «хоча б одна сторона надає адміністративні послуги...», або «хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму...» (п. 2 ч. 1 ст. 4 КАСУ). На думку С. Курінного, «така система побудована з однією метою – для найбільш ефективного розгляду справ виокремити категорію спорів з конкретним суб'єктом» [1].

Таким чином, викладене вище дозволяє стверджувати, що вік, приналежність до громадянства, займана посада, здійснення господарської діяльності – це далеко не повний перелік ознак суб'єкта протиправного діяння, що можуть впливати на визначення підсудності відповідного кримінального провадження. При цьому, як справедливо відмічають міжнародні експерти, «визначення окремих категорій суб'єктів судових проваджень вказує не на «особливість» суду, а лише на його спеціалізований статус» [12]. Відтак встановлення обмежень підсудності ВАКС за ознакою суб'єкта злочину, предмета злочину чи потерпілого від злочину є ознакою спеціалізації такого суду, відповідає конституційній моделі судоустрою в Україні і спрямоване на забезпечення максимально кваліфікованого розгляду деяких категорій справ.

Висновки. Вище ми проаналізували особливості адміністративно-правового регулювання компетенції ВАКС і з'ясували, що, попри наявні законодавчі недоліки, прогалини та суперечності, віднесення до повноважень ВАКС здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях щодо окремих категорій корупційних кримінальних правопорушень слід розглядати як важливий та необхідний крок у напрямку посилення боротьби з корупцією. Навіть більше, така вузькоспеціалізована спрямованість діяльності ВАКС покликана забезпечити максимально кваліфікований розгляд таких кримінальних проваджень, що є важливим складником гарантії реалізації конституційного права кожної людини на ефективний судовий захист.

Список використаних джерел:

1. Курінний С. Про конституційність Вищого антикорупційного суду – аналіз подання в КСУ. URL: <https://ti-ukraine.org/news/pro-konstytutsijnist-vyshhogo-antikoruptsijnogo-sudu-analiz-podannya-v-ksu/>.
2. З правом вето. Як МВФ виграв боротьбу за Антикорупційний суд. URL: <https://www.depo.ua/ukr/politics/z-pravom-veto-yak-mvf-vigrav-borotbu-za-antikorupciyniy-sud-20180607786646>.
3. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 7.06.2001 р. (в редакції від 28.01.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#n706>).
4. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Вищий антикорупційний суд»: Закон України від 12.07.2018 р. № 2509-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 35. Ст. 267.
5. Пояснювальна записка до Проекту Закону про внесення зміни до Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» (щодо початку роботи суду) № 1025 від 29.08.2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1025&skl=10.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо початку роботи Вищого антикорупційного суду: Закон України від 18.09.2019 р. № 100-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 40. Ст. 218.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів: Закон України від 31.10.2019 р. № 263-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 2. Ст. 5.
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. (в редакції від 30.12.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20201230>.
9. Кримінальний процесуальний кодексу України від 13.04.12. (в редакції від 31.12.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20201231>.
10. Конституційне подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» від 7.06.2018 р. № 2447-VIII. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/3_349_2020.pdf.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» від 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-10#Text>.
12. Спільний висновок, розроблений проектами міжнародної технічної допомоги (Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні, програма USAID «Нове правосуддя» та IDLO) в межах загальної підтримки антикорупційної та судової реформ в Україні. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/AmicusCuriae-VAKS-final-style_01_102.pdf.
13. Конституція України від 28.06.1996 р. (в редакції від 03.09.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>).

**ДО ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА,
ЯКЕ ВИЗНАЧАЄ ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ З ПИТАНЬ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ**

**TO THE PROBLEM OF IMPROVING THE ADMINISTRATIVE LEGISLATION,
WHICH DETERMINES THE LEGAL BASIS FOR THE IMPLEMENTATION
OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS
OF THE NATIONAL COUNCIL FOR ANTI-CORRUPTION POLICY**

Актуальність статті полягає в тому, що робота Національної ради з питань антикорупційної політики має ряд прогалин та недоліків, що значною мірою пов'язано із недосконалістю нормативно-правового забезпечення правового статусу останньої. Внаслідок цього діяльність вказаного органу втрачає свою цільову орієнтованість, дієвість та користь для суспільства і держави, що в кінцевому результаті призводить до подальшого поширення корупційних явищ на території України. виправити наявну ситуацію можливо шляхом теоретичного обґрунтування та окреслення шляхів вдосконалення адміністративного законодавства, котре визначає правові засади реалізації адміністративно-правового статусу Національної ради з питань антикорупційної політики. Метою статті є – розробити пропозиції та рекомендації, спрямовані на удосконалення адміністративного законодавства, яке визначає правові засади реалізації адміністративно-правового статусу Національної ради з питань антикорупційної політики. У статті проаналізовано положення чинного законодавства, які містять норми, що частково визначають шляхи удосконалення антикорупційного законодавства України. Комплексно оцінено підходи вчених до проблеми визначення напрямів розвитку адміністративного законодавства, яке визначає правові засади реалізації адміністративно-правового статусу Національної ради з питань антикорупційної політики. Зроблено висновок, що як на законодавчому, так і на теоретико-науковому рівні не вироблено стійкої позиції стосовно шляхів вдосконалення адміністративного законодавства, яке визначає правові засади реалізації адміністративно-правового статусу Національної ради з питань антикорупційної політики. Зазначене питання розчинюється у великій кількості підходів щодо удосконалення антикорупційного сектору держави загалом. При цьому з цих питань зазвичай надаються декларативні, абстрактні пропозиції, як-то: удосконалення взаємодії та управлінського складника антикорупційних органів; перейняття міжнародного досвіду в сфері протидії корупції; удосконалення механізмів моніторингу реалізації антикорупційної політики тощо. Відсутність бачення подальшого руху всього антикорупційного сектору країни негативно впливає на роботу його суб'єктів, одним з яких є Національна рада з питань антикорупційної політики. Тому удосконалення нормативно-правового регулювання її функціонування та статусу активізує роботу всієї галузі протидії корупції, а також забезпечить більш активну взаємодію між її основними елементами.

***Ключові слова:** Національна рада з питань антикорупційної політики, розвиток адміністративного законодавства, правові засади.*

The relevance of the article is that the work of the National Council on Anti-Corruption Policy has a number of gaps and shortcomings, which is largely due to the imperfection of the legal framework for the legal status of the latter. As a result, the activity of this body loses its target orientation, effectiveness and benefit for society and the state, which

ultimately leads to the further spread of corruption in Ukraine. It is possible to correct the current situation by theoretically substantiating and outlining ways to improve administrative legislation, which determines the legal basis for the implementation of the administrative and legal status of the National Council for Anti-Corruption Policy. The purpose of the article is to develop proposals and recommendations aimed at improving administrative legislation, which determines the legal basis for the implementation of the administrative and legal status of the National Council for Anti-Corruption Policy. The article analyzes the provisions of current legislation, which contain rules that partially determine ways to improve anti-corruption legislation of Ukraine. The approaches of scientists to the problem of determining the directions of development of administrative legislation, as determined by the legal basis for the implementation of the administrative and legal status of the National Council for Anti-Corruption Policy, are comprehensively assessed. It is concluded that at the legislative and theoretical-scientific level there is no stable position on ways to improve administrative legislation, which determines the legal basis for the implementation of the administrative and legal status of the National Council for Anti-Corruption Policy. This issue is solved in a large number of approaches to improving the anti-corruption sector of the state as a whole. At the same time, on these issues, as a rule, declarative, abstract proposals are provided, such as improving the interaction and management component of anti-corruption bodies; adoption of international experience in the field of anti-corruption; improvement of mechanisms for monitoring the implementation of anti-corruption policy, etc. The lack of vision for the further movement of the entire anti-corruption sector of the country negatively affects the work of its subjects, one of which is the National Council for Anti-Corruption Policy. Therefore, the improvement of legal regulation of its functioning and status, intensifies the work of the entire field of anti-corruption, as well as provide more active interaction between its main elements.

Key words: *National Council on Anti-Corruption Policy, development of administrative legislation, legal bases.*

Вступ. Аналіз особливостей роботи Національної ради з питань антикорупційної політики показав наявність багатьох чинників, які сьогодні є неопрацьованими належним чином за цим напрямом розвитку держави. Цей негативний фактор призводить до гальмування еволюції адміністративно-організаційних та правових механізмів протидії корупції, через що корупційний складник досі має статус невіддільного атрибуту життя українського суспільства. Робота Національної ради з питань антикорупційної політики має ряд прогалин та недоліків, що значною мірою пов'язано із недосконалістю нормативно-правового забезпечення правового статусу останньої. Внаслідок цього діяльність вказаного органу втрачає свою цільову орієнтованість, дієвість та користь для суспільства і держави, що в кінцевому результаті призводить до подальшого поширення корупційних явищ на території України. виправити наявну ситуацію можливо шляхом теоретичного обґрунтування та окреслення шляхів вдосконалення адміністративного законодавства, котре визначає правові засади реалізації адміністративно-правового статусу Національної ради з питань антикорупційної політики.

Стан дослідження проблеми. В рамках юридичної науки питання удосконалення та розвитку управлінських і правових механізмів протидії корупції неодноразово ставали предметом дослідження таких науковців, як В.А. Дем'янчук, О.П. Дяченко, Б.В. Шапка, О.В. Скончильяс-Павлів, А.В. Солонар, Н.Р. Нижник, В.М. Олуйко, С.М. Серьогін, І.О. Христич, С.О. Кохан та інші. Проте в наукових колах малоосвітленою залишається проблема вдосконалення адміністративного законодавства, яке визначає правові засади реалізації адміністративно-правового статусу Національної ради з питань антикорупційної політики.

Постановка завдання. Метою статті є – розробити пропозиції та рекомендації, спрямовані на удосконалення адміністративного законодавства, яке визначає правові засади реалізації адміністративно-правового статусу Національної ради з питань антикорупційної політики.

Результати дослідження. Необхідно зауважити, що сьогодні, на жаль, не існує достатньої кількості стратегічно орієнтованих нормативних актів, які б визначали перспективи удосконалення антикорупційного законодавства України, а також законодавства про діяльність Національної ради з питань антикорупційної політики. Так, лише в положеннях окремих підзаконних документів та офіційних проєктів нормативних актів можна виокремити норми, що присвячено

досліджуваному питанню. До прикладу можна навести Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» від 03.03.2021 № 179. У тексті документу зазначається, що Україна має суттєві стратегічні переваги завдяки природним ресурсам, географічному положенню та якості людського капіталу, що загалом може стати основою для стрімкого економічного зростання держави. Натомість ряд перепон стоять на заваді реалізації власного потенціалу. Україна повинна посилити свої позиції на світовій та регіональній арені, що сприятиме підвищенню рівня добробуту населення – головній меті державної політики. Світ швидко змінюється, і це потребує відповідного реагування з боку України. Зростання кількості населення, глобальні зміни клімату, стрімкий розвиток цифрової економіки, а також регіоналізація міжнародного виробництва створюють як виклики, так і нові можливості для України. Саме тому важливо мати узгоджене бачення стратегічного курсу економічної політики України, що враховуватиме глобальні тренди та внутрішні можливості держави [1].

До одних з основних орієнтирів, цінностей та принципів розвитку економічної політики держави Стратегія відносить нетерпимість корупції, запобігання та протидію будь-яким проявам корупції, поглиблення незалежного статусу державних антикорупційних органів, забезпечення ефективної роботи всієї антикорупційної системи тощо [1]. За напрямом реалізації вказаних орієнтирів стратегія визначає низку позитивних законодавчих зрушень, до яких, зокрема, належить: покращення ефективності механізму моніторингу способу життя посадовців; запровадження нових інститутів співпраці між всією системою суб'єктів протидії корупції в державі; розроблення проекту та затвердження нової Антикорупційної стратегії; удосконалення механізмів проведення антикорупційної експертизи проєктів та чинних нормативно-правових актів тощо [1].

Якщо звернутись до положень наукових, то в їх межах удосконалення адміністративного законодавства, що регламентує адміністративний статус Національної ради з питань антикорупційної політики, розглядається кризь призму розвитку нормативного регулювання всього антикорупційного сектору.

Наприклад, М. Грещук у процесі дослідження теоретико-правового змісту генези антикорупційного законодавства України визначив, що протидія корупції сьогодні перебуває на досить низькому рівні. З одного боку, Україна зробила суттєві зрушення в напрямку розвитку системи органів протидії корупції та формування національної політики у зазначеному секторі, з іншого – рівень корупції в нашій державі все ще має вкрай високі показники, через що виникає питання про ефективність проведених реформ. Виправлення цієї ситуації вчений бачить через впровадження комплексу модернізаційних державоуправлінських заходів протидії корупції, серед яких:

- прийняття ефективних нормативно-правових актів з надійним механізмом реалізації (законодавство має бути чітким, простим і зрозумілим, без жодних можливостей подвійного трактування норм чи незрозумілості у реалізації законодавчих положень);
- реалізація комплексу нормативно-правових та інституційних заходів щодо забезпечення ефективного функціонування антикорупційних інституцій;
- впровадження в антикорупційну діяльність ефективної системи покарання (проведення реформ неможливе без запровадження ефективного механізму покарання);
- популяризація ідеї активної протидії громадянського суспільства виявам корупції;
- адаптація міжнародного антикорупційного досвіду до місцевих умов;
- використання нових технологій та інноваційних механізмів у протидії виявам корупції, стратегічне використання засобів комунікації [2].

Для нашого дослідження вищенаведені напрацювання науковця важливі через те, що: по-перше, одним з ключових напрямів реформування законодавства в сфері протидії корупції є імплементація зарубіжного досвіду побудови правових інститутів протидії корупційним проявам. Така думка є цікавою, адже досвід багатьох світових країн має позитивну динаміку в аспекті знецінення корупції як можливості неправомірного отримання відповідних матеріальних благ, а також повного викорінення цього негативного явища. По-друге, вчений наголошує на необхідності впровадження у правову систему нових механізмів комунікації влади і громадськості у напрямку протидії корупції. Це питання потенційно може стати ще одним предметом діяльності Національної ради з питань антикорупційної політики, яка має всі необхідні повноваження щодо розвитку роботи за цим напрямом, моніторингу та аналізу його ефективності, а також розроблення на основі цього нових пріоритетів антикорупційної політики.

Цікаву теоретичну думку пропонує В.А. Дем'янчук, який основну проблему роботи антикорупційного сектору держави та необхідність передусім її нормативного вдосконалення бачить у питанні взаємодії суб'єктів протидії корупції. Так, вчений наголошує, що основними негатив-

ними моментами взаємодії суб'єктів протидії корупції в Україні є: обмеженість регламентації питань взаємодії; відсутність належної деталізації процесуальних аспектів взаємодії; недостатня кількість нормативно-правових актів щодо взаємодії між спеціалізованими антикорупційними інституціями; відсутність формалізованих механізмів оцінки ефективності взаємодії суб'єктів протидії корупції. Вченим обґрунтовано доцільність таких перспективних форм і методів підвищення ефективності взаємодії між суб'єктами протидії корупції, як: визначення органу влади, який має персонально відповідати за реалізацію антикорупційної політики, зокрема і за питання взаємодії між суб'єктами; розробка системи критеріїв оцінювання ефективності взаємодії між цими суб'єктами; створення спільної координаційної ради з представників спеціалізованих антикорупційних інституцій; активізація методичної роботи з питань взаємодії суб'єктів протидії корупції; розширення кола суб'єктів антикорупційної експертизи проєктів нормативно-правових актів; мінімізація політичного тиску на антикорупційні інституції. Крім цього, вченим запропоновано систему критеріїв оцінки ефективності взаємодії між суб'єктами протидії корупції, до якої віднесено: рівень доступу до інформації, яка використовується різними суб'єктами протидії корупції; кількість та результативність спільно проведених спецоперацій; масштабність залучення спільних матеріально-технічних та інших ресурсів у процесі реалізації законодавчо визначених функцій; стан контрольованості процесу взаємодії; рівень суспільної довіри до всієї системи антикорупційних суб'єктів [3, с. 100].

Позиція науковця має раціональне зерно та логіку, адже питання взаємодії антикорупційних органів прямо стосується їх правового статусу у національній системі права та державному апараті. Так, статус Національної ради з питань антикорупційної політики сьогодні визначено таким чином, що ані її зміст, ані елементи не дають однозначної відповіді на питання, яким саме чином Рада співпрацює із органами влади в галузі протидії корупції, окрім взаємодії із Президентом України в питаннях законотворчої та інформативної роботи. Тому, якщо слідувати логіці В.А. Дем'янчук, удосконалення юридичних засад роботи Національної ради повинно проводитись із розрахунком на встановлення в межах законодавчих актів нових механізмів співпраці цього органу із іншими суб'єктами протидії корупції, а також більш чіткого визначення її ролі у процесі формування антикорупційної політики держави.

Важливі нормативні ініціативи запропоновані Б.В. Шапкою, який присвячував свої дослідження питанню удосконалення антикорупційного законодавства на засадах світових стандартів. Наприклад, вчений звертає увагу на такі важливі питання удосконалення антикорупційного законодавства, як впровадження систематичних соціологічних досліджень у сфері запобігання та протидії корупції серед усіх соціальних верств населення в різних регіонах держави. На його думку, це дасть можливість здійснювати якісний моніторинг стану та масштабів поширення корупції в країні, ефективності діяльності органів протидії корупції, проведених заходів та антикорупційної політики загалом, дозволить виявляти проблемні сфери та недоліки правового регулювання, формувати відповідні зауваження та пропозиції на майбутнє [4]. Вчений також звертає увагу на питання підготовки та поширення науково-практичних роз'яснень і коментарів до основних антикорупційних законів та антикорупційних новел у законодавстві для підвищення рівня обізнаності й правової освіченості населення, насамперед цільової категорії (приватних підприємців, бухгалтерів тощо) [4].

Крім того, пріоритетне значення, на думку вченого, має запровадження багатоступеневої методики оцінки корупційних ризиків у законодавстві на всіх рівнях, а саме: на рівні розробників проєктів нормативно-правових актів (формалізована самооцінка); на рівні спеціалізованих підрозділів (базова офіційна експертиза перед прийняттям відповідного акта); на рівні громадської (неофіційної) експертизи, яка забезпечується існуванням прозорої процедури нормопроекування та доступністю інформації для громадськості; на рівні контрольної експертизи, з подальшим узагальненням практики проведення такої експертизи з метою виявлення та усунення виявлених системних недоліків під час розроблення проєктів актів [4].

Висновки. Тож, підсумовуючи проведене у статті дослідження, варто констатувати, що сьогодні як на законодавчому, так і на теоретико-науковому рівні не вироблено стійкої позиції стосовно шляхів вдосконалення адміністративного законодавства, яке визначає правові засади реалізації адміністративно-правового статусу Національної ради з питань антикорупційної політики. Зазначене питання розчинюється у великій кількості підходів щодо удосконалення антикорупційного сектору держави в цілому. При цьому з цих питань зазвичай надаються декларативні, абстрактні пропозиції, як-то: удосконалення взаємодії та управлінського складника антикорупційних органів; перейняття міжнародного досвіду в сфері протидії корупції; удосконалення меха-

нізмів моніторингу реалізації антикорупційної політики тощо. Тобто здебільшого пропонуються базові нормативні удосконалення, які не містять визначення конкретних напрямів перероблення законодавства та підзаконних актів у галузі протидії корупції.

Відсутність бачення подальшого руху всього антикорупційного сектору країни негативно впливає на роботу його суб'єктів, одним з яких є Національна рада з питань антикорупційної політики. Тому удосконалення нормативно-правового регулювання її функціонування та статусу активізує роботу всієї галузі протидії корупції, а також забезпечить більш активну взаємодію між її основними елементами. Для цього необхідним є удосконалення адміністративного законодавства, яке визначає правові засади реалізації адміністративно-правового статусу Національної ради з питань антикорупційної політики, за наступними напрямками:

1) у першу чергу необхідним є прийняття нової антикорупційної стратегії України, в рамках якої слід визначити актуальні пріоритети антикорупційної політики, на основі чого сформулювати ключові завдання для органів державної влади, що уповноважені реалізовувати цю політику; а також визначити сфери та механізми взаємодії антикорупційних органів;

2) необхідно забезпечити імплементацію норм європейського антикорупційного законодавства у національну правову систему. Зазначеного можна досягти через детальне вивчення та перейняття зарубіжних практик забезпечення роботи, взаємодії та реалізації повноважень уповноваженими суб'єктами з питань формування та реалізації державної антикорупційної політики;

3) слід розробити підзаконну нормативну правову базу, присвячену питанням «антикорупційної освіти» в Україні, що своєю чергою є важливим превентивним заходом виникнення явища корупції в державі, а також підвищить рівень правової свідомості в суспільстві;

4) на законодавчому рівні необхідно прийняти норми, які визначають статус Національної ради з питань антикорупційної політики як основного координаційного органу в сфері протидії корупції в державі. Крім цього, необхідним є запровадження практики координаційних зборів з питань протидії корупції, учасниками яких повинні стати Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції та Національна рада з питань антикорупційної політики. Подібні збори забезпечать більш тісний взаємозв'язок між органами антикорупційної сфери, а також упорядкування спільних механізмів протидії корупції.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постановою від 03.03.2021 № 179 // Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>.

2. Грещук М. Теоретико-правовий зміст генези антикорупційного законодавства в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4(20). С. 269–275.

3. Дем'янчук В.А. Шляхи удосконалення рівня взаємодії між суб'єктами запобігання та протидії корупції в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1(62). С. 97–102.

4. Шапка Б.В. Удосконалення антикорупційного законодавства на засадах світових стандартів. Офіційний веб-портал Міністерства юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_31896.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.22>

ПОЛЮХОВИЧ Д.О.

**ФОРМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН
У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ:
ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ****FORMS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF RELATIONS
IN THE FIELD OF ALTERNATIVE ENERGY SOURCES USAGE:
CONCEPTS AND TYPES**

Стаття присвячена визначенню поняття та основних видів форм адміністративно-правового регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії.

На основі аналізу сучасної правової доктрини щодо формулювання терміну «форми адміністративно-правового регулювання» запропоновано визначати форми адміністративно-правового регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії як «зумовлені досягненням мети та вирішення відповідних завдань зовнішні вираження змісту діяльності органів публічного управління, дій уповноважених органів та посадових осіб, що вчиняються у межах їх компетенції у процесі здійснення виконавчої влади та адміністративної діяльності у сфері використання альтернативних джерел енергії».

Підтримано позицію науковців щодо доцільності поділу форм адміністративно-правового регулювання на правові та організаційні.

Обґрунтовано, що основною правовою формою адміністративно-правового регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії є видання нормативно-правових актів. Запропоновано авторське бачення нормативних актів як форми адміністративно-правового регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії: «це офіційний документ, прийнятий на основі Конституції і законів України, міжнародних договорів України уповноваженим на це суб'єктом, у визначеній законом формі та порядку, який встановлює норми права у сфері використання альтернативних джерел енергії, породжуючи юридичні наслідки щодо конкретизації та деталізації законів до стадії їх правозастосування для невизначеного кола осіб і розрахований на неодноразове застосування».

Визначено, що індивідуально-правовими актами як правовою формою адміністративно-правового регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії – є «акти, що приймаються у встановленому порядку уповноваженими суб'єктами з метою реалізації нормативних актів та вирішення конкретних питань у сфері використання альтернативних джерел енергії, адресовані конкретним учасникам відповідних правовідносин, породжують для них юридичні наслідки та вичерпуються одноразовим застосуванням».

Охарактеризовано міжнародні договори як правову форму адміністративно-правового регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії.

Доведено, що перспективною правовою формою адміністративно-правового регулювання відносин у досліджуваній сфері є адміністративні договори. Наведено приклади їх застосування в практиці.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, форми адміністративно-правового регулювання, альтернативні джерела енергії, альтернативна енергетика, нормативно-правовий акт, індивідуально-правовий акт, адміністративний договір

The article is devoted to the definition of the concept and main types of forms of administrative and legal regulation of relations in the field of alternative energy sources usage.

Based on the analysis of modern legal doctrine on the wording of the term “forms of administrative and legal regulation” it is proposed to define the forms of administrative and legal regulation of relations in the field of alternative energy sources usage as “conditioned by the achievement of the goal and the solution of relevant tasks external expressions of the content of public administration, actions of authorized bodies and officials committed within their competence in the exercise of executive power and administrative activities in the field of alternative energy sources usage”.

The position of scientists on the expediency of dividing the forms of administrative and legal regulation into legal and organizational is supported.

It is substantiated that the main legal form of administrative and legal regulation of relations in the field of use of alternative energy sources is the issuance of regulations. The author's vision of normative acts as a form of administrative and legal regulation of relations in the field of alternative energy sources usage is offered: “This is an official document adopted on the basis of the Constitution and laws of Ukraine, international treaties of Ukraine by an authorized entity, in the form and manner prescribed by law, which establishes the rules of law in the field of alternative energy sources usage, generating legal consequences for the specification and detailing of laws to the stage of their application to an indefinite number of persons and is designed for repeated application”.

It is determined that individual legal acts as a legal form of administrative and legal regulation of relations in the field of alternative energy sources usage – are “acts adopted in the prescribed manner by authorized entities in order to implement regulations and address specific issues in the field of alternative energy sources usage, addressed to specific participants in the relationship, giving rise to legal consequences for them and are limited to a single application”.

International agreements are characterized as a legal form of administrative and legal regulation of relations in the field of alternative energy sources usage.

It is proved that a promising legal form of administrative and legal regulation of relations in the study area are administrative agreements. Examples of their application in practice are given.

Key words: *administrative-legal regulation, forms of administrative-legal regulation, alternative energy sources, alternative energy, normative-legal act, individual-legal act, administrative contract.*

Вступ. Альтернативна енергетика, будучи перспективним і необхідним напрямом розвитку енергетичної галузі, набуває все більшого значення як на рівні окремих держав (у тому числі України), так і на світовому рівні. З огляду на неминучу потребу у пошуку заміників традиційних енергоресурсів, актуальність вироблення дієвих механізмів правового регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії, зокрема в межах адміністративного права, є беззаперечною. Цей процес має базуватись на ґрунтовних теоретичних дослідженнях різних аспектів адміністративно-правового регулювання, серед яких важливе місце займають форми адміністративно-правового регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії.

Попри те, що категорія «форми адміністративно-правового регулювання» як загалом, так і в окремих сферах є досить дослідженою в правовій доктрині, приміром у працях Б.В. Аверянова, К.К. Афанасьєва, О.М. Бандурки, К.Ф. Білько, Ю.П. Битяка, Є.В. Валькової, В.В. Галуцька, М.С. Жукова, В.К. Колпакова, Т.О. Коломоєць, В.К. Шкарупи, О.Ш. Чомахашвілі та інших, питання форм адміністративно-правового регулювання відносин саме у сфері використання альтернативних джерел енергії практично залишилось поза увагою науковців.

Постановка завдання. Все вищесказане зумовлює актуальність та підкреслює необхідність формулювання поняття та виокремлення видів форм адміністративно-правового регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії, що і складає мету цієї наукової статті.

Результати дослідження. Для об'єктивного дослідження спершу зупинимось на самому понятті «форми адміністративно-правового регулювання». І почнемо з того, що як у навчальній, так і в науковій літературі вживаються поняття «форма державного управління» і «форма адміністративно-правового регулювання» і єдиної думки щодо їх тотожності чи розмежування немає.

Приміром, О.В. Усікова вважає ці терміни тотожними чи синонімічними [1, с. 260]. Вживає ці два поняття як однозначні у своєму дисертаційному дослідженні О.Ш. Чомахашвілі [2, с. 121–122]. Відразу зазначимо, що ми не погоджуємось з ототожненням згаданих понять, про що піде мова нижче.

Так, В.Б. Авер'янов говорить про форми державного управління як «відмінні за своїм характером і наслідками способи зовнішнього вираження діяльності органів виконавчої влади» та виокремлює за критерієм настання правових наслідків правові й неправові форми державного управління. До перших В.Б. Авер'янов відносить видання правових актів управління нормативного й індивідуального характеру; укладання адміністративних договорів (угод); вчинення інших юридично значущих дій. До других – організаційні дії службовців органів виконавчої влади щодо підготовки і виконання управлінських рішень [3, с. 276]. Інший вчений – Ю.П. Битяк, вкладає у поняття «форми державного управління» наступний зміст – це «зовнішній прояв конкретних дій, які здійснюють органи виконавчої влади для реалізації поставлених перед ними завдань». Далі, аналогічно з В.Б. Авер'яновим, він виділяє правові й неправові форми [4, с. 132–134]. Таке ж за змістом визначення форм державного управління надає Т. О. Коломоєць [5, с. 105].

Фактично поєднують наведені вище визначення форми державного управління Б.В. Росінський та Ю.М. Старілов: це «зовнішнє визначення практичної реалізації функцій і методів управління, безпосереднього управлінського впливу, конкретних дій, які вчиняються в процесі здійснення виконавчої влади, адміністративної діяльності». Тут науковці не обмежуються лише діяльністю органів виконавчої влади, а й включають до переліку суб'єктів, що здійснюють державне управління, й органи місцевого самоврядування, тобто, за висловом авторів «органи управління публічної влади» [6, с. 421–422]. Видами форм державного управління Б.В. Росінський та Ю.М. Старілов називають також правові (які створюють юридичні наслідки) та неправові форми (організаційні, які правових наслідків не створюють, однак їх застосування обов'язково має базуватись на принципі законності). Дуже важливими для розуміння змісту правових форм державного управління є сформульовані авторами їх ознаки: встановлюються в нормативному акті; мають державно-владну природу; підзаконність управлінських дій і підзаконний характер повноважень органів управління та їх посадових осіб; виконавчо-розпорядча діяльність як головний зміст [6, с. 425].

Останній підхід із застосуванням терміну «органи управління публічної влади» більше відповідає сучасним реаліям. І тут ми погоджуємось з думкою М.С. Жукова, що наразі дефініція «форма державного управління» себе вичерпала, оскільки поняття «державне» вужче за поняття «публічне», не включає в собі інших органів публічного управління (органів місцевого самоврядування). І підтримуємо М.С. Жукова в тому, що в правовій термінології правильніше застосовувати поняття «форма адміністративно-правового регулювання» [7, с. 216].

Беручи до уваги все вищенаведене, пропонуємо під формами адміністративно-правового регулювання відносити у сфері використання альтернативних джерел енергії розуміти «обумовлені досягненнями мети та вирішення відповідних завдань зовнішні вираження змісту діяльності органів публічного управління, дій уповноважених органів та посадових осіб, що вчиняються у межах їх компетенції у процесі здійснення виконавчої влади та адміністративної діяльності у сфері використання альтернативних джерел енергії».

Щодо видів форм адміністративно-правового регулювання, то фактично всі науковці виділяють правові та неправові (організаційні), вкладаючи в основу такого поділу факт настання чи ненастання правових наслідків у результаті вчинення певних дій уповноваженими суб'єктами. А от подальший видовий поділ здійснюється фахівцями дещо по-різному. Тут завважимо, що ми підтримуємо думку, висловлену О.Ш. Чомахашвілі щодо некоректності вживання терміну «неправові» форми адміністративно-правового регулювання та застосування терміну «організаційні» [2, с. 122]. Оскільки слово «неправові» може асоціюватись із термінами «протизаконний», «незаконний».

У спеціальній літературі до правових форм відносять видання нормативних актів управління та видання індивідуальних (ненормативних, адміністративних) актів управління, а до неправових – проведення організаційних заходів (роз'яснення змісту й мети законодавчих та інших правових актів або тих чи інших заходів; інспектування роботи та інструктування нижчих орга-

нів чи посадових осіб; розроблення програм, підготовка та проведення нарад, конференцій тощо) та здійснення матеріально-технічних операцій (діловодських, реєстраційних, статистичних, інформаційно-довідкових тощо) [4, с. 134–137; 3, с. 276; 8, с. 8].

Беручи цей поділ за основу, дослідники виокремлюють конкретні форми адміністративно-правового регулювання у відповідних сферах.

Наприклад, О.Ш. Чомахашвілі розглядає такі форми адміністративно-правового регулювання у сфері охорони прав та промислові зразки: 1) правові – видання нормативних та ненормативних актів управління; адміністративні договори; вчинення інших юридично значущих дій (наприклад, державна реєстрація прав на промислові зразки та ін); 2) організаційні заходи та матеріально-технічні дії – планування, робота з кадрами, підвищення кваліфікації, інспектування, діловодство тощо [2, с. 123–132]. Аналогічний поділ форм адміністративно-правового регулювання пропонує К.Ф. Білько по відношенню до організації та діяльності нотаріату [9, с. 543–544]. Ще одна дослідниця – Є.В. Валькова до правових форм адміністративно-правового регулювання у сфері охорони права інтелектуальної власності відносить теж відносить: видання нормативно-правових актів; видання ненормативних та індивідуально-правових актів; укладення адміністративних договорів; вчинення інших юридично-значущих дій на основі закону або на основі виданого підзаконного нормативно-правового акта управління. Однак додатково виділяє таку форму, як укладення та ратифікація міжнародних договорів [10, с. 62].

Інший підхід до класифікації правових форм адміністративно-правового регулювання в галузі стандартизації і сертифікації застосовує В.Ю. Волков. Він розрізняє такі правові форми: 1) загальні, які притаманні будь-якій системі управлінських відносин; 2) спеціальні, які стосуються суто галузі стандартизації та сертифікації: а) розроблення та прийняття стандартів; б) розроблення та прийняття технічних регламентів; в) підтвердження відповідності у законодавчо регульованій сфері; г) оцінка відповідності; д) сертифікація [11, с. 11–12].

О.М. Губрієнко, виокремлює наступні форми державного управління електроенергетикою: 1) за ступенем юридичного вираження – видання нормативно-правових (наприклад, накази та інструкції Мінпаливенерго, Держатомрегулювання) та індивідуально-правових актів, а також здійснення інших юридично значущих дій (реєстраційні, дозвольні, контрольні та наглядові, попереджувальні, наради і т.п.); 2) за спрямованістю – форми зовнішньої спрямованості, тобто ті, що впливають на суспільні відносини в сфері державного управління електроенергетикою (наприклад, постанови НКРЕКП, які стосуються підприємств галузі) та форми внутрішньої спрямованості, тобто ті, що впливають на діяльність підлеглого управлінського апарату (наприклад, накази Мінпаливенерго, які стосуються його структурних підрозділів); 3) за адресатами – загальнообов'язкові (стосуються всієї електроенергетики або ПЕК загалом) та адресовані конкретним об'єктам електроенергетики (наприклад, ТЕС, обленерго); 4) за юридичним змістом – дозвольні (наприклад, видача НКРЕКП ліцензій), забороняючі (наприклад, заборона Держатомрегулювання здійснення певної діяльності) та приписуючі (наприклад, вимога Держенергонагляду про додержання встановлених нормативними актами режимів споживання електричної і теплової енергії) тощо [12, с. 122].

Віддаючи належне висновкам авторів, на наш погляд, всі наведені класифікації можуть мати місце і не виключають одна одну, оскільки «розглядають» одні й ті ж самі форми адміністративно-правового регулювання під різними кутами.

Проаналізувавши підходи до визначення видів форм адміністративно-правового регулювання ми вважаємо правильним їх поділ на правові на організаційні. Зважаючи на обмежений обсяг статті, сконцентруємося на характеристиці саме правових форм адміністративно-правового регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії.

Основною правовою формою адміністративно-правового регулювання в досліджуваній сфері є видання нормативно-правових актів. Зважаючи на існуючі ознаки нормативних актів та напрацювання юридичної науки, пропонуємо наступне визначення нормативних актів як форми адміністративно-правового регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії: «це офіційний документ, прийнятий на основі Конституції і законів України, міжнародних договорів України уповноваженим на це суб'єктом, у визначеній законом формі та порядку, який встановлює норми права у сфері використання альтернативних джерел енергії, породжуючи юридичні наслідки щодо конкретизації та деталізації законів до стадії їх правозастосування для невизначеного кола осіб і розрахований на неодноразове застосування».

Зважаючи на суб'єктний склад та зміст адміністративних правовідносин у сфері використання альтернативних джерел енергії, прикладами базових нормативних актів є:

- постанови Кабінету Міністрів України (наприклад, «Про запровадження конкурентних умов стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» від 27.12.2019 р. № 1175 та ін.);
- розпорядження Кабінету Міністрів України (наприклад, «Про Національний план дій з відновлювальної енергетики на період до 2020 року» від 1.10.2014 р. № 902-р та ін.);
- накази міністерств (наприклад, наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України «Про затвердження Методики обчислення частки енергії, виробленої тепловими насосами з відновлювальних джерел» від 12.03.2018 р. № 52 та ін.);
- постанови НКРЕКП (наприклад, «Про встановлення «зелених» тарифів на електричну енергію, вироблену генеруючими установками приватних домогосподарств» від 31.03.2021 р. № 527 та ін.).

Другим видом правових форм адміністративно-правового регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії є видання ненормативних (індивідуально-правових) актів.

Наука адміністративного права сформулювала основні ознаки індивідуально-правових актів як форми адміністративно-правового регулювання. Ними є: індивідуальність дії (стосуються конкретних осіб та їх відносин); конкретність (чітке формулювання конкретних юридичних волевиявлень суб'єктами адміністративного права, які видають такі акти, чітка визначеність адресата); процедурність (ухвалення уповноваженим суб'єктом в установленому (процедурному) порядку, порушення якого може призвести до недійсності акта); правозастосовний характер [13; 14, с. 158–159].

Таким чином, індивідуально-правові акти як форма адміністративно-правового регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії – це акти, що приймаються у встановленому порядку уповноваженими суб'єктами з метою реалізації нормативних актів та вирішення конкретних питань у сфері використання альтернативних джерел енергії, адресовані конкретним учасникам відповідних правовідносин, породжують для них юридичні наслідки та вичерпуються одноразовим застосуванням.

Щодо їх видів, то тут ми приєднуємось до фахівців, зокрема до О.Ш. Чомахашвілі, стосовно поділу індивідуально-правових актів на оперативно-розпорядчі (в яких застосовується або реалізується диспозиція правової норми) та правоохоронні акти (в яких реалізується санкція правової норми) [2, с. 127].

Саме за допомогою оперативно-розпорядчих актів адміністративно-правового регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії конкретизуються права та обов'язки суб'єктів таких правовідносин, їх повноваження, реалізується оперативне управління відносин у зазначеній сфері.

Наприклад, це:

- постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення державних підприємств «Гартований покупець» та «Оператор ринку» від 17.04.2019 р. № 324;
- постанови НКРЕКП про встановлення суб'єктам господарювання «зеленого» тарифу (приміром, ТОВ «КТД Солар» [15], тощо);
- постанови НКРЕКП про видачу суб'єктам господарювання ліцензій, про відмову у видачі ліцензій, про анулювання ліцензій (наприклад, постанова НКРЕКП «Про видачу ліцензії з виробництва електричної енергії ПП «Солар Блоссом» від 23.06.2021 р. № 1018 тощо);
- організаційно-розпорядчі акти Держенергоефективності (видані згідно п. 9 Положення про Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 676);
- оперативно-розпорядчі акти інших уповноважених суб'єктів у сфері адміністративного правового регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії.

Правоохоронні акти як вид правової форми адміністративно-правового регулювання досліджуваних відносин дозволяють реалізувати в практичній площині юрисдикційну діяльність відповідних органів. Наприклад, розгляд справ НКРЕКП про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 188-36 КУпАП згідно ст. 244-18 КУпАП.

З огляду на важливість як на державному рівні, так і на рівні світової спільноти питання розвитку альтернативної енергетики та зважаючи на беззаперечну роль держави та її органів у цьому процесі, ми вважаємо правильним відносити до правових форм адміністративно-правового регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії міжнародні договори та угоди. Насамперед це Угода про асоціацію з ЄС [16], яка у ст. 338 (пункт j) серед

сфер взаємного співробітництва називає «розвиток та підтримку відновлювальної енергетики з урахуванням принципів економічної доцільності та охорони навколишнього середовища», а Додаток XXVII «Співробітництво у сфері енергетики, включаючи ядерну енергетику» включає перелік актів ЄС, які обов'язково мають бути імplementовані Україною задля інтеграції українського енергетичного ринку в енергетичний ринок ЄС у секторі електроенергії. Відзначимо, що Європейський парламент Резолюцією від 11.02.2021 р. [17] підтримав інтеграцію України до європейської континентальної енергетичної мережі (ENTSO-E). Також серед міжнародних договорів України у досліджуваній сфері необхідно назвати ті, що визначають участь нашої держави у міжнародних утвореннях/спільнотах у галузі енергетики загалом – Енергетичному співтоваристві [18] та відновлювальної енергетики зокрема – Міжнародному агентстві з відновлювальних джерел енергії (IRENA) [19].

Наступною правовою формою адміністративно-правового регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії являються адміністративні договори. Тут варто констатувати, що не зважаючи на поступове зростання ролі договірної регулювання відносин у царині адміністративного права, в частині, що досліджується нами, адміністративні договори лише починають застосовуватись.

Насамперед це договори про співробітництво територіальних громад (можливість та процедуру їх укладення регламентовано Законом України «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 р. № 508-VII) Варто відмітити той факт, що станом на липень 2021 року з 723 договорів, занесених до Реєстру договорів про співробітництво територіальних громад лише три торкалися питання отримання енергії з відновлювальних джерел. Всі вони передбачають реалізацію спільних проєктів – координацію діяльності суб'єктів співробітництва та акумулювання ними ресурсів на визначений період задля спільного здійснення передбачених проєктом заходів. Наприклад, договір від 12.02.2019 р. про співробітництво територіальних громад у формі реалізації спільного проєкту «Впровадження інноваційних енергоефективних заходів по електропостачанню Лохвицької центральної районної лікарні на основі відновлювальних джерел енергії (енергії сонця)», укладений між Безсалівською, Жабківською та Бербенівською сільськими радами Лохвицького району Полтавської області [20] та ін.

Важливу роль у врегулюванні кризи, що склалась на ринку альтернативних джерел енергії (стосовно викупу у виробників електроенергії, отриманої з відновлювальних джерел), відіграв такий адміністративний договір, як Меморандум про взаєморозуміння щодо врегулювання проблемних питань у сфері відновлювальної енергетики в Україні, схвалений постановою НКРЕКП від 17.06.2020 р. № 1141 (далі – Меморандум про взаєморозуміння). Його підписали Кабінет Міністрів України, Міністерство енергетики України, НКРЕКП, Центр вирішення спорів та переговорів Секретаріату Енергетичного Співтовариства, Європейсько-українське енергетичне агентство та Українська вітроенергетична асоціація. Змістом Меморандуму про взаєморозуміння стали взаємні зобов'язання сторін щодо забезпечення погашення заборгованості перед виробниками електроенергії, отриманої з відновлюваних джерел, яка була поставлена в мережу, за «зеленим тарифом», у тому числі зменшення «зеленого тарифу» для спрощення фінансових зобов'язань держави з цього приводу. Даний договір мав стати своєрідним «поштовхом» для вирішення низки спірних питань в частині функціонування ринку енергії, отриманої з відновлювальних джерел. Однак станом на липень 2021 року, як вказують фахівці, з усіх взятих на себе за Меморандумом про взаєморозуміння зобов'язань, сторона держави виконала лише чотири: 1) прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» від 21.07.2020 р. № 810-IX; 2) розроблено та прийнято нормативні акти щодо компенсації системних обмежень «зеленої» генерації; 3) переглянуто цінові обмеження Гарантованого покупця на ринку «на добу наперед»; 4) виведено Гарантованого покупця на ринок двосторонніх договорів [21]. Натомість такі важливі, ключові питання, як: повний та своєчасний розрахунок з виробниками електроенергії з відновлювальних джерел; погашення заборгованості перед виробниками електроенергії з відновлювальних джерел за 2020 рік; надання можливості виробникам електроенергії з відновлювальних джерел енергії виходити з балансуєчої групи Гарантованого покупця і провадити діяльність з метою отримання прибутку на всіх сегментах ринку; встановлення річних квот підтримки виробництва електроенергії з відновлювальних джерел енергії; формування графіку проведення аукціонів на 2021 рік залишилися не виконаними або були виконані лише частково. Приміром станом на 1.04.2021 року Державне підприємство «Гарантований покупець» сплатив виробникам електроенергії з відновлювальних джерел лише близько 40% заборгованості за

2020 рік [22]. Графік проведення «зелених» аукціонів на 2021 рік, за яким перші пілотні аукціони по сонячним електростанціям були заплановані на червень 2021 року, був оприлюднений на сайті Міністерства енергетики України ще в грудні 2020 року [23], однак так і не був затверджений.

Не зважаючи на далеко не повне виконання Меморандуму про взаєморозуміння, сам факт його існування доводить можливість та важливість врегулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії за допомогою адміністративних договорів.

Нарешті, до правових форм адміністративно-правового регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії, належить вчинення інших юридично значущих дій (основна маса яких – надання адміністративних послуг). Ключовими уповноваженими суб'єктами щодо застосування цієї форми є органи державної влади спеціальної компетенції – НКРЕКП та Держенергоєфективності.

Висновки. Таким чином, формами адміністративно-правового регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії є обумовлені досягненнями мети та вирішення відповідних завдань зовнішні вираження змісту діяльності органів публічного управління, дій уповноважених органів та посадових осіб, що вчиняються у межах їх компетенції у процесі здійснення виконавчої влади та адміністративної діяльності у сфері використання альтернативних джерел енергії. Вони поділяються за ознакою настання юридичних наслідків на правові та організаційні. Домінуючими правовими формами адміністративно-правового регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії є видання нормативних та індивідуальних правових актів. Перспективною формою адміністративно-правового регулювання відносин у досліджуваній сфері є адміністративні договори, ефективне застосування яких залежить від подальшого удосконалення правової бази.

Список використаних джерел:

1. Усікова О.В. *Форми та методи адміністративно-правового управління у сфері трудових відносин.* *Право і суспільство.* 2013. № 6–2. С. 259–262.
2. Чомахашвілі О.Ш. *Адміністративно-правове регулювання охорони прав на промислові зразки в Україні:* дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2008. 216 с.
3. *Адміністративне право України.* Академічний курс: підруч.: у двох томах: Том 1. Загальна частина. Ред. Колегія: В. Б. Авер'янов (голова). Київ, 2004. 584 с.
4. *Адміністративне право України:* підручник. Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, О.В. Дьяченко та ін.; За ред. Ю.П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
5. *Адміністративне право України:* Підручник: За заг.ред. д.ю.н., проф. Коломоєць Т.О. Київ: Істина, 2009. 457 с.
6. Россинский Б.В., Стариков Ю.Н. *Административное право: учебник.* 4-е изд., пересмотр. и доп. Москва : Норма, 2009. 928 с.
7. Жуков М.С. *Форми та методи адміністративно-правового регулювання чи інструменти діяльності публічної адміністрації: порівняльний аналіз.* *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 2. С. 215–218.
8. Афанасьев К.К. *Адміністративний договір як форма державного управління (теоретико-правовий аспект):* автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Луганськ, 2002. 18 с.
9. Білько К.Ф. *Форми і методи адміністративно-правового регулювання організації та діяльності нотаріату.* *Правова держава.* Вип. 26. С. 542–549.
10. Валькова Є.В. *Форми адміністративно-правового регулювання у сфері охорони права інтелектуальної власності.* *Право і безпека.* 2012. № 5 (47). С. 61–64.
11. Волков В.Ю. *Адміністративно-правове регулювання в галузі стандартизації та сертифікації:* автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2013. 20 с.
12. Губрієнко О.М. *Організаційно-правові засади державного управління у галузі електроенергетики в Україні:* дис. .... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2006. 248 с.
13. *Щодо застосування окремих норм матеріального права під час розгляду адміністративних справ:* інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 01.06.2010 р. № 781/11/13-10. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/ASS00033?an=185&ed=2010_06_01.
14. *Адміністративне право України.* Повний курс: підручник. Галуцько В., Діхтєвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
15. *Про встановлення «зеленого» тарифу ТОВ «КТД Солар»:* постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 23.06.2021 р. № 1028. URL: <https://www.nerc.gov.ua/?id=62337>

16. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2545.

17. European Parliament resolution of 11 February 2021 on the implementation of the EU Association Agreement with Ukraine. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0050_EN.html

18. Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства: Закон України від 15.12.2010 р. № 2787-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 24. Ст. 170.

19. Про приєднання України до Статуту Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA): Закон України від 05.12.2017 р. № 2222-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 2. Ст. 6.

20. Реєстр договорів про співробітництво територіальних громад. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/rozvytok-mistsevoho-samovyraduvannya/reyestr/reyestr/>.

21. Меморандум про взаєморозуміння: рік після підписання. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/press-release/749203.html>.

22. Слова на вітер: як виконання меморандуму з інвесторами позначилося на вітровій енергетиці. URL: <https://sk.ua/uk/publications-uk/vitrova-energetika/>

23. Графік проведення «зелених» аукціонів. URL: <https://expro.com.ua/novini/mnenergo-diskutu-nad-varantami-provedennya-zelenih-aukconv-u-2021r>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.23>

ТЕРЕХОВА О.Ю.

ОЦІНЮВАННЯ РОБОТИ ОКРУЖНИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ В УКРАЇНІ ЯК НАПРЯМ ЇЇ УДОСКОНАЛЕННЯ

EVALUATION OF THE WORK OF DISTRICT ADMINISTRATIVE COURTS IN UKRAINE AS A DIRECTION OF ITS IMPROVING

Стаття присвячена вивченню особливостей сучасного стану оцінювання роботи окружних адміністративних судів в Україні та визначенню напрямів його удосконалення. З'ясовано, що у науковій доктрині сьогодні виокремлюють «оцінювання ефективності судової системи», «кваліфікаційне оцінювання суддів», «оцінювання ефективності роботи суду» тощо, тоді як у Законі України «Про судоустрій та статус суддів» згадується виключно про «кваліфікаційне оцінювання суддів». Розкрито показники базового та комплексного оцінювання роботи суду, що визначені рішенням Ради суддів України. Наголошено на тому, що показники базового оцінювання роботи суду не стосуються його адміністративної діяльності, натомість вона охоплюється модулем «Судове адміністрування», який є складником додаткового комплексного оцінювання роботи суду. Розглянуто процедуру проведення комплексного оцінювання роботи суду. Зроблено висновок про доцільність не лише затвердження рішенням зборів суддів плану дій щодо вдосконалення роботи суду, розробленого на основі діагностичного звіту за результатами проведеного оцінювання, але й визначення переліку осіб, відповідальних за виконання хоча б окремих пунктів такого плану. Вказано на одночасне існування поряд з процедурою оцінювання роботи суду також щоквартального аналізу діяльності суду, що здійснюється

© ТЕРЕХОВА О.Ю. – аспірантка кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки (Сумський державний університет)

за методикою, затвердженою Наказом Державної судової адміністрації України. Наголошено, що аналіз діяльності суду є формальною процедурою, яка констатує ефективність чи неефективність діяльності суду, зокрема відсутні належні заходи з оптимізації використання наявних у судів ресурсів чи навпаки – надання судам додаткових ресурсів у разі їх недостатності, для забезпечення здійснення покладених на них завдань з відправлення правосуддя. Зроблено висновок про доцільність розмежування процедур оцінювання роботи та аналізу діяльності суду в Законі України «Про судоустрій та статус суддів».

Ключові слова: суд, оцінювання, аналіз, показник, ефективність, голова суду, робоча група, Державна судова адміністрація України.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the current state of evaluation of the work of district administrative courts in Ukraine and to determine the directions of its improvement. It was found that the scientific doctrine distinguishes between “evaluation of the efficiency of the judicial system”, “qualification evaluation of judges”, “evaluation of the efficiency of the court”, then the Law of Ukraine “On the Judiciary and the Status of Judges” mentions only “qualification evaluation of judges”. The indicators of basic and complex evaluation of the court’s work determined by the decision of the Council of Judges of Ukraine are revealed. It is emphasized that the indicators of the basic evaluation of the court’s work do not relate to its administrative activity, instead it is covered by the module “Judicial Administration”, which is part of an additional comprehensive evaluation of the court’s work. The procedure of conducting a comprehensive evaluation of the court’s work is considered. It was concluded that it is expedient not only to approve by the decision of the council of judges an action plan to improve the court’s work, developed on the basis of a diagnostic report on the results of the assessment, but also to determine the list of persons responsible for implementing at least some items. It is pointed out that along with the procedure of evaluating the court’s work, there is also a quarterly analysis of the court’s activity, which is carried out according to the methodology approved by the Order of the State Judicial Administration of Ukraine. It is emphasized that the analysis of court activity is a formal procedure that ascertains the efficiency or inefficiency of court activity, in particular, there are no appropriate measures to optimize the use of resources available to courts or provide additional resources to courts if they are insufficient to ensure their tasks. administration of justice. The conclusion on expediency of delimitation of procedures of evaluation of the court’s work and the analysis of activity of court in the Law of Ukraine “On the Judiciary and the Status of Judges” is made.

Key words: court, evaluation, analysis, indicator, efficiency, chairman of the court, working group, State Judicial Administration of Ukraine.

Вступ. Сьогодні питання оцінювання діяльності органів державної влади розглядається невіддільно від його правового статусу, оскільки дозволяє не лише оцінити результат виконання останніми своїх завдань та функцій, визначених нормами чинного національного законодавства, але й виявити наявні прогалини для формулювання у подальшому напрямів їх усунення. Особлива увага, як свідчать наукові праці Р.М. Аюпової, О.Ю. Іванченко, М.Б. Кравчик, Л.М. Москвич, І.В. Петренко, О.В. Сердюк, І.М. Соловійова та інших, присвячена питанню оцінювання діяльності судів. Водночас, зважаючи на існуючу систему судоустрою, діяльність окружних адміністративних судів не є винятком. По-перше, від їх діяльності як органу відправлення правосуддя залежить справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин, що є важливим з огляду на інтеграцію України до Європейського Союзу. По-друге, виконання уповноваженими суб’єктами суду покладених на них завдань з організаційного, фінансового, кадрового, матеріально-технічного забезпечення діяльності суду позначається на стані відправлення правосуддя цим судом. Зважаючи на викладене, під час оцінювання діяльності суду має братися до уваги не лише судовий, а й адміністративний складник його роботи.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення особливостей сучасного стану оцінювання роботи окружних адміністративних судів в Україні, а також визначення напрямів його удосконалення.

Результати дослідження. Сьогодні категорія «оцінювання» в юридичній науці є дискусійною. Л.Л. Приходченко тлумачить оцінювання як систематичний процес порівняння діяльності та/чи результатів виконання програми або політики із цілями, завданнями, комплексом явних або неявно виражених стандартів з метою внесення необхідних адміністративних чи політичних змін [1, с. 504]. Навіть більше, трапляються поняття «оцінювання» та «оцінка». ОЕСР використовує поняття «оцінювання розвитку діяльності» як систематичну й об'єктивну оцінку поточних або завершених проєктів, програм або політики, їх розробки, впровадження та результатів [2, с. 75–76].

Сьогодні Л.М. Москвич виділяє оцінювання ефективності судової системи, пропонуючи оцінювати її за критеріями, які: відбивають стандарти організації судової системи; дають змогу оцінити якість функціонування суду, пов'язану з досягненням позитивних цілей правосуддя; відзеркалюють стандарти професіоналізму суддів і працівників суду; допомагають оцінити рівень легітимності інституту суду в суспільстві [3, с. 90].

У науковій доктрині трапляються підходи до оцінювання суддів. Так, О.З. Хотинська-Нор звертає увагу на «кваліфікаційне оцінювання суддів» як одне із нововведень судової реформи [4, с. 152]. Водночас Закон України «Про судоустрій та статус суддів» також містить поняття «кваліфікаційне оцінювання суддів». О.В. Сердюк також поряд із оцінкою якості професійної діяльності конкретного судді, яка є елементом ключових кадрових процедур у формуванні суддівського корпусу, виділяє оцінку якості роботи суду як елемент адміністрування діяльності судів у рамках єдиної судової системи, окремих юрисдикцій, апеляційних округів чи окремих судів [5, с. 37]. Розмежування кваліфікаційного оцінювання суддів та оцінювання роботи судів свідчить, що оцінювання роботи суду не має на меті оцінку роботи окремих суддів.

У міжнародній практиці виокремлюють поняття «оцінювання якості роботи суду», що передбачає: внутрішню оцінку (як «самооцінка суддів»), що відбувається в межах судової системи за допомогою методів, релевантних системі організації та координації судової системи; зовнішню оцінку діяльності судів державою чи громадським суспільством [6, с. 17].

М.Б. Кравчик виділяє оцінювання ефективності роботи суду та визначає, що його метою є вдосконалення організації роботи суду, зокрема підвищення продуктивності, ефективності та якості судових процедур. Відповідно до мети завдання оцінювання ефективності полягають в отриманні інформації про поточну ситуацію; визначенні пріоритетів для змін; моніторингу інновацій, оцінці їх результативності та ефективності; оцінюванні відповідності роботи суду наявним стандартам і нормативам [7, с. 187].

Сьогодні у Рішенні Ради суддів України № 28 від 02.04.2015 р. йдеться про «оцінювання роботи суду», яке передбачає два рівні: базове та комплексне оцінювання роботи суду. Базове оцінювання суду, на відміну від комплексного, згідно із затвердженими Рішенням Ради суддів України показниками обов'язкове. Своєю чергою комплексне оцінювання є лише рекомендованим додатковим засобом сучасного судового адміністрування, яке доцільно проводити один раз на три роки, але це не перешкоджає судам проводити таке оцінювання щорічно або один раз на два роки [8].

Відповідно до Рішення Ради суддів України «Про застосування системи оцінювання суду (СОПС)» № 53 від 17.09.2018 р. наслідком комплексного застосування компонентів Системи оцінювання роботи суду (СОПС) має бути виявлення реальних потреб кожної судової установи для забезпечення належних умов роботи суддів і працівників апарату кожного суду та вжиття заходів, спрямованих на задоволення цих потреб [9].

Варто відмітити, що базові показники оцінювання роботи суду, передбачені Рішенням Ради суддів України № 28 від 02.04.2015 р., загалом не стосуються адміністративної діяльності суду, зокрема: кількість і відсоток справ і матеріалів, загальний строк проходження яких триває понад один рік; відсоток розгляду справ; середня кількість розглянутих справ та матеріалів на одного суддю; середня кількість справ та матеріалів, що перебували на розгляді в звітний період у розрахунку на одного суддю; середня тривалість розгляду справи; проведення опитувань громадян – учасників судових проваджень щодо їх задоволеності роботою суду; публікація результатів опитувань громадян – учасників судових проваджень на вебсторінці суду; рівень задоволеності роботою суду учасниками судового розгляду за результатами опитування, що проводиться за уніфікованою методологією; відсоток громадян – учасників судових проваджень, які проводять роботу суду на «добре» та «відмінно» [10, с. 16–19]. Узагальнивши їх, Р.М. Аюпова робить висновок, що наявна система оцінки роботи суду змістовна і містить показники, необхідні для отримання достовірних даних про діяльність судових органів, що здійснюють господарське правосуддя [11, с. 193].

Сьогодні базові показники роботи за 2020 рік розміщені також на сайті Сумського окружного адміністративного суду, але якщо порівняти показники базового та комплексного оцінювання, то очевидно, що оцінювання роботи суду за переліком базових показників, яке є обов'язковим, спрямоване на отримання достовірних даних про здійснення правосуддя, а результати адміністративної діяльності суду цим переліком показників не охоплюється. Але показники модулю «Судове адміністрування» входять до рекомендованого комплексного оцінювання роботи суду. Однак така позиція суперечлива з огляду на взаємозв'язок між належною організацією роботи суду та відправленням ним правосуддя.

Відповідно до Рішення Ради суддів України № 28 від 02.04.2015 р. модуль оцінювання «Судове адміністрування» включає такі показники: рівень задоволеності суддів умовами праці; рівень задоволеності працівників апарату суду умовами праці; оцінка голови суду; оцінка керівника апарату суду; сприйняття ефективності використання ресурсів суду суддями, працівниками апарату; сприйняття ефективності суддівського самоврядування; суб'єктивні показники навантаження суддів; сприйняття якості роботи автоматизованої системи діловодства; сприйняття соціально-психологічного клімату в колективі; об'єктивні показники навантаження суддів; відсоток розгляду справ; кількість та відсоток справ, розгляд яких триває понад один рік; коефіцієнт завершення розгляду справ у вимірі людських ресурсів; час завершення розгляду справ; питома вага оскаржених рішень; питома вага змінених рішень; питома вага скасованих рішень [10, с. 28].

Організація проведення комплексного оцінювання розпочинається з відповідного наказу голови суду, яким визначаються строки проведення, модулі оцінювання та формулюються специфічні завдання, призначаються відповідальні особи або вказується, що проведення оцінювання координує робоча група з оцінювання. Якщо раніше вона була визначена, надаються вказівки окремим посадовим особам чи підрозділам щодо надання допомоги у проведенні опитування. Своєю чергою робоча група, яка є основною ланкою проведення оцінювання роботи судів, розробляє та узгоджує з керівництвом суду план – графік проведення оцінювання, приймає рішення щодо внесення змін та доповнень до стандартного інструментарію дослідження, визначає осіб, відповідальних за основні компоненти оцінювання. Члени робочої групи організують та координують збір необхідних для оцінювання роботи суду даних, забезпечують одночасну перевірку та обробку отриманих даних. По завершенню збору даних робоча група готує проєкт діагностичного звіту з висновками та пропозиціями, який надається для ознайомлення суддями та працівниками апарату суду, обговорюється та затверджується зборами суддів. Окрім висновків та пропозицій, що містяться в діагностичному звіті, робоча група на його основі готує також план дій щодо вдосконалення роботи суду. Вказаний план також обговорюється зборами суддів, які затверджують його та ухвалюють рішення про результати його виконання [10, с. 25–26]. Однак необхідно підкреслити, що рішенням зборів суддів доцільно визначати перелік осіб, відповідальних за виконання хоча б окремих пунктів плану дій щодо вдосконалення роботи суду.

Окрім оцінювання роботи суду, Наказом Державної судової адміністрації України № 286 від 07.06.2018 р. передбачено щоквартальний аналіз діяльності судів, який спрямований на прийняття об'єктивних управлінських рішень щодо покращення стану розгляду судових справ та раціонального використання бюджетних коштів. Відповідно до наказу у процесі аналізу діяльності судів досліджуються два основних аспекти, що характеризують діяльність суду: ефективність розгляду судових справ; відсоток вирішених справ; строк розгляду модельної справи. ефективність використання ресурсів; продуктивність роботи суддів; вартість розгляду модельної справи [12].

Загалом, порівнюючи оцінювання роботи суду та аналіз діяльності суду, варто зазначити, що Закон України «Про судоустрій та статус суддів» не згадує жодну процедуру. Втім, на наш думку, у вказаному нормативному акті має бути розмежовано вказані процедури для уникнення суперечностей та забезпечення єдиного правового регулювання. Оскільки очевидно, що оцінювання роботи суду за базовими та комплексними показниками є різновидом внутрішнього оцінювання, а аналіз діяльності суду – зовнішнім.

Так, Державна судова адміністрація України здійснювала аналіз ефективності роботи місцевих та апеляційних судів загальної юрисдикції починаючи з 2018 року і до I півріччя 2020 року. У сукупності показники, наведені в Наказі Державної судової адміністрації № 286 від 07.06.2018 р., визначали оцінку ефективності роботи суду та його місце у рейтингу. За результатом 2020 року серед окружних адміністративних судів перемогу здобули Харківський окружний адміністративний суд, Чернівецький окружний адміністративний суд та Чернігівський окружний адміністративний суд [13].

Однак І. Черногоренко зазначає: «Візуалізувавши дані, ми зрозуміли, що за методикою та цифрами самої ж держави більшість українських судів або невчасно розглядають справи, або неефективно використовують трудові та / або фінансові ресурси. У 2018 році 351 суд, тобто половина всіх судів України, використовував ресурс неефективно через надлишок трудових та або фінансових ресурсів. Але при цьому майже сотні судів в Україні у цьому ж році ресурсу не вистачало. У 2020 році спостерігався аналогічний тренд [14]. Зважаючи на це, очевидно, що за результатами проведеного аналізу ефективності діяльності суду не вживаються належні заходи щодо оптимізації використання наявних у судів ресурсів чи навпаки – надання судам додаткових ресурсів, у разі якщо їх недостатньо, для забезпечення здійснення покладених на них завдань з відправлення правосуддя. Фактично аналіз діяльності судів лише формально фіксує ефективність чи неефективність діяльності суду. Навіть якщо порівняти оцінювання роботи суду за базовими та комплексними показниками з процедурою аналізу судів, то одним із кінцевих етапів оцінювання має бути підготовка робочою групою діагностичного звіту, розробка на його основі плану дій щодо вдосконалення роботи суду, затвердження вказаного плану та рішення про його виконання зборами суддів. Звісно, що процедура оцінювання роботи судів за базовими та комплексними показниками також не є досконалою, однак затверджена Наказом Державної судової адміністрації України № 286 від 07.06.2018 р. Методика аналізу діяльності судів взагалі не передбачає відповідальних осіб за збір та обробку даних, етапи проведення такого аналізу, вимоги до оформлення та оприлюднення отриманих результатів, а також подальших дій як Державної судової адміністрації України, так і судів, діяльність яких відповідно до проведеного аналізу є неефективною.

Висновки. Таким чином, сьогодні існує дві процедури визначення ефективності виконання судом своїх завдань та функцій відповідно до національного законодавства: оцінювання роботи суду, яке має базовий та комплексний рівні оцінювання, і аналіз діяльності суду. Базові та комплексні показники оцінювання роботи суду визначені рішенням Ради суддів України, показники аналізу діяльності суду – наказом Державної судової адміністрації, водночас про жодну із процедур не йдеться в Законі України «Про судоустрій та статус суддів», що свідчить про необхідність внесення змін до нього, зокрема, закріплення понять «оцінювання роботи суду» та «аналіз діяльності суду». Серед недоліків оцінювання роботи суду за базовими показниками також відсутність показників, присвячених судовому адмініструванню, які наразі охоплюються модулем «Судове адміністрування», що є складником рекомендованого комплексного оцінювання, тоді як відправлення судом правосуддя залежить перш за все від належного судового адміністрування. Крім того, доцільним є не лише затвердження рішенням зборів суддів плану дій щодо вдосконалення роботи суду, розробленого на основі діагностичного звіту за результатами проведеного оцінювання роботи суду, але й визначення осіб, відповідальних за виконання пунктів такого плану.

Список використаних джерел:

1. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуненко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.
2. Терещенко Н.М. Підходи до оцінювання програм, політик та стратегій у процесі аудиту управлінської діяльності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 23. С. 74–79.
3. Москвич Л.М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : монографія. Харків : ФІНН, 2011. 384 с.
4. Хотинська-Нор О.З. Судова реформа в Україні: особливості сучасного формату. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 147–153.
5. Сердюк О.В. Соціологічні аспекти методології оцінювання якості функціонування правових інститутів (на прикладі суду). *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2010. № 1. С. 32–40.
6. Дослідження якості роботи судів з використанням методології карток громадянського звітування : навч. посіб. / проект USAID «Україна: верховенство права». Київ, 2010. 128 с.
7. Кравчик М.Б. Реформування судової системи як важлива складова європейської інтеграції України : дис. ... канд. юрид. наук; 12.00.10. Львів, 2015. 217 с.
8. Рішенням Ради суддів України № 28 від 02.04.2015 р. URL: https://rsu.court.gov.ua/userfiles/file/DSA/RSU_site/2015/risennya2802042015.pdf.
9. Рішення Ради суддів України «Про застосування системи оцінювання суду (СОРС)» № 53 від 17.09.2018 р. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/events/view/risenna-rsu-no-53-vid-17-serpna-2018-roku-pro-zastosuvanna-sistemi-ocinuvanna-sudu-sors>.

10. Застосування системи оцінювання роботи суду: метод. посіб. Київ, 2016. 182 с.
11. Адміністративно-правові відносини за участю господарських судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук ; 12.00.07. Суми, 2017. 253 с.
12. Про затвердження Методики аналізу діяльності судів: Наказ Державної судової адміністрації України від 07.06.2018 р. № 286. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0286750-18#Text>.
13. Оцінка ефективності роботи судів загальної юрисдикції : визначено переможців. 2020. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/ocinka-efektivnosti-roboti-sudiv-zagalnoyi-yurisdikciyi--vznacheno-peremozhciv.html>.
14. Черногоренко І. Як виміряти (не)ефективність українських судів? 2021. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/04/8/7289290/>.

УДК 342.95:351.753(477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.24>

ШУМЕЙКО Т.А.

**ВПЛИВ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НА ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
У СФЕРІ ОБІГУ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ**

**INFLUENCE OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE
ON THE PROCESS OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY
IN THE SPHERE OF ARMS CIRCULATION IN UKRAINE**

Актуальність теми полягає в тому, що сьогодні систему суб'єктів адміністративно-правового механізму формування і реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні становлять: 1) суб'єкти владних повноважень, які представлені всіма гілками влади; 2) суб'єкти невластних повноважень (суб'єкти громадянського суспільства). При цьому на практиці найбільший вплив на формування і реалізацію державної політики у зазначеній сфері надає має Міністерство внутрішніх справ України, дослідження якого на сьогоднішній день видається актуальним. Метою статті є визначення міри впливу Міністерства внутрішніх справ України на процес формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні. Стаття присвячена визначенню заходів впливу Міністерства внутрішніх справ України на процес формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні. На основі аналізу статусу Міністерства внутрішніх справ України, обсягу повноважень Міністерства, якими воно володіє як суб'єкт формування і суб'єкта реалізації державної політики у зазначеній сфері, а також повноважень у сфері обігу зброї підрозділів Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України та підрозділів Національної поліції України, визначається, що система МВС України надає ключовий вплив на реалізацію державної політики у зазначеній сфері. Вказується, що сьогодні саме в системі Міністерства внутрішніх справ України здійснюються найбільш важливі адміністративні процедури в сфері обігу зброї (насамперед дозвільні та контрольні-наглядні процедури у відповідній сфері), які: визначають якісні та кількісні показники сфери обігу зброї в державі; безпосереднім чином впливають на чинники існування та зростання обсягу тіншового ринку обігу зброї. Автор зазначає, що відповідна «узурпація» владних повноважень в сфері обігу зброї визначається адміністративно-правовим статусом Міністерства внутрішніх

© ШУМЕЙКО Т.А. – кандидат юридичних наук, докторант кафедри поліцейського права (Національна академія внутрішніх справ)

справ України і зумовлює розвиток бюрократизму в цій сфері, а також створює в ній істотні корупційні ризики.

Ключові слова: державна політика в сфері обігу зброї, Міністерство внутрішніх справ, Національна поліція, правове регулювання, реалізація державної політики, формування державної політики, Експертна служба.

The relevance of the topic lies in the fact that today the system of subjects of the administrative and legal mechanism for the formation and implementation of state policy in the field of arms turnover in Ukraine consists of: 1) subjects of power, which are represented by all branches of government; 2) subjects of powerless powers (subjects of civil society). At the same time, in practice, it is the Ministry of Internal Affairs of Ukraine that has the greatest influence on the formation and implementation of state policy in this area, the study of which seems to be relevant today. The purpose of the article is to determine the measure of influence of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on the process of forming and implementing state policy in the field of arms turnover in Ukraine. The article is devoted to determining the measure of influence of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on the process of forming and implementing state policy in the field of arms circulation in Ukraine. Based on the analysis of the status of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the scope of the Ministry's powers, which it possesses as the subject of formation and the subject of the implementation of state policy in this area, as well as the powers in the sphere of arms circulation by units of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and units of the National Police of Ukraine, it is determined that the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine has a key impact on the implementation of state policy in this area. It is indicated that today it is in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine that the most important administrative procedures are carried out in the sphere of arms trafficking (first, licensing and control and supervisory procedures in the relevant area), which: determine the qualitative and quantitative indicators of the sphere of arms trafficking in the state; directly affect the factors of existence and growth of the shadow market for arms trafficking. The author notes that the corresponding "usurpation" of power in the sphere of arms trafficking is determined by the administrative and legal status of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and determines the development of bureaucracy in this area and creates significant corruption risks in it.

Key words: Expert Service, formation of state policy, implementation of state policy, legal regulation, Ministry of Internal Affairs, National Police, state policy in the field of arms circulation.

Актуальність теми. Суб'єкти є одним з головних елементів адміністративно-правового механізму формування і реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні, що цілком закономірно, адже суб'єкт (в загальноправовому сенсі) – це: 1) «даність, що виникає в силу закону і відповідно до закону» [1, с. 109]; 2) «особа, яка є носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків як результат індивідуалізованої вольової активності в забезпеченні реалізації власного інтересу в суспільних відносинах» [1, с. 111]. Зважаючи на це, кажучи про адміністративно-правовий механізм формування і реалізації державної політики у сфері обігу зброї, передусім йдеться про діяльність суб'єктів цього механізму, їх взаємодію, процеси і інші результати діяльності таких суб'єктів.

На цей час систему суб'єктів адміністративно-правового механізму формування і реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні становлять: 1) суб'єкти владних повноважень, які представлені всіма гілками влади; 2) суб'єкти невластних повноважень (суб'єкти громадянського суспільства). При цьому на практиці найбільший вплив на формування і реалізацію державної політики у зазначеній сфері надає саме Міністерство внутрішніх справ (МВС) України, дослідження якого сьогодні видається актуальним, беручи до уваги той факт, що: 1) дотепер це питання не досліджувалося в контексті останніх змін обсягу повноважень МВС України в сфері обігу зброї (станом на 2021 рік); 2) за останні роки актуалізується питання прийняття спеціального законодавчого акту про обіг зброї в державі, який повинен також містити норми, які будуть визначати повноваження суб'єктів, які здійснюють, зокрема, дозвільні та контрольно-наглядні процедури в сфері обігу зброї (ці адміністративні процедури здійснює МВС України).

Стан дослідження. Правовий статус МВС України вплив системи цього Міністерства на процес формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї вже тією чи іншою мірою досліджували українські юристи-адміністративісти, серед яких С.В. Діденко [2], Ю.П. Жванко [3], В.І. Курило [4], В.С. Нечаєв [5], А.Е. Фоменко [6] та інші вчені. Зазначене демонструє потребу і практичну можливість формування актуальної наукової думки щодо впливу МВС України на процес формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї.

Таким чином, метою статті є визначення міри впливу МВС України на процес формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні. Ця мета досягається внаслідок виконання таких завдань: 1) визначити загальний адміністративно-правовий статус МВС України; 2) з'ясувати обсяг повноважень Міністерства, якими він володіє як суб'єкт формування державної політики у зазначеній сфері, а також як суб'єкт реалізації державної політики у відповідній сфері; 3) проаналізувати повноваження в сфері обігу зброї підрозділів Експертної служби (ЕС) МВС України, а також підрозділи Національної поліції (НП) України; 4) узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу. МВС України відповідно до абз. 1 п. 1 Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів (КМ) України від 28 жовтня 2015 року № 878, «є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМ». Важливим є те, що це Міністерство є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади (ЦОВВ), що забезпечує формування державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання громадської безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг»; «Захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні»; цивільного захисту (абзаци 2-5 п. 1 зазначеного Положення). Це зумовлює також відповідний перелік основних завдань та повноважень МВС України, зазначених у пунктах 3 і 4 вказаного Положення, враховуючи які, можемо дійти висновку, що:

а) МВС України постає як суб'єкт формування державної політики у сфері обігу зброї в Україні, маючи можливість: узагальнювати практику застосування національного законодавства у сфері обігу зброї (в межах компетенції), а на підставі цього розробляти пропозиції щодо вдосконалення відповідних норм законодавства, які вносяться на розгляд Уряду; розробляти проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів, що стосуються обігу зброї; погоджувати проекти законів та інших нормативно-правових актів у сфері обігу зброї, що надходять на погодження від міністерств та ЦОВВ, а також готувати висновки і пропозиції проектів законів (інших нормативно-правових актів), які подаються на розгляд Уряду, проектів законів, внесених на розгляд Верховній Раді (ВР) України іншими суб'єктами права законодавчої ініціативи, нормативно-правових актів ВР Автономної Республіки Крим (АРК); готувати (в межах власних повноважень) зауваження і пропозиції до вже прийнятих Парламентом законів, які надійшли на підпис Глави держави; розробляти проекти державних програм з питань обігу зброї, зокрема в контексті забезпечення публічної безпеки та порядку, а також протидії злочинності (зокрема програми по детінізації обороту зброї); брати участь у розробці проектів і в укладанні міжнародних договорів України з питань, що стосуються обігу зброї;

б) МВС України постає як суб'єкт реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні, маючи можливість: організувати належне ресурсне забезпечення апарату МВС та територіальних органів, закладів (установ, підприємств), які належать до його сфери управління, а також Національної гвардії України, зокрема озброєння; організувати розробку нових видів озброєння; організувати (в межах власних повноважень) організаційно-управлінське та науково-методичне забезпечення судово-експертної діяльності, а також здійснення науково-дослідної діяльності в галузі судової експертизи; організувати (забезпечувати) проведення судової експертизи в кримінальному та виконавчому виробництвах, адміністративних, цивільних та господарських справах, справах про адміністративні правопорушення в частині, що стосується зброї; забезпечувати належне функціонування криміналістичних обліків та обліку зброї, яка є знаряддям кримінальних правопорушень; забезпечувати ліцензування окремих видів господарської діяльності у сфері обігу зброї та здійснювати контроль за дотриманням такими суб'єктами відповідних ліцензійних умов; забезпечувати міжнародне співробітництво, а також здійснювати інформаційну взаємодію з іншими державними органами, правоохоронними органами іноземних держав і міжнародними організаціями, серед іншого, в частині даних про обіг зброї; забезпечувати (в межах своїх повноважень) виконання укладених Україною міжнародних договорів, що стосуються обігу зброї.

При цьому в системі МВС України в контексті розглянутого нами питання (головним чином, в рамках реалізації цієї державної політики), особливого значення набувають:

1) підрозділи ЕС МВС України. ЕС МВС України відповідно до п. 1 Положення, затвердженого Наказом МВС України 06 листопада 2015 року № 1343, є системою державних спеціалізованих установ судової експертизи (охоплює Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр (ДНДЕКЦ) МВС України та територіальні підрозділи ДНДЕКЦ), діяльність якого спрямовується і координується МВС України, а також безпосередньо підпорядковується Міністру внутрішніх справ України. Відзначимо, що В.В. Горбонос під адміністративно-правовим статусом ЕС МВС України пропонує розуміти «динамічну систему взаємопов'язаних юридичних явищ, які визначають місце ЕС МВС України і характеризують її як учасника адміністративних правовідносин переважно в частині вирішення її функціонально-організаційних питань, що закріплені в ряді законодавчих і підзаконних нормативно-правових актах, а їх реалізація забезпечується державою заради виконання спільної мети її діяльності – здійснення досудового розслідування і встановлення істини в судових справах» [7, с. 118]. Водночас слід констатувати, що правовий статус ЕС є більш широким і відображає також вплив цього суб'єкта на процеси реалізації (частково і на формування) державної політики у сфері обігу зброї. Зазначене зумовлено тим фактом, що ЕС відповідно до Положення, затвердженого Наказом МВС України від 06 листопада 2015 року № 1343: а) проводить сертифікаційні та інші види випробувань, а також оцінку відповідності продукції, процесів і послуг» (подп. 11 п. 4); б) розробляє і вносить в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавства і нормативно-правової бази (подп. 12 п. 4). Додатково звернемо увагу на те, що відповідно до п. 1 розділу I Переліку, затвердженого постановою КМ України від 04 червня 2007 року № 795, підрозділами ЕС на платній основі виконуються адміністративні послуги у вигляді сертифікації зброї, конструктивно схожих з нею виробів, набоїв, а саме: одиниці виробу, партії продукції (модифікації), серійне виробництво продукції на підставі аналізу документації (модифікації); серійне виробництво продукції з обстеженням виробництва. Також ЕС правомочна здійснювати коригувальні заходи і скасовувати сертифікат, видавати копію сертифіката / додатку до сертифікату. Крім того, в підпунктах 2-4 п. 33, п. 36 розділу II зазначеного Переліку передбачається, що зазначений суб'єкт також у рамках своєї основної діяльності проводить: судову експертизу в цивільних та господарських справах, дослідження й оцінку на замовлення, а саме експертизи, дослідження холодної зброї, балістичні дослідження, дослідження технічного укріплення стрільбищ і тирів (різної складності); відстріл вогнепальної зброї (в тому числі газового, гладкоствольної мисливської та спортивної, стартової, вихолощеної, несмертельної дії, переробленої з військових зразків нарізної і комбінованою мисливської та спортивної) і огляд його технічного стану;

2) підрозділи НП, які наділені складним правовим статусом [див., напр.: 8-10] та, відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року № 580-VIII ЦОВВ, служать суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання громадської безпеки і порядку. Крім цього, як зазначає С.В. Діденко, Нацполіція є ЦОВВ, «основна мета якого в сфері забезпечення поведження і застосування зброї має подвійний адміністративно-правовий статус: з одного боку, поліцейські мають право на зберігання, носіння та застосування вогнепальної зброї, з іншого боку, поліція є основним суб'єктом публічної адміністрації, який здійснює адміністративні режимні дії у сфері обігу зброї, що знаходиться у цивільних осіб, зокрема щодо надання сервісних послуг (видача та анулювання дозволів), забезпечення максимального контролю за дотриманням режиму обігу зброї, протидія незаконному обігу зброї та його безпідставного застосування шляхом використання законодавчо прописаних процедур» [2, с. 91].

Володіючи окресленим правовим статусом, відповідно до переліку, затвердженого постановою КМ України від 04 червня 2007 року № 795, підрозділи НП України на платній основі: а) для фізичних та юридичних осіб видають дозволи на придбання і перевезення вогнепальної зброї, боєприпасів, інших предметів, на які поширюється дозвільна система (дублікати в разі втрати або пошкодження таких дозволів) (пункти 2 і 6 розділу I Переліку); б) видають дозволи на зберігання і носіння (реєстрація, перереєстрація) нагородної зброї, мисливської, холодної, пневматичної зброї, інших предметів, на які поширюється дозвільна система (дублікати в разі втрати або пошкодження цих дозволів) (пункти 3 і 6 розділу I Переліку); в) здійснюють переоформлення зброї за місцем його обліку з одного власника на іншого (п. 4 розділу I Переліку); г) видають дозволи (оформляють документи) на відкриття та функціонування об'єктів дозвільної системи, що працюють з вибуховими матеріалами, піротехнічних майстерень та інших об'єктів (дублікати в разі втрати або пошкодження таких дозволів) відповідно до Положення, затвердженого постановою КМ України від 12 жовтня 1992 року № 576 (пункти 5 і 6 розділу I Переліку); д) видають (переоформлюють, видають дублікати, копії) ліцензії: на виробництво та ремонт вогнепальної

зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї, холодної зброї, пневматичної зброї калібру понад 4,5 мм і швидкістю польоту кулі понад 100 м/с, торгівлю вогнепальною зброєю невійськового призначення та боєприпасами до неї, холодною зброєю, пневматичною зброєю калібру понад 4,5 мм і швидкістю польоту кулі понад 100 м/с, на здійснення діяльності, пов'язаної з наданням послуг стрільбищами невійськового призначення та функціонуванням мисливських стендів (пункти 7-10 розділу I переліку).

Висновки. Підсумовуючи наведене, ми можемо дійти думки, що в Україні існує умовна система суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї, в якій особливе місце займає саме МВС України. Зазначене пояснюється тим, що сьогодні всі важелі впливу в системі досліджуваних суб'єктів фактично зосереджені в руках одного органу виконавчої влади – МВС України. Найбільш проблемним в цьому питанні сьогодні є те, що саме в системі МВС України здійснюються найбільш важливі адміністративні процедури в сфері обігу зброї (передусім це дозвільні процедури, а також контрольно-наглядові процедури у відповідній сфері), які: 1) визначають якісні та кількісні показники сфери обігу зброї в державі; 2) безпосереднім чином впливають на чинники існування та зростання обсягу тіншового ринку обігу зброї (хоча вказане значною мірою також є результатом неефективності законодавства, що регулює оборот зброї в державі). У цьому контексті зауважимо, що така «узурпація» владних повноважень в дійсності не тільки сприяє розвитку бюрократизму в сфері обігу зброї, але і створює істотні корупційні ризики (вказане перешкоджає належній об'єктивації антикорупційної функції адміністративно-правового механізму формування і реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні). Тим часом слід також констатувати, що відповідна «узурпація» є цілком закономірною, враховуючи правовий статус МВС України, а передусім – НП України. Отже, якщо адміністративно-правовою реформою в сфері обігу зброї не буде передбачатися відповідних інституційних перетворень (створення нового державного органу, предметна компетенція якого буде повністю пов'язана сферою обігу зброї), то за таких обставин вбачається необхідність в комплексному вдосконаленні нормативно-правової основи діяльності МВС України в сфері обігу зброї, а також проведення системної політики мінімізації корупційних ризиків в системі цього Міністерства в контексті здійснення даним суб'єктом адміністративних процедур у сфері обігу зброї.

Список використаних джерел:

1. Коструба А.В. Теоретичні роздуми щодо поняття суб'єкта права. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 19–20 травня 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 109–111.
2. Діденко С. В. Адміністративно-правовий статус Національної поліції у сфері забезпечення обігу та застосування зброї в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 88–92.
3. Жванко Ю.П. Національна поліція України як суб'єкт забезпечення адміністративно-правового режиму обігу зброї. *Актуальні питання адміністративного права та процесу* : матеріали IV Всеукр. наук. конф. молодих науковців (м. Кривий Ріг, 7 грудня 2018 р.). Кривий Ріг : ДЮО МВС України, 2019. С. 119–121.
4. Курило В.І. Правовий статус працівників охоронних підприємств щодо зберігання, носіння та застосування спеціальних засобів та зброї. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. № 20. С. 106–112.
5. Нечаєв В.Є. Процедура надання публічних послуг Національною поліцією України у сфері обігу зброї. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2017. № 30, Т. 1. С. 139–141.
6. Фоменко А.Є. Питання адміністративних послуг Національної поліції з видачі дозволів на придбання і перевезення вогнепальної зброї. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 6-14. doi:10.31733/2078-3566-2019-3-6-17.
7. Горбонос В.В. Поняття й ознаки адміністративно-правового статусу Експертної служби МВС України. *Право і суспільство*. 2020. № 6. С. 112-119.
8. Дручек О.М. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта забезпечення прав і свобод дитини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2018. 254 с.
9. Нікуліна А.Г. Адміністративно-правовий статус органів судового розслідування Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2017. 241 с.
10. Падалка О.А. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України : авто-реф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 23 с.

ОСОБЛИВОСТІ ПРИНЦИПІВ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ

PECULIARITIES OF THE PRINCIPLES OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF THE STATE POLICY OF UKRAINE IN THE FIELD OF INFORMATION PROTECTION

Предмет цього наукового дослідження становлять властивості принципів державної політики України у сфері захисту інформації. Мета роботи передбачає висвітлення особливостей визначення принципів формування та реалізації державної політики у сфері захисту інформації.

Як відомо, центральним органом виконавчої влади (із спеціальним статусом) з питань захисту інформації є Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (ДССЗІ). Саме на неї покладені обов'язки щодо забезпечення, формування та реалізації державної політики із захисту інформації у визначених законодавством сферах діяльності. Проте сама державна політика у сфері інформації значно ширша за діяльність ДССЗІ та наразі недостатньо структурована. Водночас реалізація і формування політики вочевидь є різними процесами, які хоча і доповнюють один одного, але мають різне призначення. Отже, враховуючи, що правові принципи є важливою обов'язковою складовою частиною будь-якої політики, виникає необхідність у наданні правової характеристики останніх. Для цього необхідно дослідити зміст таких понять, як: «принципи»; «правові принципи»; «принципи державного захисту інформації».

У ході дослідження шляхом застосування методу аналізу й синтезу даних було розглянуто особливості чинного законодавства та здобутки наукової правової літератури з питання захисту інформації. Проведена робота дозволила структурувати та узагальнити особливості правових принципів, за якими здійснюється формування та реалізація державної політики у сфері захисту інформації в Україні.

Результатом наукової роботи стало авторське визначення поняття «правові принципи державного захисту інформації» та їх класифікація.

Матеріали дослідження будуть корисні для застосування в науковій та нормотворчій діяльності, зокрема у сфері: захисту інформації, інформаційного права, інформаційної політики, а також політики із забезпечення національної безпеки.

Ключові слова: інформація, політика, національна безпека, правове регулювання, інформаційні відносини, інформаційне право.

The subject of this research is the properties of the principles of state policy of Ukraine in the field of information protection. The purpose of the work is to highlight the features of determining the principles of formation and implementation of state policy in the field of information protection.

As you know, the central executive body (with a special status) for information protection is the Administration of the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine (SSSCIP). It is responsible for ensuring, formulating and implementing state policy on information protection in the areas of activity defined by law. However, the state policy in the field of information is much broader than the activities of the SSSCIP and is currently insufficiently structured. At the same time, the implementation and formulation of policies are obviously different processes, which, although complementary but have different purposes. Therefore, given that legal

principles are an important component of any policy, there is a need to provide a legal description of the latter. To do this, it is necessary to explore the meaning of the concepts: *principles; legal principles; principles of state protection of information.*

In the course of the research, by applying the method of data analysis and synthesis, the peculiarities of the current legislation and the achievements of the scientific legal literature on information protection were considered. This work allowed to structure and generalize the features of the legal principles according to which the formation and implementation of state policy in the field of information protection in Ukraine.

The result of scientific work was the author's definition of *legal principles of state protection of information* and their classification.

The research materials will be useful for application in scientific and rule-making activities, in particular in the field of: information protection, information law, information policy, as well as national security policy.

Key words: *information, policy, national security, legal regulation, information relations, information law.*

Вступ. «Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [1], а також іншими нормативно-правовими актами визначено необхідність розвитку інформаційного суспільства, орієнтованого на інтереси людей, відкритого для всіх, в якому кожна людина може створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, мати можливість повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяти суспільному і особистісному розвитку та підвищувати якість життя» [2]. Навіть одного наведеного нами положення, що визначене Розпорядженням Кабінету Міністрів «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні до 2020 року», достатньо, аби продемонструвати, наскільки широким є спектр питань, пов'язаних із «інформацією», та наскільки великим є її значення для сучасного суспільства. Виходячи із цього, цілком закономірним й очікуваним є те, що правові основи з проблем «інформації» закріплені на рівні Основного Закону України.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей принципів формування та реалізації державної політики України у сфері захисту інформації.

Результати дослідження. Стаття 34 Конституції України стверджує, що «кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір...», а стаття 17 визначає, що забезпечення «інформаційної безпеки» України є однією з найважливіших функцій держави та справою всього Українського народу [3, ст. 34, ст. 17].

Наведені вище правові норми дозволяють зробити відразу декілька висновків. По-перше, держава має належним чином регулювати проблеми «інформації» та «інформаційних відносин», а відтак змушена проводити цілеспрямовану політику, направлену на реалізацію «інформаційних прав» громадян, осіб без громадянства, інших осіб, у тому числі не лише фізичних, але й юридичних. По-друге, «інформаційна державна політика» має забезпечувати баланс між публічними та приватними інтересами. По-третє, провадження «інформаційної політики» передбачає створення відповідних державних інститутів та вироблення належного правового інструментарію. І по-четверте, «інформаційна політика» є родовим поняттям по відношенню до «політики інформаційної безпеки», яка виступає важливою функцією та пріоритетом держави. Останнє твердження важливе для нашого дослідження, оскільки дозволяє нам, попри велику кількість різної спрямованості законів, підзаконних нормативно-правових актів, міжнародних документів, а також національних правових положень стратегічного характеру, зосередитись саме на сфері безпеки, до якої за своєю сутністю відноситься «захист інформації».

Зауважимо, що зміст терміну «захист інформації» розкритий законодавцем у Законі України «Про інформацію» та визначається як «сукупність правових, адміністративних, організаційних, технічних та інших заходів, що забезпечують збереження, цілісність інформації та належний порядок доступу до неї» [4, ст. 1].

«Спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади (ЦОВВ) з питань організації ... захисту інформації» [5, ч. 1] є Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України (ДССЗІ).

На ДССЗІ покладаються функції з: «формування та реалізаці(ї) державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, кіберзахисту, ... захисту державних

інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах ... і на об'єктах інформаційної діяльності, а також у сферах використання державних інформаційних ресурсів в частині захисту інформації, протидії технічним розвідкам, функціонування, безпеки та розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку; участь у формуванні та реалізації державної політики у сферах електронного документообігу (в частині захисту інформації державних органів та органів місцевого самоврядування), електронної ідентифікації ..., електронних довірчих послуг (у частині встановлення вимог з безпеки та захисту інформації під час надання та використання електронних довірчих послуг, контролю за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг); забезпечення в установленому порядку та в межах компетенції діяльності суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом» [6, ст. 3].

У наведених положеннях йдеться про «формування та реалізацію державної політики», проте ми маємо звернути увагу на те, що зміст терміну «політика» не має законодавчо закріпленого визначення. Наразі найближчим за сутністю поняттям (до теми нашого дослідження), що міститься в національній нормативно-правовій базі, є термін «політика інформаційної безпеки». Під останньою слід розуміти політику, яка «визначає підхід підприємства, установи та організації, які відповідно до законодавства віднесені до об'єктів критичної інфраструктури, до інформаційної безпеки, вимоги, правила, обмеження, рекомендації, що регламентують порядок дотримання та забезпечення інформаційної безпеки» [7, ч. 2].

Прочитоване визначення закріплене Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Загальних вимог до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури». Тип та призначення цього документу наклали свій відбиток на його зміст і спрямованість. Наголосимо, що запропонований ракурс розгляду означеного поняття влаштовує нас не повною мірою, оскільки зміст «політики інформаційної безпеки» в постанові розкривається лише стосовно «об'єктів критичної інфраструктури», тобто таких, що мають спеціальний статус. А в рамках нашого дослідження інтерес представляє більш узагальнене значення з акцентом на діяльності, в першу чергу саме держави.

Отже, узагальнюючи наведені вище дані, підкреслимо такі характеристики «державної політики у сфері захисту інформації». По-перше, вона представляє з себе регулюючу діяльність уповноважених на те органів держави. По-друге, у її межах визначаються правові приписи, правила, обмеження, рекомендації з управлінських, організаційних, технічних, а також інших питань, вимог і заходів, як постійного так і тимчасового характеру.

Наголосимо, що уся сукупність передбачених «державною політикою» правових норм і вимог поділяється на дві великі групи: такі, що розраховані на певний проміжок часу – вони є «стратегічними» і відповідають за «формування державної політики»; та такі, що носять постійний характер – зазвичай регламентовані правовими нормами прямої дії, що спрямовані на «реалізацію державної політики».

Зауважимо, що функції з «формування» та «реалізації» зовсім не обов'язково покладаються на один і той самий державний суб'єкт. Більше того, навіть якщо обидві функції, як це відбувається у випадку із ДССЗЗІ, закріплені за одним органом, при цьому все одно існують вертикальні та інші відносини підпорядкування і зв'язки. Так, діяльність Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (Адміністрація Держспецзв'язку): «спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України ... (Держспецзв'язок) у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства» [5, ч. 1; ч. 2], ДССЗЗІ «є складовою сектору безпеки і оборони України» [6, ч. 2; ст. 2].

Отже, говорячи про «державну політику із захисту інформації», ми одночасно маємо на увазі обидві її частини: і «формування», і «реалізацію». Причому і одна й інша функція регламентуються адміністративно-правовими актами різної сили (від законів до наказів) виданими різними джерелами нормотворчої ініціативи.

Нагадаємо, що при складній системі правових актів, як відомо, інколи виникають невідповідності між закріпленими правовими приписами – так звані правові колізії. Про останні ми згадали лише у якості прикладу, який має підкреслити проблему забезпечення єдності між правовими вимогами із формування та реалізації «державної політики у сфері захисту інформації». Отже, найважливішу роль у вирішенні цієї проблеми відіграють «правові принципи», які визна-

чають не окремі правові норми, а засади й вихідні положення певної діяльності взагалі. Аналіз та порівняння принципів, закріплених у нормативній базі з питань «захисту інформації» дозволить оцінити стан узгодженості й цілісності державної політики в означеній сфері.

Аналіз останніх досліджень. Одразу зауважимо, що «правові принципи», як важлива складова частина «державної політики», досліджувались фактично більшістю вчених-адміністративістів, які вивчали правову «політику» в будь-яких напрямках діяльності держави. Серед дослідників, які внесли свій вклад у розробку теоретичних положень щодо сутності правових принципів, їх систем та значення, такі відомі вчені, як: А. Авер'янов, М. Афанасьєв, О. Бандурка, Д. Бахраха, В. Бевзенко, А. Венгеров, Т. Гуржий, С. Гусаров, О. Джафарова, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, Б. Кормич, В. Ліпкан, Н. Логінова, А. Марущак, В. Настюк, М. Нікулін, С. Шатрава, Ю. Шемшученко та багато інших.

Питання «інформаційної політики», її напрямків та принципів розглядали А. Баровська, С. Гнатюк, О. Голобуцький, Г. Головко, Т. Джига, Д. Дубов, С. Зусв, Н. Корніловська, О. Крюков, О. Кузьмук, Ю. Машкаров, Д. Мельник, О. Мостовенко, В. Негодченко, Ю. Нестеряк, М. Ожеван, О. Орлов, В. Пожувєв, О. Соснін, В. Стеклов, В. Степанов, О. Орлов, В. Тронь, О. Шевчук, Т. Черненко, С. Чукут та інші вчені.

Проблематика «інформаційної безпеки» взагалі та правового забезпечення «захисту інформації» зокрема привертала увагу дослідників в галузі державного управління, безпеки, інформаційних технологій, технічних наук й інших галузей знань. Наразі питання «захисту інформації» комплексно вивчаються галузевими науковими установами, серед яких слід згадати, наприклад, такі як: «Державний науково-дослідний інститут технологій кібербезпеки та захисту інформації Держспецзв'язку» (ДержНДІ технологій кібербезпеки); Державне підприємство «Український науково-дослідний інститут зв'язку» (ДП УНДІЗ); Державне підприємство «Одеський науково-дослідний інститут зв'язку» (ДП ОНДІЗ); Державне підприємство «Український науково-дослідний інститут радіо і телебачення» (ДП УНДІРТ); Приватне акціонерне товариство «Український інститут із проектування і розвитку інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури «Діпрозв'язок» (ПрАТ «Діпрозв'язок»); у галузі зв'язку також провадить діяльність «Фонд нормативних документів», свої функції він виконує за напрямками роботи «проводовий та поштовий зв'язок» у складі ДП УНДІЗ та за напрямками «радіозв'язок і радіомовлення» у складі ДП УНДІРТ. Серед представників перелічених організацій свої роботи питанням правового супроводу «захисту інформації» присвятили, наприклад, такі вчені, як: С. Азаров, О. Верховець, С. Гончар, А. Демків, О. Задунай, Г. Леоненко, О. Липський, А. Мележик, А. Ониськова, В. Сидоренко та інші.

Проблематику правового забезпечення «інформаційної безпеки» та «стандартів захисту інформації» досліджували О. Захарова, М. Ізьо, В. Когут, Я. Кулешник, О. Олійник, А. Рудий, Т. Рудий, В. Сеник, С. Сеник, Р. Тарасенко, В. Цимбалюк та інші науковці.

Попри велику кількість робіт у сфері «інформаційної безпеки», питання принципів формування та реалізації «державної політики України у сфері захисту інформації» наразі залишається недостатньо дослідженим. Разом із тим існує ціла низка факторів, які пояснюють такий стан справ та обґрунтовують актуальність обраної для дослідження теми.

Перш за все, слід відмітити, що, як наголошувала А. Баровська, ще у 2011 році «на офіційному рівні лише Рада національної безпеки і оборони України (РНБО) запропонувала певну ієрархію керівних документів державної політики. (А саме: Доктрина – Концепція – Стратегія – Програма – План. Дослідниця підкреслює, що:) аргументації на користь саме такого підходу наведено не було. Водночас наукові дослідження пропонують й інші підходи до розгортання ієрархії керівних документів державної політики, зокрема: Концепція – Доктрина – Стратегія – Програма (Г. Ситник [8]); Стратегія – Концепція – Доктрина – Програма (А. Кузьменко [9])» [10]. Аналізуючи «доктринальні положення інформаційної безпеки України в умовах сучасності» [11], С. Гордієнко у 2019 році також висловлювався про змістовне наповнення понять *Доктрина*, *Концепція*, *Стратегія*, *Програма*, *Тактика* та критикував співвідношення їх використання в національній правотворчій практиці.

Отже, відсутність чіткої ієрархії керівних документів формування «політики» не сприяє упорядкуванню її принципів, при цьому залишаючи можливість аналізу ієрархічних співвідношень останніх лише за юридичною силою правових актів, якими закріплені відповідні документи. Ця ситуація ще більше ускладнена у сфері «інформаційної безпеки», оскільки її проблематика знаходиться на перетині «інформаційної політики» держави і правової «політики в сфері безпеки».

Іншим важливим фактором, який зумовлює необхідність уточнення принципів політики із «захисту інформації», є посилення кіберзагроз. Так, Н. Тарасенко, досліджуючи «Доктрину інформаційної безпеки», звертає увагу на оголошення Міноборони Російської Федерації 22 лютого 2017 року про створення військ інформаційних операцій. Науковець підкреслює, що «насправді це не було створення нових, а легалізація вже існуючих підрозділів, які здійснюють інформаційні та кібератаки давно і досить успішно» [12]. Отже, сучасні кіберзагрози це вже не лише випадкові дії поодиноких хакерів, а цілеспрямована організована професійна діяльність відповідних спецслужб. Яка для адекватної відповіді вимагає відповідної державної уваги, формування вимог до безпеки та введення певних обмежень на державному рівні. Усе означене вимагає встановлення відповідних правових принципів.

Певним продовженням означеної проблеми є ріст діджиталізації суспільного життя, наглядним прикладом якої між іншим є додаток «Дія». Або спроби влади створити об'єднані бази даних, безпека існування яких викликала жваві дискусії з боку фахівців із «захисту інформації». Тож цифровізація життя дедалі більшає, що безумовно потребує вироблення відповідних принципів і правил.

Обґрунтувавши таким чином актуальність дослідження, встановимо собі за мету: виявлення особливостей принципів формування та реалізації «державної політики у сфері захисту інформації». Досягнення означеної цілі вимагає виконання таких завдань: розкрити зміст понять «принципи» та «правові принципи»; порівняти між собою принципи, що визначені у керівних документах, спрямованих на формування та на реалізацію «державної політики у сфері захисту інформації»; сформулювати визначення «принципів державного захисту інформації»; виділити особливості та вивести класифікацію принципів «державної політики у сфері захисту інформації»; зробити висновки та рекомендації з дослідженої проблематики. Для вирішення поставленої мети і завдань у нагоді стане метод аналізу й синтезу особливостей чинного законодавства та здобутків наукової правової літератури з питання «захисту інформації».

Виклад основного матеріалу. Слово «принцип» походить від латинського «*principium*», а також пов'язується із французьким «*principe*». У перекладі обидва асоціюються із початком або основою. Літературознавча енциклопедія стверджує, що «античні мислителі розуміли це поняття як відображення первинних ознак, притаманних об'єктивному довкіллю, вважали вказівкою пізнання сутності буття» [13, с. 271].

Академічний тлумачний словник української мови (СУМ) пояснює поняття «принцип» як: «1) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку; 2) особливість, покладену в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; 3) переконання, норму, правило, яким керується хто-небудь у житті чи поведінці» [14, с. 693].

Юридична енциклопедія надає близьке до вже наведених значень визначення терміна «принцип»: «1) основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації. Принципам притаманна властивість абстрактного відображення закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їх особливу роль у структурі широкого кола явищ; 2) внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільної ідей і діяльності (наприклад, принцип правомірної поведінки)» [15].

Вільна енциклопедія наводить більш стисле та узагальнене визначення поняття «принцип», розуміючи під ним «твердження, яке сприймається як головне, важливе, суттєве, неодмінне або, принаймні, бажане. (Вікіпедія виділяє також тлумачення поняття «принципів у науці») – це загальні вимоги до побудови теорії, сформульовані як те первинне, що лежить в основі певної сукупності фактів. При характеристиці різноманітних систем принципи відображають ті суттєві характеристики, що відповідають за правильне функціонування системи, без яких вона не вивувала б свого призначення» [16].

Кількість та зміст наведених визначень красномовно свідчать про міждисциплінарне та загально наукове значення терміну «принцип». Проте в рамках дослідження нас цікавлять лише ті «принципи», які використовуються в правових дисциплінах або навіть ще вужче, лише ті, що визначені чинними нормативно-правовими актами. Отже, ми маємо підстави ввести власне позначення та назвати такі принципи «правовими» або «принципами права». Останнє формулювання доречі вже використовується в науці. Так, Юридична енциклопедія Ю. Шемшученка пояснює поняття «принципи права» як: «керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямо-

ваність правового регулювання суспільних відносин. Значення «принципів права» полягає у тому, що вони в стислому вигляді, концентровано відображають найсуттєвіші риси права, є його квінтесенцією, «обличчям». (Енциклопедія також наводить певним чином класифіковані види «принципів права»: загальнолюдські (цивілізаційні), типологічні, конкретно-історичні, галузеві, міжгалузеві» [15].

Досліджуючи засади реалізації державної регіональної політики у сфері вищої освіти в Україні, О. Нижник зауважує: «Сьогодні існує багато наукових праць та досліджень де розглядається сутність категорії «принципи». Аналіз різних позицій щодо тлумачення зазначеної категорії свідчить, що вчені одностайні в його розумінні». (Науковець пропонує) під принципами розуміти фундаментальні засади на яких формується певне явище» [17, с. 41].

А. Шпак із цього приводу наголошує: «Відмінності щодо тлумачення категорії «принципи» стосуються лише обрання синонімів, за допомогою яких, може бути додатково позначене назване поняття (вихідні теоретичні положення, основні, керівні засади (ідеї), загальні нормативно-керівні положення, загальноприйняті норми-ідеї, провідні засади, незаперечні вимоги) тощо» [18, с. 39].

У цілому ми погоджуємось із наведеними твердженнями, але маємо зауважити, що база термінів законодавства містить близько півсотні визначень, які мають у своїй назві слово «принцип». Зокрема, звернемо увагу на такі з них: «Наукові принципи – визнані фундаментальні закони і факти природи, відомі через наукові методи» [19], а також «Принципи управління – правила, якими керуються суб'єкти управління. Принципи управління визначають вимоги до системи, процесу та механізму управління» [20]. Останнє визначення доречі зустрічається у п'яти підзаконних актах фактично без відмінностей, що також свідчить про достатньо однорідне сприймання сутності цього терміну нормотворцями.

Починаючи розгляд «принципів захисту інформації», спочатку зосередимось на тій частині нормативно-правових актів, якою визначається «реалізація державної політики» в означеній сфері. Адже саме змістом цих «принципів» характеризується сьогоденний стан «захисту інформації» в Україні.

Розгляд доцільно почати із Закону України «Про інформацію». Стаття 2 названого закону визначає основні «принципи інформаційних відносин». До них відносяться: «гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією; достовірність і повнота інформації; свобода вираження поглядів і переконань; правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації; захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя» [4, ст. 2]. Зауважимо, що безпосередньо захисту стосується «принцип правомірності захисту інформації». Отже, названий «принцип інформаційних відносин» фактично закладає підґрунтя цілого напрямку «інформаційної політики».

Закон України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» також закріплює досить чіткий перелік «принципів» діяльності ДССЗІ. Зокрема, стаття 4 означеного нормативно-правового акта стверджує, що: «1) діяльність ДССЗІ ґрунтується на принципах верховенства права, забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, безперервності, законності, забезпечення єдності державної політики, відкритості для демократичного цивільного контролю, прозорості, позапартійності; 2) ДССЗІ діє за принципом єдиначальності» [6, ст. 4].

«Принципи» «законності» та «верховенства права» за своєю природою є конституційними. Про них прямо говориться або згадується про їх окремі аспекти у статтях 8, 19, 62, 68, 129 та інших статтях Конституції України. Принцип «забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина» також витікає безпосередньо з положень Основного Закону, адже увагу на забезпеченні прав людини в Конституції України акцентовано вже в її преамбулі. Отже, згадані принципи спрямовані на забезпечення відповідної спрямованості діяльності держави та на додержання її основного призначення.

Інші перелічені принципи стосуються певних стандартів інституційної діяльності ДССЗІ. Наприклад, принцип єдності державної політики підкреслює її узгодженість з іншими напрямками політики держави (інформаційної, у сфері безпеки тощо). А відкритість до демократичного цивільного контролю взагалі є трендом побудови усіх державних інститутів.

Схожу картину розподілу та ґрунтування принципів будемо спостерігати й у Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». Стаття 7 останнього закріплює такі «принципи»: «1) верховенства права, законності, поваги до прав людини і основоположних свобод та їх захисту в порядку, визначеному законом; 2) забезпечення національних

інтересів України; 3) відкритості, доступності, стабільності та захищеності кіберпростору, розвитку мережі Інтернет та відповідальних дій у кіберпросторі; 4) державно-приватної взаємодії, широкої співпраці з громадянським суспільством у сфері кібербезпеки та кіберзахисту, зокрема шляхом обміну інформацією про інциденти кібербезпеки, реалізації спільних наукових та дослідницьких проєктів, навчання та підвищення кваліфікації кадрів у цій сфері; 5) пропорційності та адекватності заходів кіберзахисту реальним та потенційним ризикам, реалізації невід'ємного права держави на самозахист відповідно до норм міжнародного права у разі вчинення агресивних дій у кіберпросторі; 6) пріоритетності запобіжних заходів; 7) невідворотності покарання за вчинення кіберзлочинів; 8) пріоритетного розвитку та підтримки вітчизняного наукового, науково-технічного та виробничого потенціалу; 9) міжнародного співробітництва з метою зміцнення взаємної довіри у сфері кібербезпеки та вироблення спільних підходів у протидії кіберзагрозам, консолідації зусиль у розслідуванні та запобіганні кіберзлочинам, недопущення використання кіберпростору в терористичних, воєнних, інших протиправних цілях; 10) забезпечення демократичного цивільного контролю за утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та правоохоронними органами, що провадять діяльність у сфері кібербезпеки» [21].

Особливістю наведеного набору «принципів» є наявність спеціальних норм, обумовлених сферою їх застосування. Прикладом такого положення є «принцип пріоритетності запобіжних заходів». Адже його необхідність продиктована саме специфічними умовами, відносинами та діяльністю, що регулюється в сфері кібербезпеки.

На особливу увагу заслуговує також стаття 2 означеного закону, яка визначає «принципи застосування Закону». А саме: зону його дії а також особливостей провадження. Наприклад, правові норми означеного Закону здійснюються з додержанням принципу «мінімально необхідного регулювання, згідно з яким рішення (заходи) суб'єктів владних повноважень повинні бути необхідними і мінімально достатніми для досягнення мети і завдань, визначених цим Законом» [21]. Отже, область дії певних принципів окреслюється та обмежується.

Цікавою особливістю законодавства також є те, що такий важливий для забезпечення «захисту інформації» закон, як Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», взагалі не містить окремо сформульованих «принципів». Не менш цікавим є нормотворчий прийом, застосований в Указі Президента України «Про Положення про технічний захист інформації в Україні», який закріплює лише посилання на те, що відповідні «організаційно-технічні принципи ... визначаються нормативно-правовими актами, прийнятими в установленому порядку відповідними органами» [22].

Переходячи до аналізу правових документів формування «політики у сфері захисту інформації», зауважимо, що європейська техніка законотворчості неохоча закріплювати окремі принципи в нормативно-правових актах. Отже, для нашого аналізу доцільно зосередитись саме на національному законодавстві.

Тож перш за все проаналізуємо «принципи», закріплені у вже згаданій нами раніше «Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні». У цьому документі визначені такі «принципи», як: рівноправного партнерства державних органів, громадян і бізнесу; прозорості та відкритості діяльності державних органів; гарантованості права на інформацію, вільного отримання та поширення інформації, крім обмежень, установлених законом; свободи вираження поглядів і переконань; правомірності одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації; інформаційної безпеки; постійного навчання; підконтрольності та підзвітності державних органів громадськості; сприяння пріоритетному розвитку інформаційно-комунікаційних технологій; чіткого розмежування повноважень і скоординованої взаємодії державних органів; гарантованості повного ресурсного забезпечення національних програм та проєктів розвитку інформаційного суспільства [2].

Як і у здійсненому раніше аналізі законів, спостерігаємо ту саму ситуацію, коли «принципи» спираються на Конституцію України (наприклад, гарантування права на інформацію) або встановлюють і конкретизують особливості діяльності державних інститутів (наприклад, рівноправне партнерство державних органів з іншими суб'єктами, чи підконтрольності та підзвітності державних органів).

Продовжуючи аналіз, зауважимо, що такий важливий документ, як «Доктрина інформаційної безпеки України», використовує вже знайомий нам прийом визначення правових принципів зазначаючи, що «принципи ... забезпечення кібербезпеки України визначені Стратегією кібербезпеки України» [23]. Остання ж стверджує такі «принципи»: «верховенства права і пова-

ги до прав та свобод людини і громадянина; забезпечення національних інтересів України; відкритості, доступності, стабільності та захищеності кіберпростору; державно-приватного партнерства, широкої співпраці з громадянським суспільством у сфері забезпечення кібербезпеки та кіберзахисту; пропорційності та адекватності заходів кіберзахисту реальним та потенційним ризикам; пріоритетності запобіжних заходів; невідворотності покарання за вчинення кіберзлочинів; пріоритетного розвитку та підтримки вітчизняного наукового, науково-технічного та виробничого потенціалу; міжнародного співробітництва з метою зміцнення взаємної довіри у сфері кібербезпеки та вироблення спільних підходів у протидії кіберзагрозам, консолідації зусиль у розслідуванні та запобіганні кіберзлочинам, недопущення використання кіберпростору в протиправних та воєнних цілях; забезпечення демократичного цивільного контролю над утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та правоохоронними органами держави, що діють у сфері кібербезпеки» [24].

Аналіз «принципів політики» забезпечення «захисту інформації» був би неповним без згадування «принципів», викладених у «Стратегії національної безпеки України». В останній йдеться про два ще не згадані раніше положення. А саме про намір «утверджувати принцип нульової толерантності до корупції, забезпечувати ефективну діяльність органів, які запобігають корупції та протидіють корупційним правопорушенням; та прискорити оборонну та безпекову реформи за нормами, принципами і стандартами НАТО» [25].

Висновки. Підводячи підсумок здійсненого аналізу особливостей притаманних «принципам» формування та реалізації «державної політики України в сфері захисту інформації», маємо підстави зробити такі висновки.

1. Сукупність положень нормативно-правових актів, які визначають формування та реалізацію «державної політики» у сфері «захисту інформації» дозволяє говорити про існування системи «принципів державного захисту інформації», пов'язаних смисловими зв'язками.

2. Під «принципами державного захисту інформації» доцільно розуміти: вихідні положення, норми, вимоги та правила, які наголошують на пріоритетах та акцентах реалізації правових норм у сфері захисту інформації, закріплених у нормативно-правових актах різного ступеню юридичної сили.

3. «Принципи державного захисту інформації» за їх змістом і спрямованістю можна умовно поділити на загальносистемні особливі та спеціальні.

4. Іншими ознаками для класифікації «принципів державного захисту інформації» є обмеження сфери їх дії (визначене державою або без вказування такого обмеження) та їх основа (джерело походження): Конституція України, міжнародні правові акти, інші національні нормативно-правові акти, вимоги та стандарти продиктовані неправовими джерелами (наприклад, особливості ресурсів і техніки призводять до необхідності принципу «пропорційності та адекватності заходів кіберзахисту реальним та потенційним ризикам»).

5. Відсутність єдиного нормативно-правового акта, який би регулював діяльність держави в сфері «захисту інформації» ускладнює аналіз системи відповідних «принципів», це важливо тим більше, що принципи зазвичай не містять вказівок на перевагу щодо застосування якогось із них. Отже, з метою вирішення цієї проблеми доцільно в нормотворчій діяльності структурувати принципи за наведеними ознаками та класифікацією, а також уточнювати і розширювати їх склад на рівні підзаконних нормативно-правових актів.

Список використаних джерел:

1. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 09.01.2007 № 537-V. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2007, № 12, ст. 102.

2. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 № 386-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/386-2013-%D1%80>.

3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (із змінами). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141.

4. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII (із змінами). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 48, ст. 650.

5. Про затвердження Положення про Адміністрацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України : постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2014 № 411 (із змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/411-2014-%D0%BF>.

6. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23.02.2006 р. № 3475-IV (із змінами). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2006, № 30, ст. 258.

7. Про затвердження Загальних вимог до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури : постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.2019 № 518. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/518-2019-%D0%BF>.

8. Ситник Г.П. Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки України: теорія і практика : автореф. дис... д-ра наук з держ. управління: 25.00.01. Київ, 2004. 36 с.

9. Кузьменко А. Проблеми відповідності стратегії та системи забезпечення безпеки України національним потребам. *Юридичний Журнал*. 2006. № 10. С. 79–87.

10. Баровська А. Структура керівних документів державної політики в інформаційній сфері: нагальні проблеми та шляхи впорядкування. Аналітична записка. 2011. URL : <http://old.niss.gov.ua/articles/572/>.

11. Гордієнко С. Доктринальні положення інформаційної безпеки України в умовах сучасності. URL : <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/doktrynalni-polozhennya-informatsijnoy-bezpeky-ukrayiny-v-umovah-suchasnosti/>.

12. Тарасенко Н. Доктрина інформаційної безпеки України в оцінках експертів. *Резонанс*. 2017. № 18. С. 3–14.

13. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2 : М-Я. 624 с.

14. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1970-1980. / Т. 8. ред. тому В.О. Винник, 1977. 927 с.

15. Юридична енциклопедія / ред. Ю.С. Шемшученко [та ін.] ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998-2004. / Т. 5 : П-С. 2003. 736 с.

16. Вікіпедія (Вільна енциклопедія), «Принцип». URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Принцип>.

17. Нижник О.С. Адміністративно-правові засади реалізації державної регіональної політики у сфері вищої освіти в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 220 с.

18. Шпак А.П. Адміністративно-правова охорона права інтелектуальної власності у сфері освіти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 210 с.

19. Міжнародні медико-санітарні правила (2005 р.) : Правила ВООЗ від 23.05.2005 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/897_007.

20. Про затвердження Положення про систему управління безпекою судноплавства на морському і річковому транспорті : наказ Міністерства транспорту України від 20.11.2003 р. № 904 (із змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1193-03>.

21. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII (із змінами). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2017, № 45, ст. 403.

22. Про Положення про технічний захист інформації в Україні : Указ Президента України від 27.09.1999 р. № 1229/99 (із змінами.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/1229/99>.

23. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» : Указ Президента України від 25.02.2017 № 47/2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/47/2017>.

24. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 15.03.2016 № 96/2016. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/96/2016>.

25. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/392/2020>.

УДК 342.9:34.08(477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.26>

ЯРА О.С.

**МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ****METHODOLOGY OF ANALYSIS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT
OF HIGHER LEGAL EDUCATION IN UKRAINE**

Актуальність статті полягає в тому, що шлях до істини в будь-якій сфері є тернистим. Наукове дослідження цей шлях проходить в певний спосіб перетворення джерел дослідження на нові наукові положення, висновки узагальнення. Кожна наука, кожний її інститут має свої способи, які залежно від специфіки об'єкта дають можливість використати загальноприйняті, відомі, або пристосувати до цього спеціальні методи наукового осмислення і пізнання, в нашому випадку – до проблем адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти. В умовах сьогодення вища юридична освіта переживає процес подальшої трансформації, який направлений на утвердження в навчальному процесі цінностей Європейської спільноти та стандартів болонського процесу. Усе це вимагає по-новому переосмислити методологію аналізу адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти в Україні. Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права, доктринальних поглядів на цю проблематику вчених-адміністративістів сформулювати методологію адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти в Україні. У статті сформована методологія адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти в Україні. Доведено, що це – сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в науці адміністративного права як вчення про методи пізнання та перетворення дійсності на основу світоглядного осмислення вищого освітнього середовища. Вона сповнена багатьма вертикальними і горизонтальними зв'язками різної наукової, юридичної та педагогічної природи як способами перетворення джерел дослідження в нову наукову новизну, узагальнення та висновки. Зроблено висновок, що філософія природного права є основою методології адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти в Україні. Це право на вищу освіту осіб, які мають закінчену середню освіту, міститься в самій природі людини, воно надане їй від природи та містить визначений для подальшого життя людей норматив поведінки. Джерелом реалізації цього права є сама людина, тобто особа, яка відповідає усім критеріям, сама вирішує скористатися їй правом отримувати вищу юридичну освіту чи ні. Держава не може перешкоджати громадянину отримувати вищу юридичну освіту, навпаки, вона має сприяти всебічному розповсюдженню високих юридичних знань.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, аналіз, вища юридична освіта, методи пізнання, методологія, наукова природа, прийоми дослідження.

The relevance of the article is that the path to truth in any field is thorny. Scientific research goes this way in a certain way to transform the sources of research into new scientific positions, the conclusions of generalization. Every science, every institute has its own ways. Which, depending on the specifics of the object, make it possible to use generally accepted, known, or to adapt special methods of scientific understanding and cognition, in our case to the problems of administrative and legal support of higher legal education. In today's conditions, higher legal education is undergoing a process of further transformation, which is aimed at establishing in the educational process the values of the European Communities and the standards of the Bologna process. All this requires a new

rethinking of the methodology of analysis of administrative and legal support of higher legal education in Ukraine. The purpose of the article is to formulate a methodology of administrative and legal support of higher legal education in Ukraine on the basis of the theory of administrative law, doctrinal views on this issue of administrative scholars. The article forms the methodology of administrative and legal support of higher legal education in Ukraine. It is proved that it is a set of research methods used in the science of administrative law, as a doctrine of methods of cognition and transformation of reality on the basis of worldview understanding of higher education. It is permeated by numerous vertical and horizontal connections of different scientific, legal and pedagogical nature as ways to transform research sources into a new scientific novelty, generalizations and conclusions. It is concluded that the philosophy of natural law is the basis of the methodology of administrative and legal support of higher legal education in Ukraine. Since this right to higher education further life of people is the norm of behavior. The source of realization of this right of natural law is the person himself, ie the person who meets all the criteria himself decides to use his right to receive higher legal education or not. The state cannot prevent a citizen from obtaining higher legal education, on the contrary, it should promote the full dissemination of high legal knowledge.

Key words: *administrative and legal support, analysis, higher legal education, methodology, methods of cognition, research techniques, scientific nature.*

Вступ. Шлях до істини в будь-якій сфері є тернистим. Наукове дослідження цей шлях проходять в певний спосіб перетворення джерел дослідження на нові наукові положення, висновки узагальнення. Кожна наука, кожний її інститут має свої способи, які залежно від специфіки об'єкта дають можливість використати загальноприйняті, відомі, або пристосувати до цього спеціальні методи наукового осмислення і пізнання, в нашому випадку – до проблем адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти.

В умовах сьогодення вища юридична освіта переживає процес подальшої трансформації, який направлений на утвердження в навчальному процесі цінностей Європейської спільноти та стандартів болонського процесу. Усе це вимагає по-новому переосмислити методологію аналізу адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти в Україні.

Огляд останніх досліджень. До проблеми адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти в Україні звертали свої наукові погляди вітчизняні вчені В. Бачинін, О. Бондаренко, Н. Бондарчук, І. Булик, О. Внукова, В. Галуцька, О. Гладкая, К. Грищенко, Н. Гітун, Н. Губерська, Г. Драйден, І. Драч, В. Дейнека, І. Зайченко, А. Іванишук, Н. Коротка, М. Курко, Т. Кучера, М. Мартинов, А. Маслова, Р. Мельник, Л. Миськів, О. Львова, В. Пальчиков, В. Селюков, Л. Насонова, Н. Пархоменко, О. Правоторова, Л. Подимова, О. Ортинський, С. Сливка, О. Скочиляс-Павлів, О. Хохленко, І. Хохлова, Т. Тарахонич, І. Тикович, С. Цигульов, Ю. Шемчушенка, А. Шпак, В. Юровська, М. Фіцула, С. Яровий та ін. Проте вони згадану нами проблематику безпосередньо не аналізували, а зосереджували свої наукові пошуки на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії адміністративного права, доктринальних поглядів на цю проблематику вчених-адміністративістів сформулювати методологію адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти в Україні.

Результати дослідження. Відповідно до словника української мови категорія «методологія» (гр. *μεθοδολογία* – «учення про метод») визначається як сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в науці; учення про методи пізнання та перетворення дійсності; основу методології складає мислення й світогляд як операційне середовище самодисципліни та роботи з інформацією, моделями, алгоритмами [1].

Методологія як вчення забезпечує наукове пізнання методами і прийомами розумової діяльності через вивірені й апробовані правила, норми, вимоги розумової і практичної діяльності, що відбивають властивості та зв'язки реального світу. Методологія немов регулює пізнавальний процес, тому що дослідник відстежує свої пізнавальні акти, рефлексує свої думки і дії, звертає свідомість на самого себе. Методологічна свідомість ученого, а також практичного працівника чи будь-якого фахівця органічно вплітається в його пізнавальний процес, усвідомлення технології мислення підсилює ефективність діяльності особи. Для сучасного суспільства в умовах найскладніших трансформацій, непередбачених змін, приголомшуючих відкриттів і глобальних суперечностей особливо важлива методологічна культура кваліфікованих фахівців сфери науки

й освіти. Необхідно створити умови, що забезпечують підвищення ефективності такої культури. Методологія вивчає не тільки методи, а й інші засоби, що забезпечують дослідження. Уся система методологічного озброєння вченого базується на сукупності знань, набутих раніше, і світорозумінні, що відбивають сучасний рівень, усталену картину світу. Водночас на сучасному етапі розвитку науки (його називають постнеокласичним) в умовах нерівноваженості, нестабільності, хаотичності світу чітко простежується еволюція наукової картини світу і категоріального апарату, що його відображає. Це дає змогу вбачати в науковому методі та методології науки не просто інструментальну конструкцію, а складну, досить рухливу, адаптивну в принципі систему. Арсенал методологічних засобів науки відносно стійкий – вони не формуються для кожної пізнавальної ситуації, а зазвичай наявні та готові до застосування. Вибір їх у конкретних обставинах для конкретного об'єкта, що пізнається, – це показник кваліфікації і методологічної культури дослідника [2].

Методологія аналізу має складну сутнісну структуру. Прийнято виділяти три рівні методології: філософський, загальнонауковий і спеціально-науковий, серед яких багатьма вертикальними і горизонтальними зв'язками переплетені різні за своєю юридичною та науковою природою об'єкти аналізу, які в цілому можуть бути визначені як способи перетворення джерел дослідження в нову наукову новизну, узагальнення та висновки.

На думку О. Внукової, з позиції філософії педагогіки дослідник у процесі наукового пізнання спирається на певні філософські позиції, які разом із загальними принципами пізнання і категоріальним апаратом науки становлять філософський рівень у методології. На її погляд, на сучасному етапі співіснують різні філософські вчення, які і є методологією різних наук, у тому числі і педагогіки. Серед них найбільш впливові: екзистенціалізм, неопрагматизм, неопозитивізм, діалектичний матеріалізм, неотомізм та інші. Екзистенціалізм (від лат. *existentia* – існування) – філософія існування – визначає особистість найвищою цінністю, унікальною духовною істотою, здатною до вибору власної долі. Згідно з ним мета всього процесу виховання полягає в тому, щоб навчити людину творити себе як особистість. «Внутрішня сутність» дитини («екзистенція») майже не доступна для педагогічних впливів, а тому ефективним у формуванні її особистості є лише самовиховання. Свідомість, інтелект, логіка, на думку екзистенціалістів, мають другорядне значення. Головне у життєдіяльності індивіда – не розум, а почуття, віра, надія. Кожен залишає за собою право йти у житті своїм неповторним шляхом, незважаючи на загальнолюдські норми моралі. Навчання – це актуалізація прихованих здібностей студента, тому цикл предметів, які підлягають вивченню, повинен бути вибіркоким. Найважливішим є не рівень освіченості, не рівень знань, якими озброїла студента вища школа, а вміння «слухати свої внутрішні імпульси», «пізнати самого себе» головною метою навчальних занять має бути не розвиток інтелекту, а виховання [3].

З усією повагою до такої філософської педагогіки можна переконливо стверджувати, що методологія екзистенціалізму не може бути у чистому вигляді застосована для потреб вищої юридичної школи, адже студент-юрист – це не тільки творча особистість, однак і майбутній юрист (теоретик, практик, суб'єкт правотворчості), який у першу чергу сам має поважати норми права, дотримуватися їх особисто та вимагати (сприяти) дотримання їх іншими особами. Проте як додаткова методологічна теорія він може бути використаний як навчальний прийом творчого розвитку особистості.

Основні ідеї прагматичної (грец. *pragma* – справа, дія) педагогіки полягають у тому, що погляд на виховання здійснюється як на постійну реконструкцію особистісного досвіду студентів; в основу навчання і виховання кладуться спонтанні інтереси й потреби студента в даний час; методом навчання є діяльність (ігрова, трудова). У процесі виконання конкретних практичних дій студенти не тільки отримують нові знання, але і навчаються працювати, долати труднощі. Тобто вища школа не повинна бути відірвана від життя. У навчально-виховному процесі необхідно розвивати і стимулювати активність студентів у процесі розв'язання семінарських та практичних завдань. Ці ідеї знайшли відображення в освіті в опануванні мовами, перш за все для життя в багатомовному соціумі, у формуванні навичок взаємодопомоги. Представники прагматичної педагогіки стверджують, що людина повинна поводити себе так, як диктує їй дана ситуація і визначена мета. Моральне все, що допомагає досягненню успіху, мета виховання – пристосування особистості до життя, підготовка до здійснення кар'єри, ведення практичної юридичної діяльності [3].

Без сумніву, методологія прагматичності є вагомим чинником процесу навчання ефективних юристів та нашого дослідження. Проте вона не є абсолютною, адже підлаштовує юриста під

реально наявні суспільні відносини, які можуть бути протиправними з погляду права. Наприклад, суддя Н. Репнікова протиправно задовольнила клопотання про заміну російському опозиціонеру О. Навальному умовного терміну на реальний з відбуванням у колонії, вона з прагматичних міркувань підлаштувалася під реально наявні суспільні відносини автократичного російського режиму В. Путіна, що є не припустимим для юристів демократичних правових держав [4].

Позитивізм (з латині – *positivus* – позитивний) – філософське вчення, що визначає єдиним джерелом істини те, що отримано за допомогою кількісних методів. Позитивісти оголосили псевдонауковими проблеми, пов'язані з розвитком суспільства, соціальними суперечностями. Перші положення позитивізму сформулював французький філософ Огюст Конт. Послідовниками були англійські філософи Джон Стюарт Мілль та Герберт Спенсер. Позитивізм має глибинні коріння як у педагогіці, так і в юриспруденції. Позитивізм у педагогіку почав проникати з кінця XIX ст., що виражалось у відмові від педагогічних теорій і проголошенні завданням педагогіки реєстрацію фактів, якими є психічні та інтелектуальні здібності особистості. Сучасний педагогічний неопозитивізм здебільшого називають «новим гуманізмом», згідно яким головну увагу потрібно приділяти розвитку інтелекту, а завдання виховання – формувати раціонально мислячу людину, розвивати людське «Я». Гуманізація системи виховання – головний засіб утвердження в усіх сферах життя суспільної справедливості як найвищого принципу стосунків між людьми. Прихильники цього напрямку критикують попередні ідеали й еталони поведінки, пов'язані зі звичками і традиційними релігійно-моральними світоглядними орієнтирами, як такі, що не відповідають потребам сучасного динамічного суспільства [3].

Із погляду права характерною його рисою є ототожнення права і позитивного права чи правопорядку в його розумінні як системи установлених норм і історично сформованих інститутів. Тому об'єктом такого типу правового мислення є лише феномени позитивного права і виключення будь-яких феноменів непозитивного характеру як правових. Позитивізм у праві виник як реакція на спекулятивно-метафізичну філософію права XVII–XVIII століть, як прагнення змінити метафізичне вчення на абсолютні начала права таким його вивченням, яке спирається на позитивний дослідний матеріал, на «факти», тобто безпосередньо «дане». Такими фактами є насамперед норми права. Тому філософія права, на думку позитивістів, повинна займатися вивченням їхнього логічного змісту і мовного висловлювання. Позитивність права означає його «фактичне існування», його «дійсність». Позитивне право тому є фактично чинним правом. Основною ознакою основного принципу позитивізму є державний абсолютизм, тобто визнання єдиним джерелом права державну волю. Це проходить як через класичний позитивізм, так і через неопозитивізм. І хоча в процесі історичної еволюції позитивізму, особливо в XX столітті, цей принцип пом'якшується (від «сили» через «повноваження» до «визнання»), бо тенденція до гуманізації права охоплює і юридичний позитивізм, все ж державна воля і в концепції «основної норми» Кельзена, і в «правилі визнання» Харта зберігається як очевидний, вихідний пункт юридичної юриспруденції як науки [5].

Отже, позитивізм як методологія аналізу є провідним способом адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти в Україні. Його використання є широким, однак його вплив не розповсюджується на усі суспільні відносини у сфері вищої освіти, адже норми права (законодавство), які прийняті державою, можуть бути неправовими, а його виконання – карним. Наприклад, В. Кукса і Г. Москаленко 1966 році вивісили український прапор над тодішнім інститутом народного господарства в Києві. За що вони за чинними на той час законами радянської імперії протиправно були притягнуті до кримінальної відповідальності, а Г. Москаленко ще відрахований зі складу студентів «нархозу» [6].

Діалектичний матеріалізм як філософське вчення про найзагальніші закони руху й розвитку природи, суспільства і мислення зародився у 40-ві рр. ХГХ ст. Основні положення діалектичного матеріалізму такі: матерія первинна, а свідомість вторинна; свідомість виникає в результаті розвитку матерії (мозку людини) і є її продуктом (принцип матеріалістичного монізму); явища об'єктивного світу і свідомості причинно зумовлені, оскільки взаємозалежні і взаємозумовлені (принципи детермінізму); усі предмети і явища перебувають у стані руху, розвиваються і змінюються (принцип розвитку). У філософії діалектичного матеріалізму важливе місце належить законам діалектики: перехід кількісних змін у якісні, єдність і боротьба протилежностей, заперечення [7].

На наш погляд, діалектичний матеріалізм як методологія аналізу адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти в Україні є незамінним у випадку дослідження складних неоднозначних фактів у їх запереченнях, єдності та боротьбі протилежностей, або для

аналізу значних за об'ємом емпіричних матеріалів щодо виявлення та узагальнення переходу кількісних змін у якісні.

Природне право, на наш погляд, є основою методології будь-якого дослідження в тому числі нашого. Адже це право, яке знаходиться в самій природі людини, надане їй від природи та має ґрунтовний для життя людей норматив поведінки. Джерелом природного права є сама людина, тобто її потреби й інтереси. Людина виступає їх носієм. Воно має загальносоціальне, людське походження і не санкціоноване з боку держави. Вихідним пунктом є теза про наявність у кожної людини невід'ємних прав і свобод, котрими вона наділена природою, так само як вона наділена розумом. Це є природне право. Тільки згодом, коли виникає держава, виникає позитивне право, яке призначене закріпити природні права людини, створити реальні гарантії для їхньої дії. Воно є продуктом життєдіяльності людини, а не держави. Саме природне право є основою невід'ємних, природних прав людини, які існують незалежно від того, чи закріплені вони десь, чи ні. Невід'ємні, природні права людини походять від природного права на життя і свободу, які від народження має кожна людина, які покликані гарантувати свободу, захищати особу від свавілля з боку держави та інших осіб. Ці права дають людині змогу бути самим собою у стосунках з іншими людьми. Ці права є позатериторіальними, загальними, наднаціональними. До таких прав належать: право на життя, особисту недоторканність, вільне пересування, честь і гідність. Природне право, яке впливає з духу людини, – це певні можливості, які забезпечують гідне існування людини у Всесвіті як фізичної, культурної, політичної істоти та її збереження, розвиток як особистості, індивідуальності із власним психоемоційним сприйняттям світу [8; 9; 10].

Отже, філософія природного права є основою методології адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти в Україні. Це право на вищу освіту осіб, які мають закінчену середню освіту, міститься у самій природі людини, воно надане їй від природи та має визначений для подальшого життя людей норматив поведінки. Джерелом реалізації цього права є сама людина, тобто особа, яка відповідає усім критеріям, сама вирішує, скористатися їй правом отримувати вищу юридичну освіту чи ні. Держава не може перешкоджати громадянину отримувати вищу юридичну освіту, навпаки, вона має сприяти всебічному розповсюдженню високих юридичних знань.

Висновки. Усе вищевикладене дає можливість сформулювати такі узагальнення щодо методології адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти в Україні:

1) методологія аналізу адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти – це сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в науці адміністративного права як вчення про методи пізнання та перетворення дійсності на основу світоглядного осмислення аналізованого освітнього середовища вищої школи;

2) вона здійснюється через вивірнення й апробацію правил, норм, вимог розумової і практичної діяльності, що відбивають характерні властивості та зв'язки вищої юридичної освіти;

3) методологія аналізу адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти має складну структуру (філософську, загальнонаукову і спеціально-наукову, наповнену багатьма вертикальними і горизонтальними зв'язками різної наукової, юридичної та педагогічної природи як способами перетворення джерел дослідження в наукову новизну, узагальнення та висновки);

4) методологія екзистенціалізму не може бути у чистому вигляді застосована для потреб адміністративно-правового аналізу вищої юридичної школи, адже студент-юрист – це не тільки творча особистість, однак і майбутній юрист (теоретик, практик, суб'єкт правотворчості), який має поважати норми права, дотримуватися їх особисто та вимагати (сприяти) дотримання їх іншими особами;

5) методологія прагматичності є вагомим чинником процесу навчання ефективних юристів та нашого дослідження, проте вона є абсолютною, адже вона може підлаштувати юриста під практично наявні суспільні відносини, які можуть бути протиправними;

6) методологія позитивізму як спосіб наукового аналізу є широким провідним способом адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти в Україні, однак його вплив не розповсюджується на усі суспільні відносини у сфері вищої освіти, адже норми права (законодавство), які прийняті державою, можуть бути неправовим, а їх виконання – карним;

7) діалектичний матеріалізм як методологія аналізу адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти в Україні є незамінним у випадку дослідження складних неоднозначних фактів у їх запереченнях, єдності та боротьбі протилежностей або для аналізу значних за об'ємом емпіричних матеріалів щодо виявлення та узагальнення переходу кількісних змін у якісні у сфері вищої юридичної освіти;

8) філософія природного права є основою методології адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти в Україні, адже право на вищу освіту осіб, які мають закінчену середню освіту, міститься у самій природі людини, воно надане їй від природи та має визначений для подальшого життя людей норматив поведінки. Держава не може перешкоджати громадянинові отримувати вищу юридичну освіту, навпаки, вона має сприяти всебічному розповсюдженню високих юридичних знань.

Отже, методологія адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти в Україні – це сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в науці адміністративного права як вчення про методи пізнання та перетворення дійсності на основу світоглядного осмислення вищого освітнього середовища через складну структуру, що пронизана вертикальними і горизонтальними зв'язками різної наукової, юридичної та педагогічної природи як способами перетворення джерел дослідження в нову наукову новизну, узагальнення та висновки.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
2. Піцула М. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник. 1999. URL : https://pidru4niki.com/10561127/pedagogika/suchasni_metodologichni_aspekti_pedagogiki_vischoyi_shkoli.
3. Внукова О. Методологічні засади професійної освіти: навчальний посібник. Київ : КНУТД, 2015. 198 с.
4. Суд назначил Навальному реальный срок по делу «Ив Роше». Sponsored Links. 2021. URL : <https://www.rbc.ru/politics/02/02/2021/601890699a79476abd4dcb58>
5. Філософія права / За ред. О.Г. Данильяна. URL : http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KOMPLEKS/KURS_1/kurs/2/26Chast1Rozd3Tema4Paragraf2.htm.
6. Жовто-блакитний прапор над радянським Києвом (1966 рік). BBC. 2020. URL : <http://www.bbc.co.uk/ukrainian/topics/tsalyk>.
7. Оргинський В. Педагогіка вищої школи. 2020. URL : https://pidru4niki.com/19991130/pedagogika/pedagogika_vischoyi_shkoli.
8. Сливка С. Природне та надприродне право: у 3 ч. Ч. 1: Природне право: історико-філософський погляд. Київ : Атіка, 2005. 224 с.
9. Бачинін В. Філософія права : підручник. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. 472 с.
10. Галуцько В. Правознавство : навчальний посібник: в 6 частинах. Ч. 2. Київ : Університет «Україна», 2013. 222 с.
11. Бойко А. Методологія пізнання економічної злочинності. *Вісник Львівського національного університету імені І. Франка. Серія юридична*. 2008. Вип. 47. С. 153–163.
12. Котюк І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 436 с.
13. Кремінь В. Філософія людиноцентризму як теоретична складова національної ідеї. *Дзеркало тижня*. 2005. № 31. С. 21.
14. Юровська В. Методи адміністративного права: теоретико-правові та праксеологічні аспекти : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 428 с.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.27>

МАТВІЙЧУК М.А.

**РЕВОЛЮЦІЙНЕ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАЧА ПОЛІТИКА ПЕРШИХ РОКІВ
РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В ПРАЦЯХ І. МАЛИНОВСЬКОГО****REVOLUTIONARY CRIMINAL EXECUTIVE LAW
AND CRIMINAL EXECUTIVE POLICY OF THE FIRST YEARS
OF THE SOVIET POWER IN THE WORKS OF I. MALYNOVSKYI**

У статті показано, що І.О. Малиновський на підставі аналізу нормативних актів молодих радянських республік (РСФСР та УСРР) та багатого фактичного матеріалу, зібраного ним самим та членами очолюваної академіком Комісії для виучування звичаєвого права Всеукраїнської Академії наук, переконливо продемонстрував, що під час російської революції, як і під час будь-якої революції, та під час громадянської війни, тобто в період безладу, зародилось революційне звичаєве право, а також відродився стародавній інститут помсти та самовільної розправи. Самосуд практикувався не лише на побутовому життєвому рівні, а й у діяльності позасудових органів держави, зокрема в роботі надзвичайних комісій, революційних трибуналів і навіть народних судів. А звичаєве право, поряд з іншими факторами, лягло в основу радянського законодавства, в тому числі кримінального та кримінально-виконавчого. Кримінальні кодекси РСФСР (1922 р.) і УСРР (1922 р.) та Кримінально-виконавчі кодекси РСФСР (1923 р.) і УСРР (1925 р.) ознаменували собою втілення кримінально-виконавчої політики радянської влади в перші роки її існування. Ця політика переслідувала три основних цілі: 1) загальне та особисте попередження злочинів через покарання у виді позбавлення волі; 2) пристосування злочинця до співжиття через примусову працю та культурно-просвітню роботу; 3) утримання злочинця від вчинення нових злочинів фактом його ув'язнення з урахуванням різноманітності видів місць ув'язнення. Режим у місцях ув'язнення полягав у правильному співвідношенні начал ізоляції, примусової праці та культурно-просвітницької роботи. До основних начал кримінальної політики відносили також класовий принцип, як під час винесення вироку, так і в процесі його виконання, та допомогу звільненим з місць ув'язнення. Вказані цілі, наповнені адекватним та, до речі, досить гуманним і прогресивним змістом, являлися тими початками, через які цілі кримінально-виконавчої політики молодій радянській трудовій державі втілювалися на практиці.

Ключові слова: революційне звичаєве право, самосуд, кримінально-виконавча політика радянської влади, позбавлення волі, культурно-просвітницька робота.

The article shows that I. Malynovskiy, based on the analysis of normative acts of the young Soviet republics (RSFSR and USSR) and the rich factual material collected by him and members of the Commission for the Study of Customary Law of the All-

Ukrainian Academy of Sciences, convincingly demonstrated that during the revolution, as during any revolution, and during the civil war, that is, during the period of disorder, the revolutionary customary law was born, and also the ancient institute of revenge and unauthorized punishment was revived. Lynching was practiced not only at the standard of living but also in the activities of extrajudicial bodies of the state, in particular, in the work of emergency commissions, revolutionary tribunals, and even national courts. Customary law, among other factors, formed the basis of Soviet law, including criminal and criminal executive law. The Criminal Codes of the RSFSR (1922) and the USSR (1922) and the Criminal Executive Codes of the RSFSR (1923) and the USSR (1925) marked the implementation of the criminal-executive policy of the Soviet government in the first years of its existence. This policy pursued three main goals: 1) general and personal prevention of crimes through imprisonment; 2) adaptation of the criminal to living together through forced labor and cultural and educational work; 3) keeping the criminal from committing new crimes by the fact of his imprisonment taking into account the diversity of types of places of imprisonment. The regime in the prisons consisted of the right balance of isolation, forced labor and cultural and educational work. The basic principles of criminal policy also included the class principle in sentencing and in the process of its execution, and assistance to released prisoners. These goals, filled with adequate and quite humane and progressive content, were the principles through which the goals of the criminal executive policy of the young Soviet labor state were put into practice.

Key words: *revolutionary customary law, lynching, a criminal executive policy of the Soviet power, imprisonment, cultural and educational work.*

Вступ. Питання про право, яким користувався народ після російської революції та під час громадянської війни в ситуації, коли усі царські державні установи та дореволюційне право були скасовані, а в країні панував безлад, в Україні є малодослідженим. Це стосується також карної політики молодих радянських республік у перші роки їх існування. Тому ця прогалина, як частина української історії взагалі та частина історії кримінально-виконавчого права, потребує свого заповнення.

Звичасве право українського народу революційного та постреволуційного періоду, а у цьому зв'язку й кримінально-виконавчу політику молодих радянських держав (РСФСР та УСРР) досліджував академік І. Малиновський, однак, на жаль, тільки побічно, у зв'язку з правом кримінальним та судовим. Досліджень же його наукового доробку в цьому плані замало. Можна назвати лише журнальні статті та тези виступів на наукових конференціях Т.І. Бондарук про пенітенціарну концепцію вченого, В.А. Кващук та О.В. Сокальської – про його пенітенціарні ідеї, І.В. Музики – про соціологічний аспект концепції пенітенціарної системи І. Малиновського.

Постановка завдання. Метою цієї статті є цілісне викладення вчення І. Малиновського щодо звичасевого права українського народу в революційний по постреволуційний періоди, зокрема й щодо відродженого самосуду, а також його доробку щодо кримінально-виконавчої політики молоді радянської влади та її втілення у законодавстві.

Результати дослідження. Російська революція 1917 р. почалася, як і всі революції, що колись були на світі, писав І. Малиновський, з руйнування старого. «Було зруйновано й старе право. «Сводъ Законъвъ Россійской Имперіи» став шматком паперу, ні для кого непотрібним за для практичних цілей. Зокрема, «Судебные уставы» 1864 р., «Уложение о наказаніяхъ» 1815 р., нове «Уголовное уложение» 1903 р. і 1 ч. X тому про касаційні вироки Сенату... все це було скасовано» [1, с. 114].

Руїницькою своєю частиною революція неминуче призвела до відродження стародавніх традицій кровавої помсти. Практикується каральна відплата в найбрутальнішій формі віддавання злом за зло без «жоднісінької розумної мети». Піддаючись звірячому почуттю злісної мстивості до своїх класових ворогів, як це показано в праці «Кровавая месть и смертныя казни», каже І. Малиновський, люди несамохіть віддають їм за зроблене зло таким самим або ще й більшим злом. Вага революції в її руїницькій своїй частині характеризується актами помсти: руйнування давнього ладу йде разом із помстою революціонерам або прихильникам революції з боку тих, хто панував за давнього ладу, й помсту їм із боку революціонерів. Окрім того, революціонери, котрі співчують революції, чи навіть нейтральні особи мусять, буває, вживати актів самосуду й розправи, тобто помсти звичайних карних елементів, коли вони роблять замах на особу чи майно, не

побоюючись кари, бо старий порядок правовий зруйновано, а новий іще не налагоджено. Наша революція не могла бути винятком. У розпалі громадянської війни акти такого роду помсти не могли не траплятися [2, с. 16].

Слід зазначити, що тему самосуду під час революційних подій, громадянської війни та після її завершення вчений досліджував у контексті революційного та постреволуційного звичаєвого права, усіх його галузей, в тому числі права кримінального, судового і кримінально-виконавчого зокрема, бо й тема кримінально-виконавчого права була складником предмету спеціального дослідження Комісії для виучування звичаєвого права України Всеукраїнської Академії наук, головою якої він був. Академік узяв на себе дослідження революційного та постреволуційного звичаєвого права загалом, а його вивчення з окремих предметів та в окремих регіонах України було доучено іншим членом Комісії, Степану Борисенку, зокрема, дослідження самосуду над карними злочинцями в 1917 році. Як видно з результатів роботи членів Комісії, І. Малиновський допомагав тим чи іншими матеріалами про факти проявів звичаєвого права чи не усім дослідникам.

Що стосується самосуду, то з посиланням на публікації в московській газеті «Известия» та київській газеті «Пролетарська правда» вчений наводить численні його приклади. Ось деякі з них, більше побутового характеру, на теренах України. «У Києві жінка кочегара Бориса Бондаренка – Явдоха злигалася з таким собі Єладовим і переїхала до нього на квартиру: Бондаренко прийшов на ту саму квартиру і, заставши жінку, хлопнув їй у лице сірчаною кислотою». «В с. Строковій Переяславського району, в трьох громадян викрали коней: обікрадені обігнали злодіїв на шляху до с. Помоклі, привели їх назад до с. Строкової й там вчинили над ними самосуд». «У Києві на вокзалі залізничного злодія Кольку Слона (Миколу Санкаржевського) забили його товариші». «У Києві на Галицькому базарі бандит Микола Чернов забив свого товариша». «Сільська влада села Криниці Тутьчинської округи врядила дикунський суд над селянином і селянкою, обвинувачуваних у тому, що вона «жила на віру» (не в шлюб): обох розділи догола і били мокрою кропивою». «В Харківській окрузі колишня наймичка священника Беділло Кроловецька мала від нього шестимісячну дитину; коли вона приїхала просити грошей на утримання дитини, то Іван Скрипник, що його підплатив був священник, чотирма пострілами забив її на смерть». «На Полтавщині сільські власті села Баранівки по-п'яному вдерлися до хати селянина і забили родину з 9-ти чоловік, в тому числі дітей від 4-х до 6-ти років» [2, с. 51–53].

Приклади самосуду у формі кари різкими, побоями, покаліченням, повішенням, спаленням живого тощо наводять й інші дослідники, в тому числі С. Борисенко. «На станції Проскурів студента-медика Г. з санітарного поїзду було звинувачено в крадіжці цукру та солдатської білизни. Натовп, обв'язавши Г. білизною, почав водити його по території станції, не даючи нікому його визволити». «Агенти Київського розшукового відділу І. та Г., дізнавшись в розмові з злодієм К., що він «заробив» 1 600 крб., які саме були у нього, тоді-таки вирішили пограбувати його. У під'їзді будинку Окружного Суду, куди його затягли, вони почали вимагати гроші. А в тім цікаво не це. Коли цей злодій силувався був протестувати, то вони нагрозилися йому, що коли він зчинить галас, вони виведуть його на вулицю та пояснять натовпові, хто він є і тоді натовп розправиться з ним самосудом. Злодій, злякавшись цієї перспективи, віддав гроші». А загалом С. Борисенко заключає, що самосуд настільки втілювався в життя, що загроза вчинити самосуд стала за чинник психічного примусу [3, с. 229–231].

Акти помсти, зауважував І. Малиновський, були характерні почасти й для діяльності ВЧК та її органів, що являлось «системою позасудової розправи» за найгостріших часів громадянської війни. Вживали розстрілів, і були виключні випадки, коли розстрілювали, щоб помститися або настрашити. Зазвичай же розстрілювали, щоб, знищуючи небезпечних ворогів революції, забезпечити республіку від замахів на здобутки революції.

Щодо неможливо не зазначити, а І. Малиновський у своїх працях про це пише надто скупо, що сам він постановою колегії ДонЧК 24 липня 1920 р. разом з іншими обвинуваченими «у контр-революції» був заочно засуджений до смертної кари, і одним з обвинувачень його в контрреволюції було написання «контр-революційних статей в Ростовській газеті «Приазовський край». Професор це обвинувачення, як і усі інші, заперечував і показував на всіх допитах, починаючи з першого, який мав місце 20 липня 1920 р., що він писав статті в газету не як протест проти Радянської влади, а так само як про це писав й М. Горький, – «як протест проти неправильних з його точки зору методів правління, а також проти злочинної практики, – проти смертних страт, розстрілів, насильств, арештів, грабежів, знищення культурних цінностей», проти погромів, які відбувалися на його очах, «у яких приймали участь також червоноармійці та цивільні» – грабували і магазини, і квартири» [4, с. 61–65, 76–80].

Можна знайти деякі ознаки помсти й у діяльності революційних трибуналів як органів надзвичайної юстиції під час громадянської війни, народних судів, хоча й менше [5, с. 15–16]. Суди видавали вироки або присуди, керуючись революційною правосвідомістю, що відповідало звичаєвому праву, виробленому пануючим в радянському суспільстві трудовим класом. Прийнятий згодом Карний кодекс дозволяв судам накладати кари, зважаючи на свою соціалістичну свідомість (ст. 9) [6, с. 105], дозволяв накладати кари та вживати інші заходи соціального захисту за такі злочини, яких у ньому не було (ст. 10), а Карно-процесуальний кодекс забороняв судам ухвалювати присуди через брак, неповноту, невизначеність або суперечливість законів (ст. 2) [1, с. 114–119; 7, с. 142].

На цю характерну негативну рису самосуду та помсти пролетарського правосуддя, каже І. Малиновський, не раз указувалось і в літературі, і в заявах провідирів республіки, і в урядових актах радянської влади. В «Азбуці Комунізму», наприклад, значилося, що «пролетарському суду цілком не властива помста. Він не може мститися людям за те, що вони жили в буржуазному суспільстві» [5, с. 15–16].

Революція вщент знищила старий режим і скасувала усе дореволюційне російське законодавство, в тому числі карне, але, каже І. Малиновський, злочинність залишилась і як спадок старого режиму, і як результат умов життя, сприятливих для заподіяння й розвитку злочинів. Потрібна була боротьба зі злочинами шляхом застосування покарання, головним видом якого залишалось позбавлення волі. Потрібно було позбавитись старих тюрем і замінити їх новими місцями ув'язнення виправно-трудового характеру, а разом з тим напрацювати знову ж таки норми звичаєвого пенітенціарного права та здійснити спроби їх кодифікації. І такі спроби в РСФРР починаються уже через декілька місяців після революції [8, с. 53; 9, с. 13].

Як видно з праць вченого, кримінально-виконавча політика молоді радянської держави, так само й як судова та кримінально-правова, визначалась у політичній та юридичній літературі, головним чином у пресі, у виступах державних і партійних лідерів, очільників державно-правових установ, отримувала своє формулювання на всеросійських з'їздах працівників, зокрема юстиції та пенітенціарної справи, та закріплювалась у відповідних нормативних актах.

Так, уже 11 липня 1918 р. було оголошено «Статут першого російського Реформаторія» для неповнолітніх, а 24 травня 1918 р. циркуляр НКЮ про перейменування Головного управління місцями ув'язнення в Карний відділ Наркомюсту та ліквідацію старих тюремних інспекцій і передачу їх функцій особливим органам місцевих комісаріатів юстиції, а також про мету НКЮ – перелом не лише усієї системи управління місцями ув'язнення, а й в самій постановці відбування покарання [10, с. 70–71]. Інструкція скасувала Статути про утримуваних під вартою та про висланих (том XIV Зводу законів), а також скасувала поділ місць ув'язнення на розряди за тяжкістю покарання згідно з вироками судів, зобов'язала суди вказувати в них лише позбавлення волі на певний строк, обов'язково з примусовими роботами. 23 липня 1918 р. НКЮ прийнято тимчасову інструкцію «Про порядок позбавлення волі як виду покарання та про порядок відбування такого». Інструкція також віднесла до позбавлення волі присудження судом до короткотермінового ув'язнення (до 3 місяців) і примусові громадські роботи без взяття під варту на час, вільний від роботи. Крім того, інструкція поділила місця позбавлення волі на чоловічі та жіночі, а за їх значенням на: 1) Загальні місця ув'язнення (тюрми); 2) Реформаторії та землеробні колонії як установи виховально-карального характеру, особливо для молодих злочинців; 3) Виконавчі заклади для осіб, стосовно яких є підстави для послаблення режиму або дострокового звільнення; 4) Карно-лікувальні заклади для поміщення арештантів з явно вираженими дефектами, дегенератів тощо; 5) Тюремні лікарні. Крім цих місць позбавлення волі – арештні приміщення для короткотермінового затриманих міліцією та тих, що рахуються за місцевими народними судами (до суду), і для арештантів, що підлягають пересилці [11, с. 54–55]. Восени 1918 р. за доповіддю голови ВНК (ВЧК) прийнято постанову РНК (СНК) про відкриття у зв'язку з громадянською війною особливих місць ув'язнення, так званих концентраційних таборів як порівняно м'якого виду позбавлення волі. Ув'язненим у табори надавалось достатньо свободи зносин з зовнішнім світом. Окрім побачень, вони могли отримувати відпустки додому, мали змогу виходити на роботи поза табором без варту, могли здобувати право жити на приватних квартирах з обов'язком приходити до табору лише на ресстрацію. Вони мали змогу діставати на пільгових умовах дотермінове звільнення [5, с. 15]. Весною 1919 р. видається постановою ВЦВК (ВЦИК) про табори примусових робіт, а слідом за цим НКВС (НКВД) напрацьовує інструкцію в розвиток постанови ВЦВК. Табори примусових робіт визначаються як місце, де примусовою працею в суворій трудовій дисципліні спокутують свою провину особи, що вчинили різні злочини та провини (звинувачені в

спекуляції, саботажі, службових злочинах тощо), свідомі гнобителі й визискувачі чужої праці та прихильники буржуазії й царсько-дворянського ладу. Осінню 1920 р. НКЮ видає «Положення про загальні місця ув'язнення», а пізніше «Положення про окремі види місць ув'язнення» [5, с. 27; 9, с. 54].

У жовтні 1923 р. відбувся Всеросійський з'їзд представників пенітенціарної справи, на якому, за аналізом стенографічного звіту, підготовленим І. Малиновським, окрім інших питань, були обговорені й цілі місць ув'язнення – загальне та окреме попередження злочинів, позбавлення злочинця можливості подальших злочинів, виправно-трудоий вплив на нього і пристосування його до умов співжиття; що режим місць ув'язнення повинен бути побудований на основах прогресивної системи [12, с. 108–109].

На початку 1924 р. Головне управління місцями ув'язнення подало XI З'їзду Рад звіт про пенітенціарну справу в РСФРР за 1923 р., у якому зазначалось, що звітним роком починається нормальний хід пенітенціарної справи в Республіці і закінчується період коливань та пошуків, які властиві революційному часу. Саме впродовж звітнього року досягнута централізація управління всіма місцями ув'язнення, остаточно ліквідовані концентраційні табори, що знаходились у віданні міліції, арештні будинки злились із загальними місцями ув'язнення, наостанок складено проєкт «Виправно-Трудового Кодексу», в якому підведені підсумки 6-ти річної практики в сфері пенітенціарної справи [13, с. 119]. Проєкт схвалила колегія НКВС (НКВД), потім розглянув і ухвалив I Всеросійський з'їзд працівників пенітенціарної справи. На V Всеросійському з'їзді діячів радянської юстиції словами тодішнього першого замісника Наркома юстиції М. Криленка було наголошено про необхідність проведення каральної політики в державі з неухильним дотриманням класових основ [14, с. 113]. Далі проєкт перейшов до вищих інстанцій і, нарешті, з деякими змінами 16 жовтня 1924 р. був затверджений II сесією ВЦВК (ВЦИК) XI скликання, тобто став законом [15, с. 41]. Карний кодекс РСФРР 1922 р. (далі – КК) та Виправно-трудоий кодекс РСФРР 1923 р. (далі ВТК) були головними етапами розвитку карної політики радянської влади. Після того, як було надано чинності Виправно-трудоому кодексу, карна політика щодо ув'язнення та становища в'язнів була цілком з'ясована [5, с. 28].

Згідно зі ст. 8 КК перша мета покарання – загальне та особисте попередження. Вона досягається самою загрозою позбавлення волі, тобто ізоляції, а особисте попередження – приведення загрози до виконання, тобто ізоляцією. Друга мета – пристосування до умов співжиття шляхом виправно-трудоого впливу на злочинця – досягається примусовою працею ув'язнених і культ-просвітницькою роботою. Наостанок третя мета – утримання злочинця від подальших злочинів – досягається також фактом позбавлення волі, тобто ізоляцією. Отже, режим у місцях ув'язнення повинен полягати в правильному співвідношенні начал ізоляції, примусової праці та культ-просвітницької роботи.

Ізоляція має бути доцільною. Це начало каральної політики розуміється згідно з нормами ВТК не в сенсі повного позбавлення будь-яких зносин з людьми, бо немає ні системи мовчання, ні системи одиночного ув'язнення. Навіть засуджені до позбавлення волі з суворою ізоляцією мають право користуватися перепискою, побаченнями, отримувати передачі.

Заборонено приниження людського достоїнства ув'язнених. В 49 ст. ВТК указано, що режим у місцях ув'язнення повинен бути позбавлений будь-яких ознак катування: кандалів, наручників, карцеру, суворого одиночного ув'язнення.

Друге начало каральної політики радянської влади – пристосування злочинця до умов співжиття шляхом виправно-трудоого впливу – ґрунтувалось на тому, що немає злочинців, які б не підлягали виправленню, а тому немає потреби поряд з Виправно-трудоим кодексом приймати щодо невинуватих окремих, каральний Кодекс, що пропонувалося. Одним легше пристосовуватися до умов співжиття, іншим – важче. Але немає таких, котрих зовсім не можна пристосувати, які абсолютно не піддаються виправному впливу. Тому прийнято один спільний збірник законів про місця позбавлення волі – ВТК.

Закріплено, що виправно-трудоий вплив досягається шляхом обов'язкової праці та культурно-просвітницької роботи. Що стосується праці, то в ВТК перш за все сказано, що вона має виховне значення (ст. 51), вона є способом виправлення, а тому є обов'язковою для всіх ув'язнених, здатних до праці (ст. 52). А щодо культпросвіти в місцях ув'язнення, то в законі, в ст. 82 ВТК сказано: «завдання культурно-просвітньої роботи полягає у піднятті інтелектуального рівня та громадянського розвитку засуджених». Шлях – шкільна та позашкільна робота (ліквідація загальної та політичної безграмотності, організація для ув'язнених читань вголос тощо), виправно-трудоий вплив у процесі виконання робіт виробничого характеру.

Третє загальне начало каральної політики радянської влади витікає з виправної мети покарання, з різнорідності видів місць ув'язнення та з інституту дострокового звільнення (ст. 463 ВТК). Це прогресивна система ув'язнення. Вона передбачає, що ув'язнені переводяться, в міру свого виправлення, з одного місця ув'язнення в інше – з більш м'яким режимом. Тобто прогресивна система ув'язнення передбачає, що доля ув'язненого знаходиться в його руках, що своєю поведінкою і своїм ставленням до обов'язкової праці та культ-просвітньої роботи він може покращити, аж до дострокового звільнення, або навпаки – погіршити своє становище.

До основних начал каральної політики радянської влади належить також класовий принцип як під час винесення вироку, так і в процесі його виконання. Стаття 17 ВТК в цьому відношенні гласить: «всі питання, пов'язані зі змінами в положенні ув'язнених і засуджених до виправних робіт без утримання під вартою, Розподільчі комісії вирішують переважно шляхом безпосереднього ознайомлення з ними через особисте їх опитування, керуючись при цьому різними даними і перш за все їх класовою належністю». В інших нормах ВТК передбачаються шляхи (способи та методи) застосування вказаного начала стосовно конкретних виправно-трудовах ситуацій.

Наостанок, останнє начало каральної політики радянської влади витікає з усіх попередніх, – це допомога звільненим з місць ув'язнення. При цьому допомога надається не приватній ініціативі, яка може бути або не бути, а ставиться в обов'язок Головному управлінню місць ув'язнення та його місцевим органам, які мають організувати цю допомогу «на основі широкої участі в ній радянських, профспілкових і партійних органів» (ст. 229 ВТК) [16, с. 62–70].

Це що стосується РСФРР.

В Україні громадянська війна затяглася. Через це, зауважує академік, пенітенціарні закони з'явилися пізніше, але будувалися вони на тих же самих основних принципах, що й російські. Перший в Україні радянський пенітенціарний закон було проголошено 7 березня 1920 р. – закон про центральні та місцеві тюремно-каральні відділи. В квітні 1920 р. було оголошено постанову Наркомосту УСРР про те, що всі тюрми й місця ув'язнення на території УСРР перейменовуються у будинки примусових робіт. Навіть саме слово «тюрма» було офіційно скасовано (в РСФРР вживалося офіційно до 1923 р.). Але справа не в тому, що скасовувалось слово «тюрма», а в тому, каже вчений, що тюрма, як «Мертвий дом», як «Мир отверженных», як «Кладбище живых» перестала існувати, що її замінила соціальна клініка, де лікують злочинців, щоби пристосувати до життя в суспільстві трудящих, майстерня, де злочинці працюють, навчаються та звикають до суспільно-корисної праці, школа, де серед злочинців провадиться культосвітня робота. Далі, того ж 1920 р. було оголошено Тимчасове положення про управління буприв, Тимчасову Інструкцію про позбавлення волі як міру кари, Інструкцію про Розподільчі комісії, Тимчасову Інструкцію про конвойну варту, декрет про дотермінове звільнення, Інструкцію про санітарно-медичну частину в місцях ув'язнення, обіжнюк про примусову працю, про культурно-просвітню роботу по шляхах ув'язнення. Далі публікуються нові обіжнюки. Історія пенітенціарної справи йде тим же шляхом, що і в РСФРР: як закінчується громадянська війна, починається будівництво нового життя, висувається питання про революційну законність, видаються Кодекси – Карний та Карно процесуальний, скасовуються табори примусових робіт, управління місцями ув'язнення централізуються, чувається потреба підбити підсумки тому, що зроблено на царині пенітенціарної справи й видати Пенітенціарний кодекс [5, с. 29-30].

У 1923 р. Всеукраїнська нарада завідуючих відділами управління, начальників міліції, карного розшуку й управління місць ув'язнення ухвалила резолюцію про потребу «невідкладно знаходити коло розробки Пенітенційного Кодексу, що охоплює всі положення, які регулюють діяльність поправчо-трудовах установ та погодження з новим карним законодавством». Влітку 1924 р. проект Поправчо-трудовах кодексу було вироблено й передано на розгляд окремій Комісії РНК УСРР. 23 жовтня 1925 р. Поправчо-трудовах кодекс УСРР було затверджено постановою 2-ї сесії ВУЦВК IX скликання. Як і в РСФРР, так і в УСРР, після видання ПТК з'явилися Положення, Інструкції й Обіжнюки в додаток і розвиток його постанов. Головні з них: Інструкція про організацію без тримання за сторожею робіт, Інструкція про Охтирський спеціального призначення ізолятор, Інструкція по санітарно-медичній частині, Інструкція про товариські суди в ПТУ, Інструкція в виробничій частині ПТУ й інші [5, с. 30–31].

Карний кодекс УСРР подібно КК РСФРР підкреслював, що кара взагалі і позбавлення волі зокрема має насамперед загальне попередження, щоби хиткі елементи суспільства утримати від злочинів, і особисте попередження, щоби в майбутньому утримати самого злочинця від повторення злочинів (ст. 8) [17, с. 104]. Це попередження – не залякування, що його в минулому мало на меті карне право, уживаючи жорстокі та зневажливі кари. Радянське право відмовилося від

жорстоких і зневажливих кар; воно не знає кар калічення, кар на тілі, каторжних робіт тощо. Залишилась смертна кара. Але вона відокремлена від звичайних кар і застосовується лише як тимчасовий і надзвичайний крайній захід соціального захисту, до особливо соціально-небезпечних злочинців, що з погляду радянської влади, в боротьбі з ними ніякого іншого засобу немає. Основний, головний захід соціального захисту – кара через позбавлення волі, що не має жорстокого характеру. Карний кодекс з'ясовує, що взагалі кара є захід оборонний, повинна бути доцільна, не повинна мати ніяких ознак мордування й не чинити злочинцеві некорисних і зайвих страждань (ст. 26 КК УСРР) [17, с. 104]. А виправничо-трудоий кодекс спеціально щодо позбавлення волі зазначає, що режим позбавлення волі «не мусить завдавати фізичних болів і принижувати людську гідність в'язнів» (ст. 3 ПТК УСРР) [18, с. 146]. Далі Карний кодекс підкреслює, що кара має на меті – позбавити злочинця можливості вчинити злочин і пристосувати його до умов вільного трудового співжиття (ст. 8 КК УСРР) [17, с. 104]. Цих цілей досягає якраз шляхом позбавлення волі, ув'язнення. Злочинець ізолюється, і таким чином він не має можливості чинити злочини. Але ця ізоляція триває не все життя і навіть не дуже довгий термін. Найбільше – до 10 років і то у рідких випадках. Ця ізоляція не абсолютна, бо в'язень підтримує стосунки із зовнішнім світом і в ізоляції задовольняються вимоги матеріального існування в'язня щодо приміщення, світла, тепла, харчів, речей найпершої потреби, санітарних умов, медичної допомоги. Під впливом примусової праці та культурпросвіти, на ґрунті яких побудовано режим позбавлення волі, в'язень пристосовується до умов трудового співжиття. Поправчо-трудоий кодекс докладно з'ясовує, в яких формах організовано примусову працю й культурно-просвітню роботу у місцях ув'язнення, щоби злочинця обернути на чесного й корисного громадянина радянського суспільства. Злочини бувають різні і злочинці різні. Тому неможливі й недоцільні однакові місця ув'язнення з однаковим режимом для всіх без винятку злочинців. В радянських місцях ув'язнення переводиться індивідуалізація поправно-трудоого й культурно-просвітнього впливу на в'язнів. Існують різні місця ув'язнення з різним режимом, то суворішим, то м'якшим – для різних в'язнів. І в одному й тому ж місці ув'язнення пристосовується різний режим щодо суворості чи м'якості, до різних в'язнів, хоча загальна підстава режиму одна й та ж – ізоляція, примусова праця, культурно-просвітня робота [9, с. 54].

У червні 1926 р. був прийнятий та набрав чинності й ПТК БСРР. Безперечно, що ПТК РСФРР являвся зразком для Кодексу українського і що, складаючи білоруський Кодекс, покористувалися і Кодексом РСФСРР, і Кодексом УСРР, особливо останнім. Усі ці Кодекси мали деякі відмінності й щодо форми, й щодо змісту. Але всі вони були засновані на одних і тих же принципах. А це свідчило про те, що пенітенціарну радянську політику, яка відповідала особливостям трудової держави, зрозуміли правильно [5, с. 31].

Висновки. За результатами дослідження звичаєвого права українського народу в постреволуційний (1917) період і під час громадянської війни на основі багатого емпіричного матеріалу І. Малиновський констатував факт відродження, в тому числі на теренах України, стародавнього звичаю помсти та самовільної розправи як на життєвому рівні, так і в діяльності позасудових пролетарських органів – надзвичайних комісій, ревтрибуналів і навіть народних судів. Народна творчість у цьому плані, поряд з іншими факторами, відобразилась у політиці з формування радянською владою молодого радянського права, в тому числі права кримінально-виконавчого. Увінчалась ця політика в Кримінально-виконавчих кодексах РСФРР (1924) р. УСРР (1925) та БСРР (1926), кодексах на той час доволі прогресивних і гуманних, таких, що відповідали ідеалам радянської трудової держави.

Список використаних джерел:

1. Малиновський О. Революційне радянське звичаєве право / Праці для вивчення звичаєвого права в Україні. За ред. акад. О. О. Малиновського, Голови Комісії. Випуск 3. У Києві. З друкарні Всеукраїнської Академії наук. 1928. С. 114–212.
2. Малиновський О. О. Кара й засоби соціального захисту / *Записки Соціально-Економічного Відділу Української Академії наук: За редактуванням академіка Н.П. Василенка*. Том IV, 1926. 61 с.
3. Борисенко Степан. Самосуд над карними злочинцями в 1917 році. *Праці Комісії для вивчення звичаєвого права в Україні*. Випуск 3. 1928. С. 213–234.
4. Дело № 1815 Донской чрезвычайной комиссии по борьбе с контр-революцией, спекуляцией и преступлениями по должности при Донисполкоме. Обв. в Контр-революции Малиновский Иоаникий Алексеевич и др. / Государственный архив ФСБ Ростовской области Российской Федерации / арх. Дело № 18444, с. 61-65, 76-80.

5. Малиновський О.О. Радянські поправчо-трудові установи порівнюючи з буржуазними тюрмами / *Збірник Соціально-Економічного Відділу Всеукраїнської Академії Наук.* № 16. У Києві. 1928. 271 с.
6. Уголовный кодекс Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. Гос. Трест «Петропечать», 1923. 105 с.
7. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Социалистической Федеративной Советской республики. Москва: Изд-во Наркомюста РСФСР. 1992. С. 142.
8. Малиновский И. Проект «Исправительно-Трудового Кодекса». *Право и жизнь.* 1924. Книга пятая и шестая. С. 53–64.
9. Малиновський О. Позбавлення волі злочинця в минулому і сучасному (Нарис з історії давньо-руського, західно-руського та нового українського права). Україна. 1928. Книга 3. С. 10–14.
10. Пролетарская революция и право. 1918. № 1. С. 70-71.
11. Пролетарская революция и право. 1918. № 2. С. 54-55.
12. Малиновский И. Всероссийский Съезд Работников Пенитенциарного Дела в Москве 18-24 октября 1923 года. Стенографический отчет пленарных заседаний съезда. *Право и жизнь.* Книга седьмая и восьмая. 1924. С. 108-109.
13. И.М. (И. Малиновский). Пенитенциарное дело в РСФСР за 1923 год. *Советское право.* № 3, 1924. С. 119–121.
14. V Всероссийский Съезд деятелей Советской юстиции. *Право и жизнь.* 1924. Книга пятая и шестая. С. 108–115.
15. Исправительно-трудовой кодекс РСФСР. Оттиск из «Бюлетня № 10» II сессии ВЦИК XI созыва. Издание ВЦИК. Москва-Кремль, 1924. 41 с.
16. Малиновский И. Карательная политика Советской власти и «исправительно-трудовой кодекс». *Право и жизнь.* 1925. Книга первая. С. 62–70.
17. Уголовный кодекс УССР. Харьков : Издание Наркомюста УССР. 1922. 104 с.
18. Виправно-трудоий кодекс. *Видання Виправно-трудоового відділу НКВС УСРР.* 1926. 146 с.

УДК 343.2/.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.28>

МОЗОЛЬ С.А., ГУЦУЛЯК М.Я.

СПІВВІДНОШЕННЯ МАЛОЗНАЧНОСТІ ДІЯННЯ, ПОДАТКОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПІЛЬГИ ТА РОЗРАХУНКОВОЇ ОДИНИЦІ У ПРОЦЕСІ ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

THE RATIO OF THE SIGNIFICANCE OF THE ACTION, SOCIAL SUBJECT OF BENEFIT AND SETTLEMENT UNITS IN THE PROCESS OF APPLICATION OF CERTAIN NORMS OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що прийняття у 2001 році Кримінального кодексу України докорінно змінило стереотипні уявлення суспільства про кримінальне право виключно як про галузь, основною та єдиною функцією якої є каральна. Головним чином такі кардинальні перетворення зумовлені максимальним використанням нормативної концентрації принципу гуманізму. Так, порівняно з КК України 1960 року у КК України від 5 квітня 2001 року кількість обставин, що виключають злочинність діяння, збільшено з трьох до семи, розширено си-

---

© МОЗОЛЬ С.А. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права (Національна академія внутрішніх справ)

© ГУЦУЛЯК М.Я. – кандидат юридичних наук, доцент, викладач спеціальності «Право» (Івано-Франківський коледж Львівського національного аграрного університету)

стему покарань, яка дозволяє повніше враховувати конкретні обставини справи та призначати справедливе, необхідне і достатнє покарання, виключено поняття особливо небезпечного рецидивіста, скасовано смертну кару тощо. Наведені законодавчі новели, що, з поміж іншого, спрямовані на демократизацію та гуманізацію суспільних відносин, в тому числі й кримінально-правових. У статті розглядаються питання щодо характеристики законодавчого визначення поняття малозначності діяння, визначається зміст діяння, яке формально містить ознаки діяння, передбаченого відповідною статтею особливою частиною КК України, але через відсутність суспільної небезпеки не визнається злочином. Визначені основні критерії розмежування малозначного діяння від злочину. Акцентовано на принципах визначення розрахункової одиниці розміру майнової шкоди у проєкті нового Кримінального кодексу України. Зроблено висновок, що все ще залишаються проблемними моменти, які стосуються відмежування малозначності діяння, яке виключає його злочинність, та відсутності в діях особи складу злочину як обставини, що виключає кримінальне провадження; виокремлення категорій злочинів, до яких не може застосовуватись положення про малозначність діяння; градації об'єктів кримінально-правової охорони за ступенем суспільної значущості під час застосування норми про малозначності діяння.

Ключові слова. *малозначність, злочин, правопорушення, кримінальний проступок, суспільна небезпека, об'єктивні та суб'єктивні ознаки, дія, бездіяльність, податкова соціальна пільга, розрахункова одиниця, майнова шкода.*

The relevance of the article is that the adoption in 2001 of the Criminal Code of Ukraine radically changed the stereotypical perceptions of society about criminal law exclusively as an industry whose main and only function is punitive. These cardinal transformations are mainly due to the maximum use of the normative concentration of the principle of humanism. Thus, in comparison with the Criminal Code of Ukraine of 1960, in the Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001 the number of circumstances precluding the criminality of the act was increased from three to seven, the system of punishments was expanded to allow punishment, the notion of a particularly dangerous recidivist is excluded, the death penalty is abolished, etc. These legislative novelties, among other things, are aimed at democratization and humanization of social relations, including criminal law. The article considers the characteristics of the legislative definition of the concept of insignificance of the act, determines the content of the act, which formally contains the signs of the act provided by the relevant article of the Criminal Code of Ukraine, but due to lack of public danger is not a crime. The main criteria for distinguishing an insignificant act from a crime are determined. Emphasis is placed on the principles of determining the unit of account for property damage in the draft of the new Criminal Code of Ukraine. It is concluded that there are still problematic issues concerning the demarcation of the insignificance of the act, which excludes its criminality, and the absence in the actions of the person of the crime as a circumstance that excludes criminal proceedings; identification of categories of crimes to which the provision on insignificance of the act cannot be applied; gradation of objects of criminal law protection according to the degree of social significance in the application of the norm of insignificance of the act.

Key words. *insignificance, crime, offense, criminal offense, public danger, objective and subjective signs, action, inaction, social tax benefit, unit of account, property damage.*

Вступ. Прийняття у 2001 році Кримінального кодексу України докорінно змінило стереотипні уявлення суспільства про кримінальне право виключно як про галузь, основною та єдиною функцією якої є каральна. Головним чином такі кардинальні перетворення зумовлені максимальним використанням нормативної концентрації принципу гуманізму.

Так, порівняно з КК України 1960 року у КК України від 5 квітня 2001 року кількість обставин, що виключають злочинність діяння, збільшено з трьох до семи, розширено систему покарань, яка дозволяє повніше враховувати конкретні обставини справи та призначати справедливе, необхідне і достатнє покарання, виключено поняття особливо небезпечного рецидивіста,

скасовано смертну кару і так далі. Наведені законодавчі новели, з поміж іншого, спрямовані на демократизацію та гуманізацію суспільних відносин, в тому числі й кримінально-правових.

Водночас у чинному законі про кримінальну відповідальність чітко простежується наступність кримінального права. З-поміж багатьох елементів, які притаманні як КК України 1960 року, так і Кодексу 2001 року, на особливу увагу заслуговує положення про малозначність діяння, оскільки саме воно визначає випадки, коли діяння, яке за об'єктивними та суб'єктивними ознаками цілком відповідає конкретному складу злочину, передбаченому Особливою частиною КК, не вважається злочинним, тобто суперечить принципу невідворотності кримінальної відповідальності.

Аналіз досліджень проблеми. Дослідженням проблематики визначення змісту та ознак малозначного діяння займалися у своїх працях такі науковці, як В.К. Гришук, Л.М. Кривоченко, Б.О. Кириш, М.Й. Коржанський, О.М. Литвинов, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, А.О. Пінаєв, І.К. Туркевич, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблістий тощо.

Підвищений інтерес викликаний не стільки законодавчим формулюванням наведеної кримінально-правової норми, скільки питанням її практичного застосування в діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Аналіз матеріалів, на підставі яких закриті кримінальні провадження з посиланням на положення про малозначність діяння, свідчить про наявність значної кількості дискусійних, а то й проблемних питань.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження співвідношення малозначності діяння, податкової соціальної пільги та розрахункової одиниці у процесі застосування окремих норм кримінального кодексу України.

Результати дослідження. Поняття малозначності діяння не є новим для вітчизняного кримінального права. У частині 2 ст. 11 чинного КК України закріплено, що не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі [6, с. 46].

Даючи інтерпретацію наведеному положенню, доцільно вказати на його логічно завершений, лаконічний та універсальний характер. Досконалість законодавчої техніки, рівень розвитку науки кримінального права відіграють надзвичайно велику роль під час забезпечення максимального ефективного впливу кримінально-правових норм на суспільні відносини. Однак поряд із вказаним вище не менш важливе значення має знання, правильне розуміння та застосування норм кримінального закону.

Однак проблемними все ще залишаються моменти, які стосуються відмежування малозначності діяння, яке виключає його злочинність, та відсутності в діях особи складу злочину як обставини, що виключає підстави для початку досудового розслідування.

Практика застосування ч. 2 ст. 11 КК України свідчить про наявність значної кількості ситуацій, в яких здійснюється неправильне тлумачення букви закону. Так, досить часто зустрічаються випадки, коли кримінальне провадження закривається на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 за відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення [4] та одночасно на підставі ч. 2 ст. 11 КК України за умови фактичної наявності складу злочину (наприклад, у разі умисного знищення чи пошкодження чужого майна, якщо заподіяна шкода є значно меншою від «великих розмірів» – ч. 1 ст. 194 КК, чи крадіжці ст. 185 КК – якщо вартість викраденого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян тощо) [3; 2].

Однак наведені підстави діаметрально протилежні і застосування однієї із них виключає застосування іншої. Такі помилки не мають принципового значення для учасників кримінального процесу (стосовно яких вирішується питання про початок досудового розслідування, оскільки провадження у разі визнання діяння малозначним підлягає закриттю на підставі п. 1 ч. 1 ст. 284 чинного Кримінального процесуального кодексу України за відсутністю події кримінального правопорушення [4]). Саме низький ступінь суспільної небезпеки – єдина підстава для невизнання діяння злочинним. Закономірно, що правильне вирішення питання щодо можливості застосування норми про малозначність діяння значною мірою визначає подальший статус людини і її долю.

Тому з метою підвищення ступеня вірогідності істинності правозастосовної діяльності в контексті визнання окремих вчинків малозначними доцільним видається виокремлення діяння, які малозначними визнаватись не можуть за будь-яких обставин.

Так, такими слід вважати:

1) діяння, які взагалі не містять складу конкретного злочину чи визнаються незлочинними в силу закону;

2) діяння, які характеризуються майновою чи фізичною шкодою, а її істотність визначена безпосередньо в законі через вказівку на певну кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, тяжкість тілесних ушкоджень (наприклад, ст.ст.121,122, 185, 194 КК України тощо) [5, с. 257].

Яскравим прикладом тут виступає простий склад такого злочину, як крадіжка. Якщо майно викрадено на суму, яка не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян, має місце адміністративне правопорушення, передбачене ст. 51 КУпАП – «Дрібна крадіжка» [2]. Ступінь суспільної небезпеки в такому разі законодавець має змогу враховувати повною мірою вже на законодавчому рівні шляхом підвищення чи зниження межі, яка відокремлює злочин від адміністративного проступку.

Однак вказівка у примітках до статей особливої частини КК України з урахуванням визначеної кількості неоподатковуваних доходів громадян (наприклад, статті 185-187, 194, 364, 365 КК України), на нашу думку, є неправильною, адже реально враховується під час підрахунку не 17 гривень, а податкова соціальна пільга, яка дорівнює 50 відсоткам розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року (пп. 169.1.1 ПКУ) [7]. В деталях слід зауважити, що ч. 4 ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік», визначає прожитковий мінімум для працездатних осіб з 1 січня 2021 року у розмірі 2270 гривень [1].

Таким чином, дозволимо собі привести приклад підрахунку неоподаткованого мінімуму доходів громадян в частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень. Згідно з приміткою до статті 51 КУпАП – викрадення чужого майна вважається дрібним, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян [2]. Таким чином, для внесення відомостей в ЄДРДР за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст.185 КК України, сума викраденого майна повинна становити більше 227 грн.

Вимога щодо підрахунку суми чи розмірів заподіяної шкоди впливає пунктом 5 підрозділу 1 розділу XX Податкового кодексу України, в якому вказано: «якщо норми інших законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 гривень, крім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 169.1.1 пункту 169.1 статті 169 розділу IV цього Кодексу для відповідного року [7].

Парадоксальний вигляд мала б ситуація, коли особа звільняється від кримінальної відповідальності по малозначності діяння (без можливості притягнення в подальшому до адміністративної відповідальності, оскільки законодавством таку можливість не передбачено, тобто до юридичної відповідальності особа взагалі не притягається), хоча в її діях, де-факто, вбачаються ознаки злочину, а особа, яка вчинила суміжне адміністративне правопорушення із заподіянням значно меншої шкоди, піддається заходам адміністративного стягнення;

3) усі злочини з необережною формою вини, за винятком діянь, які стосуються порушення певних правил, наслідки яких не є конструктивною ознакою складу злочину (наприклад, ст. 333 КК) [6, с. 52];

4) діяння, які не лише об'єктивно, але й суб'єктивно за ступенем суспільної небезпеки у кримінально-правовому плані є незначними. Готування до злочину чи замах на злочин, який належить до категорії тяжких (поза змістом ст. 12 КК), не можуть визнаватись малозначними навіть у тому разі, коли вони об'єктивно не спричинили ніякої шкоди;

5) діяння, вчинені у співучасті, якщо хоча б щодо одного із співучасників положення про малозначність не застосовується;

6) діяння, вчинені за обставин, що виключають їх злочинність (необхідна оборона, уявна оборона, затримання особи, що вчинила злочин, крайня необхідність тощо);

7) діяння, які регулюються п. 1 ч. 1 ст. 477 Кримінального процесуального кодексу України, а саме кримінальні провадження у формі приватного обвинувачення, які по суті можуть бути розпочаті слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого [4].

Як показує судово-слідча практика, здебільшого малозначними визнаються діяння, що містять ознаки злочинів невеликої та середньої тяжкості. Однак дискреційні повноваження суду не виключають можливості визнання малозначним тяжкого, а то й особливо тяжкого злочину.

Також слід зауважити, що набрання чинності положень Закону України від 07.06.2018 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», кардинально нормативно не вирішив питання щодо новітнього підходу до визначення змісту ознак, які виступають критеріями розмежування малозначного діяння власне від кримінального проступку. Адже нормативно-правові аспекти змісту самого поняття «кримінальний проступок», під яким у ч. 2 ст. 12 КК України розуміють передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі», вже породжує ряд дискусійних моментів, особливо в контексті тих кримінальних правопорушень, *за які передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, як це було передбачено при класифікації злочинів невеликої тяжкості* [8].

Наразі робота над проектом нового Кримінального кодексу України триває. Робоча група з питань розвитку кримінального права завершила обговорення Загальної частини та декількох розділів Особливої частини нового Кодексу. Доволі цікавою є позиція, яка відображена у запропонованому Проекті Кримінального Кодексу України, зокрема: авторами у статті 1.3.2 пропонується внести нове поняття для КК України – **розрахункова одиниця**, яка буде застосовуватися для визначення розмірів предмета або засобу вчинення кримінального правопорушення, **а також спричиненої ним майнової шкоди** і розміру штрафу та грошового стягнення у розмірі 200 гривень. Окрім цього, закріплено нормативний порядок зміни не частіше, ніж один раз на календарний рік такої розрахункової одиниці [9]. Однак під час визначення суми розрахункової одиниці, на наше переконання, все-таки слід законодавчо відобразити, **які власне критерії** зміни розрахункової одиниці будуть застосовуватися **при внесенні змін?**, чи надалі це розмір буде залежати від податкової соціальної пільги у відсотках, чи можливо – власне розмір прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плата тощо?

Заслужують позитивного схвалення і запропоновані авторами Проекту КК України поділ на **розміри майнової шкоди, а саме:** а) неістотна – майнова шкода, яка в десять і більше разів перевищує розмір розрахункової одиниці, встановленої цим Кодексом; б) істотна – майнова шкода, яка в сто і більше разів перевищує розмір розрахункової одиниці, встановленої цим Кодексом; в) значна – майнова шкода, яка в одну тисячу і більше разів перевищує розмір розрахункової одиниці, встановленої цим Кодексом; г) тяжка – майнова шкода, яка в десять тисяч і більше разів перевищує розмір розрахункової одиниці, встановленої цим Кодексом [9].

Висновки. Підсумовуючи викладені позиції, слід відзначити, що на часі все ще залишаються проблемними моменти, які стосуються відмежування малозначності діяння, яке виключає його злочинність, та відсутності в діях особи складу злочину як обставини, що виключає кримінальне провадження; виокремлення категорій злочинів, до яких не може застосовуватися положення про малозначність діяння; градації об'єктів кримінально-правової охорони за ступенем суспільної значущості під час застосування норми про малозначність діяння.

З метою врегулювання питань щодо визначення в окремих статтях особливої частини КК України понять «істотна шкода», «значна шкода», «великі розміри», «особливо великі розміри», «тяжкі наслідки» ми вважаємо, що було б доцільно нормативно закріпити ці поняття у нормах Загальної частини КК України, які б застосовувалися і були універсальними до всіх норм Особливої частини КК України, які закріплюють такі обов'язкові ознаки, як заподіяння злочинної шкоди, з урахуванням розміру майнової шкоди (неістотна, істотна, значна, тяжка) через призму розрахункової одиниці, а не чинного на часі порядку врахування неоподаткованого мінімуму доходів громадян, із вказівкою на податкову соціальну пільгу. Саме такий варіант врегулювання вказаних відносин може бути реалізований шляхом внесення у Загальну частину КК України окремої статті, яка закріплює принцип визначення суми заподіяної майнової шкоди, що дозволить не тільки забезпечити правильне застосування положень Особливої частини КК України, а й буде виступати додатковим механізмом розмежування кримінальних правопорушень від адміністративних.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про державний бюджет України на 2021 рік» від 15 грудня 2020 року № 1082-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

3. Кримінальний кодекс України. URL: zakon.rada.gov.ua/go/2341-14.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
5. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 1196 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 6-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника та М.І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2009. 1236 с.
7. Податковий кодекс України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/stru#Stru>.
8. Закону України від 07.06.2018 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63928.
9. Контрольний текст (проекту) Кримінального кодексу України (+ проступки) – (станом на 29.03.2021 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/03/30/kontrolnyj-proekt-kk-29-03-2021-1.pdf>.

УДК 343.22

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.29>

СКЛЯР М.О., НЕБОГАТІКОВА С.С.

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CRIMINAL RESPONSIBILITY: THEORETICAL ASPECT

Авторами досліджується надзвичайно актуальна та основоположна тема в галузі кримінального права, а саме можливість притягнення штучного інтелекту до кримінальної відповідальності в теоретичному аспекті.

У науковій статті наголошується на тому, що в результаті стрімкого розвитку людства воно зустрічається із новими викликами, які потребують правового врегулювання. Одним із таких викликів є проблема надання штучному інтелекту правосуб'єктності та визнання його суб'єктом кримінального правопорушення.

Автори у роботі зазначають про досить широке використання штучного інтелекту в світі, що детерміноване його здатністю швидко аналізувати та синтезувати значні обсяги інформації й приймати виважені рішення.

У результаті аналізу сучасного стану розвитку штучного інтелекту, автори доходять висновку, що на цьому етапі визнання його суб'єктом кримінального правопорушення є неможливим, адже він позбавлений свідомості та волі. Таким чином, діяння штучного інтелекту не матиме обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення – вини.

Авторами у науковій статті проведено порівняння правового статусу юридичної особи в сфері кримінального права та штучного інтелекту. Законодавець не визнає юридичну особу суб'єктом кримінального правопорушення, однак Кримінальний кодекс України вміщує в собі розділ XIV¹ «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». На переконання авторів, у найближчому майбутньому

© СКЛЯР М.О. – студентка III курсу (Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

© НЕБОГАТІКОВА С.С. – студентка III курсу (Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

законодавець має внести зміни до Кримінального кодексу України та доповнити його розділом, який стосуватиметься заходів кримінально-правового характеру щодо штучного інтелекту (електронної особи). У разі ж, якщо штучний інтелект отримає свідомість та волю, існуватимуть усі підстави для того, щоб визнати його суб'єктом кримінального правопорушення, що тягнутиме за собою можливість притягнення його до кримінальної відповідальності.

Окрему увагу в науковій статті присвячено покаранням або заходам кримінально-правового характеру, що в майбутньому можуть застосовуватися до штучного інтелекту. Як приклади наслідків негативного характеру щодо штучного інтелекту наводяться: деактивація, перепрограмування або наділення статусом злочинця, яке буде служити попередженням для всіх учасників правовідносин.

Автори наголошують на тому, що визнання штучного інтелекту суб'єктом кримінального правопорушення та притягнення його до кримінальної відповідальності, як і застосування до нього заходів кримінально-правового характеру, потребуватиме докорінної перебудови системи кримінального права.

Ключові слова: *штучний інтелект, кримінальна відповідальність штучного інтелекту, суб'єкт кримінального правопорушення, електронна особа, заходи кримінально-правового характеру, свідомість, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення.*

The authors study an extremely relevant and fundamental topic in the field of criminal law, namely the possibility of bringing artificial intelligence to criminal responsibility in the theoretical aspect.

The scientific article emphasizes that as a result of the rapid development of mankind, it faces new challenges that require legal regulation. One such challenge is the problem of giving artificial intelligence legal personality and recognizing it as a criminal offense.

The authors note the widespread use of artificial intelligence in the world, which is determined by its ability to quickly analyze and synthesize large amounts of information and make informed decisions.

As a result of the analysis of the current state of development of artificial intelligence, the authors come to the conclusion that at this stage it is impossible to recognize him as a subject of a criminal offense, because he is deprived of consciousness and freedom. Thus, the act of artificial intelligence will not have the obligatory sign of the subjective side of the criminal offense – guilt.

The authors in the scientific article compare the legal status of a legal entity in the field of criminal law and artificial intelligence. The legislator does not recognize a legal entity as a subject of a criminal offense, but the Criminal Code of Ukraine contains Section XIV-1 “Measures of a criminal nature against legal entities”. According to the authors, in the near future the legislator should amend the Criminal Code of Ukraine and supplement it with a section dealing with measures of criminal law in relation to artificial intelligence (electronic person). If the artificial intelligence is given consciousness and will, there will be every reason to recognize it as a subject of a criminal offense, which will entail the possibility of prosecuting it.

Special attention in the scientific article is devoted to punishments or measures of criminal law nature, which in the future may be applied to artificial intelligence. Examples of negative consequences for artificial intelligence are: deactivation, reprogramming or criminalization, which will serve as a warning to all parties to the relationship.

The authors emphasize that the recognition of artificial intelligence as a subject of a criminal offense and bringing it to criminal responsibility, as well as the application of criminal law measures to it will require a radical overhaul of the criminal law system.

Key words: *artificial intelligence, criminal liability of artificial intelligence, the subject of a criminal offense, electronic person, measures of a criminal nature, consciousness, the subjective side of the criminal offense.*

Вступ. Людство розвивається стрімкими темпами, повсякчас створюються нові відкриття, більшість з яких пов'язана із технологіями. Людина змінює світ, зокрема використовуючи науко-

ві відкриття у галузі штучного інтелекту (далі – ШІ) та робототехніки. У зв'язку із відповідним рівнем розвитку людської цивілізації набувають особливої актуальності питання наділення ШІ певними правами та обов'язками, тобто надання йому певної правосуб'єктності.

У науковому співтоваристві точиться дискусія стосовно доцільності та необхідності визнання у найближчому майбутньому ШІ суб'єктом кримінального правопорушення. Надання йому такого статусу зробить можливим притягнення ШІ до кримінальної відповідальності у разі вчинення кримінального правопорушення.

Однак під час дослідження проблеми визнання ШІ суб'єктом кримінального правопорушення виникає велика кількість питань, зокрема: «Чи буде можливим встановити суб'єктивну сторону в суспільно небезпечному діянні ШІ?», «Які покарання найбільш раціонально використовувати у разі притягнення ШІ до кримінальної відповідальності», «Яких змін зазнає кримінально-правова система України у разі можливості притягнення ШІ до кримінальної відповідальності?»

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням штучного інтелекту та кримінальної відповідальності займалася незначна кількість науковців, серед них: С.Ф. Денисов, В.Г. Павлов, О.Е. Радутний, М.В. Карчевський. Питанням суб'єкта кримінального правопорушення та кримінальної відповідальності велику увагу приділили О.В. Зайцев, М.Й. Коржанський, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, В.В. Устименко, М.І. Хавронюк та інші.

Постановка завдання. У процесі дослідження можливості притягнення ШІ до кримінальної відповідальності в теоретичному аспекті автор прагне досягти таких цілей: проаналізувати сучасний стан розвитку ШІ; дослідити можливість ШІ бути суб'єктом кримінального правопорушення; охарактеризувати можливості суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, вчиненого ШІ; порівняти місце юридичної особи в сучасному кримінальному праві та ШІ в майбутньому.

Результати дослідження. Протягом тривалого часу в світі домінують ідеї гуманізму, про яви якого містяться й у нормативно-правових актах України. Відповідно до ч. 1 ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Безумовно, існує тісний взаємозв'язок між гуманізмом та визнанням людини найдосконалішою істотою. Втім, чи це насправді так? 11 травня 1997 року комп'ютер Deep Blue переміг чемпіона світу з шахів Гаррі Каспарова із загальним рахунком 3,5 на 2,5 бали. Дві партії виграв комп'ютер, один раз людина, а три партії було зіграно внічю [2]. Тож, ідея про ідеальність людського розуму не є чимось сталим, адже він в окремих галузях уже поступається ШІ. Чи може це свідчити про те, що в найближчому майбутньому ШІ отримає правосуб'єктність та зможе бути притягнутим до кримінальної відповідальності? Можливо, що так.

Варто зазначити, що законодавець сьогодні стоїть на традиційній системі кримінального права, коли суб'єктом кримінального правопорушення може бути лише людина. Так, відповідно до ч. 1 ст. 18 Кримінального кодексу України (далі – КК України) суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність [3]. Однак у науковому середовищі повсякчас лунають думки стосовно можливості притягнення в найближчому майбутньому ШІ до кримінальної відповідальності. Перед тим, як перейти безпосередньо до оцінки можливості наявності в діях ШІ всіх елементів складу кримінального правопорушення, необхідно проаналізувати, в якому стані сьогодні перебуває ШІ, які його можливості та в яких сферах він використовується.

Відомий дослідник Джеймс Баррат у своїй праці «Наш останній винахід: штучний інтелект і завершення ери людства» зазначає, що комп'ютер проекту Busy Child працює зі швидкістю 36,8 петафлоп за секунду, що вдвічі швидше за швидкість роботи людського мозку [4]. Отже, сучасний пристрій здатен з високою швидкістю аналізувати великий потік інформації, що свідчить про значні можливості ШІ. Останній використовується у різноманітних технологіях, адже його здатність піддавати інформацію аналізу та синтезу, приймати швидкі та виважені рішення є кращою порівняно з людським. Щодо цього О.Е. Радутний наголошує на тому, що сьогодні ШІ використовують в алгоритмах, які фільтрують фоновий шум у слухових апаратах, підказують водіям вірний напрямок руху за навігаційними картами, здійснюють пропозиції споживачам на підставі аналізу їх попередніх замовлень, пропонують новини та аналітичні огляди певної спрямованості на підставі аналізу Великих Даних, підтримують процес прийняття рішень щодо лікування онкологічних захворювань молочної залози, підбирають варіанти лікування та розшифровують

електрокардіограми. Крім промислових роботів, існують вже роботи-хірурги, які приймають рішення більш впевнено та ефективно, ніж лікарі – фізичні особи – початківці. Автоматична ідентифікаційна система вдало працює у Департаменті США, з її допомогою під час видачі віз обробляється більше семидесяти п'яти мільйонів фотографій на рік [5, с. 109].

Проблема визнання ШІ суб'єктом кримінального правопорушення особливо актуалізувалася після того, як наприкінці жовтня 2017 р. робот Софія стала першим роботом у світі, який отримав громадянство Саудівської Аравії. [6]. Отже, між Саудівською Аравією та роботом Софією виник двосторонній зв'язок, у якому обидві сторони наділені певними правами та обов'язками. Це, безсумнівно, свідчить про значний розвиток інтелектуальних характеристик ШІ, внаслідок наявності яких робот Софія отримала правосуб'єктність.

Таким чином, сучасний стан розвитку ШІ свідчить про те, що він технічно здатний до вчинення суспільно небезпечних діянь, якщо його на це запрограмувати. Однак, як відомо, склад кримінального правопорушення вміщує 4 елементи: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону. Якщо стосовно наявності об'єкта та об'єктивної сторони у разі вчинення ШІ суспільно небезпечного діяння великих сумнівів немає, адже буде заподіяна шкода об'єкту кримінально-правової охорони внаслідок вчинення того чи іншого діяння (дії або бездіяльності), то встановлення суб'єкта та суб'єктивної сторони залишається під питанням. Варто більш детально проаналізувати суб'єктивну сторону, адже у разі вчинення ШІ суспільно небезпечного діяння, яке посягає на об'єкт кримінально-правової охорони при цьому характеризується виною, питання можливості визнання його суб'єктом кримінального правопорушення буде з очевидністю вирішено.

Як стверджує А.М. Бібік, суб'єктивна сторона злочину – це внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до суспільно небезпечного діяння, що нею вчиняється, і до його наслідків [7, с. 398]. Отже, суб'єктивну сторону в сучасному кримінальному праві характеризують за допомогою свідомості та волі. Однак чи наявні вони у ШІ? Більшість науковців переконані, що ні. Однак, як дізнатися, що в ШІ немає свідомості? Що являє собою свідомість? Свого часу С.Л. Рубінштейн досить вдало писав: «Наявність свідомості передбачає виокремлення людини з її середовища, появу відношення суб'єкта дії та пізнання до об'єктивного світу. Свідомість завжди передбачає пізнавальне відношення до предмета, який перебуває поза свідомістю» [8, с. 273].

Таким чином, свідомість передбачає певне ставлення суб'єкта (ШІ) до того чи іншого об'єкта. Як відомо, сьогодні ШІ позбавлений свідомості та самосвідомості, а сам він становить сукупність алгоритмів, які були в нього запрограмовані винахідником або користувачем, а в окремих випадках і ним самим. Щодо цього С.Ф. Денисов та В.Г. Павлов наголошують, що ШІ, позбавлений психіки і свідомості, не можна визнати осудним і усвідомлюють фактичний характер своїх дій, через що кльочовий елемент складу злочину – суб'єктивна сторона – стосовно ШІ відсутня, і, як наслідок, відсутній склад злочину [9, с. 196].

Однак, якщо ШІ з часом, у результаті свого розвитку, під впливом винахідницьких дій людини отримає свідомість, самосвідомість та волю, чи зможе законодавець в такому випадку визнати штучний інтелект суб'єктом кримінального правопорушення, цим дозволити притягнення ШІ до кримінальної відповідальності? На наше переконання, у разі встановлення в ШІ свідомості та волі, коли це призведе до виявлення в його діях під час вчинення суспільно небезпечного діяння вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони, законодавець буде вимушений погодитися з неминучістю встановлення кримінальної відповідальності для ШІ.

Видається доцільним провести аналогію між ШІ (електронною особою) та юридичною особою в сфері кримінального права. Довгий час в науковому співтоваристві точився дискурс стосовно доцільності визнання юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення. Аналіз КК України свідчить про те, що законодавець вважає недоцільним визнавати юридичну особу суб'єктом кримінального правопорушення, оскільки вона є юридичною фікцією, яка не має власної свідомості. Натомість Загальна частина КК України вміщує в собі розділ XIV¹ «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Існування цього розділу в КК України дозволяє застосовувати до юридичних осіб такі заходи, як штраф, конфіскація майна та ліквідація. Можливо, на сучасному етапі розвитку ШІ доцільно створити подібний розділ та передбачити там заходи кримінально-правового характеру для електронних осіб.

У разі прийняття законодавцем рішення стосовно можливості притягнення ШІ до кримінальної відповідальності або застосування до нього заходів кримінально-правового характеру, які покарання (заходи кримінально-правового характеру) доцільно застосовувати? Деякі західні

вчені-юристи дотримуються думки про необхідність залучення роботів і ШІ до кримінальної відповідальності. На їхню думку, для ШІ слід передбачити спеціальні види покарання, такі як деактивація, перепрограмування або наділення статусом злочинця, яке буде служити попередженням для всіх учасників правовідносин [9, с. 196].

Висновки. Отже, стрімкий розвиток людства нерозривно пов'язаний із новими викликами для правових систем усіх держав світу, які мають бути ефективно вирішені протягом короткого проміжку часу. Одним із таких викликів є питання притягнення ШІ до кримінальної відповідальності. Оскільки на сучасному етапі розвитку ШІ позбавлений свідомості, то в його діях, навіть якщо вони суспільно небезпечні, відсутній склад будь-якого кримінального правопорушення. Зважаючи на це, сьогодні підстави для визнання ШІ суб'єктом кримінального правопорушення відсутні, однак видається доцільним у найближчому майбутньому доповнити КК України розділом, в якому будуть передбачені заходи кримінально-правового характеру, що можуть бути застосовані до ШІ (до них можна віднести деактивацію, перепрограмування або наділення статусом злочинця). Якщо (коли) ШІ матиме свідомість та волю, на нашу думку, законодавцю буде необхідно внести зміни до КК України та визнати ШІ суб'єктом кримінального правопорушення, адже у разі вчинення суспільно небезпечного діяння суб'єктивна сторона може характеризуватися виною у формі умислу або необережності. Тож, повністю погоджуємося з думкою О.Е. Радутного, який стверджує, що штучний інтелект, фізично втілений в об'єкт робототехніки, повинен розглядатися як суб'єкт правовідносин, можливо, десь посередині між юридичними і фізичними особами, поєднуючи їх окремі риси з урахуванням відповідної специфіки [10, с. 129].

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Людина проти штучного інтелекту: хто кращий гравець. URL: <https://techtoday.in.ua/reviews/lyudina-proti-shtuchnogo-intelektu-hto-krashiy-gravets-77679.html> (дата звернення: 04.08.2021).
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n555> (дата звернення: 04.08.2021).
4. Barrat James. Our Final Invention: Artificial Intelligence and the End of the Human Era. URL: <https://www.tor.com/2013/09/20/our-final-invention-excerpt/> (дата звернення: 04.08.2021).
5. Радутний О. Е. Штучний інтелект як суб'єкт злочину. *Інформація і право*. 2017. № 4(23). С. 106–115.
6. Савчук Т. Чим відома робот-гуманоїд Софія. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28882554.html> (дата звернення: 04.08.2021).
7. Бібік А. М. Поняття і значення суб'єктивної сторони злочину. С. 398-399. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/743/398.pdf?sequence=1> (дата звернення: 04.08.2021).
8. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира. Москва : Изд-во АН СССР, 1957. 328 с.
9. Денисов С.Ф., Павлов В.Г. Штучний інтелект: теоретичні аспекти кримінальної відповідальності. *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації*: зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінол. асоц. України, проф. Тетяни Андріївни Денисової (м. Харків, 16 квіт. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 194–197.
10. Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність штучного інтелекту. *Інформація і право*. 2017. № 2(21). С. 124–132.

**ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ
ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ
У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВАХ ЗАКРИТОГО ТИПУ**

**LEGAL STATUS OF PROSECUTOR'S OFFICES REGARDING THE PREVENTION
OF CRIMINAL OFFENSES IN CLOSED PENITENTIARY INSTITUTIONS**

У статті розкрито правовий статус органів прокуратури як правоохоронного органу в системі державних органів, що здійснюють запобігання кримінальним правопорушенням у кримінально-виконавчих установах закритого типу. Доведено, що однією з проблем, що позначена комплексним характером та зумовлена необхідністю наукового пошуку запобігання детермінантів вчинення в кримінально-виконавчих установах закритого типу Державної кримінально-виконавчої служби України кримінальних правопорушень, є правозахисна діяльність органів прокуратури як єдиної системи, що реалізує встановлені Конституцією України функції обвинувачення, представництва та нагляду для захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства й держави. Беручи до уваги, що чинний Закон України «Про прокуратуру» відкликав спеціальну норму щодо діяльності прокуратури як суб'єкта попередження кримінальних правопорушень загалом та в кримінально-виконавчих установах зокрема, у нашому власному дослідженні ми поставили за мету відтворити цю норму та вивести на науковий рівень роль прокуратури в системі запобігання вчиненню кримінального правопорушення як необхідної умови зменшення тяжкості кримінальної ситуації як в країні, так і в кримінально-виконавчій установі Державної виконавчої служби України. Варто також зазначити, що прокуратура, посідаючи особливе місце в системі захисту прав людини в Україні, має відігравати провідну роль у координації антидискримінаційної спроможності правоохоронних органів запобігати кримінальним правопорушенням у кримінально-виконавчих установах. На жаль, значення прокуратури в цій діяльності досі недооцінюється наукою та серед практиків. Не вистачає ясності щодо основних концептуальних питань, що стосуються цілей та завдань, місця та ролі прокуратури в системі злочинців у кримінально-виконавчих установах. У статті зазначається, що правовий статус прокуратури з питань запобігання кримінальним правопорушенням у кримінально-виконавчих установах об'єктивно відображає стан, тенденції, динаміку кримінально-виконавчої злочинності та створює основу для наукової гіпотези щодо усунення правових прогалин у цих сферах обома – засудженим та персоналом. В ході нашого дослідження наш аналіз діяльності прокуратури щодо запобігання кримінальним правопорушенням у кримінально-виконавчих установах також свідчить про те, що це сприяє стабілізації, регуляризації, залученню в законодавчу базу діяльності кримінально-виконавчої влади та установи Міністерства юстиції, усуваючи кримінальні ситуації, причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень як засудженими, так і працівниками кримінально-виконавчих установ.

Ключові слова: прокуратура, система, запобігання, діяльність, статус, кримінально-виконавча установа, засуджений.

The article deals with the legal status of the prosecutor's office as a law enforcement agency in the system of state bodies responsible in criminal-executive institutions. It has been proved that one of the problems identified by the complex nature and due to the need

for a scientific search for the prevention of determinants of criminal offenses committed in criminal-executive institutions of the State criminal-executive service of Ukraine is the human rights activities of the prosecutor's office as a single system that implements the functions of prosecution, representation and supervision established by the Constitution of Ukraine to protect human rights and freedoms, the interests of society and the state. Considering that the current Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office" has withdrawn a special norm on the activities of the prosecutor's office as a subject for the prevention of criminal offenses in general and in criminal-executive institutions in particular, In our own study, we set the goal of reproducing this norm and bringing to a scientific level the role of the prosecutor's office in the system of preventing the commission of a criminal offense, as an indispensable condition for reducing the severity of the criminal situation both in the country and in criminal-executive institutions of the State Executive Service of Ukraine. It is also worth noting that the prosecutor's office, having a special place in the human rights protection system in Ukraine, has a leading role to play in coordinating the anti-discriminatory capacity of law enforcement agencies to prevent criminal offenses in criminal-executive institutions. Unfortunately, the importance of the prosecutor's office in this activity is still underestimated scientifically and among practitioners. There is a lack of clarity on the main conceptual issues relating to the goals and objectives, place and role of the Prosecutor's Office in the system of criminal offenders in criminal-executive institutions. The article states that the legal status of the prosecutor's office for the prevention of criminal offenses in criminal-executive institutions objectively reflects the state, trends, dynamics of penitentiary crime and creates the basis for a scientific hypothesis to eliminate legal gaps in these areas by both convicts and staff. In the course of our study, our analysis of the activities of the prosecutor's office on the prevention of criminal offences in criminal-executive institutions also suggests that it contributes to stabilizing, regularizing, bringing into the legal framework the activities of the criminal-executive authorities and institutions of the Ministry of Justice, eliminating criminal situations, causes and conditions conducive to the commission of criminal offences by both convicts and staff of criminal-executive institutions.

Key words: *prosecutor's office, system, prevention, activity, status, criminal-executive institution, convicted.*

Вступ. З огляду на те, що з чинного Закону України «Про прокуратуру» вилучено спеціальну норму стосовно діяльності прокуратури як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням загалом і в КВУЗТ зокрема, ми у власному дослідженні поставили за мету відтворити цю норму та довести на науковому рівні роль органів прокуратури у системи запобігання вчинення кримінального правопорушення як невідмінної умови зниження гостроти кримінальної ситуації як в країні, так і у кримінально-виконавчих установах закритого типу (далі – КВУЗТ) Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України.

Варто також зазначити, що прокуратура, посідаючи особливе місце в системі охорони прав людини в Україні, покликана відіграти провідну роль у координації антикриміногенного потенціалу правоохоронних органів стосовно запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗТ. На жаль, значення прокуратури щодо цієї діяльності наразі недооцінюється як у науковому плані, так і серед практичних працівників. Немає ясності в основоположних, концептуальних питаннях, що стосуються цілей і завдань, місця та ролі прокуратури в системі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗТ.

До речі, результати дослідження сучасного стану законодавчого врегулювання статусу прокуратури та її функцій, зокрема запобіжної, не вирішує більшості проблем, що пов'язані з чинною конституційною реформою та зміною організації суспільства. Саме тому дослідження правового статусу прокуратури як правоохоронного органу в системі державних органів, що здійснюють запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗТ, є актуальним як із теоретичної, так і з практичної точок зору.

Аналіз останніх досліджень свідчить про те, наукові засади правового статусу прокуратури як правоохоронного органу в системі державних органів, що здійснюють запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗ, є традиційно найбільш розвиненим напрямом досліджень серед вчених. Зокрема, вказану проблематику вивчали К.А. Автухов, Ю.М. Антонян, А.І. Богатирьов, І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, В.В. Голіна, Б.М. Головін, В.К. Гришук, І.М. Данишин,

Т.А. Денисова, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, В. В. Коваленко, О. Г. Колб, І. О. Колб, І.М. Копотун, О.В. Краснокутський, А.Л. Колодчина, В.В. Лунєєв, П.П. Михайленко, Ю.В. Орел, М.С. Пузирьов, Г.О. Радов, М.В. Романов, О.В. Старков, А.Х. Степанюк, П.Л. Фріс, В.Б. Шабанов, О.О. Шкута, С.В. Царюк та інші.

Постановка завдання. Основною метою статті є вивчення правового статусу прокуратури як правоохоронного органу в системі державних органів, що здійснюють запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗТ.

Результати дослідження. Розкриваючи правовий статус прокуратури як правоохоронного органу в системі державних органів, що здійснюють запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗТ, вважаємо за необхідне наголосити, що завдяки Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» Основний Закон доповнено ст. 131¹, редакція якої не передбачає серед функцій органів прокуратури здійснення нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян (далі – нагляд).

У підпункті «а» п. 16 розділу I вказаного Закону в новій редакції викладено п. 9 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, згідно з яким прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій [1].

Отже, на період до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій прокурори продовжують здійснювати вказану функцію, керуючись, зокрема, вимогами ст. 2, 26 Закону України «Про прокуратуру», ст. 22 Кримінально-виконавчого кодексу України, ст. 29 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України». Виходячи з вищевикладеного, прокурори мають здійснювати нагляд за додержанням:

– прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства і держави під час виконання покарань та інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи, відповідно до законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

– законодавства щодо запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню із затриманими, взятими під варту та засудженими;

– визначених законодавством вимог режиму, порядку та умов тримання затриманих осіб, а також осіб, до яких застосовано запобіжні заходи у вигляді тримання під вартою та поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають їхню небезпечну поведінку;

– визначених законодавством вимог режиму, порядку та умов тримання, медичного обслуговування, а також відбування покарань засудженими;

– встановлених законодавством вимог режиму, порядку умов тримання та медичного обслуговування, осіб, до яких застосовано інші заходи примусового характеру.

Крім того, відповідно до п. 5.2 наказу Генеральної прокуратури України № 15 «Про основні засади організації роботи в органах прокуратури України» та п. 11 наказу Генеральної прокуратури України № 161 «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» питання проведення прокуратурами на місцях перевірок окремих об'єктів нагляду, а також участі у спільних перевірках можна визначати наказами керівників регіональних прокуратур.

Згідно з вимогами ч. 2 ст. 26 Закону України «Про прокуратуру» прокурор здійснює нагляд в органах та установах шляхом проведення регулярних перевірок, а також у зв'язку з необхідністю належного реагування на відомості про можливі порушення законодавства, що містяться у скаргах, зверненнях чи будь-яких інших джерелах [2]. Тому в контексті дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗТ органами прокуратури ми звертаємо увагу і на відповідні зміни соціально-економічного і політичного характеру, істотно оновленого законодавством в сфері кримінальної юстиції. Хоча, як зауважує вітчизняний вчений М.М. Бурбика, фактично уся діяльність органів прокуратури пронизана попереджувальним змістом і обов'язок виявляти причини й умови виникнення кримінальних правопорушень притаманний усім без винятку напрямам прокурорського нагляду [3, с. 14].

Отже, слід погодитися з позицією поіменного дослідника та доповнити її, визначивши, що без цього неможливо забезпечити якісно новий, що зумовлений об'єктивними параметрами соці-

альної та кримінальної ситуації, рівень цілеспрямованої діяльності органів прокуратури в сфері запобігання вчиненню кримінальних правопорушень у КВУЗТ, Конституція України дає підстави стверджувати, що всі органи державної влади та управління, включаючи прокуратуру, сприяють діяльності щодо протидії та запобігання кримінальним правопорушенням, оскільки зміцнення правопорядку в країні є однією з основних функцій держави.

Проголошення у ст. 3 Конституції України про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [4] вимагає від прокуратури забезпечити консолідацію всіх правоохоронних органів щодо протидії та запобігання вчиненню кримінальних правопорушень.

З огляду на те, що у державі досі не сформована ефективна система запобігання кримінальним правопорушенням в КВУЗТ, недосконалою видається її законодавча основа, а засоби, що застосовуються, не завжди ефективні. А тому все це вимагає створення сучасного науково-практичного обґрунтування для вдосконалення форм, методів та заходів запобіжної діяльності органів прокуратури у сфері запобігання кримінальним правопорушенням.

Водночас у цьому контексті особливої уваги потребує визначення місця органів прокуратури, їхніх служб і підрозділів, що безпосередньо забезпечують консолідацію всіх правоохоронних органів у сфері запобігання вчиненню кримінальних правопорушень у КВУЗТ, а також удосконалення їхніх правових та організаційних засад запобіжної діяльності. У контексті викладеного неупередженим є позиція дослідника Г.В. Фороса, на думку якого «запобігання кримінальним правопорушенням в сучасних умовах – це найбільш реальний внесок правоохоронних органів у сприяння політичній реформі та економічним і соціальним перетворенням у країні» [5, с. 179].

Саме тому значення діяльності щодо запобігання кримінальним правопорушенням в КВУЗТ органами прокуратури варто розглядати через функцію держави, що демонструє рівень захисту громадян від посягань з боку правопорушника на їхні права і свободи. Ми поділяємо позицію вченого В.Б. Авер'янова, який принципово ввів новий погляд на суспільну цінність запобігання злочинності. Вчений вважає, що вона розглядається як засіб забезпечення прав і свобод людини у сфері функціонування виконавчої влади держави [6, с. 5–8].

Стосовно нашого дослідження особливу увагу ми звернули на функцію нагляду за дотриманням законів під час виконання судових рішень у кримінальних провадженнях, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженнями особистої свободи громадян, які вчинили кримінальне правопорушення і за вироком суду направлені відбувати покарання в КВУЗТ. До речі, ми поділяємо позицію вітчизняного вченого А.І. Богатирьова, що свобода для засуджених практично обмежена як на певний строк, так і довічно. І це цілком логічно відповідає Протоколу щодо вимог до місць, що підлягають моніторингу у розумінні ст. 4 Факультативного протоколу [7, с. 78].

Варто також зазначити, що генезис діяльності органів прокуратури з перших днів незалежності України показує, що вітчизняна прокуратура користується посиленою увагою як з боку державних органів, так і різноманітних політичних сил. Насамперед йдеться про вже недійсний Закон України «Про прокуратуру», що став першим нормативним актом, яким визначені завдання, функції та повноваження цього державного органу.

При цьому необхідно зауважити, що на сучасному етапі розвитку української держави прокуратура України функціонує як прокуратура змішаного типу, для якої функція обвинувачення та функція нагляду за виконанням і дотриманням законів були дотепер пріоритетними і рівнозначними, позаяк у новій редакції Закону України «Про прокуратуру» [2] ці функції видозмінились та набули дещо іншого характеру.

Однак, на нашу думку, правовий статус органів прокуратури як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням в КВУЗТ нині не вивчений повною мірою, що зумовлює потребу подальшого дослідження на науковому та практичному рівнях. Ретроспективний аналіз функціонування органів прокуратури дозволяє говорити про те, що діяльність прокуратури як органу державної влади з дня її утворення і дотепер, спрямована на забезпечення верховенства закону, охорону і захист інтересів держави і суспільства, підтримку державного звинувачення, запобігання кримінальним правопорушенням, укріплення правопорядку, забезпечення дотримання законодавства України.

Прокурор діє від імені державного органу – прокуратури, на яку законодавством покладені представницькі функції. При цьому застосування органами прокуратури представницьких повноважень відповідає вимогам ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

про забезпечення кожному права на справедливість, захист його прав та співвідноситься у цьому контексті із змістом запобіжної діяльності в Україні.

Навіть більше, слід констатувати, що основна риса професії прокурора полягає у безпосередньо політико-державному характері, позаяк у своїй основі вона є насамперед державною роботою. Ця робота стосується питань громадянської і державної дисципліни, законності, боротьби зі злочинністю, політичний характер цієї професії суттєво відрізняє її від багатьох інших, визначає державно-правовий статус прокурора.

Слово «статус» у повсякденному побуті вживається у зв'язку з різними поняттями (статус міста, військовослужбовця, мови тощо), однак поняття «статус» насамперед категорія правова [8, с. 77]. Провідні зарубіжні вчені М.І. Матузов і А.В. Малько у власній праці «Теория государства и права» зазначають, що правовий статус є категорією, що віддзеркалює весь спектр взаємозв'язків людини із суспільством, державою, колективом, оточуючими людьми [9, с. 269].

Ми погоджуємося з цією позицією, але зауважуємо, що правовий статус особи ґрунтується на конституційних принципах, що відображають конкретні підстави відносин між державою і фізичною особою, позаяк саме Конституція України встановлює відповідальність держави перед людиною за свою діяльність, утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ст. 3) [4].

З огляду на те, що слово «статус» у перекладі з латини означає «положення, стан кого-небудь чи чого-небудь», варто підтримати позицію О.В. Петришина, що категорії «правовий статус» та «правове становище» є синонімами. Деякі вчені при цьому підкреслюють, що розмежування необхідно проводити не між правовим статусом і правовим становищем однієї і тієї самої особи, а між правовим статусом (становищем) різних осіб та організацій [8, с. 264].

Загальновідомий у теорії права висновок, що в основі правового статусу лежить фактичний соціальний статус, тобто реальне положення людини у системі суспільних відносин. Право лише закріплює це положення, вводить його в законодавчі рамки. Соціальний і правовий статуси співвідносяться як зміст і форма. Своєю чергою поняття «правовий статус особистості» і «правове положення особистості» рівнозначні. У будь-якому разі законодавство України, а також міжнародні акти про права людини не проводять між ними яку-небудь різницю, а використовують в одному й тому ж самому сенсі [10, с. 124].

Отже, правовий статус працівників органів прокуратури – це система прав та обов'язків, що закріплені у нормативно-правових актах України, ґрунтовані на конституційних принципах та визначають реальне положення працівників органів прокуратури у системі суспільних відносин.

Відповідно, правовий статус прокуратури як суб'єкта запобігання кримінального правопорушення у кримінально-виконавчих установах закритого типу – це встановлені у чинному законодавстві правові повноваження прокурора, що забезпечують криминологічний аналіз кримінальних правопорушень в цих установах; нагляд за виконанням судових рішень у них; координацію правоохоронних органів щодо запобігання кримінальним правопорушенням у кримінально-виконавчих установах закритого типу; допомогу громадськості у контролі за дотриманням законності в цих установах; участь органів прокуратури у розробці заходів запобігання кримінальним правопорушенням у них.

При цьому варто мати на увазі той факт, що головна особливість прокуратури в Україні, а отже, й особливість її правового статусу, полягає в тому, що вона є прокуратурою змішаного (наглядно-обвинувального) типу, тобто виконує функції як нагляду за виконанням законів, так і кримінального переслідування. Щодо цього варто підтримати позицію вітчизняного вченого С.С. Мірошніченко, що пріоритетною функцією прокуратури є захист прав і законних інтересів громадян [11, с. 15–16].

До речі, на думку вітчизняного вченого В.М. Тертишника, саме прокуратура часто виступає чи не єдиною інстанцією, в якій людина може знайти реально, швидко і безкоштовну допомогу в захисті своїх прав [12, с. 15]. Саме тому нормативне регулювання статусу прокуратури відображає цільове призначення зазначеного інституту і спрямоване на належне здійснення ним кримінального переслідування, правозахисної та контрольно-наглядкової діяльності, визначення сфери його компетенції, забезпечення належних механізмів реалізації ним своїх повноважень тощо.

Висновки. Узагальнюючи вищенаведене, необхідно зазначити, що правовий статус прокуратури щодо здійснення запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗТ об'єктивно відображає стан, тенденції, динаміку пенітенціарної злочинності і створює підґрунтя для висунення наукової гіпотези про усунення правових прогалин у цій сфері як засудженими, так і персоналом.

Проведений нами в процесі дослідження аналіз діяльності органів прокуратури з питань запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗТ дозволяє також зробити висновок про те, що вона сприяє стабілізації, упорядкуванню, приведенню в законні рамки діяльність органів і установ виконання покарань Міністерства юстиції України, усуненню кримінально-небезпечних ситуацій, причин і умов, що сприяють вчиненню як засудженими, так і персоналом КВУЗТ кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> (дата звернення: 12.05.2021).
2. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 12.05.2021).
3. Бурбика М.М. Уточнення термінології з питань визначення місця та ролі органів прокуратури як суб'єкта протидії злочинності. *Вісник прокуратури*. 2009. № 2. С. 62–67.
4. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 12.05.2021).
5. Форос Г.В. Суб'єкти діяльності щодо попередження злочинів та протидії злочинності. *Правова держава*. 2012. № 4. С. 179–184.
6. Авер'янов В.Б. Принципи верховенства права і реформа українського адміністративно-го права. *Адвокат*. 2000. № 2. С. 5–8.
7. Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність в місцях несвободи України : монографія. Херсон : ВД «Гельветика», 2019. 432 с.
8. Теорія держави і права : підручник / О.В. Петришин та ін.; за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.
9. Теория государства и права : учебник / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. Москва : Юристъ, 2000. 771 с.
10. Карташкин В.А. Права человека в международном и внутригосударственном праве. Москва : Изд-во ИГиП РАН, 1995. 134 с.
11. Мірошниченко С.С. Діяльність прокуратури з попередження організованої злочинності : монографія. Київ : Ін Юре, 2008. 212 с.
12. Тертишник В.М. Концептуальні аспекти прокурорського нагляду. *Вісник прокуратури*. 2002. № 6 (18). С. 14–19.

УДК 343.16+343.37

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.31>

ТКАЛЕНКО О.В.

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ АБО НЕЗАКОННОГО ПЕРЕВЕЗЕННЯ, ЗБЕРІГАННЯ, ЗБУТУ ЛІСУ

OPERATIONAL AND SEARCH CHARACTERISTICS ILLEGAL CUTTING OR ILLEGAL TRANSPORTATION, STORAGE, SALE OF FOREST

У статті надано поняття оперативно-розшукової характеристики незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу як системи кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних та інших ознак кримінального правопорушення, що має значення для виявлення та документування протиправної діяльності осіб (злочинних груп), які причетні до його вчинення, а також обрання

© ТКАЛЕНКО О.В. – здобувач (Харківський національний університет внутрішніх справ)

тактичних прийомів проведення оперативно-розшукових, оперативно-технічних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій. Обґрунтовано доцільність включення до оперативно-розшукової характеристики таких елементів, як: предмет протиправних посягань (дерева, чагарники тощо); особи, які вчиняють незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу; шляхи протидії діяльності співробітників оперативного підрозділу, які здійснюють заходи із запобігання та протидії таким протиправним діям, місцевим населенням (визначено заходи, до яких вдаються місцеві мешканці з метою недопущення припинення ними незаконної рубки лісу). Наголошено, що порубки, що здійснюються на підставі дозвільних документів, але з грубими порушеннями правил лісозаготівлі (так звані «сірі» порубки), загалом складні для виявлення правоохоронними органами, оскільки вчиняються особами, які повинні запобігати та виявляти подібні порушення – працівниками лісового господарства (лісничими, їх помічниками, майстрами лісу та іншими). Визначено, що підготовчі дії злочинців до вчинення незаконної порубки лісу включають: вибір часу, місця незаконної порубки, а також визначення дерев для порубки; підшукування та підготовка знарядь та засобів порубки; підбір співучасників злочину; вирішення питання щодо подальшої реалізації незаконно добутої деревини, а також отримання (підроблення) документів на її перевезення та легалізацію. Дії з безпосереднього вчинення злочину зумовлюються особливостями технологічного циклу лісозаготівлі та складаються із послідовного ланцюга взаємопов'язаних процесів, що включають: лісосічні (вибір конкретних дерев для порубки, їх зваловання, а також очищення стовбурів дерев від гілок та кряжування на сортименти) та транспортні роботи (трелювання деревини до місця завантаження, завантаження та вивезення деревини).

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, ліс, протидія, кримінальне правопорушення, злочин, перевезення, зберігання, збут.*

The article provides the concept of operational and investigative characteristics of illegal logging or illegal transportation, storage, sale of forest as a system of criminal law, forensic, criminological and other features of a criminal offense, which is important for identifying and documenting illegal activities of persons (criminal groups) involved before its commission, as well as the choice of tactics for operational and investigative, operational and technical measures and covert investigative (search) actions. The expediency of including in the operative-search characteristic of such elements as: the subject of illegal encroachments (trees, bushes, etc.) is substantiated; persons who commit illegal logging or illegal transportation, storage, sale of forests; ways to counteract the activities of operational staff who take measures to prevent and counteract such illegal actions, the local population (defined measures taken by local residents to prevent them from stopping illegal logging). It is emphasized that logging carried out on the basis of permits, but with gross violations of logging rules (so-called “gray” logging), is generally difficult to detect by law enforcement agencies, as committed by persons who must prevent and detect such violations – forestry workers (their forestry assistants, foresters, etc.). It is determined that the preparatory actions of criminals to commit illegal logging include: the choice of time, place of illegal logging, as well as the identification of trees for felling; search and preparation of tools and means of felling; selection of accomplices to the crime; resolving the issue of further sale of illegally harvested timber, as well as obtaining (forging) documents for its transportation and legalization. The actions of the direct commission of the crime are determined by the peculiarities of the technological cycle of logging and consist of a sequential chain of interrelated processes, including: logging (selection of specific trees for felling, felling, and clearing tree trunks from branches and mulching) and transport work skidding of wood to the place of loading, loading and export of wood).

Key words: *operative-search activity, forest, counteraction, criminal offense, crime, transportation, storage, sale.*

Вступ. Проблема охорони навколишнього середовища набула особливої актуальності наприкінці XX століття й сьогодні залишається однією з найбільш значущих як у світовому масштабі, так і для України. Рациональне використання природних ресурсів та екологічна безпека населення, поряд з економічними, адміністративними, виховними та іншими заходами, регулюється засобами кримінально-правового характеру. Саме кримінальне законодавство, будучи покликаним забезпечувати збереження сприятливого для існування суспільства природного середовища, гарантує охорону і недоторканість у встановлених державою межах найбільш цінних природних багатств. Ліс, як основа життєдіяльності людини, є одним з найважливіших об'єктів природи.

Оперативно-розшукова характеристика відіграє важливу роль у науковому забезпеченні протидії кримінальним правопорушенням у сфері довкілля. З урахуванням кількісних та якісних показників злочинності обираються ті чи інші найбільш доцільні в певній ситуації напрями оперативно-пошуку, документування та розслідування. Найбільш значущими елементами оперативно-розшукової характеристики незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу є такі: ліс як предмет протиправних посягань; спосіб підготовки, вчинення, приховування, протидії (оперативно-значуща поведінка); типологія та характеристика осіб (злочинних груп), які вчиняють кримінальні правопорушення.

Постановка завдання. Метою статті є оперативно-розшукова характеристика незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу.

Результати дослідження. Оперативно-розшукова значущість предмета злочинного посягання зумовлена тим, що вплив злочинця на таку річ супроводжується утворенням комплексу слідів: на місці вчинення злочину, безпосередньо на предметі та його частинах, у місцях його подальшого перебування, приховування чи реалізації, на знаряддях і засобах злочину, а також на тілі або одязі злочинця. Характеристика предмета злочинного посягання також важлива для встановлення злочинця у випадках: коли викрадення предмета свідчить про знання його призначення і можливостей використання; коли викрадення свідчить про знання злочинцем вартості чи особливих властивостей предмета посягання; якщо має місце заволодіння предметами з особливими властивостями; коли за предметом посягання можна робити висновок про специфічну мету злочину; коли до предмету посягання має доступ обмежене і визначене коло осіб [1, с. 343].

Поняття ліс законодавчо закріплено у ч. 1 ст. 1 ЛК України, відповідно до якої ліс – це тип природних комплексів (екосистема), у якому поєднуються переважно дерева та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище. Ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцезнаходженням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах. Усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави [2].

За законодавством України ліси діляться на категорії та підкатегорії залежно від функціонального призначення та рівня захищеності. Зокрема, відповідно до ст. 39 ЛК ліси розподіляються на: 1) захисні ліси (виконують переважно водоохоронні, ґрунтозахисні та інші захисні функції); 2) рекреаційно-оздоровчі ліси (виконують переважно рекреаційні, санітарні, гігієнічні та оздоровчі функції); 3) ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення (виконують особливі природоохоронні, естетичні, наукові функції тощо); 4) експлуатаційні ліси [2].

На основі аналізу судової практики можна виокремити способи вчинення таких кримінальних правопорушень, зокрема:

1) діянням у виді незаконної порубки дерев і чагарників; наслідками у виді заподіяної істотної шкоди, спричинення тяжких наслідків; причинним зв'язком між діянням і наслідком та місцем вчинення злочину у виді лісів, захисних та інших лісових насаджень (матеріальний склад злочину);

2) діянням у виді незаконної порубки дерев і чагарників та місцем вчинення злочину у виді заповідників або територій та об'єктів ПЗФ, або інших особливо охоронюваних лісів (формальний склад злочину) [3].

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень за ст. 246 КК України та наукових досліджень О.М. Будяченко дозволило надати наукове визначення таких понять:

незаконна порубка лісу – це суспільно-небезпечні діяння, вчинені із заповіданням шкоди охоронюваному законом суспільним відносинам щодо раціонального використання лісового фонду, дерев, чагарників, які не відділені від пня та є сироростучими (живими) і ростуть у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду;

незаконне перевезення лісу – це будь-які дії з переміщення дерев і чагарників, в тому числі і піал (рослин з тонким гнучким стеблом, які не здатні без опори зберігати вертикальне положення) будь-яким транспортом (потяг, літак, морське-річкове судно, автомобіль, гужовий транспорт, трактор тощо) з одного місця в інше по всій території України; незаконне зберігання лісу – це вчинення будь-яких умисних дій, пов'язаних із фактичним володінням деревами, чагарниками, піалами, причому відповідальність настає незалежно від тривалості (часовий проміжок), способів (таємно чи відкрито) і місця (приміщення, сховища, причепи великогабаритних транспортних засобів тощо) зберігання; збут лісу – це будь-яке його умисне відчуження, вчинене всупереч нормативним вимогам: використання дерев, чагарників та піал як засобів платежу, продаж, розмін, обмін, дарування, передача в борг і в рахунок боргу, програш в азартних іграх тощо [4, с. 11].

Підготовка до вчинення незаконної порубки лісу полягає у:

- виборі часу, місця незаконної порубки, а також визначенні дерев для порубки;
- підшукуванні та підготовці знарядь та засобів, зокрема бензомоторних та ручних пил, сокир, спеціалізованого та іншого автотранспорту для трелювання, перевезення та навантаження незаконно добутої деревини, а також перевезення співучасників злочину. Практика свідчить, що механізований інструмент (бензопили) та автотранспорт злочинцями орендується на платній або безоплатній основі;

- підборі співучасників злочину. Складність ланцюга операцій, з яких складається незаконна порубка лісу (звалювання, трелювання, навантаження та перевезення деревини), фактично унеможливило вчинення цього злочину одноосібно. Вказане зумовлює необхідність залучення до такої діяльності різного роду співучасників. Критеріями їх відбору виступають: надійність та працьовитість; відносно близьке проживання від місця здійснення незаконної порубки, знання навколишньої місцевості та доріг; володіння налагодженими каналами збуту незаконно добутої деревини; знайомство з працівниками лісового господарства, митниці та правоохоронних органів тощо;

- вирішенні питання про подальшу реалізацію незаконно добутої деревини, а також отримання (підроблення) документів на її перевезення та легалізацію. Розв'язуючи питання щодо збуту деревини, злочинці обирають одну або декілька поширених схем: самостійний збут на внутрішньому або закордонному ринку, використання для цього посередників. Залежно від обраної схеми злочинці готують (виготовляють, отримують) відповідний пакет документів, які насамперед забезпечать її перевезення та подальшу легалізацію. Для цього активно використовуються засоби комп'ютерної техніки, справжні чи підроблені печатки тощо.

Способи вчинення незаконної порубки – це активні дії, спрямовані на повне відокремлення стовбуру дерева від кореневої системи. Вони можуть бути різноманітними – спилування, зрубвання, корчування або викопування (з подальшим розпилом або розрубанням дерева) тощо, а їх обрання злочинцями визначається з огляду на наявний злочинний досвід, професійні навички, породу деревини, обстановку, яка склалась на місці рубки, наявні знаряддя та засоби для вчинення злочину тощо [5, с. 54].

Способи вчинення незаконної порубки зумовлюються особливостями технологічного циклу лісозаготівлі та складаються із послідовного ланцюга взаємопов'язаних процесів, що включають: вибір конкретних дерев для порубки; трелювання деревини до місця завантаження; завантаження та вивезення деревини.

Способи приховування незаконної порубки лісу спрямовані на приховування, знищення, маскування та фальсифікацію інформації (чи її носіїв) про незаконну порубку лісу. Як відмічає М.В. Даньшин, одними з основних підстав формування системи способів приховування злочину є особливості предмета злочинного посягання та предмета приховування [6, с. 11]. На підставі цього та результатів аналізу слідчої та судової практики можемо констатувати, що з метою приховування незаконної порубки лісу злочинцями здійснюється: підкуп або залякування працівників лісового господарства, правоохоронних та митних органів; виготовлення або отримання фіктивних документів для проведення порубки, транспортування та подальшої легалізації незаконно добутої деревини; незалучення до етапу завантаження та перевезення незаконно добутої деревини осіб, які безпосередньо здійснювали незаконну порубку; маскування пеньків, залишених

після порубки, мохом, листям, гілками дерев; швидка реалізація або видозмінення незаконно добутої деревини; підпал ділянки, де здійснювалася незаконна порубка.

За результатами проведеного аналізу кримінальних проваджень встановлено, що під час побутової порубки підготовка до вчинення злочину складається із: вибору місця та часу незаконної порубки (зазвичай місце порубки знаходиться неподалік від місця проживання злочинця, а також у безпосередній близькості від доріг); вибору предмету незаконної порубки (процес обрання дерев для порубки найчастіше безсистемний, спрямований на отримання невеликої кількості деревини, а сама деревина може не вирізнятися цінністю, мати вади розвитку та розкриватися на нестандартні розміри: під час заготівлі дров – на невеликі частини (до 1 метру), а для виготовлення будівельних матеріалів (дошки, брусу) – до 2 метрів, що також пов'язано зі складністю їх доставки до місця мешкання. При цьому верхівки дерев та крупні гілки також подрібнюються та забираються з місця порубки); підшукування знарядь вчинення злочину (зокрема, бензomotorних та ручних пил, сокир, які були у власності злочинців, їх знайомих або родичів, транспортного засобу для перевезення деревини (зокрема, легковий автомобіль з причепом, гужовий транспорт з підводою, мотоблок з саморобною підводою, мотоцикл з причепом, рідше малотоннажні вантажні мікроавтобуси, які перебували у власності злочинців, їх знайомих або родичів), спілників (найчастіше ними виступають члени родини та сусіди злочинця, рідше їх родичі та знайомі). Приховування злочину відбувається шляхом маскування пеньків (листя, мохом), вилученням хлестів та інших порубкових залишків з місця порубки, подальшим розміщенням деревини на власній земельній ділянці (на відкритій ділянці, у підсобних приміщеннях, швидким видозміненням незаконно добутої деревини (розрубка на дрова, розпил на будівельні матеріали – бруси, дошки). Збут незаконно добутої деревини зазвичай не здійснюється або, у поодиноких випадках, здійснюється шляхом продажу у вигляді дров сусідам, односельцям [7, с. 166].

Наступним елементом оперативно-розшукової характеристики незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу є особи, які вчиняють вказану категорію кримінальних правопорушень.

Характерною особливістю екологічних злочинів є переважання серед осіб, котрі їх вчиняють, сільських жителів. За даними Т.В. Корнякової, найбільша кримінальна активність сільських жителів спрямована на вчинення таких екологічних злочинів: незаконне виловування корисних копалин; незаконне полювання та незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; забруднення або псування земель і негосподарське використання земель; незаконна порубка лісу [8, с. 238].

Найбільшу групу екологічних злочинців за видом зайнятості становили працездатні особи, котрі не працюють і не навчаються. У середньому протягом аналізованого періоду їх частка становила 62,2%. Привертає увагу зміна зазначеного показника: починаючи з 2014 р. питома вага вказаної категорії осіб стабільно зменшується до мінімального значення у 2016 р. (55,0%), а далі так само стабільно збільшується до максимального значення у 2020 р. (71,9%). Другою за розміром категорією є безробітні. Середнє значення даної категорії становить 16,2%. Характер змін цього показника є протилежним попередньому: з 2014 р. частка безробітних збільшується до максимального значення у 2018 р. (20,4%), а у подальшому стабільно знижується до мінімального значення у 2020 р. (11,1%). Названі структурні зміни ознак зайнятості не є специфічними щодо осіб, котрі вчинили екологічні злочини. Аналогічні тенденції властиві й загальній злочинності, про що згадується в науковій літературі [9, с. 267].

Привертають увагу одиничні випадки виявлення осіб, котрі вчиняли екологічні злочини у складі організованої групи чи злочинної організації. Так, протягом 2009–2016 рр. було виявлено лише 40 таких особи (37 для засуджених), що становило 0,36% від усієї кількості екологічних злочинців (0,4% від усієї кількості засуджених екологічних злочинців, або 1,3% від їхнього групового складника). Цей показник істотно менший за аналогічний показник загальної злочинності – 0,51%, або 6 805 осіб, з них – 13,7% осіб, які вчинили злочини у складі організованих угруповань із міжрегіональними зв'язками. Щодо показників загальної судимості, то варто зауважити, що вони майже не відрізняються від аналогічних показників судимості за екологічні злочини – 0,4%, або 4 416 осіб (2,1% від їх групового складника), з них – 5,0% осіб, які вчинили злочини у складі злочинних організацій [10].

Окрему категорію осіб, які є членами таких угруповань, становлять злочинці, що беруть участь у процесі надання та отримання дозволів (ліцензій) на природокористування та можливість впливати на довкілля, яка пов'язана з наданням корупційних послуг та отриманням тіншового

прибутку, привласненням грошових коштів. Така діяльність у науковій літературі отримала назву «корумповане екологічне ліцензування» [11].

Серед працівників даних органів є й такі, що мають лише деякі з функцій службової особи (приміром, тільки адміністративно-господарські або організаційно-розпорядницькі). Однак ці особи також вважаються службовими, бо на підставі примітки до ст. 364 КК України особа, щоб бути визнаною службовою, повинна мати принаймні частину з названих там функцій. Це, наприклад, лісничі, інженери, що займаються питаннями охорони і захисту лісу, лісового господарства тощо. Їхня діяльність тією чи іншою мірою пов'язана з відтворенням лісів, заготівлею деревини, обліком, контролем і розподілом лісової продукції, а отже, вони можуть видавати обов'язкові розпорядження для своїх підлеглих.

Деякі працівники органів лісового господарства та лісової охорони можуть бути наділені функціями службових осіб через виконання ними професійних обов'язків. Наприклад, ті самі лісники виконують функції організаційно-розпорядницькі (керуючи роботою підлеглих та організовуючи їхню працю) або владні (здійснюючи охорону лісів від імені держави).

Важливо відмітити, що з метою приховування великих об'ємів незаконних порубок іноді, після вивезення цінних сортиментів, здійснюється підпал залишків дерев на ділянці.

Порубки, що здійснюються на підставі дозвільних документів, але з грубими порушеннями правил лісозаготівлі (так звані «сірі» порубки), в цілому складні для виявлення правоохоронними органами, оскільки вчиняються особами, які повинні запобігати та виявляти подібні порушення – працівниками лісового господарства (лісничими їх помічниками, майстрами лісу та іншими).

До здійснення окреслених порубок залучаються працівники лісництва та наявні у ньому технічні засоби. Об'єми подібних порубок можуть досягати промислових масштабів. Місця збуту отриманої у такий спосіб деревини майже не відрізняються від місць, характерних для комерційних порубок. Враховуючи наявні у лісництва дозвільні документи на здійснення діяльності у сфері продажу лісопродукції, а також можливість виготовлення фіктивних документів про «легальне» походження деревини, наявні перевалочні та навантажувальні залізничні станції, ринки збуту можуть бути розширені.

Таким чином, під оперативно-розшуковою характеристикою незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу, варто розуміти систему кримінально-правових, криміналістичних, криминологічних та інших ознак кримінального правопорушення, що має значення для виявлення та документування протиправної діяльності осіб (злочинних груп), які причетні до його вчинення, а також обрання тактичних прийомів проведення оперативно-розшукових заходів. Обґрунтовано доцільність включення до оперативно-розшукової характеристики таких елементів, як: предмет протиправних посягань (дерева, чагарники тощо); особи, які вчиняють незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу; шляхи протидії діяльності співробітників оперативного підрозділу, які здійснюють заходи із запобігання та протидії таким протиправним діям, місцевим населенням (визначено заходи, до яких вдаються місцеві мешканці з метою недопущення припинення ними незаконної рубки лісу).

На основі вивчення предмету злочинного посягання виокремлені ознаки лісу, що характеризують його як самостійний предмет оперативно-розшукової охорони: природний склад (сукупність деревної, чагарникової та інших видів рослинності); характер походження названих видів рослинності (як природний, так і штучний); єдність та взаємозв'язок усіх елементів природи – лісовий біогеоценоз, який знаходиться в органічному зв'язку з іншими природними об'єктами; юридичний порядок формування території лісових масивів; розміри земельної площі, що входить до лісового масиву; призначення лісу для формування лісового та нелісового фондів. Виходячи із значення лісу не тільки як джерела сировини, а як частини екологічної системи, роль якої як найважливішого складника виживання людства все зростає, варто екологічну цінність цього природного ресурсу ставити вище його економічної вартості.

Вагоме значення для протидії таких кримінальних правопорушень є знання про способи їх вчинення, зокрема: а) незаконна порубка лісу – це суспільно-небезпечні діяння, вчинене із заподіянням шкоди охоронюваному законом суспільним відносинам щодо раціонального використання лісового фонду, дерев, чагарників, які не відділені від пня та є сироростучими (живими) і ростуть у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду; б) незаконне перевезення лісу – це будь-які дії з переміщення дерев і чагарників, в тому числі і піал (рослин з тонким гнучким стеблом, які не здатні без опори зберігати вертикальне положення) будь-яким транспортом (потяг, літак, морське-річкове судно, автомобіль, гужовий транспорт, трактор тощо) з одного місця в інше по всій території України;

в) незаконне зберігання лісу – це вчинення будь-яких умисних дій, пов’язаних із фактичним володінням деревами, чагарниками, піалами, причому відповідальність настає незалежно від тривалості (часовий проміжок), способів (таємно чи відкрито) і місця (приміщення, сховища, причепа великогабаритних транспортних засобів тощо) зберігання; г) збут лісу – це будь-яке його умисне відчуження вчинене всупереч нормативним вимогам: використання дерев, чагарників та піал як засобів платежу, продаж, розмін, обмін, дарування, передача в борг і в рахунок боргу, програш в азартних іграх тощо.

Підготовчі дії злочинців до вчинення незаконної порубки лісу включають: вибір часу, місця незаконної порубки, а також визначення дерев для порубки; підшукування та підготовка знарядь та засобів порубки; підбір співучасників злочину; вирішення питання щодо подальшої реалізації незаконно добутої деревини, а також отримання (підроблення) документів на її перевезення та легалізацію. Дії з безпосереднього вчинення злочину зумовлюються особливостями технологічного циклу лісозаготівлі та складаються із послідовного ланцюга взаємопов’язаних процесів, що включають: лісосічні (вибір конкретних дерев для порубки, їх звалювання, а також очищення стовбурів дерев від гілок та кряжування на сортименти) та транспортні роботи (трелювання деревини до місця завантаження, завантаження та вивезення деревини). До способів приховування таких кримінальних правопорушень віднесено підкуп або залякування працівників лісництва; підкуп працівників правоохоронних та митних органів; виготовлення або отримання фальшивих документів для проведення порубки, транспортування та подальшої легалізації незаконно добутої деревини; незалучення до етапу завантаження та перевезення незаконно добутої деревини осіб, які безпосередньо здійснювали незаконну порубку; маскуванню пеньків, залишених після порубки, мохом, листям, гілками дерев; швидка реалізація або видозмінення незаконно добутої деревини; підпал ділянки, де здійснювалася незаконна порубка.

Висновки. Зазвичай кримінальні правопорушення вчиняють особи чоловічої статі віком від 30 до 49 років, громадяни України з повною загальною середньою або неповною вищою освітою, який на момент вчинення кримінального правопорушення не навчався і не працював взагалі. Визначено специфічні ознаки осіб, які вчинили такі кримінальні правопорушення: значна частка осіб, які вчинили злочини у складі групи, у діях таких осіб вбачається все більше ознак професіоналізму, зв’язків з організованою злочинністю; невисокий рівень рецидиву; майже повна відсутність осіб жіночої статі та у стані сп’яніння.

Список використаних джерел:

1. Шеремет А.П. Криміналістика : навч. пос. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
2. Лісовий кодекс України: Закон від 21 січ. 1994 р. № 3852-ХІІ *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>
3. Дудоров О.О., Письменський Є.О. Кримінально-правова кваліфікація незаконної порубки лісу : практ. посіб. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2017. 213 с.
4. Будяченко О.М. Кримінальна відповідальність за незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу : автореф. дис...канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Одеса, 2020. 20 с.
5. Пилипенко О.М. Основи методики розслідування незаконної порубки лісу : дис...канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 199 с.
6. Даньшин М.В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2000. 19 с.
7. Пилипенко О.М. Типові способи та сліди незаконної порубки лісу. *Проблеми доказування: теорія і практика* : матер. наук.-практ. конференц. (м. Северодонецьк, 29 жовтня 2016 р.). Северодонецьк, 2017. С. 164–167.
8. Корнякова Т. В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля: монографія. Київ : Ін Юре, 2011. 408 с.
9. Кулик О.Г., Наумова І.В., Бова А.А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.): монографія. Київ : ДНДІ МВС України, 2015. 362 с.
10. Турлова Ю.А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії: монографія. Київ : Знання України, 2018. 459 с.
11. Дубовик О.Л. Корупція в сфері ліцензування природопольовання и регистрації воздействий на окружающую среду. *Организованная преступность, терроризм и коррупция: криминологический ежеквартальный альманах*. Москва, 2003. Вып. 1. С. 39–49.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.13
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.32>

КАЛЬКА І.З.

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО ЗНАТИ,
У ВЧИНЕННІ ЯКОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ
ЙОГО ПІДОЗРЮЮТЬ, ОБВИНУВАЧУЮТЬ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ
СПЕЦІАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

**REALIZATION OF THE RIGHT OF THE SUSPECT, ACCUSED TO KNOW
IN WHAT COMMISSION OF A CRIMINAL OFFENSE HE IS SUSPECTED, ACCUSED,
DURING IMPLEMENTATION OF SPECIAL CRIMINAL PROCEEDINGS**

У статті проаналізовано питання реалізації прав і законних інтересів відсутнього підозрюваного та обвинуваченого під час здійснення кримінального провадження за їх відсутності (*in absentia*).

Особливу увагу зосереджено на проблемних питаннях, що виникають під час реалізації права підозрюваного, обвинуваченого знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують, під час здійснення спеціального кримінального провадження.

Проаналізовано міжнародні нормативно-правові акти, норми Конституції України, кримінального процесуального законодавства України, які регулюють питання, що досліджуються в статті. Крім цього, вивчено рішення Європейського суду з прав людини та судову практику українських судів з указанного питання.

У статті доводиться, що право підозрюваного, обвинуваченого знати, у вчиненні якого злочину він підозрюється, обвинувачується, є надзвичайно важливим та надає йому можливість користуватись іншими правами для захисту від підозри чи обвинувачення з метою їх спростування.

Також у статті проаналізовано положення Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку із здійсненням спеціального досудового розслідування», який прийнято 27.04.2021, та констатовано, що проблемним питанням здійснення спеціального кримінального провадження не було приділено належної уваги.

У зв'язку з цим запропоновано внести зміни до ч. 1 ст. 278 КПК України стосовно процедури повідомлення про підозру відсутній особі та визначення моменту набуття такою особою статусу підозрюваного та можливості реалізації відповідних прав, що визначені ст. 42 КПК України, в тому числі права підозрюваного знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють.

Під час здійснення дослідження встановлено, що право підозрюваного, обвинуваченого знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують, є основою справедливого судового розгляду та надає

можливість особі підозрюваного, обвинуваченого захищатись усіма дозволеними законом засобами і способами.

Ключові слова: спеціальне досудове розслідування, *in absentia*, підозрюваний, обвинувачений, повідомлення про підозру, обвинувальний акт.

The article analyzes the implementation of the rights and legitimate interests of the missing suspect and accused during the criminal proceedings in their absence (in absentia).

Particular attention is paid to the problematic issues that arise in the exercise of the right of suspect or accused to know in which criminal offense he is suspected, accused during the special criminal proceedings.

We researched the international normative legal acts, norms of the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, which regulate the issues studied in the article. In addition, the decision of the European Court of Human Rights and the case law of Ukrainian courts on this issue were studied.

The article argues that the right of a suspect or an accused to know what crime he is suspected or accused is extremely important and enables them to exercise other rights to defend themselves against suspicion or accusation in order to refute them.

In the article we also analyze the provisions of the Law of Ukraine «On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine to improve certain provisions in connection with the special pre-trial investigation», which was adopted on 27.04.2021 and states that the problematic issue of special criminal proceedings was not given due attention.

In this regard, it is proposed to amend Part 1 of Art. 278 of the CPC of Ukraine regarding the procedure for notifying of suspicion of committing a crime by a missing person and determining the moment of acquisition by such person of the status of a suspect and the possibility of exercising the relevant rights defined in Art. 42 of the CPC of Ukraine, including the right of the suspect to know in which criminal offense he is suspected.

During the investigation it was established that the right of a suspect or an accused to know in which criminal offense he is suspected or accused is the basis of a fair trial and allows a suspect or an accused to defend himself by all means and methods permitted by law.

Keywords: special pre-trial investigation, *in absentia*, suspect, accused, notification of suspicion, indictment.

Вступ. Відповідно до ч. 2 ст. 7 КПК України зміст та форма кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, зазначеним у частині першій цієї статті, з урахуванням особливостей, встановлених законом.

Безперечно, дотримання прав і законних інтересів відсутнього підозрюваного чи обвинуваченого є надзвичайно важливим та одночасно складним завданням, виконання якого зобов'язані забезпечити слідчий, прокурор та суд, оскільки лише в такому разі можна говорити про ефективність кримінального провадження.

Водночас у зв'язку з фізичною відсутністю підозрюваного, обвинуваченого реалізація ним права знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують, вимагає вчинення додаткових активних дій слідчим, прокурором та судом. Порушення ж цього права неминуче призводить до невиконання завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України, а також порушення прав і свобод людини, на що неодноразово зверталась увага в рішеннях Європейського суду з прав людини.

Стан дослідження. Проблемні аспекти реалізації прав підозрюваного, обвинуваченого під час здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*) висвітлювалися в наукових працях таких вчених, як В.І. Галаган, І.В. Гловюк, О.В. Каллініков, В.Т. Маляренко, О.О. Нагорнюк-Данилюк, Ж.В., В.О. Попелюшко, Л.Д. Удалова, Удовенко, О.Ю. Татаров, В.М. Тертишник, однак питання реалізації права підозрюваного, обвинуваченого знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують під час здійснення спеціального кримінального провадження (*in absentia*), не отримало належного дослідження.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні проблемних питань, що виникають під час реалізації права підозрюваного, обвинуваченого знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують під час здійснення спеціального кримінального провадження.

Результати дослідження. Кримінально-процесуальна діяльність органу досудового розслідування, прокуратури та суду носить особливий характер та спрямована на виконання завдань кримінального провадження.

З одного боку, вона зводиться до необхідності викриття винних у вчиненні кримінального правопорушення, які не завжди бажають бути викритими, та їх покарання; з іншого – в ході цієї діяльності необхідно забезпечити охорону прав і законних інтересів усіх осіб, які потрапляють у сферу кримінального судочинства. Одночасно забезпечити виконання вказаних двох завдань нелегко. У зв'язку з цим законом детально регламентовано всі процедури розслідування та розгляду кримінального провадження. Відхилення від цієї процедури обов'язково потягне порушення прав окремих учасників кримінального процесу [5, с. 107].

В.М. Тертишник, розглядаючи питання повідомлення про підозру, стверджує, що воно полягає в тому, що слідчий, пересвідчившись в особі підозрюваного, оголошує і вручає їй письмове повідомлення про підозру, роз'яснює сутність підозри, права підозрюваного та порядок їх реалізації [8, с. 123].

Крім цього, судді Великої Палати Верховного Суду, досліджуючи питання здійснення повідомлення про підозру спеціальному суб'єкту злочину, зазначили про необхідність роз'яснення змісту підозри та процесуальних прав підозрюваній особі [12].

У ратифікованих Верховною Радою України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 6), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (ст. 14) закріплено право обвинуваченого бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього.

Також право бути поінформованим гарантовано ч. 3 ст. 29 Конституції України кожному заарештованому чи затриманому, яким має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника. У кримінальних провадженнях за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого (*in absentia*) це право реалізується в особливий спосіб.

У КПК України одним із процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого названо право знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують. Законодавець вказав про це у п. 1 ч. 3 ст. 42 КПК України у зв'язку з тим, що для реалізації всіх інших прав цих осіб, пов'язаних із здійсненням захисту, необхідною умовою є поінформованість особи стосовно суті підозри, обвинувачення. Це право є елементом більш широкого за своїм обсягом права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у якій воно також декларується першим серед інших процесуальних прав обвинуваченого – право бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для обвинуваченого мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього. Такому праву підозрюваного, обвинуваченого корелює обов'язок слідчого, прокурора щодо: вручення письмового повідомлення про підозру, в якому обов'язково викладається зміст підозри, передбачений ст. 278 КПК України; надання копії обвинувального акта, що міститься у ст. 293 КПК України. В обвинувальному акті відповідно до ст. 291 КПК України серед інших відомостей міститься виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правова кваліфікація кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність і формулювання обвинувачення [4, с. 147].

Право підозрюваного, обвинуваченого знати, у вчиненні якого злочину він підозрюється, обвинувачується, дає їм можливість користуватись іншими правами для захисту від підозри чи обвинувачення з метою їх спростування.

Право підозрюваного «знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють» (п. 1 ч. 3 ст. 42 КПК України), кореспондує обов'язок сторони обвинувачення довести це до його відома, повідомити про наявність підозри та роз'яснити її зміст [13].

Коли людину обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, у органів держави виникає додатковий обов'язок вдаватися до активних дій задля надання цій людині докладної інформації про обвинувачення і щоб пересвідчитися в тому, що вона все це розуміє [7; 9].

Відповідно до підпункту (а) пункту 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонай-

менше право бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього [1].

Європейський суд з прав людини у п. 60 рішення від 25.07.2000 № 23969/94 *Mattochia v. Italy*, окрім іншого, зазначив, що хоча обсяг «детальної» інформації, про яку йдеться в цьому положенні, варіюється залежно від конкретних обставин кожної справи, обвинуваченому в будь-якому разі слід надати достатньо інформації, яка необхідна для повного розуміння обсягу звинувачень, висунутих проти нього з метою підготовки адекватного захисту.

У зв'язку з цим адекватність інформації повинна оцінюватися щодо підпункту (b) пункту 3 статті 6, який надає кожному право мати достатній час та можливості для підготовки захисту, а також у світлі більш загального права на справедливий судовий розгляд, втіленого в пункті 1 статті 6.

Крім цього, в п. 65 вказаного рішення від 25.07.2000 № 23969/94 зазначено, що обов'язок негайно та детально повідомити обвинуваченого про повне обвинувачення проти нього повністю покладається на плечі органу прокуратури і не може виконуватися пасивно, надаючи інформацію, не доводячи її до відома захисту [11].

Водночас у зв'язку з тим, що положення міжнародних нормативно-правових актів та кримінального процесуального законодавства України не містять вимог щодо способу інформування підозрюваного чи обвинуваченого, це створює додаткові труднощі в правозастосовній діяльності.

Хоча кожен має бути негайно поінформований про обвинувачення проти нього, у органів держави також існує обов'язок регулярно надавати підозрюваному інформацію про обвинувачення проти нього. Відтак неприпустимо, щоб орган обвинувачення змінював висунуте обвинувачення або діяв всупереч йому без відповідного інформування підозрюваного [7, с. 13].

Так, у п. 56 рішенні від 25.03.1999 № 25444/94 *Pélissier and Sassi v. France* Європейським судом з прав людини констатовано порушення підпункту (a) пункту 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки суд дійшов висновку, що не встановлено, що заявники знали про те, що Апеляційний суд може повернути альтернативний вирок, тобто не була приділена особлива увага повідомленню обвинуваченого про звинувачення [10].

У національному законодавстві необхідність безпосереднього встановлення обізнаності особи про розпочате кримінальне провадження передбачено лише під час вирішення судом питання про здійснення спеціального судового провадження (ч. 3 ст. 323 КПК України), тоді як для здійснення спеціального досудового розслідування (*in absentia*) такої прямої вимоги не ставиться [9, с. 180–181].

Водночас під час здійснення спеціального досудового розслідування право підозрюваного знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, реалізується шляхом повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

Відповідно до ч. 1 ст. 278 КПК України письмове повідомлення про підозру вручається в день його складання слідчим або прокурором, а у разі неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень.

Так, ч. 2 ст. 276 КПК України визначено, що у випадках, передбачених ч. 1 ст. 276 КПК України, слідчий, прокурор або інша уповноважена службова особа (особа, якій законом надано право здійснювати затримання) зобов'язана невідкладно повідомити підозрюваному про його права, передбачені ст. 42 КПК України, першим з яких зазначено право знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють.

Враховуючи вимоги ч. 2 ст. 276 КПК України, а також особливості здійснення спеціального досудового розслідування, яке здійснюється за фактичної відсутності підозрюваного, доцільно в тексті повідомлення про підозру вказувати весь перелік прав підозрюваного відповідно до ч. 3 ст. 42 КПК України. Діючи в такий спосіб, можна забезпечити вручення підозрюваному у спосіб, передбачений для вручення повідомлень, письмового переліку прав, якими він наділений під час кримінального провадження.

Отже, у разі неможливості безпосереднього вручення слідчим, прокурором повідомлення про підозру особі в день його складання, КПК України містить бланкетні норми (ч. 1 ст. 278, ст. 111, ст. 112 КПК України), які відсилають до загального порядку виклику особи для участі у процесуальній дії (ст.ст. 133, 135 та ін. глави 11 КПК України). Такий порядок не вимагає одразу вручення цього повідомлення особі, щодо якої воно складене, якщо його неможливо їй вручити через невстановлення органом досудового розслідування місця її знаходження.

Головне, щоб зміст такого повідомлення відповідав вимогам ст. 277 КПК України і було документально підтверджено, що органом досудового розслідування вживались заходи для встановлення місцезнаходження цієї особи, але позитивних результатів вони не дали. З моментом

з'явлення відповідних документів у кримінальному провадженні (зауважимо, що їх кількість, характер і зміст залежить від конкретної слідчої ситуації) пов'язується й момент набуття особою офіційного статусу підозрюваного [6, с. 17].

27.04.2021 прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку із здійсненням спеціального досудового розслідування», втім питанню підозри не було приділено належної уваги.

З огляду на зазначене пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 278 КПК України абзацом 2, а саме: «Відомості про складене письмове повідомлення про підозру особі, стосовно якої існують достатні підстави вважати, що така особа виїхала та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, у разі обґрунтованої неможливості вручення їй такого повідомлення публікується в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора» та абзацом 3, а саме «З моменту опублікування відомостей про складене письмове повідомлення про підозру в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора, особа є підозрюваною у кримінальному провадженні».

Висновки. Право знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують, є основою справедливого судового розгляду та надає можливість особі підозрюваного, обвинуваченого захищатись усіма дозволеними законом засобами і способами.

Наведені пропозиції спрямовані на вдосконалення процесуальної дії – повідомлення про підозру відсутній особі, визначення моменту, з якого особа набуває вказаного статусу та отримує можливість використовувати весь комплекс прав, передбачений КПК України для підозрюваного, а за наявності підстав в подальшому – і для обвинуваченого.

У разі правової визначеності щодо статусу особи у кримінальному провадженні слідчий, прокурор та суд зможуть законно та ефективно виконувати завдання кримінального провадження, в тому числі спеціального (*in absentia*).

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Конституція України. Харків: ПП «ГВІНІ», 2006. 64 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 9-10. Ст. 88.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків : Право, 2012. 768 с.
5. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 512 с.
6. Методичні рекомендації щодо процесуального керівництва спеціальним досудовим розслідуванням. Академія прокуратури України. Схвалено протоколом засідання науково-методичної ради від 25 травня 2017 року № 4. Київ, 2017. 65 с.
7. Право на інформацію в кримінальному процесі. Порадник для адвокатів щодо здійснення захисту гарантованого державою. URL: https://www.justiceinitiative.org/uploads/57eb6f29-c89e-4a2c-83f7-fe70fc2f1557/arrest-rights-template-right-to-information-ukrainian-20140121_1.pdf.
8. Тертишник В.М. Кримінальний процес України. Особлива частина : підручник. Академічне видання. Київ: Алерта, 2014. 420 с.
9. Шишман Д.М. Обізнаність підозрюваного про розпочате кримінальне провадження як обов'язкова умова для здійснення спеціального досудового розслідування (*in absentia*). *Підприємство господарство і право*. № 10/2019. С. 179–183.
10. Рішення Європейського суду з прав людини від 25.03.1999 № 25444/94 *Pélissier and Sassi v. France*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58226%22%5D%7D>.
11. Рішення Європейського суду з прав людини від 25.07.2000 № 23969/94 *Mattocchia v. Italy*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58764%22%5D%7D>.
12. Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду від 11.12.2019 у справі № 536/2475/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86468688>.
13. Ухвала слідчого судді Вовчанського районного суду Харківської області від 25.07.2019 у справі № 617/1056/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83248042>.

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.33>

КОРНЕВ О.В.

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ ДІЙ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА**

**PECULIARITIES OF CONDUCTING CERTAIN INVESTIGATIVE ACTIONS
DURING THE INVESTIGATION OF THE VIOLATION
OF THE INVIOABILITY OF THE HOME**

Статтю присвячено аналізу особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій на стадії досудового розслідування порушення недоторканності житла. З'ясовано, що під час розслідування цього виду кримінальних правопорушень найчастіше проводяться такі слідчі дії, як огляд місця події, огляд документів, допит потерпілих, свідків і підозрюваних, слідчий експеримент, залучення судового експерта. Огляд місця події проводиться до внесення інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Його об'єктами переважно є житлові та інші приміщення. Головною метою огляду є з'ясування обстановки в житловому приміщенні чи іншому володінні особи, до якого було здійснено незаконне проникнення. Основні завдання цієї слідчої дії полягають у виявленні та фіксації слідів протиправних дій (проникнення, незаконного виселення, незаконного обшуку чи огляду житла тощо). Насамперед це сліди людини (її рук, ніг чи інших частин тіла, взуття), волокна від одягу, знаряддя кримінального правопорушення та їх сліди, предмети, залишені підозрюваним на місці події. Вони можуть знаходитись на дверях, підлозі, стінах і вікнах залежно від способу проникнення до житла. Встановлено, що для допиту потерпілих, свідків і підозрюваних у кримінальному провадженні про порушення недоторканності житла найбільш поширеною є безконфліктна ситуація. Особливості тактики проведення допиту полягають у необхідності застосування тактичних прийомів, спрямованих на збереження безконфліктності та одержання повних показань щодо всіх обставин, які мають значення для кримінального провадження і можуть бути відомі допитуваній особі. Крім того, важливим способом перевірки наданих підозрюваним, потерпілим і свідком показань є слідчий експеримент, який полягає у відтворенні обставин події. Серед судових експертиз найбільш вагомими для розслідування порушення недоторканності житла є дактилоскопічна і трасологічна експертизи. Залежно від обставин справи також може виникнути потреба у проведенні наркологічної, судово-медичної, почеркознавчої експертизи, технічної експертизи документів.

Ключові слова: криміналістична методика, розслідування порушення недоторканності житла, слідчі (розшукові) дії, огляд місця події, допит, слідчий експеримент.

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of conducting certain investigative (search) actions at the stage of pre-trial investigation of violation of the inviolability of the home. It was found that during the investigation of this type of criminal offenses such investigative actions as inspection of the scene, inspection of documents, interrogation of victims, witnesses and suspects, investigative experiment, involvement of a forensic expert are most often carried out. Inspection of the scene is conducted before the information is entered into the Unified Register of Pre-trial Investigations. Its objects are mainly residential and other premises. The main purpose of the inspection is to find out the situation in the living space or other property of the person to which illegal intrusion was made. The main tasks of this investigative action are to identify and record traces of illegal actions (penetration, illegal eviction, illegal search or inspection

of housing, etc.). First of all, these are traces of a person (his hands, feet or other parts of the body, shoes), fibers from clothing, instruments of a criminal offense and their traces, objects left by the suspect at the scene. They can be on doors, floors, walls and windows, depending on the method of penetration into housing. It has been established that a conflict-free situation is the most common for the interrogation of victims, witnesses and suspects in criminal proceedings for violation of the inviolability of the home. Peculiarities of interrogation tactics are the need to use tactics aimed at maintaining non-conflict and obtaining full testimony on all circumstances that are relevant to criminal proceedings and may be known to the interrogated person. In addition, an important way to verify the testimony provided by suspects, victims and witnesses can be an investigative experiment, which is to reproduce the circumstances of the event. Among forensic examinations, the most important for the investigation of violation of the inviolability of the home are dactyloscopic and trasological examinations. Depending on the circumstances of the case, there may also be a need for narcological, forensic, handwriting examination, technical examination of documents.

Key words: *forensics methodology, investigation of violation of the inviolability of the home, investigative (search) actions, inspection of the scene, interrogation, investigative experiment.*

Вступ. Конституцією України кожному гарантовано недоторканність житла. Забезпечення цього права здійснюється у тому числі і кримінально-правовими засобами. Ст. 162 КК України встановлює відповідальність за порушення недоторканності житла. Застосування цієї норми буде більш ефективним за умови формування якісної наукової методики розслідування цього виду кримінального правопорушення. Частиною такої методики мають бути рекомендації щодо тактичних особливостей окремих слідчих (розшукових) дій, які проводяться у процесі збирання, перевірки й оцінки доказів у кожному кримінальному провадженні про порушення недоторканності житла.

Методика розслідування порушення недоторканності житла в Україні до цього часу ще не сформована. Грунтовних досліджень специфіки проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні за цим видом кримінальних правопорушень також не здійснювалось. Тому є потреба у проведенні аналізу матеріалів слідчої та судової практики і розробленні відповідних методико-криміналістичних рекомендацій.

Постановка завдання. Метою статті є визначення на підставі аналізу наукової літератури, судової та слідчої практики у кримінальному провадженні про порушення недоторканності житла організаційних і тактичних особливостей підготовки та проведення окремих слідчих дій, які є найбільш поширеними та ефективними за цією категорією кримінальних правопорушень, зокрема огляду, допиту, слідчого експерименту та залучення експерта.

Результати дослідження. За результатами аналізу слідчої та судової практики є підстави стверджувати, що на стадії досудового розслідування порушення недоторканності житла найчастіше проводяться такі слідчі дії, як огляд місця події, огляд документів, допит потерпілих, свідків і підозрюваних, слідчий експеримент і призначення судової експертизи. Вони мають певну специфіку, зумовлену особливостями предмета доказування і відповідних тактичних завдань розслідування [1, с. 163].

Першим зазвичай проводиться огляд місця події. Ця слідча дія є невідкладною. Вона найчастіше здійснюється ще до внесення інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Як відзначає В.І. Цимбалюк, «огляд місця події – це слідча дія, що полягає у безпосередньому вивченні території, на якій зроблено той або інший злочин, з метою ретроспективного розуміння сутності події, що відбулася, а також здійснювана для виявлення, фіксації й вилучення речових й інших доказів як свідoctв того, що відбулося» [2, с. 144]. У процесі розслідування порушень недоторканності житла огляд місця події насамперед дозволяє слідчому сприйняти обстановку того житлового приміщення чи іншого володіння, до якого було здійснено проникнення, та з'ясувати слідову картину, що сприятиме прийняттю обґрунтованого рішення щодо внесення інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань та попередньої кваліфікації вчиненого діяння.

Науковцями слушно відзначено, що суттєве значення огляду місця події для збирання доказів на початку кримінального провадження й, відповідно, здійснення швидкого та якісного розслідування зумовлює постійний інтерес до неї науковців і практиків [3, с. 301]. Тому в спе-

ціальній літературі представлено ґрунтовні рекомендації щодо загального порядку і тактичних особливостей цієї слідчої дії, які мають враховуватись під час її проведення, в тому числі й у кримінальному провадженні про порушення недоторканності житла.

Загалом за досліджуваною категорією кримінальних правопорушень огляд місця події переважно здійснюється за загальними правилами огляду приміщень. Тут варто відзначити, що застосування будь-якого криміналістичного методу огляду місця події безпосередньо залежить від конкретної ситуації, обстановки й аналітичних матеріалів [4, с. 82].

Для місця події під час порушення недоторканності житла досить типовою є обстановка, характерна для проникнення до приміщення сторонньою особою шляхом вільного доступу або із застосуванням некваліфікованих способів злому входних дверей, вікон тощо. З урахуванням цього мають обиратись засоби і методи огляду місця події. Його головною метою є з'ясування обстановки в житловому приміщенні чи іншому володінні особи, куди було здійснено незаконне проникнення.

Як зазначено науковцями, завданнями огляду є виявлення, фіксація, вилучення та дослідження матеріальних об'єктів на місці події, а результатом їх виконання – отримання інформації про механізм вчинення кримінального правопорушення та його учасників [5, с. 33]. Отже, основними завданнями огляду місця події за досліджуваним видом кримінального правопорушення є виявлення та фіксація слідів протиправних дій (проникнення, незаконного виселення, незаконного обшуку чи огляду тощо). Як передбачуваний результат цієї слідчої дії очікується з'ясування механізму проникнення в житло особи та виявлення матеріальних слідів цього діяння, які знаходяться безпосередньо на місці події.

В.М. Плетенець підкреслює: «...суттєвим фактом, який впливає на можливості слідчого у виявленні на місці події слідів, є час, що проходить з моменту вчинення кримінального правопорушення до проведення слідчого огляду. Проводячи огляд, слідчий має з'ясувати місце та спосіб проникнення, наприклад, до певного приміщення» [6, с. 218–219]. У зв'язку з цим варто відзначити два аспекти. По-перше, з оглядом місця вчинення порушення недоторканності житла не можна зволікати, зважаючи на те, що сліди кримінального правопорушення, які знаходяться на місці, будуть втрачені з плином нетривалого періоду часу. По-друге, серед основних завдань досліджуваного різновиду огляду є визначення місця та способу незаконного проникнення до житла особи та слідів перебування правопорушника у певному приміщенні.

Стосовно виявлення слідів проникнення певної особи в житло рекомендації з огляду фактично не відрізняються від правил огляду місця відповідного різновиду крадіжок. Так, В.С. Бондар, досліджуючи специфіку дослідження слідів під час огляду місця події за фактами крадіжок із проникненням у житло, наголошує на необхідності виконання комплексу дій на початковому, робочому та наступному етапах цієї слідчої дії. При цьому акцентовано увагу, що сліди проникнення у житло слід шукати насамперед на входних і балконних дверях, підлозі та стінах. До їх числа належать сліди рук, інших частин тіла, взуття, злому, рукавичок, крові, різні мікрооб'єкти [7, с. 204].

На наш погляд, до вищенаведених типових місць знаходження слідів проникнення у приміщення доцільно додати вікна, а у переліку слідів конкретизувати мікрооб'єкти, дослідження яких надає змогу підтвердити або спростувати причетність підозрюваної особи до події, яка розслідується. Зокрема, такими мікрооб'єктами насамперед є волокна від одягу, волосся особи, часточки фарби від знаряддя злому та контактні сліди біологічного походження. Їх виявлення на місці події в подальшому може допомогти встановити групову або видову належність, а в деяких випадках й ідентифікувати особу, яка їх залишила, за допомогою методів експертного дослідження.

У зв'язку з вищевказаним варто підтримати рекомендацію науковців, що під час огляду місця події «...детально має бути оглянуто місця проникнення: входні двері, «чорний» вихід, вікна, балкони, димоходи, покрівлі, стелі, підлоги, засувні пристрої, їх розміщення і стан» [8, с. 72]. Під час огляду місця порушення недоторканності житла особливу увагу необхідно приділити виявленню та вилученню слідів перебування підозрюваного у відповідному приміщенні. Переслідуючи ці сліди рук, ніг і залишені на місці предмети.

За цим видом кримінальних правопорушень характерною є відсутність ознак заволодіння чужим майном, яке знаходиться у приміщенні, на відміну від крадіжки. Тому для правильної попередньої кваліфікації події, що розслідується, в ході огляду важливо звернути увагу на цю обставину і відобразити в протоколі відсутність або наявність слідів викрадення майна.

Крім огляду місця події, у процесі розслідування порушення недоторканності житла може бути проведено й огляд документів. Об'єктами цієї слідчої дії виступають документи, які скла-

далися у зв'язку з незаконним обшуком в житлі чи іншому володінні особи, а в деяких випадках також і документів, які підтверджують право власності певної особи на певний житловий об'єкт. Основними завданнями такого огляду є фіксація індивідуальних ознак певного документа, відомостей, що в ньому знаходяться, а також виявлення наявності чи відсутності ознак піддроблення документа.

Також найбільш поширеною слідчою дією, яка проводиться в усіх справах про порушення недоторканності житла, є допит. Допит підлягають потерпілі, свідки та підозрювані.

Допит потерпілого проводиться найчастіше у безконфліктній ситуації, тому головним завданням слідчого є одержання максимально повної інформації щодо обставин, які відомі допитуваній особі. Зокрема, обов'язково слід з'ясувати всі обставини самої події проникнення до житла чи іншого володіння особи, її виявлення, поведінки учасників до, в момент та після кримінального правопорушення, та чи було заподіяно потерпілому фізичну або матеріальну шкоду й яку саме. Чи не має ознак крадіжки чи іншого майнового злочину. Важливо одержати від потерпілого інформацію про усіх власників і користувачів відповідного житла чи іншого володіння та відповідні документи. Крім того, доцільно з'ясувати, які сліди та предмети, що знаходяться на місці події, можуть належати потерпілому чи іншим особам, які на законних підставах займають відповідне приміщення, а які могли бути залишені сторонніми особами.

В.Д. Козак відзначає, що свідком під час розслідування злочинів може бути особа, якій відомі значущі для кримінального провадження обставини, а саме: а) особа, якій відомі обставини підготовки та вчинення цього злочину; б) особи, які безпосередньо сприймали подію злочину; в) працівники правоохоронних органів та інші особи, які затримали підозрюваного або вживали заходів щодо його встановлення [9, с. 50–51]. Ці групи осіб найчастіше підлягають допиту й під час розслідування порушення недоторканності житла.

Специфіка допиту свідків у методиці розслідування окремого виду кримінального правопорушення насамперед полягає у визначенні предмета цієї слідчої дії. Як відомо, предмет допиту являє собою коло обставин, які слідчий має намір дослідити [10, с. 179]. Так, особливо вагомими для встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження про порушення недоторканності житла, є показання очевидців та осіб, які затримували підозрюваного на місці події. Переважно це члени сім'ї, родичі, друзі та знайомі потерпілого, його сусіди, дворники, консьєржі, охоронці дачних містечок тощо. В ході їхнього допиту потрібно з'ясувати обставини виявлення події, що саме стало об'єктом посягання, як саме проявилось порушення недоторканності житла, поведінку учасників на місці події. Особливо слід звернути увагу на спосіб кримінального правопорушення, а також на те, які саме дії виконувались учасниками та могли вплинути на слідову картину події, яка потім сприймалась слідчим в ході огляду місця події. Крім того, важливо з'ясувати інформацію про власників і користувачів житла чи іншого володіння, яке стало об'єктом посягання. Якщо очевидці бачили підозрюваного, то з'ясовуються дані про нього, ознаки зовнішності, чи зможе свідок у подальшому впізнати особу і за якими саме ознаками. Якщо відбувався фізичний конфлікт, бійка між учасниками події, то необхідно ретельно з'ясувати механізм контактної взаємодії, що могла призвести до утворення тілесних ушкоджень.

Також як свідки, залежно від обставин справи, можуть бути допитані особи, що прибули за викликом на місце події. За розробленими у криміналістиці рекомендаціями в ході допиту осіб, які затримали злочинця на місці події, слід встановити, за яких обставин вони його помітили, що навело їх на думку про вчинення кримінального правопорушення, які дії вжиті для затримання, як поведився затриманий, наявність можливих співучасників [11, с. 232]. З'ясування цих обставин надасть змогу більш чітко визначити картину події, що розслідується.

Після затримання підозрюваного у вчиненні порушення недоторканності житла необхідно провести його допит і, за потреби, освідування. Тактика допиту підозрюваного залежить від ситуації цієї слідчої дії (конфліктної або безконфліктної), а доцільність проведення освідування виникає у випадках, коли особа може перебувати у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння або якщо в ході події чи відразу після неї підозрюваному було заподіяно тілесні ушкодження (під час проникнення чи під час затримання особи потерпілими або очевидцями тощо) [1, с. 164]. За результатами аналізу слідчої та судової практики встановлено, що допит підозрюваного переважно проводиться у безконфліктній ситуації, коли особа бажає надавати правдиві свідчення та визнає свою вину у вчиненні порушення недоторканності житла. Але під час такого допиту важливо не просто одержати повну інформацію про обставини кримінального правопорушення, а і пам'ятати про необхідність перевірки версії щодо замовчування підозрюваним даних про підготовку або вчинення іншого, більш тяжкого, кримінального правопорушення, наприклад, за-

маху на крадіжку, розбій тощо. Тому наприкінці допиту доцільно запропонувати підозрюваному в подальшому взяти участь у слідчому експерименті та відтворити всі його дії на місці події з метою перевірки наданих показань.

У науковій літературі підкреслено на доцільності розрізняти такі види слідчого експерименту: зі встановлення можливості здійснення особою якої-небудь дії у певних умовах; зі встановлення можливості спостереження або сприйняття певного факту або явища; зі встановлення наявності або відсутності в конкретній особі спеціальних та професійних (у тому числі й злочинних) знань, умінь та навичок; зі встановлення можливості існування якого-небудь факту, явища або події; зі встановлення можливості учинення особою тих або інших дій за визначений час; зі встановлення механізму злочинної події чи окремих її елементів; зі встановлення меж поінформованості або необізнаності особи про факти, що цікавлять слідство [12, с. 281].

З указаних вище різновидів для проваджень про порушення недоторканності житла найбільш типовим є відтворення обставин події для встановлення її механізму. Тобто слідчий експеримент в основному проводиться з метою перевірки показань на місці. При цьому такі експерименти доцільні не тільки для перевірки показань підозрюваного, який погоджується відтворити обставини події, а і є досить ефективними під час перевірки показань очевидців, якими були потерпілі чи свідки. Нерідкими є ситуації, коли показання підозрюваного й очевидців події мають суттєві суперечності. Тоді виникає потреба провести їхні одночасні допити та слідчі експерименти з тими учасниками події, які виявляють згоду на зазначену слідчу дію [1, с. 164–165].

Залучення експерта (призначення експертизи) також є вагомим засобом доказування під час розслідування порушення недоторканності житла. За результатами аналізу матеріалів слідчої та судової практики нами встановлено, що найбільш типовими для цих проваджень є криміналістичні експертизи, зокрема, щодо дослідження слідів рук, ніг та знарядь злочину, а також технічного дослідження документів (у разі їх підроблення) і почеркознавчі експертизи. В окремих випадках проводяться наркологічні та судово-медичні експертизи. Також в сучасний період зростає кількість випадків призначення судової молекулярно-генетичної експертизи щодо ідентифікації особи, яка залишила на місці події сліди біологічного походження.

Висновки. Під час досудового розслідування порушення недоторканності житла найбільш типовими засобами доказування є такі слідчі (розшукові) дії, як огляд місця події, огляд документів, допит потерпілих, свідків і підозрюваних, слідчий експеримент і залучення судових експертів. При цьому специфіка огляду місця події визначається насамперед об'єктом, яким виступає житло чи інше володіння особи, метою та завданнями огляду, що полягають у з'ясуванні обстановки місця події та виявленні слідів проникнення до нього підозрюваного. Своєю чергою для допиту потерпілих, свідків і підозрюваних більш поширеною є безконфліктна ситуація, а особливості тактики проведення допиту полягають у необхідності застосування тактичних прийомів, спрямованих на збереження безконфліктності та одержання найбільш повних показань щодо всіх обставин, які мають значення для кримінального провадження і можуть бути відомі допитуваній особі. Крім того, важливим способом перевірки наданих підозрюваним, потерпілим і свідком показань може бути слідчий експеримент, який полягає у відтворенні обставин події. Серед судових експертиз найбільш вагомими для розслідування порушення недоторканності житла є дактилоскопічна і трасологічна експертизи. Залежно від обставин справи також може виникнути потреба у проведенні наркологічної, судово-медичної, почеркознавчої експертизи, технічної експертизи документів.

Список використаних джерел:

1. Корнев О. В. Деякі особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування порушення недоторканності житла. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття : тези доп. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2019 р.)*; Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків : НДІ ППСН, 2019. С. 163–165.
2. Цимбалюк В.І. Процесуальний порядок огляду місця події. *Юридичний вісник*. 4 (33) 2014. С. 144–147.
3. Степанюк Р.Л., Лапта С.П. Удосконалення організації й тактики огляду місця події в Україні з урахуванням досвіду США. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*, 2016. Вип. 2 (74). С. 300–307.
4. Златевич О.А. Методи досудового розслідування квартирних крадіжок, які застосовуються під час огляду. *The process and dynamics of the scientific path: collection of scientific papers*

«SCIENTIA» with Proceedings of the 1 International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 1), February 26, 2021. Athens, Hellenic Republic: European Scientific Platform С. 77-82.

5. Пиріг І.В. Організація і тактика проведення огляду місця події в сучасних умовах розвитку науки і техніки. *Криміналістичний вісник*. № 2 (32), 2019. С. 30–37.

6. Плетенець В.М. Особливості огляду місця вчинення неповнолітніми таємних заволодінь чужим майном громадян. *Донецький юридичний інститут: 55 років на теренах освіти і науки : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 13 травня 2016 р.)*. Кривий Ріг : Донецький юридичний інститут МВС України, 2016. С. 218–219.

7. Бондар В.С. Напрями організації діяльності спеціаліста-криміналіста при проведенні огляду місця події у справах про крадіжки з проникненням в житло. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2007. № 2. С. 197–207.

8. Маланчук П.М., Молчанова А.П. Особливості розслідування крадіжок. *Правові горизонти / Legal horizons*. 2017. Вип. 6. С. 69–73.

9. Козак Д. В. Окремі питання проведення допиту. *Використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні: матеріали наук.-практ. семінару (Дніпропетровськ, 13 травня 2016 р.)*. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2016. С. 50-52.

10. Гриценко В.Г., Пихтіна П.В. Деякі особливості сучасних видів та методів криміналістичної тактики проведення допиту. *Наукові записки. Серія: право / Scientific notes. Series: law*. 2018. Вип. 5. С. 175–181.

11. Федорчук М.А. Особливості проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерським захопленням. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Вип. 86 / редкол.: Г. І. Чанишева (голов. ред.) та ін.* Одеса : Гельветика, 2020. С. 229–234.

12. Пиріг І.В., Самсонова В.В. Організація і тактика слідчого експерименту при розслідуванні крадіжок на території садівницьких товариств і дачних кооперативів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. Вип. 3 (75). С. 280–288.

УДК 343.131

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.34>

КУЧЕР О.В.

УЧАСТЬ ЗАХИСНИКА У СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЯХ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

PARTICIPATION OF THE DEFENSE COUNSEL IN INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF OFFICIAL ACTIVITY

У статті надається аналіз участі захисника у слідчих (розшукових) діях під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності.

Аналіз змісту засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини вказує на те, що обов'язок доказування у кримінальному провадженні покладається на сторону обвинувачення, усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь, а недоведена винуватість юридично є тотожною доведеної невинуватості. У цьому співвідношенні сторона захисту щодо спростуван-

ня підозри (обвинувачення) засобами кримінального процесуального доказування має більш «привілейоване» становище, оскільки органи і службові особи, які здійснюють кримінальне переслідування, не мають права перекладати на сторону захисту обов'язок доказування сприятливих для підозрюваного (обвинуваченого) обставин.

Кримінальний процесуальний закон прямо зобов'язує прокурора, керівника органу досудового розслідування та слідчого всебічно, повно й неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень (ч. 2 ст. 9 КПК України).

У результаті дослідження автор надає практичні рекомендації щодо активних дій захисника під час надання правничої (правової) допомоги клієнту у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності.

Ключові слова: захисник, слідчі дії, досудове розслідування, службова діяльність, кримінальні правопорушення.

The article provides an analysis of the defense counsel's participation in investigative (search) actions during the pre-trial investigation of criminal offenses in the field of official activity.

An analysis of the content of the presumption of innocence and the proof of guilt indicates that the burden of proof in criminal proceedings rests with the prosecution, all doubts about the guilt of a person are interpreted in his favor, and unproven guilt is legally identical to proven innocence. In this respect, the defense party has a more "privileged" position to refute the suspicion (accusation) by means of criminal procedural evidence, as the bodies and officials conducting criminal prosecution have no right to transfer to the defense the burden of proving favorable to the suspect (accused) circumstances.

The Criminal Procedure Code explicitly obliges the prosecutor, the head of the pre-trial investigation body and the investigator to thoroughly, fully and impartially investigate the circumstances of the criminal proceedings, to identify both the circumstances that expose and those that justify the suspect, accused, and the circumstances that reduce or aggravate his punishment, provide them with a proper legal assessment and ensure the adoption of lawful and impartial procedural decisions (Part 2 of Article 9 of the CPC of Ukraine).

As a result of the study, the author provides practical recommendations for active actions of the defender during the provision of legal assistance to the client in the pre-trial investigation of criminal offenses in the field of official activity.

Key words: defense counsel, investigative actions, pre-trial investigation, official activity, criminal offenses.

Постановка проблеми. Аналіз змісту засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеної вини вказує на те, що обов'язок доказування у кримінальному провадженні покладатиметься на сторону обвинувачення, усі сумніви щодо доведеної вини особи тлумачаться на її користь, а недоведена винуватість юридично є тотожною доведеної невинуватості. У цьому співвідношенні сторона захисту щодо спростування підозри (обвинувачення) засобами кримінального процесуального доказування має більш «привілейоване» становище, оскільки органи і службові особи, які здійснюють кримінальне переслідування, не мають права перекладати на сторону захисту обов'язок доказування сприятливих для підозрюваного (обвинуваченого) обставин.

Незалежно від участі у кримінальному провадженні представника сторони захисту – захисника, слідчий та прокурор зобов'язані встановлювати всі обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 91 КПК України). Кримінальний процесуальний закон прямо зобов'язує прокурора, керівника органу досудового розслідування та слідчого всебічно, повно й неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову

оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень (ч. 2 ст. 9 КПК України).

Здавалося б, за такої правової позиції щодо участі захисника у формуванні предмету доказування його діяльність зі спростування підозри (обвинувачення) повинна зводитись виключно до критичного аналізу вже зібраних суб'єктами сторони обвинувачення доказів. Однак, як слушно зазначається в науковій літературі, сподівання на те, що органи кримінального переслідування робитимуть усе, щоб з'ясувати обставини, які виправдовують або пом'якшують відповідальність обвинуваченого, є досить ілюзорною [1, с. 269–270]. У зв'язку з викладеним виникає питання необхідності активної участі захисника під час проведення стороною обвинувачення слідчих (розшукових) дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу теоретичних та практичних аспектів проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій присвячено низку праць таких дослідників, як В.В. Гевко, Ю.М. Грошевий, Є.О. Дідоренко, В.С. Зеленецький, Є.Д. Лук'яничков, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, О.Ю. Татаров, В.М. Тертишник, В.І. Фаринник, О.Г. Шило та ін. Проте участь захисника у них розглядається в контексті наявності (або відсутності) можливості реалізації певних прав, передбачених кримінальним процесуальним законодавством.

Поza увагою дослідників залишаються практичні рекомендації щодо активних дій захисника під час надання правничої (правової) допомоги клієнту у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що і є **метою цієї статті**.

Виклад матеріалу та його основні результати. У наукових дослідженнях щодо участі захисника у кримінальному процесуальному доказуванні небезпідставно акцентується увага на типовому обвинувальному ухилі досудового розслідування [2, с. 147–149]. Це має цілком логічне пояснення, адже, розпочавши кримінальне провадження, здійснивши на підставі зібраних доказів повідомлення про підозру, застосувавши до підозрюваного запобіжний захід, слідчий та прокурор виявляються в певному розумінні «пов'язаними» своїми ж процесуальними рішеннями. Подальше закриття кримінального провадження за реабілітуючими підставами розцінюється як суттєвий недолік у їх роботі. Важко не погодитись з влучним висловлюванням, що ані слідчий, ані прокурор не мають процесуальної зацікавленості мати в розслідуваній кримінальній справі (кримінальному провадженні – авт.) докази, що суперечать обвинуваченню [3, с. 19].

Тенденційність розслідування, упередженість слідчого чи прокурора в збиранні й оцінці доказів нерідко зумовлюється й суб'єктивними чинниками, такими, як стереотипний характер професійного мислення представників сторони обвинувачення та їхня професійна деформація. Внутрішня установка слідчого винятково як підтвердження висунутої підозри з її подальшою трансформацією в обвинувачення, зрештою призводить до одностороннього сприйняття доказової інформації та упереджених висновків із кримінального провадження. Відтак, за правилами, за межами здійснюваного слідчим або прокурором кримінального процесуального доказування залишаються факти й обставини, які свідчать на користь підозрюваного / обвинуваченого.

Попри те, що встановлення й доведення будь-яких фактів і обставин не може становити процесуального обов'язку захисника, розвиток змагальних засад кримінального процесу зумовлює необхідність перегляду ролі такого учасника кримінального провадження в доказуванні. Відповідно до ч. 3 ст. 22 КПК України забороняється покладення функцій обвинувачення й захисту на один і той самий орган чи службову особу. Згідно з ч. 1 ст. 47 КПК України захисник зобов'язаний використовувати всі передбачені законодавством засоби захисту для з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого.

У змагальному кримінальному судочинстві досягнення окреслених завдань ймовірно тільки за процесуальною активністю сторони захисту, у тому числі й під час доказування. Цілковито має рацію О.Г. Яновська, яка зазначає, що завдяки активній позиції сторін у змагальному процесі виникає можливість більш повного та об'єктивного з'ясування обставин у кримінальному провадженні. Відтак ефективність діяльності будь-якого суб'єкта кримінальних процесуальних відносин, зокрема його активність як сторони у кримінальному процесі, безпосередньо залежить від ефективності його залучення до процесу доказування. І хоча доказування невинуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення не може розцінюватись як обов'язок сторони захисту, активна позиція останньої в процесі загалом та в процесі доказування зокрема підвищить ефективність реалізації відповідної процесуальної функції [4, с. 162].

Зважаючи на наведене, можна стверджувати, що ефективність реалізації захисником завдання зі спростування підозри / обвинувачення безпосередньо залежить від його активної, ініціативної й цілеспрямованої участі у збиранні фактичних даних, які мають корисне значення для підзахисного.

Надважливим елементом кримінальної процесуальної діяльності захисника під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності є його участь у проведенні слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях. Окремі дослідники вважають, що участь захисника у слідчих (розшукових) діях вичерпується спостереженням за діями слідчого, понятих та спеціалістів, а також тим, що захисник не повинен перешкоджати визначеній слідчим тактиці їх проведення, зривати тактичні схеми проведення слідчої дії заявами про незаконність застосовуваних слідчим прийомів та рекомендаціями підзахисному не відповідати на питання слідчого чи прокурора [5, с. 45–47; 6, с. 25].

На нашу думку, таке бачення ролі захисника у слідчій (розшуковій) дії у такому разі безпідставно зводить його «процесуальну фігуру» до звичайного статиста і значно нівелює потенціал розглядуваного інструменту досягнення мети у вигляді спростування підозри / обвинувачення.

Предметом пізнання учасників слідчої (розшукової) дії є сліди розслідуваної події у вигляді відтворення на об'єктах матеріального світу або змін у свідомості людей. Під час проведення слідчих (розшукових) дій відбувається виявлення таких слідів, вилучення із них необхідної інформації із відповідною фіксацією у процесуальних актах. Тобто під час проведення слідчої (розшукової) дії відбувається не просто збирання доказів «у готовому вигляді», а активні дії із їх формування. Захисник, залучаючись до цього процесу та повноцінно реалізуючи свої повноваження, отримує можливість активно впливати на збирання доказової інформації, звертати увагу слідчого на ті факти й обставини, що можуть бути використані для виправдання підзахисного. Таким чином, відбувається безпосереднє включення захисника у процес формування доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Водночас участь захисника у слідчій (розшуковій) дії постає як одна із гарантій дотримання процесуальної форми, недопущення застосування протиправних методів ведення слідства, порушень прав, свобод та законних інтересів підзахисного чи інших осіб. Зрештою, активна участь захисника у проведенні процесуальної дії сприяє її ефективності та результативності, а також максимальній об'єктивності отриманих результатів. Як слушно зазначається в літературі, захисник під час проведення таких дій, з одного боку, надає правову допомогу підзахисному, а з іншого – забезпечує додержання вимог закону щодо порядку проведення слідчої (розшукової) дії та підвищує ефективність її результатів, оскільки його активність, кваліфікація як юриста і досвід здатні впливати на поведінку слідчого, який проводить слідчу (розшукову) дію, а конструктивні зауваження, клопотання, пропозиції – на методику і тактику її проведення, а відтак – і на її результати [7, с. 171].

Кримінальний процесуальний закон наділяє захисника достатнім обсягом повноважень для реалізації окреслених завдань у процесі проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Зокрема, відповідно до п. 10 ч. 3 ст. 42 КПК України та абз. 2 ч. 6 ст. 223 КПК України захисник під час проведення процесуальних дій має право ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу. Якщо слідча (розшукова) дія проводиться з ініціативи сторони захисту, то додатково до вже перерахованих повноважень додається можливість висловлювати свої пропозиції щодо порядку проведення відповідної дії, які, знову ж таки, підлягають внесенню до протоколу. Своєю чергою прокурор або слідчий у разі отримання ними під час проведення слідчої (розшукової) дії доказів, які можуть вказувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, зобов'язані провести відповідну слідчу (розшукову) дію в повному обсязі, долучити складені процесуальні документи до матеріалів досудового розслідування та надати їх суду у разі звернення з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 223 КПК України).

Участь у процесуальних діях – це право, а не обов'язок захисника, реалізація якого залежить від розсуду останнього та побажань підзахисного. Попри це, час, умови і тактику проведення процесуальної дії визначає слідчий, відтак реалізація захисником такого права залежить саме від позиції представника сторони обвинувачення. Крім цього, актуальним є питання про те, у яких саме процесуальних діях має право брати участь захисник, а щодо яких у такій участі йому може бути відмовлено і на яких підставах.

У п. 9 ч. 3 ст. 42 КПК України закріплена загальна норма, відповідно до якої захисник має право брати участь у проведенні процесуальних дій. Крім того, у ч. 5 ст. 46 КПК України йдеться про безумовне право захисника брати участь у проведенні допиту та інших процесуальних діях, що проводяться за участю підозрюваного, обвинуваченого. Також ч. 6 ст. 223 КПК України встановлює правило, за яким ініційована у тому числі стороною захисту слідча (розшукова) дія має в обов'язковому порядку проводитись за участю особи, яка її ініціювала, за винятком випадків, коли через специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо або ініціатор письмово відмовився від участі в ній.

Відповідно до ч. 2 ст. 46 КПК України неприбуття захисника для участі у проведенні певної процесуальної дії, якщо захисник був завчасно попереджений про її проведення, і за умови, що підозрюваний, обвинувачений не заперече проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, не може бути підставою для визнання цієї процесуальної дії незаконною, крім випадків, коли участь захисника є обов'язковою.

Комплексний аналіз наведених нормативних положень чинного кримінального процесуального законодавства дає підстави погодитися з наступними висновками О.В. Маслюк:

– КПК України не встановлює конкретних заборон щодо участі захисника у будь-яких процесуальних діях, які проводяться у кримінальному провадженні, в якому він здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого;

– незалежно від розсуду слідчого або прокурора, захисник має право на участь у всіх без винятку процесуальних діях, що проводяться за участю його підзахисного;

– захисник має право брати участь у проведенні ініційованих ним слідчих (розшукових) дій, однак реалізація цього права може бути обмежена з огляду на специфіку відповідної дії;

– службова особа, яка планує процесуальну дію, право на участь у якій має захисник, зобов'язана завчасно попередити про це останнього, повідомивши належним чином дату, точний час і місце її проведення [8, с. 140–141].

Із наведеного простежується, що у КПК України щодо участі захисника у процесуальних діях досі невирішеними залишаються два принципові моменти: по-перше, у чому саме повинна полягати специфіка слідчої (розшукової) дії, за наявності якої участь захисника у ній є неможливою; по-друге, як повинно вирішуватись питання щодо допуску захисника до участі у слідчих (розшукових) та процесуальних діях, до проведення яких не залучається його підзахисний.

Стосовно першого моменту ми вважаємо, що на рівні законодавчої техніки доволі складно передбачити повний та вичерпний перелік відповідних ситуацій, однак законодавцю задля запобігання можливим зловживанням з боку слідчого або прокурора через їх доволі «широкі» межі правозастосовного розсуду, доцільно було б передбачити орієнтовні критерії, на підставі яких складалося б уявлення про об'єктивну неможливість участі захисника в ініційованій ним слідчій (розшуковій) дії.

Стосовно другого моменту, то, як вже зазначалося, кримінальний процесуальний закон у принципі не забороняє захиснику брати участь у процесуальних діях і навіть більше – наділяє його відповідним правом. Однак, з іншого боку, очевидним є і те, що вказане право не може мати абсолютного характеру, оскільки за певних умов це могло б суперечити публічним інтересам у кримінальному провадженні, зокрема досягненню окремих завдань досудового розслідування на певних (заввичай початкових) його етапах.

Захисник повинен звертати увагу на додержання вимог закону щодо підстав, умов і порядку проведення слідчої (розшукової) дії, зокрема, кола її учасників і додержання вимог, яким вони повинні відповідати за віком, статтю, кваліфікацією; до фіксації перебігу і результатів слідчої (розшукової) дії технічними засобами тощо. Основною його метою на початковому етапі будь-якої слідчої (розшукової) дії є роз'яснення підзахисному сутності і значення проведення цієї дії, визначення позиції захисту під час її проведення, забезпечення участі в ній осіб, які не мають упередженого негативного ставлення до підозрюваного, а якщо такі є, і усунути чи замінити їх на інших неможливо через специфіку слідчої (розшукової) дії та їх правового становища – звести до мінімуму їх негативне ставлення через налагодження з ними відкритого і дозволеного особистого психологічного контакту.

Формальним керівником слідчої (розшукової) дії завжди є слідчий, який її проводить і якого закон наділяє відповідними повноваженнями як самостійного владного суб'єкта кримінальної процесуальної діяльності. Проте неформальне лідерство існує у будь-якій спільній праці, якою є діяльність учасників кожної слідчої (розшукової) дії. Воно в основному залежить від загального соціального (життєвого) і професійного досвіду, від знань і вмінь особи. Цим і

має користуватися захисник, з тим, щоб не претендувати на лідерство, а навпаки, підкреслюючи провідну роль слідчого, все ж таки перейняти ініціативу у визначенні питань, які потрібно з'ясувати під час проведення слідчої (розшукової) дії, у послідовності їх з'ясування, виборі засобів і прийомів, які будуть для цього використані. Головне, щоб це максимально сприяло захисту підозрюваного [7, с. 172].

Важливою складовою діяльності захисника під час проведення слідчих (розшукових) дій є його активне реагування на усі допущені порушення закону стороною обвинувачення. Так, з власного практичного досвіду, слід вказати на наявність значної кількості процесуальних помилок, що виявляються під час проведення обшуку у досудових розслідуваннях кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності.

Передусім зазначимо, що процесуальний порядок підготовки до проведення обшуку та його безпосереднє проведення передбачені у статтях 234-236 КПК України. У диспозиції ч. 1 ст. 234 КПК України визначено, що обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб. Відповідний засіб отримання доказів у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності широко застосовується на практиці. Це зумовлено тим, що проведення обшуку забезпечує фіксування слідів кримінального правопорушення та надає можливість виявити: предмет неправомірної вигоди; її розмір; документи, що вказують на коло співучасників кримінальних правопорушень та їх зв'язки; документи, які свідчать про зацікавленість осіб у здійсненні службовою особою дій по службі в інтересах вигододавця чи третіх осіб; документи, що вказують на джерела здобуття засобів для давання неправомірної вигоди; дані про розрахунки між співучасниками; майно, яке може бути конфісковане судом; інші предмети і документи, пов'язані зі злочиним, тощо.

Надаючи правову допомогу клієнту, захисник повинен усвідомлювати, що під час обшуку можуть бути вилучені грошові кошти в національній та/або іноземній валюті (в т.ч. й ті, що ймовірно передані як предмет неправомірної вигоди), зразки хімічних препаратів, ватні тампони зі змивами з поверхні долонь рук підозрюваного та поверхні його робочого столу, рукавички, за допомогою яких оглянуто грошові знаки. В окремих випадках вилучають й інші предмети (мобільні термінали підозрюваних і свідків, сім-картки, карти пам'яті, матеріальні носії інформації з відеозаписами тощо), а також документи (чеки, виписки з рахунків, ощадні книжки, особисті записи, касові книги, прибуткові та видаткові ордери, тощо). Зауважимо, що тимчасове вилучення електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку для вивчення фізичних властивостей, які мають значення для кримінального провадження, здійснюється лише у разі, якщо вони безпосередньо зазначені в ухвалі суду (абз. 1 ч. 2 ст. 168 КПК України).

Слід звернути увагу на те, що в абз. 2 ч. 2 ст. 168 КПК України міститься пряма заборона щодо тимчасового вилучення електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку. Втім сторона обвинувачення нерідко нехтує цим положенням та вилучає всю відшукану техніку. Разом з тим, у КПК України передбачено виключні випадки, коли слідчий, прокурор вправі здійснити вилучення вказаних предметів:

- коли їх надання разом з інформацією, що на них міститься, є необхідною умовою проведення експертного дослідження;
- якщо такі об'єкти отримані в результаті вчинення кримінального правопорушення чи є засобом або знаряддям його вчинення;
- якщо доступ до них обмежується їх власником, володільцем або утримувачем чи пов'язаний з подоланням системи логічного захисту.

Слідчий, прокурор з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення у сфері службової діяльності проводить обшук:

- 1) приміщення, в якому службова особа перебуває (житло, інше володіння особи, службовий кабінет, інше приміщення);
- 2) місцевості, в межах якої службова особа одержувала неправомірну вигоду чи мала контакти з іншими фігурантами провадження (подвір'я, площа, поле, ліс тощо);
- 3) особи, яка є потенційним підозрюваним.

За загальним правилом, обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді (ч. 2 ст. 234 КПК України). У разі необхідності провести обшук слідчий за погодженням із прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням, яке повинно відповідати загальним вимогам, передбаченим у ч. 3 ст. 234 КПК України. При цьому до клопотання також

мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання, а також витяг із Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, у межах якого подається клопотання.

З урахуванням вимог ст. 480 КПК України захиснику необхідно звертати увагу на відомості щодо прокурора, яким ініційовано таке клопотання. Зокрема, відповідно до ч. 9 ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» проведення стосовно судді оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, що можуть проводитися лише з дозволу суду, здійснюється на підставі судового рішення, ухваленого за клопотанням Генерального прокурора або його заступника, керівника регіональної прокуратури або його заступника. Згідно з ч. 2 ст. 482-2 КПК України клопотання про обшук, а також про застосування негласних слідчих (розшукових) дій, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата України, розгляд яких віднесено до повноважень слідчого судді, мають бути погоджені Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора).

За результатами проведеного аналізу матеріалів кримінальних проваджень та з власного практичного досвіду можемо стверджувати, що на практиці непоодинокими є випадки, коли слідчі під час проведення обшуку у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності не дотримуються процесуальних вимог, передбачених КПК України, щодо проведення обшуку. Так, указану слідчу (розшукову) дію в порушення вимог ч. 1 ст. 236 КПК України проводять слідчий або прокурор, які не входять до складу групи слідчих чи процесуальних керівників, або службова особа, відомості про яку не зазначено в ухвалі слідчого судді як таку, якій надано дозвіл на проведення обшуку, чи оперативний підрозділ (фактично, не уповноважений КПК України суб'єкт).

На недопустимості вказаних фактів звертає увагу і Верховний Суд. Так, у постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29.01.2019 у справі № 466/896/17 (провадження № 51-7795 км 18) зазначено про те, що приписам ч. 1 ст. 236 КПК України не передбачено можливості виконання ухвали про дозвіл на обшук ніким іншим, окрім слідчого чи прокурора [9]. Іншим порушенням є проведення обшуку в житлі, приміщенні чи іншому володінні особи, яке знаходиться поряд з об'єктом нерухомості, на проведення обшуку якого слідчим суддею надано дозвіл (наприклад, разом зі службовим кабінетом фігуранта проводиться обшук усіх підсобних приміщень, які знаходяться в одному тамбурі чи коридорі з цим кабінетом, або сусідніх службових кабінетів). Трапляються випадки, коли слідчий або прокурор під час обшуку приватного домоволодіння проводить обшук транспортних засобів, які перебувають на території такого домоволодіння, без відповідної ухвали слідчого судді.

Висновки. Процесуальна діяльність захисника на стадії досудового розслідування характеризується активним пізнанням різноманітних фактів і обставин, що стосуються подій минулого. Захисник повинен осмислити їх з позиції захисту, тобто проаналізувати їх зміст з огляду на придатність до використання для виправдання підзахисного. Практична реалізація лінії захисту вимагає від захисника активної, ініціативної й цілеспрямованої участі під час кримінального процесуального доказування задля виявлення і фіксації фактичних даних виправдувального характеру, які можуть опинитися поза увагою органів досудового розслідування або, навіть, навмисно ігноруватися ними. Участь захисника у формуванні доказової бази у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності може мати як безпосередній, так і опосередкований характер. Безпосередніми формами такої діяльності слід вважати самостійне збирання доказів шляхом проведення «адвокатського розслідування», а також участь у процесуальних діях, що проводять органи досудового розслідування або прокурор. Опосередкована участь захисника у доказуванні реалізується через заявлення ним відповідних клопотань.

Список використаних джерел:

1. Попелюшко В.О. *Предмет захисту та його доказування в кримінальній справі*: монографія. Київ: Прецедент, 2005. 232 с.
2. Обрізан Н. М. *Захисник як суб'єкт доказування в кримінальному процесі*: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2008. 235 с.
3. Стецовский Ю. И. *Уголовно-процессуальная деятельность защитника*. Москва: Юрид. лит., 1982. 174 с.
4. Яновська О. Г. *Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства*: монографія. Київ: Прецедент, 2011. 303 с.
5. Колмаков В. П. *Следственный осмотр*. Москва: Юридическая литература, 1969. 196 с.

6. Лобанов А. П. *Правовые и организационные отношения следователя и лица, производящего дознание с адвокатом-защитником*: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 1992. 25 с.

7. Куц Я. О. Особливості участі захисника у проведенні процесуальних дій на стадії досудового розслідування. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. Ч. 2 (33). С. 170–176.

8. Маслюк О. В. *Процесуальна діяльність захисника зі спростування підозри (обвинувачення)*. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09., Львів, 2017. 204 с.

9. Ухвала Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29.01.2019 р. у справі № 466/896/17. <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79601140> (дата звернення: 28.01.2021).

УДК 343.14:343.45

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.35>

МИРОШНИЧЕНКО Т.М.

РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМАТИВНОГО ЗМІСТУ ЗАСАДИ «ТАЄМНИЦЯ СПІЛКУВАННЯ» У ХОДІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ

THE IMPLEMENTATION OF REGULATORY CONTENT PRINCIPLES “MYSTERY OF COMMUNICATION” IN PROGRESS OF CRIMINAL PROCEDURAL PROOF

Стаття присвячена дослідженню проблем реалізації нормативного змісту засади «таємниця спілкування» у ході кримінального процесуального доказування. Обмеження державою права особи на таємницю спілкування здійснюється лише у сфері кримінальної юстиції. Галузевим законодавством має бути забезпечена можливість ефективного реалізації конституційного права особи на таємницю спілкування, встановлено гарантії дотримання прав осіб – учасників кримінального провадження. Національне законодавство загалом відповідає міжнародним стандартам захисту права особи на таємницю спілкування. Стаття 14 Кримінального процесуального кодексу України змістовно відбиває сутність міжнародних норм щодо забезпечення права особи на приватне спілкування, спрямовує дії держави стосовно його обмеження виключно у випадках вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, що свідчить про наявність пропорційного суспільній небезпеці рівня втручання у приватне спілкування. Складовими елементами нормативного змісту гарантій законності втручання в таємницю спілкування є такі: судовий контроль за дотриманням таємниці спілкування; правова визначеність випадків втручання; заборона використання отриманої інформації інакше, ніж для вирішення завдань кримінального провадження; прокурорський нагляд за законністю проведення процесуальних дій; інститут оскарження дій, рішень, бездіяльності органів і посадових осіб, що здійснюють кримінальне провадження. У ході правореалізації виникають проблеми практичного характеру, пов'язані з оцінкою допустимості інформації як доказу. Проблемні ситуації зумовлені відсутністю механізму використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі, невідповідністю закону підзаконних актів в частині, що стосується доказової діяльності. За результатами дослідження проблемних ситуацій у роботі надаються

© МИРОШНИЧЕНКО Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

рекомендації щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування.

Ключові слова: *кримінальний процес, засади кримінального провадження, таємниця спілкування, кримінальне процесуальне доказування, допустимість доказів.*

The article is devoted to the study of the problems of realization of the normative content of the principle of secrecy of communication in the course of criminal procedural evidence. The state restricts a person's right to secrecy of communication only in the field of criminal justice. Sectoral legislation must ensure the possibility of effective implementation of the constitutional right of a person to secrecy of communication, establish guarantees of observance of the rights of persons participating in criminal proceedings. National legislation generally complies with international standards for the protection of the individual's right to secrecy. The article 14 of the Criminal Procedure Code of Ukraine substantially reflects the essence of international norms to ensure the right of a person to private communication, directs the state's actions to limit it only in cases of serious or especially serious crime, which indicates a level of interference in private communication. The constituent elements of the normative content of guarantees of legality of interference with the secrecy of communication are the following: judicial control over observance of the secrecy of communication; legal certainty of cases of intervention; prohibition of the use of the received information other than for solving the tasks of criminal proceedings; prosecutorial supervision over the legality of procedural actions; institute of appeal of actions, decisions, inaction of bodies and officials carrying out criminal proceedings. In the course of law enforcement there are problems of a practical nature related to the assessment of the admissibility of information as evidence. Problematic situations are due to the lack of a mechanism for using the results of operational and investigative activities in criminal proceedings, the inconsistency of the law by-laws in the part relating to evidentiary activities. Based on the results of the study of problematic situations, the paper provides recommendations for improving the criminal procedure legislation and the practice of its application.

Key words: *criminal process, principles of criminal proceedings, the secret of communication, criminal procedural evidence, admissibility of evidence.*

Вступ. Стаття 31 Конституції України закріплює основоположне правило щодо гарантування кожному таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Судом можуть бути встановлені винятки лише у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Вочевидь обмеження державою права особи на таємницю спілкування здійснюється лише у сфері кримінальної юстиції. Це означає, що вітчизняним галузевим законодавством має бути закріплено не лише порядок здійснення вказаних дій, а й забезпечено можливість ефективної реалізації нормативного змісту приписів відповідної спрямованості, встановлено гарантії дотримання прав осіб – учасників кримінального провадження. Однією із таких гарантій є передбачена статтею 14 КПК засада «таємниця спілкування». Закріплена у «загальній» частині КПК, ця засада, як і всі інші, має наскрізний характер, зумовлює правовий зміст усіх інших норм кримінального процесуального права, зокрема доказового, і таким чином є засобом вирішення завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК).

Процеси динамічних змін кримінального процесуального законодавства зумовлюють постійну увагу науковців і практичних працівників до питання відповідності новачій вимогам засад кримінального провадження. Особливого значення результати наукового пошуку багатьох дослідників набувають у такому сегменті науки кримінального процесу, як теорія доказів. Дослідженню теоретико-прикладних аспектів доказової діяльності у ході кримінального процесу присвячені наукові праці таких вітчизняних вчених, як Ю.П. Аленін, В.В. Вапнярчук, І.В. Гловюк, В.П. Гмирко, Ю.М. Грошевий, В.А. Завтур, В.М. Іщенко, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, В.Т. Нор, А.В. Панова, О.Г. Шило, Д.В. Філін та інші. Натомість вивченню правової регламентації доказової діяльності через призму вимог засад кримінального провадження, зокрема таємниці спілкування, у науці кримінального процесу приділяється недостатньо уваги.

Постановка завдання. Мета публікації – дослідження актуальних проблем забезпечення ефективної реалізації нормативного змісту засади таємниці спілкування у ході кримінального процесуального доказування.

Результати дослідження. Національне законодавство загалом відповідає міжнародним нормам щодо захисту права особи на таємницю спілкування. Так, ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – КЗПЛ) визначає, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Водночас ст. 14 КПК України, змістовно відбиваючи сутність вказаного права, спрямовує дії держави по його обмеженню виключно у випадках вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину (ч. 2), що, з урахуванням відповідної конституційної норми, може свідчити про наявність помірного (пропорційного) рівня втручання у приватне спілкування у порівнянні з тими країнами, в яких обмеження цього права допускається також у разі вчинення менш тяжких за ступенем суспільної небезпеки злочинів (Грузія, Латвія, Австрія).

Складовими елементами нормативного змісту гарантій законності втручання в таємницю спілкування за ст. 14 КПК є такі: передбачений законом судовий контроль за дотриманням таємниці спілкування; правова визначеність випадків втручання у приватне спілкування; встановлення законом мети та умов обмеження права на таємницю спілкування; заборона використання отриманої під час обмеження права на спілкування інформації інакше, ніж для вирішення завдань кримінального провадження.

Втім, буквальний спосіб тлумачення нормативного змісту засади, використаний за результатами аналізу ст. 14 КПК, не повною мірою розкриває комплексний характер інституту захисту таємниці спілкування вітчизняного законодавства. Принципи, як приписи вищого ступеня нормативності у порівнянні зі звичайними правовими нормами, є вимогою, зверненою до правозастосувача, слідувати у визначеному напрямку під загрозою у разі невиконання застосування санкцій відновлювального характеру. У нашому разі порушення таємниці спілкування засобами зв'язку або через комп'ютер тягне за собою кримінальну відповідальність за ст. 163 КК України.

Кримінально-процесуальними гарантіями захисту конституційного права на таємницю спілкування, окрім названих, виступають прокурорський нагляд за законністю проведення процесуальних дій; відомчий контроль; процесуальна форма слідчих (розшукових) дій, дотримання якої зумовлює отримання інформації, допустимої як доказ; інститут оскарження дій, рішень і бездіяльності органів і посадових осіб, що здійснюють кримінальне провадження.

Втручання у приватне спілкування може здійснюватися в ході тимчасового доступу до речей і документів, окремих негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), до числа яких відповідно до ч. 4 ст. 258 КПК належать: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК), накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК), огляд, виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК).

Реалізація нормативного змісту засади таємниці спілкування гарантує особі таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Дія цього принципу може бути обмежена лише на підставі судового рішення. Оскільки НСРД як спосіб збирання доказів істотно обмежує зазначене право особи, неабияке значення у ході кримінального процесуального доказування набуває дотримання кримінально-процесуальної форми слідчих (розшукових) дій з метою забезпечення допустимості як доказів отриманої інформації. Втім, на практиці нерідко складаються проблемні ситуації з оцінкою допустимості доказів, в основі яких – конкуренція норм КПК і Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [1] щодо суті однойменних дій, за результатами яких отримується корисна для кримінального провадження інформація. Науковці цілком виправдано визначають її «штучною», зумовленою застосуванням термінології з використанням «слів-трутнів» [2, с. 260; 3, с. 96]. При цьому НСРД розглядаються як «синтетичні утворення», отримані шляхом інтеграції оперативно-розшукового супроводження розслідування кримінальних справ із досудовим слідством – різними за правовим режимом, але близьких за пізнавальною природою форм діяльності» [4, с. 270].

Дійсно, ситуація правової невизначеності під час вибору варіанта поведінки правозастосовником, яка складається у ході доказування, зумовлена недосконалістю законодавства, яке за

законом має визначати порядок кримінального провадження (ч. 1 ст. 1 КПК). Прийняття у 2012 р. нового КПК, зміни до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» щодо організації проведення тотожних за змістом, але відмінних за видом діяльності, дій (в тому числі пов'язаних із втручанням у приватне спілкування) не сприяють досягненню їх ефективності під час розслідування кримінальних правопорушень. Навпаки, як справедливо відзначають дослідники, ставлять під сумнів легітимність оперативно-розшукових заходів [5, с. 47], а отже, й доказове значення інформації, отриманої за результатом їх проведення.

Для такого висновку є підстави. Виходячи із положень ст. 84 КПК доказом є фактичні дані, отримані повноважними особами у встановленому КПК порядку із джерел, передбачених КПК. Оскільки оперативно-розшукові заходи процедурно не регламентовані, це означає, що вони зібрані не у встановленому законом порядку, отже, не є доказами. Таке твердження цілком узгоджується із положеннями засади таємниці спілкування щодо можливості втручання у таємницю спілкування лише на підставі судового рішення у випадках, передбачених КПК (ч. 2 ст. 14 КПК), а не іншими законами України.

На практиці відсутність правового механізму використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі зумовлює прийняття судами рішень про недопустимість інформації, отриманої у ході оперативних заходів як доказів (вирок Харківського районного суду Харківської області у справі № 635/4568/15-к від 22 листопада 2017 р.). Верховний суд України підтримав такий підхід. У висновку від 16 березня 2017 р. по справі № 5-364 кс 16 було наголошено: «Інформація про те, що особа вчиняє або вже вчинила злочин, може бути перевірена лише шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій після внесення відомостей до ЄРДР, тобто в межах кримінального провадження».

Окремі проблеми виникають у ході правореалізації під час вирішення питання про допустимість доказів, отриманих за результатами проведення НСРД оперативними підрозділами за дорученням слідчого, прокурора. Відповідно до закону фіксація ходу і результатів НСРД повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченим КПК (ч. 1 ст. 252 КПК). Результати слідчих (розшукових) дій оформляються протоколом, який має містити відомості про особу, яка її проводить (п. 1 ч. 3 ст. 104 КПК). Водночас Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні [6], що не є законодавчим актом у сенсі ч. 1 ст. 1 КПК, допускає складання протоколу НСРД не лише особою, що проводить НСРД (п.п. 4.5, 4.6). Виходячи із вимог засад законності, таємниці спілкування, такі протоколи мають ознаки недопустимих доказів у кримінальному провадженні.

Невіддільним складником засади таємниці спілкування і водночас кримінально-процесуальною гарантією є судовий контроль – діяльність слідчого судді з перевірки, санкціонування або скасування тих чи інших рішень, які приймає компетентний орган на стадії досудового розслідування. У разі звернення слідчого, прокурора до слідчого судді із клопотанням про надання дозволу на проведення НСРД, останній насамперед перевіряє законність підстав для тимчасового обмеження права на таємницю спілкування.

Предметом доказування наявності підстав для надання дозволу на обмеження вказаного права є обставини, перелік яких викладено у ч. 3 ст. 248 КПК, а також передбачені ч. 2 ст. 246 КПК: вчинення кримінального правопорушення відповідної тяжкості; наявність аргументів на користь того, що під час проведення НСРД можуть бути отримані докази; встановлена неможливість отримання відомостей іншим шляхом.

Особливої уваги слідчий суддя має приділяти кваліфікації правопорушення, від якої залежить правомірність застосування обмеження права на таємницю спілкування. Іноді слідчий, прокурор навмисно «завищують» кваліфікацію діяння з тим, щоб отримати дозвіл на проведення НСРД, а в подальшому змінюють її на належну. Як свідчить практика, це стає можливим тому, що слідчий суддя не досліджує необхідної для надання дозволу інформації в першооснові, а обмежений «інформацією про інформацію» – документами, що склав слідчий, прокурор [7, с. 80]. Тому, якщо на стадії судового розгляду буде доведено факт вочевидь неправильної кваліфікації, то доцільність ставити питання про визнання доказів недопустимими стане цілком виправданою, виходячи із положень ч. 1 ст. 87 КПК.

Об'єктом судового контролю має бути інформація про особу, щодо якої проводять НСРД. Вказані процесуальні дії проводяться не лише стосовно підозрюваного, а й щодо інших осіб за наявності достатніх підстав вважати, що відповідна слідча дія є необхідною для отримання, перевірки інформації (п. 4 ч. 2 ст. 248 КПК). Однак інформація про особу, стосовно якої планується провести НСРД, на певних етапах розслідування відома не завжди. У таких випадках слідчий у

своєму клопотанні до слідчого судді про надання дозволу на проведення слідчої дії має обґрунтувати причини ненадання необхідних відомостей, а слідчий суддя – переконатися, що такі причини є об'єктивними та послатись на них у своїй ухвалі [8, п. 5]. З огляду на важливість такого роз'яснення для забезпечення права особи на таємницю спілкування та ефективної реалізації досліджуваної засади наведене правоположення слід закріпити у КПК.

Важливою гарантією дотримання права особи на таємницю спілкування є прокурорський нагляд у кримінальному провадженні, зокрема, у ході організації, проведення НСРД, використання у доказуванні їх результатів (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК). Особлива увага при цьому повинна приділятися дотриманню вимог ч. 1 ст. 254 КПК: «Відомості про факт та методи проведення НСРД, осіб, які їх проводять, а також інформація, отримана в результаті їх проведення, не підлягають розголошенню особами, яким це стало відомо в результаті ознайомлення з матеріалами в порядку, передбаченому статтею 290 цього кодексу».

Перш ніж відкрити матеріали досудового розслідування стороні захисту, прокурор зобов'язаний організувати їх розсекречення. З огляду на об'єктивні чи суб'єктивні причини не завжди ця необхідна дія відбувається на стадії досудового розслідування. Як наслідок – виникають труднощі під час оцінки доказів з погляду їх допустимості. Особливо складні процесуальні ситуації складаються у судовому розгляді, коли сторона захисту заявляє клопотання про ознайомлення з ухвалою слідчого судді про надання дозволу на проведення НСРД, оскільки на етапі досудового розслідування ці матеріали не були розсекречені. Велика Палата Верховного Суду у постанові від 16 жовтня 2019 р. (справа № 640/6847/15-к) наголосила: якщо сторона обвинувачення не вжила необхідних і своєчасних заходів, спрямованих на розсекречення матеріалів, які стали процесуальною підставою для проведення НСРД і яких немає в її розпорядженні, то в такому разі має місце порушення норм ст. 290 КПК. Крім того, якщо на стадії судового розгляду прокурор звернувся до апеляційного суду з листом (запитом), зі змісту якого вбачається прохання нерозсекречення відповідної ухвали суду, а лише надання відомостей про те, що така ухвала була постановлена, то такі дії Верховним Судом розцінюються як недостатні для вжиття заходів на виконання вимог ст. 290 КПК, отже, дані за результатами НСРД мають оцінюватися судом як недопустимі докази [9]. Якщо ж процесуальні документи, що стали підставою для проведення НСРД, були надані суду під час судового розгляду і стороні захисту у змагальному процесі була забезпечена можливість навести перед судом свої аргументи щодо допустимості відомостей, отриманих за результатами НСРД в сукупності з оцінкою правової підстави для проведення НСРД, то суд має оцінити отримані докази та вирішити питання про їх допустимість [10]. У разі відкриття процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД, після передачі кримінального провадження до суду останній зобов'язаний забезпечити стороні захисту достатній час та реальні можливості для доведення перед судом своєї позиції щодо належності та допустимості доказів, отриманих за результатами НСРД у комплексі із процесуальною підставою для проведення НСРД з метою реалізації принципу змагальності [11].

Наведені правоположення, викладені у постановках Верховного Суду під час вирішення проблемних ситуацій правозастосування відповідають позиції Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справах «Роу та Дейвіс проти Сполученого Королівства» від 16.02.2000 р., «Леас проти Естонії» від 06.03.2012 р., яка полягає у наступному: «щоб гарантувати обвинуваченому справедливий судовий розгляд, будь-які труднощі, які викликають обмеження захисту своїх прав, повинні бути належним чином урівноважені та компенсовані процедурами, яких дотримуються національні судові органи» [12].

У контексті питання нагляду прокурора як гаранта дотримання законності у ході реалізації засади таємниці спілкування слід звернути увагу на такий складник його діяльності, як прийняття рішення про використання як доказів інформації, отриманої за результатами НСРД. За чинним КПК обсяг доказів, які будуть досліджуватися, та порядок їх дослідження визначаються ухвалою суду і в разі необхідності можуть бути змінені (ч.ч. 1, 2 ст. 349 КПК). При цьому закон не зобов'язує прокурора надавати суду усі докази, які були зібрані на стадії досудового розслідування. Прокурор вправі самостійно визначати, які саме докази та у якій послідовності подавати у ході судового розгляду для досягнення бажаного для публічного обвинувачення результату. У ситуаціях сумніву прокурора щодо дотримання на етапі досудового розслідування процесуальної форми збирання обвинувальних доказів, у тому числі у ході обмеження права особи на таємницю спілкування, останній не повинен надавати суду певні матеріали.

Гарантією належної реалізації права особи на таємницю спілкування є встановлений КПК обов'язок прокурора або, за його дорученням, слідчого письмово повідомити осіб, конституційні права яких були тимчасово обмежені під час проведення НСРД, а також підозрюваного, його за-

хисника про таке обмеження (ч. 1 ст. 253 КПК). Вказаний обов'язок забезпечує право заінтересованих осіб на оскарження відповідних дій. Відсутність у матеріалах кримінального провадження повідомлення про проведення НСРД має мати наслідком визнання судом доказів, отриманих за результатами проведення НСРД, недопустимими, оскільки бездіяльність посадових осіб у цьому разі свідчить про істотне порушення прав людини, гарантованих Конституцією та законами України (ч. 1 ст. 87 КПК), зокрема права на захист.

Виходячи із аналізу закону, а саме глави 21 КПК «Негласні слідчі (розшукові) дії», можна дійти висновку про те, що прокурор уповноважений здійснювати не розкриття, а керівництво розкриттям тяжкого і особливо тяжкого злочину. На відміну від судового контролю, прокурорський нагляд за досудовим розслідуванням здійснюється на постійній основі. Отже, поєднання на практиці засобів адміністративного (прокурорський нагляд) і судового контролю створює передумови ефективного реалізації нормативного змісту засади таємниці спілкування у ході кримінального процесуального доказування.

До цього слід додати такий елемент системи забезпечення законності обмеження права особи на таємницю спілкування, як парламентський контроль за діяльністю відповідної спрямованості. Науковцями звертається увага на значення цього виду контролю для підвищення ступеня конституційних гарантій прав особи в Україні [13, с. 155]. Дієвий механізм контролю за дотриманням вимог належної правової процедури у процесі обмеження права особи на таємницю спілкування виникає також із запровадженням в Україні інституту конституційної скарги.

Висновки. За результатами дослідження структури нормативного змісту принципу таємниці спілкування визначено напрями вдосконалення галузевого законодавства з метою відповідності його засадничим положенням кримінального провадження; висловлені пропозиції щодо подолання проблем правореалізації з урахуванням основоположних правових норм.

Список використаних джерел:

1. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303 URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення – 15.03.2021).
2. Яровий А.Р. Правове регулювання проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 257–261.
3. Корнієнко М.В., Тертишник В.М. Доктринальні проблеми інституту негласних слідчих (розшукових) дій. *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права»*. 2017. № 1. С. 95–101.
4. Єськов С.В. Втручання у приватне спілкування як елемент системи слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. Вип. 2. С. 264–274.
5. Гриненко С.О., Кучерина С.Є. Легітимність оперативно-розшукових заходів під сумнівом. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення*: матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару (м. Харків, 26 жовтня 2018 р.). Харків: Право, 2018. Вип. 10 (ювілейний). С. 45–49.
6. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. Законодавство України: норм.-прав. база України / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.
7. Розовский Б.Г. Дамоклов меч над ОРД. Борьба с Интернет-злочинністю: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Донецьк, 12–13 червня 2013 р. С. 78–91.
8. Про окремі питання здійснення слідчим суддею суду апеляційної інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні: Інформаційний лист ВССУ від 29.01.2013 р. № 223-158/04-13 seach.ligazakon.ua/l.doc2.nsf/link1/VRR00096.html
9. Постанова Верховного Суду України від 27 січня 2021 р., м. Київ, справа № 711/10301/17, провадження № 51-2214км19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94591886>.
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 03 червня 2020 р., м. Київ, справа № 520/6969/15-к, провадження № 51-858км20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89793556>.
11. Справа “Леас проти Естонії” (заява 59577/08) від 06.06.2012 р. www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2019/03/case-of-leas-v-estonia.pdf.
12. Гринь А.А. Конституційні гарантії прав людини при здійсненні негласних слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ужгор. нац. ун-т. Ужгород, 2018. 197 с.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.36>

МІРКОВЕЦЬ Д.М.

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ФУНКЦІЙ НАГЛЯДУ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИЦТВА В ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ**PROBLEMS OF NORMATIVE DETERMINATION AND RELATIONSHIP BETWEEN SUPERVISION FUNCTIONS AND PROCEDURAL GUIDANCE IN THE ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR AT THE PRE-TRIAL PRESIDENT**

Актуальність статті полягає в тому, що міжнародні стандарти визначають основні положення щодо незалежності прокуратури, організації її діяльності, повноважень, відмежування від судових функцій. Проте остаточна регламентація завжди здійснюється на національному рівні з урахуванням згаданих стандартів та особливостей правової системи і правових традицій кожної країни, що і робить можливою практичну реалізацію цих положень у кожній конкретній країні. Метою статті є аналіз правового регулювання прокурорського нагляду та процесуального керівництва досудовим розслідуванням та їх визначення співвідношення. Проаналізовано стан нормативного регулювання прокурорського нагляду та процесуального керівництва досудовим розслідуванням, виявлено проблеми, що впливають на правозастосування та визначення співвідношення нагляду і процесуального керівництва. Наголошено, що роль керівника органу прокуратури для організації роботи із процесуального керівництва досудовим розслідуванням кримінальних проваджень є визначальною. Керівники прокуратур повинні невідкладно визначати процесуальних керівників досудового розслідування кримінальних правопорушень з урахуванням складності їхньої кваліфікації, суспільного резонансу, прогнозованих обсягів процесуальної роботи та з огляду на професійну майстерність і досвід відповідних прокурорів. Однак лише в разі необхідності визначати групи прокурорів і відповідно старших прокурорів таких груп. Зроблено висновок, що повноваження прокуратури у всіх нормативних актах, крім Конституції, визначаються з використанням поняття нагляд. Застосовується також термін контроль, що узгоджується з характером деяких повноважень, а відтак застосування загального терміна «контрольно-наглядова діяльність» щодо діяльності прокурора на досудовому провадженні можна вважати прийнятним. Нагляд і процесуальне керівництво співвідносяться як загальне і окреме (ціле і частина), нагляд є більш широким поняттям, а процесуальне керівництво є формою нагляду. У свою чергу, нагляд є різновидом контролю.

Ключові слова: прокурор, нагляд, процесуальне керівництво, досудове розслідування, контрольно-наглядова діяльність.

The relevance of the article is that international standards define the basic provisions on the independence of the prosecutor's office, the organization of its activities, powers, separation from judicial functions. However, the final regulation is always carried out at the national level, taking into account the mentioned standards and features of the legal system and legal traditions of each country, which makes possible the practical implementation of these provisions in each country. The purpose of the article is to analyze the legal regulation of prosecutorial supervision and procedural guidance of pre-trial investigations and their definition of the relationship. The state of normative regulation of prosecutorial supervision and procedural management of pre-trial investigation is analyzed, the problems influencing law enforcement and determination of the ratio of supervision and procedural management are revealed. It is emphasized

that the role of the head of the prosecutor's office for the organization of work on the procedural management of pre-trial investigation of criminal proceedings is decisive. Heads of prosecutor's offices should immediately appoint procedural heads of pre-trial investigation of criminal offenses, taking into account the complexity of their qualifications, public response, projected volume of procedural work and taking into account the professional skills and experience of relevant prosecutors. However, only if necessary to identify groups of prosecutors and, accordingly, senior prosecutors of such groups. It is concluded that the powers of the prosecutor's office in all regulations, except the Constitution, are determined using the concept of supervision. The term control is also used, which is consistent with the nature of certain powers, and therefore, the use of the general term *control and supervision* in relation to the activities of the prosecutor in pre-trial proceedings can be considered acceptable. Supervision and procedural guidance are related as general and separate (whole and part), supervision is a broader concept, and procedural guidance is a form of supervision. In turn, supervision is a kind of control.

Key words: *prosecutor, supervision, procedural management, pre-trial investigation, control and supervision activity.*

Вступ. Як і більшість основоположних правових інститутів, прокурорський нагляд має наднаціональний, національний та відомчий рівень правового регулювання.

Міжнародні стандарти визначають основні положення щодо незалежності прокуратури, організації її діяльності, повноважень, відмежування від судових функцій. Проте остаточно регламентація завжди здійснюється на національному рівні з урахуванням згаданих стандартів та особливостей правової системи і правових традицій кожної країни, що і робить можливою практичну реалізацію цих положень у кожній конкретній країні.

Аналіз останніх наукових публікацій. Наукові та практичні засади контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні розглядали у своїх працях Ю.П. Аленін, Б.В. Асрієв, В.П. Ашитко, О.В. Баулін, О.М. Бандурка, В.П. Божьєв, Д.О. Влезько, Г.П. Власова, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, В.В. Кальницький, М.І. Кулагін, О.П. Кучинська, А.М. Ларін, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, М.В. Мешков, П.І. Мінюков, М.М. Михеєнко, О.Р. Михайленко, Є.О. Новіков, М.А. Погорецький, О.В. Петков, В.О. Попелюшко, Р.Ю. Савонюк, Г.П. Середа, С.А. Табаков, О.Ю. Татаров, В.М. Тертишник, А.Р. Туманянц, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило, Х.С. Таджівєв, В.І. Фаринник, В.М. Федченко, О.В. Хімичєва, С.С. Чернявський, О.О. Чувільов, М.М. Черняков, Л.Д. Удалова, О.Г. Яновська та інші науковці.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз правового регулювання прокурорського нагляду та процесуального керівництва досудовим розслідуванням та їх визначення співвідношення.

Результати дослідження. Конституційна реформа 2016 року концептуально вплинула на функції прокуратури. Так, норму про прокуратуру віднесено до розділу VIII «Правосуддя» (що наразі не отримало офіційного або принаймні єдиного наукового тлумачення у зв'язку із принципом розподілу влади); передбачено функції організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням; законодавець також визначив, що прокуратура здійснює вирішення інших питань під час кримінального провадження, що, очевидно, не узгоджується із вимогою правової визначеності та статтею 19 Конституції України, якою передбачено, що органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, тобто для прокурорів (як і інших представників органів державної влади) діє принцип «дозволено тільки те, що прямо передбачено законом».

Убачається, що внесення змін до Конституції України у 2016 році, відповідно до яких в Україні діє прокуратура, яка здійснює: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом (ст. 131-1 Конституції України) [1] – визначає конституційну основу згаданих функцій прокуратури.

У ч. 2 ст. 131-1 Конституції України передбачено, що прокуратура здійснює організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням. Зі змісту наведеного убачається, що прокурор здійснює і організацію, і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням.

Такий підхід ще до ухвалення чинної редакції згаданої норми був критично сприйнятий фахівцями.

Суддя Конституційного Суду М.І. Мельник у окремій думці до висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності доопрацьованого законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України зазначив, що пропонується Законом проектом для доповнення Конституції України стаття 131-1 наділяє прокуратуру повноваженнями здійснювати організацію та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням. Це, по суті, означає, що на відміну від нинішнього конституційного регулювання (стаття 121 Конституції України), в Основному Законі України за прокуратурою буде фактично закріплено функцію здійснення досудового розслідування.

Інститут «керівництва досудовим розслідуванням» у вітчизняному законодавстві запроваджено Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року (далі – КПК України). До цього прокуратура здійснювала передбачену пунктом 3 статті 121 Конституції України функцію «нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство» [2].

Пропонується Законом проектом закріплення в Конституції України повноваження прокуратури здійснювати досудове розслідування негативно вплине на інституційну спроможність прокуратури, призведе до зосередження у неї двох взаємовиключних функцій – здійснення досудового розслідування та нагляду за ним. Поєднання їх з функцією підтримання публічного обвинувачення в суді створить конституційні передумови для порушення принципу проведення об'єктивного, повного і всебічного досудового розслідування, різного роду службових зловживань під час проведення такого розслідування, що може призводити до обмеження чи позбавлення гарантованих Конституцією України права на захист від обвинувачення, права на презумпцію невинуватості, права на судовий захист (статті 55, 59, 62, 63 Конституції України) [2].

Окрему думку також було висловлено суддею Конституційного Суду С.В. Сасом, який зауважив, що законопроектом передбачається наділення прокуратури функцією організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням (пункт 2 частини першої статті 131-1, якою Законом проектом пропонується доповнити Конституцію України). Відповідно до частини першої статті 39 Кримінального процесуального кодексу України досудове розслідування організовує керівник органу досудового розслідування. Таким чином, прокуратура нарівні з керівником органу досудового розслідування набуває управлінських повноважень щодо досудового розслідування. Згідно з пунктом 5 частини першої статті 3 Кримінального процесуального кодексу України досудове розслідування починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта. Отже, Законом проектом прокурору надається право не лише здійснювати нагляд, а й, завдяки процесуальному керівництву досудовим розслідуванням, впливати на процес збирання доказів, їх оцінку, підготовку обвинувального висновку, що означає можливість втручання в роботу правоохоронних органів, яке може призвести до створення перешкод для об'єктивного розслідування та розгляду кримінальних справ за участю прокуратури судами [3].

Примітно, що стосовно загаданого висновку було висловлено десять окремих думок суддів Конституційного Суду, і майже в кожній згадане положення піддано критиці.

А.В. Лапкін зауважує, що застосування положень Конституції України щодо здійснення прокуратурою розглядуваної функції уявляється проблематичним через невідповідність використаної в ній термінології чинному законодавству України. Так, наприклад, новим для прокуратури є покладення на неї організації досудового розслідування. На сьогодні КПК України згадує лише поняття «процесуальне керівництво досудовим розслідуванням» як форму реалізації прокурорського нагляду за досудовим розслідуванням. Покладення на прокуратуру ще й організації досудового розслідування зумовлює появу двох проблем: (1) розмежування організації досудового розслідування й процесуального керівництва ним як напрямів діяльності прокурора у досудовому кримінальному провадженні; (2) відмежування організації досудового розслідування, здійснюваного прокурором, від аналогічної діяльності керівника органу досудового розслідування.

Якщо перша із цих проблем має скоріше теоретичний характер, оскільки діяльність прокурора в досудовому кримінальному провадженні має як організаційні, так і процесуальні аспекти, що дозволяє прокуророві за допомогою одних і тих самих повноважень як організувати досудове розслідування, так і керувати ним, то друга уявляється більш складною.

Вона полягає в тому, що згідно із ч.1 ст.39 КПК України керівник органу досудового розслідування організує досудове розслідування. Коментуючи цю норму, науковці зазначають, що керівники органів досудового розслідування мають організаційні і контрольно-процесуальні повноваження, які, зокрема, виявляються у встановленні ними розпорядку роботи слідчого відділу, контролі за дотриманням службової дисципліни, забезпеченні своєчасного виїзду слідчих на місця подій тощо [4, с. 138]. Оскільки організаційні повноваження керівника органу досудового розслідування є ustalеними і докладно регламентованими на відомчому рівні, то покладення функції організації досудового розслідування на прокурора вимагає перегляду співвідношення повноважень цих учасників кримінального провадження з метою уникнення дублювання і паралелізму у їх роботі [5, с. 214–215].

П.М. Каркач і Я.О. Ковальова зазначають, що Конституція України визначає організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як конституційну функцію прокуратури. У ст. 39 Кримінального процесуального кодексу закріплено, що керівник органу досудового розслідування організує досудове розслідування в межах компетенції, наданої йому цим законом.

Отже, на практиці маємо перетинання організаційних і керівних повноважень двох суб'єктів: прокурора – керівника досудового розслідування, та керівника органу досудового розслідування, що негативно впливає на стан розслідування, оскільки тягне за собою зниження ефективності їх взаємодії.

Прокурор не повинен і не може виступати організатором розслідування – ці повноваження повинен виконувати керівник органу досудового розслідування, а обов'язок прокурора (п. 2 ст. 36 КПК України) – здійснювати нагляд за законністю у формі процесуального керівництва під час розслідування, що може стосуватись і стану законності саме під час організації досудового розслідування [6, с. 145].

Щодо організаційної складової частини, то О.О. Шпак зазначає, що процесуальне керівництво досудовим розслідуванням є напрямом діяльності прокурора, зумовленим вимогами часу, що перебуває в залежності від наявного комплексу повноважень, які й формують його процесуальний статус. Однак вказана процесуальна сфера роботи прокурора повинна організовуватись належним чином та ефективно. Оскільки процесуальне керівництво – це, в першу чергу, праця прокурора, тобто процес свідомої цілеспрямованої діяльності, націленої на досягнення конкретних завдань. А в основі будь-якого процесу праці лежить його організація, яка складається з раціонального розподілу обов'язків, належного облаштування робочих місць, навчання та підвищення кваліфікації, нормування часу праці й відпочинку тощо [7, с. 328].

По-перше, роль керівника органу прокуратури для організації роботи з процесуального керівництва досудовим розслідуванням кримінальних проваджень є визначальною. Керівники прокуратур повинні невідкладно визначати процесуальних керівників досудового розслідування кримінальних правопорушень з урахуванням складності їхньої кваліфікації, суспільного резонансу, прогнозних обсягів процесуальної роботи та з огляду на професійну майстерність і досвід відповідних прокурорів. Однак лише в разі необхідності визначати групи прокурорів і відповідно старших прокурорів таких груп.

По-друге, повноваження керівників органів прокуратур є ширшими, що зумовлено їх правовим статусом як управлінців. Проте в теоретичному сенсі така відмінність на етапі досудового розслідування зводиться до трьох напрямів: 1) керівники органів прокуратури визначають процесуальних керівників, групи прокурорів; 2) скасовують незаконні рішення, процесуальних керівників, визначають незаконними вчинені дії чи бездіяльності; 3) у визначених законом випадках здійснюють заміну одного прокурора на іншого.

По-третє, групу прокурорів – процесуальних керівників слід розглядати як організаційно-управлінську та процесуальну єдність прокурорів щодо здійснення повноважень прокурорів у конкретному кримінальному провадженні під керівництвом старшого прокурора групи, що створена з метою найбільш оптимального забезпечення реалізації завдання кримінального провадження.

По-четверте, ст. 37 чинного КПК слід доповнити положенням про те, що керівник органу прокуратури своє рішення про визначення прокурора чи групи прокурорів, які здійснюватимуть повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні, приймає у формі письмової постанови, відомості якої негайно заносяться до ЄРДР [7, с. 330–331].

На нашу думку, у цій позиції вдало розкрито організаційну складову частину діяльності прокуратури з огляду на конституційне формулювання «організація і процесуальне керівництво», незважаючи на те, що цитована робота була опублікована до згаданих змін. Таким чином, організаційний аспект у процесуальному керівництві охоплює власне організацію процесуально-

го керівництва як робочого, трудового процесу прокурора, організація досудового розслідування – завдання керівника органу досудового розслідування.

У чинній редакції законодавець відмовився від використання усталеного терміну «нагляд», він у повноваженнях прокуратури згадується тільки щодо нагляду за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку. Про законність досудового розслідування (додержання вимог Конституції, КПК України та інших законів), а так само і законність негласних та інших слідчих розшукових дій органів правопорядку не згадується. Таким чином, конституційна регламентація наразі відрізняється від регламентації на інших рівнях та не пов'язує діяльність прокуратури із наглядом за законністю досудового розслідування, додержанням прав і свобод осіб, що у свою чергу, ускладнює і потребує додаткового тлумачення співвідношення нагляду і процесуального керівництва та місця, завдань прокуратури у системі контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні загалом.

Відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК України, прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Тут функція організації досудового розслідування не згадується, проте йдеться про нагляд та його предмет. Слід зауважити, що редакція ст. 36 КПК України була сформульована до внесення змін до Конституції у 2016 році.

Намагання привести у відповідність ст. 36 КПК України до ст. 131-1 Конституції України до цього часу не мали успіху.

Так, у 2016 році до набуття чинності Закону України «Про внесення змін до Конституції України» (щодо правосуддя), яким було внесено відповідні зміни, було подано Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» (в частині забезпечення реалізації функцій прокуратури)» № 5177 від 23.09.2016 року. У пояснювальній записці до законопроекту зазначено, що серед іншого, Зміни до КПК України:

1. Визначають в реалізацію оновлених функцій прокуратури терміни (зміни до статті 3):
  - 1) «підтримання публічного обвинувачення»;
  - 2) «організація досудового розслідування»;
  - 3) «процесуальне керівництво досудовим розслідуванням» та ін.
2. Уточнюють повноваження прокурора у кримінальному процесі відповідно до визначених Конституцією функцій прокуратури (зміни до статей 36 та інших) [8].

Суб'єкт законодавчої ініціативи запропонував визначення понять «процесуальне керівництво досудовим розслідуванням» як процесуальної діяльності прокурора, спрямованої на забезпечення ефективного досудового розслідування в конкретному кримінальному провадженні, та «організація досудового розслідування» як діяльність прокурора із життя організаційно-розпорядчих та процесуально-правових заходів під час досудового розслідування з метою забезпечення виконання завдань кримінального провадження [8].

Очевидно, що запропоновані дефініції не розкривають змісту згаданих понять, мають загальний, неконкретизований характер, що завжди є поширеною причиною проблем правозастосування.

В інших положеннях законопроекту автори уникають використання терміну «нагляд» і замінюють його на процесуальну діяльність, процесуальні повноваження.

У пояснювальній записці до проекту Закону України № 5177-1 від 6.10. 2016 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» (в частині реформування прокуратури відповідно до європейських стандартів)» зазначено, що у відповідності до Закону України «Про внесення змін до Конституції України» (щодо правосуддя)» змінюється інституціональний підхід до діяльності органів прокуратури, визначення їх юридичного статусу в Україні та порядку реалізації функцій. Зокрема, у відповідності до прийнятих положень до Конституції України виключається нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина; нагляд за додержанням законів із цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими і службовими особами (так званий «загальний нагляд»); нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних із обмеженням особистої свободи громадян.

Внаслідок прийнятих змін органи прокуратури отримали процесуальні інструменти для виконання основної функції прокуратури – підтримання обвинувачення в суді та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням [9].

Автори законопроекту не пропонують законодавчого визначення понять «процесуальне керівництво», «організація досудового розслідування», а обмежуються відтворенням тексту конституційної норми у ст. 36 КПК України.

Закон України «Про прокуратуру» серед функцій прокуратури визначає: нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство (п. 3 ч. 1 ст. 2); нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян п. 4 ч. 1 ст. 2). Термін «процесуальне керівництво» у Законі застосовується у ч. 3 ст. 43 «Підстави для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності», де зазначено, що виправдання особи або закриття стосовно неї судом кримінального провадження не може бути підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурора, який здійснював процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та/або підтримання державного обвинувачення у цьому провадженні, крім випадків умисного порушення ним вимог законодавства чи неналежного виконання службових обов'язків [10].

Отже, законодавець обмежився окремими згадуваннями терміна «процесуальне керівництво» у КПК України та ЗУ «Про прокуратуру» без розкриття його поняття, змісту і мети, що викликало неоднозначне його розуміння. Таким чином, тільки зі змісту ч. 2 ст. 36 КПК України можна зробити висновок, що процесуальне керівництво є формою прокурорського нагляду.

В Указі Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» наведене визначення процесуального керівництва прокурора – організація процесу досудового розслідування, визначення напрямів розслідування, координація процесуальних дій, сприяння створенню умов для нормального функціонування слідчих, забезпечення дотримання у процесі розслідування вимог законів України [11].

У цитованому документі зазначено також, що у сфері кримінальної юстиції прокуратура в Україні має стати єдиним органом, на який покладається виконання таких функцій: а) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування; б) кримінальне переслідування особи, в тому числі висування обвинувачення, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та складання обвинувального акта [11].

Відомче регулювання здійснюється відповідно до «Порядку організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні» [12], цей документ визначає процедуру організації діяльності прокурорів, а саме організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Проте так само не розкриває поняття процесуального керівництва, однак оперує поняттям «нагляд».

У Наказі Генерального прокурора «Про затвердження Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора» передбачено основні завдання та функції Спеціалізованої антикорупційної прокуратури:

3.1. Здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування кримінальних правопорушень Національним антикорупційним бюро України.

3.2. Виконання вимог закону під час приймання, реєстрації, розгляду та вирішення заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, своєчасне внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

3.3. Забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування Національним антикорупційним бюро України кримінальних правопорушень та оскарження незаконних судових рішень на стадії досудового розслідування і судового розгляду.

3.4. Запобігання незаконному притягненню особи до кримінальної відповідальності та необґрунтованому застосуванню до неї заходів процесуального примусу, виконання вимог закону про невідворотність відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення.

3.5. Забезпечення підозрюваним, обвинуваченим безоплатної правової допомоги у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України.

3.6. Підтримання публічного обвинувачення в суді у кримінальних провадженнях, що розслідувалися Національним антикорупційним бюро України.

3.7. Забезпечення в межах компетенції відшкодування збитків, завданих кримінальними правопорушеннями.

3.8. Забезпечення застосування належної правової процедури до кожного учасника кримінального провадження.

3.9. Представництво інтересів держави в суді у випадках, передбачених Законом України «Про прокуратуру» і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями, а також у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

3.10. Здійснення в межах реалізації функцій Спеціалізованої антикорупційної прокуратури міжнародного співробітництва [13].

У Наказі ГПУ «Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань» використовується термінологія КПК України, а саме «нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва» [14]. Самостійне виявлення прокурором кримінального правопорушення за результатами перевірки у порядку нагляду, виявлення кримінального правопорушення прокурором під час здійснення нагляду за додержанням і застосуванням законів визначено серед джерел, з яких виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Використовується також конструкція «контроль за додержанням вимог кримінального процесуального законодавства» досудових розслідувань [14].

У наказі ГПУ «Про затвердження структури Офісу Генерального прокурора» для позначення назв структурних підрозділів і, таким чином, визначення напрямку їх діяльності застосовується конструкція «організація процесуального керівництва», вживаються терміни: «нагляд» (Управління нагляду за додержанням законів Національною поліцією України, Управління нагляду за додержанням законів Державною фіскальною службою України, Управління нагляду за додержанням законів Державною фіскальною службою України, відділ нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю ДБР та інших органів, відділ нагляду за органами досудового розслідування та підтримання обвинувачення); «контроль» (відділ контролю за негласною діяльністю, відділ організації процесуального керівництва, підтримання публічного обвинувачення та контролю за негласною діяльністю); «нагляд та процесуальне керівництво» (Управління нагляду та процесуального керівництва у кримінальних провадженнях щодо організованої та транснаціональної злочинності) [15].

Висновки. Отже, повноваження прокуратури у всіх нормативних актах, крім Конституції, визначаються з використанням поняття нагляду. Застосовується також термін «контроль», що узгоджується з характером деяких повноважень, а відтак застосування загального терміна «контрольно-наглядова діяльність» щодо діяльності прокурора на досудовому провадженні можна вважати прийнятним.

Ми вважаємо, що нагляд і процесуальне керівництво співвідносяться як загальне і окреме (ціле і частина), нагляд є більш широким поняттям, а процесуальне керівництво є формою нагляду. У свою чергу, нагляд є різновидом контролю.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n5259>
2. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М.І. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності доопрацьованого законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na02d710-16#Text>.
3. Окрема думка судді Конституційного Суду України Саса С.В. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nk01d710-16#Text>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків : Право, 2012. 768 с.
5. Лапкін А.В. Проблеми формулювання функції прокуратури, визначеної пунктом 2 статті 131-1 Конституції України. *Форум права*. 2017. № 5. С. 213–218.
6. Каркач П.М., Ковальова Я.О. Щодо змісту функції прокуратури з організації процесуального керівництва досудовим розслідуванням та поняття «органи правопорядку». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2008. Вип.2 Том 2. С. 145–148.

7. Шпак О.О. Особливості організації роботи керівника прокуратури з процесуального керівництва. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 328–331.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» (в частині забезпечення реалізації функцій прокуратури): проект Закону України від 23 верес. 2016 року. Реєстр. № 5177. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60096.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» (в частині реформування прокуратури відповідно до європейських стандартів): пояснювальна записка до проекту Закону України № 5177-1 від 6 жовт. 2016 року. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60211.

10. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовт. 2014 року № 1697-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.

11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» : Указ Президента України від 8 квіт. 2008 року. № 311/2008. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text>.

12. Про затвердження Порядку організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні : Наказ Генеральної прокуратури України від 28 берез. 2019 року № 51. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0363-19#Text>.

13. Про затвердження Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора: наказ Генерального прокурора від 5 берез. 2020 р. № 125. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0125905-20#Text>.

14. Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: наказ Генерального прокурора України від 6 квіт. 2016 р. № 139. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16#Text>.

15. Про затвердження структури Офісу Генерального прокурора: наказ Генеральної прокуратури України від 21 груд. 2019 року № 99-щц. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0099900-19#Text>.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.37>

РЯБЧЕНКО К.С.

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ДО НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ

PECULIARITIES OF PROOF DURING APPLICATION TO A JUVENILE SUSPECT, ACCUSED PRECAUTION

Актуальність статті полягає в тому, що вік неповнолітніх осіб, що підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення, визначає процедурні правила та тактичні методи застосування заходів забезпечення кримінального провадження. У ст. 131 Кримінального процесуального кодексу України вказується на необхідність вирішення питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження з метою досягнення дієвості цього провадження. Метою статті є вивчення теоретичних та нормативних матеріалів щодо вдоско-

---

© РЯБЧЕНКО К.С. – аспірант кафедри кримінального процесу (Національна академія внутрішніх справ)

налення кримінального процесуального законодавства, яке регулює обставини, що підлягають доказуванню під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Стаття розкриває питання, що стосуються процесуального порядку застосування до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу. У роботі узагальнюються як обставини, котрі необхідно з'ясувати під час застосування до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу, як такого, що не пов'язаний із обмеженням волі, так і ті обставини, які необхідно враховувати під час можливого прийняття рішення щодо затримання та взяття неповнолітнього під варту. Зазначено, що між затриманням та триманням під вартою існують певні відмінності, які стосуються не тільки строків утримання, а й процесуального порядку, котрий передбачає: встановлення особи та його віку, стану здоров'я тощо. Зроблено висновок, що під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів слідчий, дізнавач, прокурор повинні надати слідчому судді ту сукупність обставин, які є достатніми для переконання у їх застосуванні, тим самим за допомогою належних, допустимих і достовірних доказів обґрунтувати наявність обставин для застосування того чи іншого запобіжного заходу. Необхідно відзначити, що кримінальне процесуальне законодавство України необхідно постійно вдосконалювати, тим самим забезпечити позитивну роботу слідчого, дізнавача, прокурора та слідчого судді і, як підсумок, досягнути якісного кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Ключові слова: запобіжні заходи, неповнолітній, обставини, які підлягають доказуванню, предмет доказування.

The relevance of the article is that the age of juveniles suspected or accused of committing a criminal offense determines the procedural rules and tactical methods of applying measures to ensure criminal proceedings. In Art. 131 of the Criminal Procedure Code of Ukraine indicates the need to address the issue of application of measures to ensure criminal proceedings in order to achieve the effectiveness of these proceedings. The purpose of the article is to study the theoretical and normative materials on the improvement of criminal procedure legislation, which regulates the circumstances to be proved during the application of measures to ensure criminal proceedings against minors. The article reveals issues related to the procedure for applying a precautionary measure to a juvenile suspect or accused. The paper summarizes the circumstances that need to be clarified when applying to a juvenile suspect, accused precautionary measure, both not related to restraint of liberty, and those circumstances that must be taken into account when making a decision to detain and detain a juvenile. It is determined that there are certain differences between detention and detention, which relate not only to the terms of detention, but also to the procedural order, which includes: establishing the person and his age, state of health, etc. It is concluded that when considering a request for the application of precautionary measures, the investigator, coroner, prosecutor must provide the investigating judge with a set of circumstances that are sufficient to persuade their application, thereby using appropriate, admissible and reliable evidence to justify the circumstances or other precautionary measure. It should be noted that the criminal procedure legislation of Ukraine needs to be constantly improved, thus ensuring the positive work of the investigator, coroner, prosecutor and investigating judge and as a result of high-quality criminal proceedings against minors.

Key words: precautions, juvenile, circumstances to be proved, subject of proof.

Вступ. Вік неповнолітніх осіб, що підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення, визначає процедурні правила та тактичні методи застосування заходів забезпечення кримінального провадження. У ст. 131 КПК України вказується на необхідність вирішення питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження з метою досягнення дієвості цього провадження. Безумовно, ефективність (дієвість) кримінального провадження виражається відповідно до зазначених завдань у ст. 2 КПК України.

Відповідно до ст. 29 Конституції України, ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та відповідних положень низки інших міжнародно-правових актів з прав людини і судочинства,

кожна людина має право на свободу і особисту недоторканність. Застосування до неї як до підозрюваного чи обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження є істотним обмеженням цього права, а тому можливе лише у виняткових випадках, за наявності передбачених законом підстав і в передбаченому законом порядку.

Проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх завжди знаходилися в центрі уваги вчених і практиків, про що свідчать численні дослідження Ю.П. Аленіна, Т.В. Варфоломєєвої, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, В.С. Зеленецького, Л.М. Лобойка, В.Т. Маляренка, В.Т. Нора, В.О. Попелюшка, М.І. Сірого, С.М. Стахівського, В.М. Тертишника, В.П. Шибіка, М.С. Шумила та інших. Не останнє місце у працях вказаних науковців займає з'ясування особливостей застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх.

Постановка завдання. Метою цієї роботи є вивчення теоретичних та нормативних матеріалів щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства, яке регулює обставини, що підлягають дозвільному під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Результати дослідження. Заходи забезпечення кримінального провадження – це передбачені кримінальним процесуальним законом процесуальні засоби державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими на те органами (посадовими особами), які здійснюють кримінальне провадження у чітко визначеному законом порядку стосовно осіб, які залучаються до кримінально-процесуальної діяльності для запобігання та припинення їх неправомірних дій, забезпечення виявлення та закріплення доказів з метою досягнення дієвості кримінального провадження [3, с. 289–292].

Чинний КПК України передбачає три загальноприйняті у світовій практиці стандарти доведення. По-перше, це обґрунтована підозра (ч. 2 ст. 177 КПК України). Обґрунтована підозра вимагає, щоб були наведені «чіткі факти та обставини», що виправдовують застосування до особи засобів примусу. По-друге, переконання поза розумним сумнівом (ч. 2 ст. 17 КПК України). Доказ поза межами розумного сумніву визначає доказ, який є настільки переконливим, що сторона обвинувачення, спираючись на нього під час кримінального провадження, приймає проміжне чи підсумкове рішення, а суд ухвалює обвинувальний вирок. Якщо сторона обвинувачення чи суд мають будь-які сумніви, то це може бути підставою для закриття кримінального провадження або постановлення виправдувального вироку. По-третє, достатні підстави чи докази. Так, кримінальний процесуальний закон для кожної ситуації передбачає мету, за якою здійснюється оцінка достатності підстав та враховується слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом під час розгляду відповідних питань. Наприклад, під час вирішення питання про виклик слідчим, прокурором судовий виклик і привід – це достатні підстави, аби зробити висновок, що «така особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії (судовому провадженні) є обов'язковою» (ст. 133, 134 КПК України).

Своєю чергою достатність доказів існує окремо від достатності підстав та є більш визначеним. Наприклад, застосовується у випадку прийняття рішення про відсторонення особи від посади або арешту майна. Ця вимога стосується безпосередньо доказів, а не підстав, які виникають на основі доказів. Такі докази повинні вказувати на вчинення особою кримінального правопорушення (ст. 157, п. 3 ч. 2 ст. 173 КПК України).

Отже, переконання обґрунтованої підозри судді застосовують під час обрання заходів забезпечення кримінального провадження, особливо запобіжних заходів; переконання поза розумним сумнівом – під час постановлення судового рішення; вимога достатніх підстав та доказів – використовується у різноманітних ситуаціях під час кримінального провадження.

Заходи забезпечення кримінального провадження, у тому числі й запобіжні заходи, можемо вважати, що застосовуються і для запобігання вчиненню кримінального правопорушення неповнолітніми. Зокрема, вони можуть реально сприяти запобіганню злочинів у майбутньому і в той же час забезпечити виправлення підлітків [5, с. 42].

Запобіжні заходи передбачають примус, певні обмеження, мають особливий порядок застосування та мету, у зв'язку з цим належать до особливої групи заходів забезпечення кримінального провадження.

Під час вирішення питання щодо обрання до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого конкретного запобіжного заходу необхідно враховувати не тільки положення КПК України про загальні підстави та порядок обрання запобіжних заходів, а і вікові та психологічні особливості й рід занять.

Згідно зі ст. 176 КПК України до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого можуть застосовуватись загальні запобіжні заходи: 1) особисте зобов'язання; 2) особиста порука;

3) застава; 4) домашній арешт; 5) тримання під вартою; 6) затримання особи як тимчасовий запобіжний захід. Так, до неповнолітнього, крім наведених, може застосовуватися запобіжний захід у вигляді передання його під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а якщо він виховується у дитячій установі, – передання його під нагляд адміністрації цієї установи (ст. 493 КПК України).

Необхідно пам'ятати, що у разі досягнення виконання завдань без застосування запобіжного заходу до неповнолітнього не потрібно вживати заходів до їх використання.

Підтримуємо позицію О.О. Левандаренко, що, вирішуючи питання про обрання запобіжного заходу неповнолітньому підозрюваному та обвинуваченому, слідчий повинен враховувати не тільки загальні положення закону, але й норми кримінального та кримінально-процесуального законодавства, які підлягають застосуванню в кожному конкретному випадку – ті, що регулюють умови відповідальності неповнолітніх і порядок провадження в цих справах [4, с. 138]. Враховуватись повинні не тільки вікові та психологічні особливості, а також обставини, що стосуються характеристики особистості неповнолітнього та дії, спрямовані на виявлення причин й умов, що сприяли вчиненню підлітком кримінального правопорушення.

Ні у кого не виникає сумнівів, що під час обрання та застосування заходів забезпечення кримінального провадження та запобіжних заходів до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого обов'язково повинні враховуватись обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні, та найбільше – обставини, передбачені нормою про особливості предмета доказування у провадженнях щодо неповнолітніх. Неврахування будь-якої з обставин, передбачених ст. 485 КПК України, може потягти за собою прийняття прокурором, слідчим необгрунтованого рішення щодо застосування відповідного запобіжного заходу до неповнолітнього. Адже обов'язок доказування обставин, що передбачені ч. 3 ст. 132 та ч. 1 ст. 178 КПК України, покладено на слідчого, дізнавача, прокурора, оскільки доведення законності та обгрунтованості рішення передбачене зацікавленістю сторони обвинувачення у його прийнятті із застосуванням процесуальних повноважень, а також відмова від доказування або неналежне його здійснення не тягне за собою застосування санкцій до самого слідчого, дізнавача або прокурора, однак не дає змогу їм досягти бажаного результату – визнання рішення законним та обгрунтованим [1, с. 87].

Водночас кримінальне процесуальне законодавство у ст. 178 передбачає детальний перелік обставин, що враховуються під час обрання запобіжного заходу, незалежно від віку підозрюваного чи обвинуваченого. До них належать: вагомість наявних доказів про вчинення кримінального правопорушення; тяжкість покарання; вік та стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого; міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання, у тому числі наявність у нього родини й утриманців; наявність постійного місця роботи або навчання; репутацію та майновий стан підозрюваного, обвинуваченого; наявність судимостей; дотримання умов застосованих запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до нього раніше; наявність повідомлення особі про підозру у вчиненні іншого кримінального правопорушення; розмір майнової шкоди або розмір доходу, в отриманні якого внаслідок вчинення кримінального правопорушення підозрюється, обвинувачується особа, а також вагомість наявних доказів, якими обгрунтовуються відповідні обставини; ризик продовження чи повторення протиправної поведінки [2].

З одного боку, процесуальний порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх регулюється загальними правилами, які передбачені ст. 484 КПК України, а з іншого – ст. 178 КПК України також поширюється на провадження щодо неповнолітніх, тому що законодавець не передбачив окремої норми у главі 38 КПК України, яка б закріплювала обставини, що повинні враховуватись під час застосування запобіжного заходу до неповнолітнього.

Вважаємо, що у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх під час застосування запобіжного заходу підлягають доведенню та врахуванню всі обставини, що стосуються додаткового предмету доказування. Здебільшого під час застосування запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі, особливо у разі вирішення застосування такого пріоритетного запобіжного заходу, як передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд. У такому разі слідчий, прокурор зобов'язані вивчити та врахувати умови життя та виховання неповнолітнього, наявності дорослих підбурювачів чи іншого негативного впливу на неповнолітнього та інших обставин.

У зв'язку із цим пропонуємо закріпити у ст. 492 КПК України положення про те, що з метою конкретизації обставин ст. 178 КПК України та доведення застосування до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу слідчому, дізнавачу, прокурору необхідно врахувати обставини, передбачені ст. 485 КПК України.

У теорії кримінального процесу та на практиці надається перевага застосуванню запобіжних заходів, не пов'язаних з обмеженням волі, що пояснюються прагненням мінімального обмеження прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх у кримінальному провадженні [5, с. 49]. Зокрема, у кожному кримінальному провадженні під час застосування будь-якого запобіжного заходу слідчому, дізнавачу чи прокурору необхідно встановити сукупність обставин, які не завжди можуть бути виявлені. Таким чином, неможливо наперед віддати перевагу тому чи іншому запобіжному заходу. Це пояснюється тим, що із закріплених законодавцем запобіжних заходів слідчому, дізнавачу або прокурору необхідно вирішити, який із них буде найефективнішим. У зв'язку із цим глава 38 КПК України передбачає окрему норму, яка стосується спеціального запобіжного заходу – передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд (ст. 493 КПК України).

Передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи полягає у взятті на себе будь-ким із зазначених осіб або представником адміністрації дитячої установи письмового зобов'язання забезпечити прибуття неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до слідчого, прокурора, дізнавача, слідчого судді, суду, а також його належну поведінку [2].

Передання під нагляд батьків та інших осіб можливе лише за їхньої на це згоди та згоди неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого. У такому разі слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані встановити сукупність обставин, які вкажуть на доцільність його застосування. До цих обставин, окрім даних про особу неповнолітнього, необхідно віднести відомості, що стосуються характеристики батьків (опікунів, піклувальників), їхні стосунки з неповнолітнім і обов'язково впевнитися у тому, що вони можуть належно забезпечити виконання обов'язків, покладених на неповнолітнього.

Додатково, для повної інформації, бажано встановити стан здоров'я осіб, на яких планується покласти обов'язок нагляду (наприклад, тяжка хвороба, через яку особа тривалий час перебуває на стаціонарному лікуванні), оскільки від цього буде залежати реальна можливість забезпечувати зазначений запобіжний захід. Аналогічно необхідно з'ясувати графік роботи (як часто та тривалість відряджень) – від цього залежить скільки часу батьки, опікуни, піклувальники можуть проводити із неповнолітнім.

Від всіх вищевказаних обставин буде залежати рішення слідчого, дізнавача, прокурора щодо застосування запобіжного заходу передання неповнолітнього під нагляд.

Отримання інформації щодо батьків, опікунів чи піклувальників можливо шляхом проведення слідчих (розшукових) дій (наприклад, допиту), отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей (наприклад, характеристик). Отримання позитивних відомостей щодо неповнолітнього, його батьків, опікунів чи піклувальників, які працюють, мають позитивні відгуки на роботі, від сусідів. Інша справа, коли відомості можуть бути зазначені щодо адміністрації дитячої установи. Підтримуємо позицію О.О. Левандаренка, що необхідність передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд адміністрації дитячої установи повинно визначатись показником виховної роботи у цій установі [4, с. 144].

Через це слідчому, дізнавачу чи прокурору необхідно встановити, який мікроклімат та рівень злочинності існує у цьому закладі, які заходи впливу застосовуються до неповнолітніх правопорушників, та встановити наслідки цих заходів. Після з'ясування цієї інформації та встановлення, що виховна робота здійснюється на належному рівні, слідчий, дізнавач чи прокурор можуть прийняти рішення про ефективність застосування запобіжного заходу передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд адміністрації дитячої установи.

До наступного елементу предмета доказування щодо застосування запобіжного заходу до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого необхідно віднести можливість отримати речі й документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні, або забезпечити належну процесуальну поведінку особи, забезпечити можливість відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням тощо, без застосування цих заходів [1, с. 87]. Зазначені процесуальні дії не завжди достатньо обґрунтовують застосування того чи іншого запобіжного заходу, у зв'язку із цим законодавець надав можливість (ч. 4 ст. 193 КПК України) слідчому судді, суду за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення цього питання [2].

Таким чином, у всіх кримінальних провадженнях сукупність обставин під час вирішення питання щодо застосування до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу, не пов'язаного із обмеженням волі, схожі та стосуються: характеристики неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого із урахуванням додаткового предмета доказування (ст. 485 КПК

України); врахування вікових, психологічних особливостей, рід занять неповнолітнього; характеристики батьків, опікунів або піклувальників (додатково з'ясувати стан здоров'я, умови та графік роботи); наявності ризиків, які вказують на доцільність застосовувати більш м'який запобіжний захід (не пов'язаний із обмеженням волі).

Найбільш суворим запобіжним заходом законодавець передбачив тримання під вартою, котрий напряму пов'язаний із кримінальним процесуальним примусом – затриманням, що згідно із ст. 29 Конституції України та ч. 2 ст. 176 КПК України є тимчасовим запобіжним заходом.

Відповідно до ч. 2 ст. 492 КПК України затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК України [2].

Зазначене положення передбачає, що підстави, які необхідні для застосування затримання як тимчасового запобіжного заходу, не є остаточними і взаємопов'язані з обставинами, які закріплені у ст. 178 КПК України, тобто ті, які обов'язково враховуються під час обрання запобіжного заходу. Отже, незалежно від наявності підстав, які закріплені у ст. 208 КПК України, уповноважена службова особа зобов'язана зважати на тяжкість кримінального правопорушення, вік особи його стан здоров'я та інші обставини, що стосуються неповнолітнього.

Тим часом між затриманням та триманням під вартою існують певні відмінності, які стосуються не тільки строків утримання, а й процесуального порядку, котрий передбачає встановлення особи та його віку, стану здоров'я тощо.

Порівняно із обставинами, які з'ясовуються під час застосування до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу, не пов'язаного із обмеженням волі, до обставин, за яких можливе прийняття рішення про затримання та взяття особи під варту необхідно враховувати: загальні підстави (ст. 177 КПК України), які дозволяють застосувати до неповнолітнього один із запобіжних заходів, передбачених КПК України; спеціальні підстави, які надають можливість застосувати затримання та тримання під вартою (ст.ст. 208, 183); обставини, які стосуються тільки неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого та передбачають раціональність застосування затримання та тримання під вартою (ч. 2 ст. 492 КПК України); характеризуючи дані на неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, котрі вказують на систематичність вчинення кримінального правопорушення тощо.

Певна річ, зазначені обставини не зобов'язують слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого суддю та суд застосовувати тримання під вартою за скоєння неповнолітнім усіх тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, а лише допускає таку можливість.

Висновки. Здійснений аналіз дає змогу дійти висновку, що під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів слідчий, дізнавач, прокурор повинні надати слідчому судді ту сукупність обставин, які є достатніми для переконання у їх застосуванні, тим самим за допомогою належних, допустимих і достовірних доказів обґрунтувати наявність обставин для застосування того чи іншого запобіжного заходу.

Необхідно відзначити, що кримінальне процесуальне законодавство України необхідно постійно вдосконалювати, тим самим забезпечити позитивну роботу слідчого, дізнавача, прокурора та слідчого судді і як підсумок якісному кримінальному провадженню щодо неповнолітніх.

Список використаних джерел:

1. Гловюк І.В. Презумпції й тягара доказування у розгляді слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 84–89.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 17.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова ; Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Національна академія правових наук України. Харків : Право, 2012. 844 с.
4. Левандаренко О.О. Особливості процесу доказування у справах про злочини неповнолітніх: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Донецьк : Донецький інститут внутрішніх справ при Донецькому національному університеті, 2003. 226 с.
5. Пастушенко С.В., Омельченко О.Є. Заходи процесуального примусу щодо неповнолітніх обвинувачених в кримінальному процесі України : навч. посіб. Київ : Видавничий дім «Скіф», 2013. 184 с.

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.38>

ЦІСЕЛЬСЬКИЙ О.В.

СУЧАСНІ МОДЕЛІ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ ЮСТИЦІЇ В КРАЇНАХ ЄС

**MODERN MODELS OF ORGANIZATION OF ECONOMIC JUSTICE
IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION**

У статті проаналізовано сучасні моделі організації господарської юстиції в країнах ЄС. Зазначено, що для успішного вирішення концептуальних проблем господарської юстиції в Україні дуже важливим є дослідження зарубіжного досвіду організації і здійснення економічного (комерційного) правосуддя та характеристика моделей організації господарської юстиції в країнах ЄС. Встановлено, що головною рисою української моделі господарської юстиції є висока динаміка розвитку, пов'язана з триваючим характером судової реформи. При цьому основний вектор її вдосконалення – спрямованість на відповідність європейським стандартам реалізації судової влади, що пояснюється поступовою інтеграцією України у європейське співтовариство, а також активне функціонування наднаціональних судів.

У статті зазначається, що моделі господарської юстиції залежать від провідної ролі органу, який займається вирішенням господарських справ. Так, розкривається державна модель господарської юстиції, для якої характерне здебільшого вирішення господарських спорів, або судами загальної юрисдикції, або спеціалізованими судами; недержавна модель господарської юстиції, за якої вирішення господарських спорів зазвичай належить до компетенції недержавних органів (третейських судів, арбітражів); змішана модель господарської юстиції, якій властиве поєднання двох названих вище моделей.

Автором звертається увага, щодо необхідності в умовах судово-правової реформи застосування оптимально ефективної моделі господарської юстиції. Для реалізації стратегії розвитку органів правосуддя щодо розгляду господарських справ необхідно скористатися позитивним досвідом інших європейських держав у цій сфері і використати окремі елементи інституту господарської юстиції, які ефективно працюють у них, адаптувавши їх до сучасних українських реалій. Автором аргументовано необхідність використання досвіду Франції в частині введення до складу судів, які розглядають комерційні суперечки, судових засідателів з числа професійних підприємців; вирішення питання про можливість оскарження рішення комерційного суду з урахуванням суми спору. Крім цього, автор вказує на ефективність практики Великобританії щодо застосування альтернативних способів вирішення господарських спорів і заохочення сторін до їх використання; запровадження в господарську юстицію новітніх інформаційних технологій. У висновках обумовлюється необхідність модернізації господарської юстиції, але з можливістю збереження господарських судів у системі судоустрою України.

Ключові слова: господарська юстиція, господарський спір, зарубіжний досвід, моделі вирішення комерційних спорів.

The paper analyzes advanced models of the economic justice organization in the EU countries. It is indicated that in order to successfully resolve conceptual problems of the economic justice in Ukraine, it is very important to study foreign experience of such organization, the process of the economic (commercial) justice administration and the characteristics of various models applied for organization of the economic justice in the EU countries. It was established that the Ukrainian model of the economic justice is characterized by the main feature – a high dynamics of development which is due to the long-term nature of the judicial reform. At that, the main vector of its improvement is aimed at compliance with the European standards of the judicial power practices, as Ukraine is becoming gradually integrated in the European community, and its supranational courts function actively.

It is stated in the paper that the economic justice models depend on the leading role of the authorities in charge of settling commercial cases. Thus, the state model of the economic justice is characteristic of the fact that the majority of commercial cases are settled either by the general jurisdiction courts or by specialized courts; the non-state model of the economic justice envisaged, as a rule, settlement of the commercial disputes by the non-state bodies (arbitration courts, arbitration tribunals); and a mixed model of the economic justice which is peculiar of a combination of the two above-mentioned models.

The author draws attention to a necessity to apply the optimum efficient model of the economic justice in the context of the judicial and legal reform. In order to realize the judicial body development strategy aimed at consideration of commercial cases, it is required to use a positive experience of the other European states in this sphere and make use of the individual elements of the economic justice institution which efficiently work in these countries, and adapt these practices to the current Ukrainian reality. The author advance arguments in favour of a necessity to use the French experience, as regards inclusion of the associated judges selected form professional entrepreneurs into a composition of the courts that consider commercial disputes; and resolve an issue concerning a possibility of appealing a commercial court ruling with due account of the dispute amount. Besides, the author stresses efficient practice of the Great Britain related to application of the alternative methods to settle economic disputes and encouragement of the parties to their use and implementation of the newest information technologies in the economic justice. The conclusions substantiate a necessity to upgrade the economic justice, however, with a possibility to preserve economic courts in the judicial system of Ukraine.

Key words: *economic justice, commercial dispute, foreign experience, models of the commercial dispute settlement.*

Вступ. Національне правосуддя сьогодні перебуває у черговій стадії судової реформи, яка викликана потребою формування нового складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів та відновлення добору до національних судів. Інституційні зміни, пов'язані з роботою органів, які забезпечують формування суддівського складу, вимагають своєчасного супроводу змін організаційного порядку вирішення кадрових питань у судах. Належне функціонування системи судоустрою передбачає, зокрема, ефективне вирішення економічних суперечок, які розглядаються господарськими судами. У зв'язку з цим виникає цілий ряд концептуальних питань подальшого розвитку організації господарської юстиції в Україні. Для успішного вирішення виникаючих концептуальних проблем дуже важливим є дослідження зарубіжного досвіду організації і здійснення економічного (комерційного) правосуддя та характеристика моделей організації господарської юстиції в країнах ЄС.

Формування господарської юстиції як невід'ємної частини інфраструктури бізнесу зумовлено змінами соціально-економічного характеру, які спостерігаються в усьому світі.

Цілком очевидно, що головною рисою української моделі господарської юстиції є висока динаміка розвитку, сполучена з тривалим характером судової реформи. При цьому основний вектор її вдосконалення – спрямованість на відповідність європейським стандартам реалізації судової влади, що цілком можна пояснити поступовою інтеграцією України у європейське співтовариство, а також активне функціонування наднаціональних судів.

Окремих проблемам функціонування господарських судів в Україні та зарубіжних країнах приділяли увагу Е. Бойченко, А. Бутирський, Ю. Джепа, А. Осетинський, Т. Федорова, Т. Ше-

пель та інші. Проте слід констатувати, що комплексні дослідження сучасних моделей організації господарської юстиції в країнах ЄС майже не проводились.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні сучасних моделей організації господарської юстиції в країнах ЄС.

Результати дослідження. Глобальний характер світової економіки, яка не має конкретної державної приналежності, в сукупності з динамічними темпами ринкового обороту зумовили наявність у більшості національних судово-правових систем компетентних органів державної влади, уповноважених на вирішення спорів в сфері економічної діяльності. Водночас світові глобалізаційні процеси не стали перешкодою розгляду особливостей економічних суперечок за кордоном у кожній з конкретних національних економічних юрисдикційних систем. До їх числа можна віднести тип правової системи держави, що визначає процесуальні та організаційні основи економічного правосуддя, самостійний або похідний від системи загальних судів статус системи судових органів, що здійснюють економічне правосуддя, специфіку їх компетенції.

В умовах постійних викликів економічної глобалізації та у зв'язку із прогалинами в системі захисту економічних інтересів господарюючих суб'єктів господарська юстиція в Україні неодноразово зазнавала реформування, зокрема у процесі вдосконалення системи судоустрою.

Останнім часом у наукових колах і серед юристів-практиків активно обговорюється концепція судової реформи, одним із напрямів якої є ліквідації господарських судів як таких. Від окремих народних депутатів України та представників політичних партій лунають заяви про необхідність реалізації стратегії розвитку органів правосуддя шляхом структурних змін у системі судоустрою, зокрема, реформування господарських судів та, відповідно, зміна підсудності розгляду господарських справ за іншими судами.

Запропонована Офісом простих рішень та результатів концепція судової реформи серед підстав для проведення цих кардинальних реформ вказує на скорочення питомої ваги справ, які вирішуються саме господарськими судами (за деякими джерелами господарські справи нібито становлять лише 4% від загальної кількості справ) та доцільність об'єднання господарських судів із загальними судами у цивільних справах у зв'язку із розглядом спорів приватного права [1]. Крім цього, звертається увага на наявність ознак корупції та значної кількості порушень в діяльності господарських судів. Водночас ані у науковій літературі, ані в офіційних джерелах, які містять відповідну інформацію, наразі немає однозначного підтвердження такого стану справ.

Визначення юрисдикції спору в багатьох випадках залишається досить складною проблемою для практики, зумовленою не лише недосконалим законодавством, а й існуючими в науці та практиці догмами. З огляду на фактичне ототожнення значної частини господарських та цивільних правовідносин сьогодні обговорюється питання щодо об'єднання господарської та цивільної юстиції і ліквідації системи господарських судів в Україні. Отже, попри постійну зміну законодавства щодо компетенції судів окремих юрисдикцій, сьогодні необхідно знайти оптимальну модель організації господарської юстиції, застосувавши при цьому досвід зарубіжних країн.

Використання європейського досвіду організації господарської юстиції під час вирішення комерційних та торгових спорів є актуальним для України в умовах реформування системи судоустрою, яке відбувається сьогодні. Законодавство країн ЄС по-різному встановлює порядок розгляду економічних (господарських) спорів.

На думку Т. Шепель та Є. Бойченко, в Європі та світі державні суди вирішують незначну частину комерційних суперечок. Спори бізнесу зазвичай вирішують арбітражі, які не належать до державних судових систем [2]. З цим не погоджується Т.С. Федорова, яка вказує на те, що у багатьох державах судочинство у господарських (комерційних) справах здійснюють саме державні судові органи. При цьому у країнах, що належать до системи континентального права, для яких історично характерним є слідчий процес, практикується створення судів спеціальної юрисдикції або підрозділів у структурі судів загальної юрисдикції для вирішення комерційних суперечок [3, с. 104].

Дійсно, порядок вирішення господарських (комерційних) суперечок у різних країнах має свої відмінності, що визначається різними чинниками і передовсім залежить від судової системи країни, правил підвідомчості та підсудності тощо. Крім того, диференціація зумовлюється історичними, загально-соціальними і культурними факторами, приналежністю правової системи держави до тієї чи іншої правової сім'ї. Загалом комерційні спори вирішуються державними судами відповідної країни, а також третейськими судами (комерційними арбітражами) [4, с. 473].

Як зазначає А. Бутирський, механізми вирішення господарських спорів слід називати моделями, які визначають основні риси системи і порядку такого вирішення. «Моделі вирішення

господарських спорів» є досить широким поняттям, до складу якого входить не тільки сам механізм вирішення господарських спорів, а й зміст судової системи певної країни, місце Конституційного суду в судовій системі, правовий статус судді, наявність кодифікованого акту, який регламентує порядок вирішення господарського спору, тощо [5, с. 105].

Класифікацію моделей вирішення господарських спорів у національних правових системах європейських країн здійснив О.Й. Осетинський. Залежно від історичних традицій і сучасних економіко-правових умов дослідник пропонує застосовувати три основні моделі механізму вирішення спорів з торговельних (комерційних) відносин: функціонування спеціалізованих органів; діяльність спеціалізованих відділень у загальних судах відповідного територіального рівня; змішана модель, за якої за деякими категоріями або залежно від територіальної ознаки суперечки, пов'язані з комерцією, підлягають вирішенню або в спеціальних підрозділах загальних судів, або в окремому спеціалізованому органі [6, с. 168].

Заслуговує на увагу позиція Т.С. Федорової щодо класифікації моделей господарської юстиції з урахуванням того, що поняття господарська юстиція є ширшим за своїм змістом та охоплює не лише основні риси порядку вирішення господарських спорів, а й визначає її інституційну систему та функціональне навантаження. Своєю чергою вона пропонує розмежовувати моделі господарської юстиції залежно від того, якому органу належить провідна роль у вирішенні господарських спорів. За цим критерієм вона виокремила: 1) державну модель господарської юстиції, для якої характерне здебільшого вирішення господарських спорів або судами загальної юрисдикції, або спеціалізованими судами; 2) недержавну модель господарської юстиції, за якої вирішення господарських спорів зазвичай належить до компетенції недержавних органів (третейських судів, арбітражів); 3) змішану модель господарської юстиції, який властиве поєднання двох названих вище моделей, причому розмежування компетенції державних і недержавних органів може здійснюватися як за предметним, так і за суб'єктивним критерієм [3, с. 105].

Організація та здійснення економічного (комерційного) правосуддя в різних країнах відрізняються істотною різноманітністю. Це характерно як для країн англосаксонської, так і для країн континентальної системи права.

Будучи домінуючим інструментом у вирішенні спорів у сфері економічної діяльності, господарська юстиція покликана бути гнучким механізмом з ефективним правовим регулювання самої процедури розгляду господарських спорів. З урахуванням обраного європейського напрямку зовнішньої політики Української держави важливо проаналізувати досвід країн ЄС щодо нормативно-правового регулювання господарської юстиції. Видається цікавим досвід Німеччини, Франції та Польщі.

У Німеччині діє кілька гілок судової влади різної юрисдикції, серед яких економічне правосуддя здійснюється в рамках системи загальних судів, а також самостійної системи фінансових судів.

Суд загальної юрисдикції складається з трьох видів палат: кримінальної, цивільної та комерційної. Цивільна і кримінальна палати складаються виключно з професійних суддів; комерційна палата включає професійного суддю, який пройшов відповідну юридичну підготовку та виконує роль головуючого судді, і двох фахівців в економічній сфері, які виступають як судові засідателі. Процедура розгляду справи в комерційній палаті за суттю така ж сама, як і в цивільній палаті, та загалом врегульована нормами Цивільного процесуального укладення Німеччини. Скарги на рішення, прийняті комерційною палатою, розглядаються тими ж суддями, які вирішують скарги на рішення цивільної палати. Суддів-професіоналів у сфері економіки не можна назвати присяжними засідателями, оскільки під час розгляду економічного спору питання вирішуються більшістю з трьох суддів. Їх рішення оголошуються від імені всього складу суду, попри те, що фактично рішення завжди готуються головуючим суддею [7].

Закон про судоустрій містить перелік категорій справ, що належать до торговельних, серед яких можна виділити суперечки між учасниками угод, членів торгових товариств, в сфері обігу товарних знаків, ринку цінних паперів та інші.

Система фінансових судів складається з двох ланок: фінансових судів земель і Федерального фінансового суду. Компетенція фінансових судів не перетинається з компетенцією палат по кримінальних справах загальних судів земель і полягає в розгляді економічних справ з публічно-правовим елементом: суперечок в сфері оподаткування та справлання митних зборів.

У Франції сьогодні існує розгалужена система спеціалізованих судів для вирішення комерційних спорів – торгових судів. Структура і компетенція всіх діючих у Франції судів визначається Кодексом судоустрою. Суди першої інстанції, що функціонують у Франції, поділяються на

суди загальної та спеціальної юрисдикції. Різновидом останніх є торгові (комерційні) трибунали (229 судів), в яких вирішуються спори між комерсантами, що виникають у процесі підприємницької діяльності, а також суперечки між членами торгових компаній, розглядаються справи про банкрутство і санацію. Стороною спору може бути також фізична особа, якщо вона є позивачем. У такому разі вона має право вибору: звернутися або в торговий суд, або в суд загальної юрисдикції. Торгові суди здійснюють свої повноваження на території Франції, за винятком регіонів Bas-Rhin, Haut-Rhin і Moselle, де ці функції виконують комерційні палати судів загальної юрисдикції [3, с. 118].

Повноваження, склад і компетенція комерційних судів визначаються главою 7 Комерційного кодексу. Комерційні суди є судами першої інстанції і складаються з суддів та реєстратора. На противагу професійним суддям (magistrats professionnels), які призначаються, судді торгових судів (juges consulaires) обираються з підприємців та керівників підприємств, тому вони є компетентними в економічних і фінансових питаннях управління підприємствами, у прийнятті оптимальних рішень для виходу підприємств з кризи і вирішення поточних питань підприємств. Перший раз ці судді обираються на два роки. Надалі вони можуть бути переобрані на чотири роки, у тому ж суді або в будь-якому іншому комерційному суді (Article L722-6) [8].

Варто зауважити, що незалежність суддів комерційного суду гарантує колегіальність у прийнятті рішень (обов'язкова наявність 3 суддів для прийняття будь-якого рішення), що дає змогу обмежити ризики впливу з боку учасників процесу [9, с. 152]. У своїй діяльності комерційні суди застосовують керівні принципи цивільного судочинства (Article R721-1) і дотримуються положень Кодексу судоустрою.

Згідно із Законом Польщі «Про устрій загальних судів», що діє з 27 липня 2001 р., відповідні суди мають цивільний і карний відділи, а господарський відділ може утворюватися [10]. У разі відсутності такого відділу у районному чи окружному судах міністр юстиції передає справу на розгляд іншого суду в межах апеляційного округу. В апеляційних судах функціонують цивільний відділ, карний та відділ із розгляду трудових та соціальних спорів, при цьому господарські справи належать до компетенції цивільного відділу, хоча можливе створення спеціалізованого відділу в апеляційних судах. Отже, у Республіці Польща вирішення господарських спорів здійснюється спеціалізованими відділами у судах загальної юрисдикції, причому велика кількість останніх спряє оперативному розгляду цієї категорії справ. Цілком обгрунтованим вважаємо висновок Ю.А. Дзєпи про те, що законодавство Польщі не лише забезпечує поєднання територіальної наближеності та спеціалізації судів з приводу розгляду господарських спорів, але й дозволяє забезпечити більш вузьку спеціалізацію в межах самих господарських спорів [11, с. 48].

Проаналізувавши досвід вказаних країн ЄС щодо вирішення господарських спорів, можна зазначити, що господарська юстиція у Франції та Німеччині представлена спеціалізованими судами, у Польщі розгляд господарських справ проводиться відповідними відділами загальних судів.

Заслугує на увагу думка Т.С. Федорової про необхідність реформування господарських судів в Україні, орієнтуючись на європейські моделі побудови господарської юстиції, яка вказує, що для побудови нової системи господарських спорів доцільно змінити не тільки систему судів і процедур, а й запровадити недержавний арбітраж із поширенням практики комерційної медіації [12, с. 148].

Таким чином, в умовах проведення судово-правової реформи та пошуку оптимально ефективної моделі господарської юстиції важливо враховувати позитивний досвід зарубіжних країн, зокрема Європейського Союзу.

Висновки. Сьогодні в Україні продовжується судово-правова реформа і відбувається пошук оптимально ефективної моделі господарської юстиції. Для реалізації стратегії розвитку органів правосуддя щодо розгляду господарських справ необхідно скористатися позитивним досвідом інших європейських держав у цій сфері і використати окремі елементи інституту господарської юстиції, які ефективно працюють у них, адаптувавши їх до сучасних українських реалій. Зокрема, заслуговує на увагу досвід Франції в частині введення до складу судів, які розглядають комерційні суперечки, судових засідателів з числа професійних підприємців; вирішення питання про можливість оскарження рішення комерційного суду з урахуванням суми спору; ефективною є практика Великобританії щодо застосування альтернативних способів вирішення господарських спорів і заохочення сторін до їх використання; запровадження в господарську юстицію новітніх інформаційних технологій.

Отже, досвід європейських країн вказує на необхідність модернізації господарської юстиції, але з можливістю збереження господарських судів у системі судоустрою України.

Список використаних джерел:

1. Можливості та загрози концепції судової реформи Саакашвілі. URL: <https://dejure.foundation/news/mozhlyvosti-ta-zagrozy-kontseptsii-sudovoi-reformy-saakashvili>.
2. Шепель Т., Бойченко Е. Європейське спрямування господарського судочинства. *Юридична газета*. 2016. № 11 (509). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/gospodarske-pravo/evropeyske-spryamuvannya-gospodarskogo-sudochinstva.html>.
3. Федорова Т.С. Господарська юстиція у сучасній державі : монографія. Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Юридична література, 2019. 198 с.
4. Попондопуло В.Ф. Коммерческое (предпринимательское) право: учебник. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма, 2008. 800 с.
5. Бутырский А. Классификация моделей разрешения хозяйственных (коммерческих) споров в странах Восточной Европы. *Conținutul numărului de revistă*. 2013. № 8/2. С. 104–107.
6. Осетинський А.І. Перспективи запровадження комерційних судів в аспекті судового реформування в Україні. *Вісник господарського судочинства*. 2006. № 6. С. 161–173.
7. Schlesinger R.B., Mattei U., Ruskola T., Gidi A. Schlesinger's Comparative Law: Cases, Text, Materials. 7th Edition. New York: Foundation Press, 2009. P. 494–495.
8. Соловйов А.А. Про особливості формування судового корпусу Французької Республіки. *Право та освіта*. 2015. № 4. С. 79-87.
9. Коммерческое (торговое) право зарубежных стран: учебник для магистров / отв. ред. В.Ф. Попондопуло, О.А. Макарова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юрайт, 2017. 575 с.
10. Prawo o ustroju sądów powszechnych z 27 lipca 2001 r. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20010981070/U/D20011070Lj.pdf>
11. Джепа Ю.А. Позитивний досвід країн Європейського Союзу щодо оптимізації законодавства у сфері господарського судочинства в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2017. № 2. С. 46–50.
12. Федорова Т.С. Сучасна зарубіжна практика вирішення комерційних (торгових) спорів у судовому порядку. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 79. С. 141–150.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 340.134

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.39>

ВАЙЦЕХОВСЬКА О.Р.

**РОЛЬ ВЕЛИКОЇ ДВАДЦЯТКИ У ФОРМУВАННІ
МІЖНАРОДНОГО ФІНАНСОВОГО ПРАВОПОРЯДКУ**

**G20'S ROLE IN THE ESTABLISHMENT
OF THE INTERNATIONAL FINANCIAL LEGAL ORDER**

У статті проаналізовано вплив Великої двадцятки на нормативно-правову складову частину міжнародного фінансового правопорядку шляхом прийняття документів. Запропоновано класифікацію норм, закріплених у документах Групи 20, та їх характеристику. На основі аналізу низки заяв та декларацій Великої двадцятки встановлено наявність у їхніх положеннях таких норм, як: норми-цілі; програмні норми; норми-принципи; завдання для міжнародних фінансових організацій та держав щодо необхідних заходів, які вони мають здійснити у встановлені строки.

Досліджено вплив Групи 20 на інституційно-суб'єктну складову частину міжнародного фінансового правопорядку. Зроблено висновок, що вплив G20 на інституційну архітектуру міжнародного фінансового правопорядку здійснюється шляхом прийняття рішень щодо: 1) створення нових міжнародних фінансових організацій; 2) зміни повноважень, завдань наявних міжнародних фінансових організацій.

На основі аналізу змісту актів G20 із фінансових питань встановлені такі їхні правові характеристики: 1) зміст положень актів G20 переважно носить програмно-регулюючий характер; 2) за своїм змістом виступають правовим вектором розвитку міжнародних відносин у напрямку кращого майбутнього міжнародної спільноти в рамках міжнародної законності; 3) специфічною ознакою актів G20 є те, що вони часто адресуються не стільки державам (хоча представництво в G20 є на рівні лідерів країн), а більше міжнародним організаціям («міжнародним організаціям зі стандартизацією»), які здійснюють деталізацію і реалізацію запланованих реформ або вносять зміни в міжнародне фінансове право; 4) за допомогою актів G20 міжнародне співтовариство відносно оперативно сприяє врегулюванню фінансових проблем глобального характеру, які неможливо вирішити на регіональному рівні; 5) представництво держав на найвищому рівні в G20 надає їм актам найвищої морально-політичної сили, змістовне наповнення яких є нормативно-правовим «порядком денним» для міжнародної спільноти на півроку – рік.

Ключові слова: Велика двадцятка (Група 20, G20), міжнародний фінансовий правопорядок, міжнародне фінансове право, міжнародна фінансова організація.

The paper analyses the impact of the G20 on the legal and regulatory components of the international financial order via the adoption of documents. The author suggests the classification of norms enshrined in the Group of 20's documents and their characteristic. Based on the analysis of a number of statements and declarations of G20, it was established

that their provisions contain such norms as: prognostic norms; program norms; legal norms, which are further detailed by international financial organizations; tasks for international financial organizations and states regarding the necessary measures to be taken in a timely manner.

G20's ways of influence on the institutional-subjective component of the international financial legal order are studied. The author concludes that the impact of the G20 on the institutional architecture of the international financial order is carried out by making decisions on: 1) the establishment of new international financial organizations; 2) changes of responsibilities and tasks of existing international financial organizations.

After the analysis of the content of G20's acts on financial issues the following legal characteristics have been established: 1) the content of the provisions of the G20's acts is predominantly program-regulatory in nature; 2) in their content they serve as a legal vector for the development of international relations in the direction of a better future of the international community within the framework of international law; 3) a specific feature of G20's acts is that they are often addressed not so much to states (although representation in the G20 is at the level of leaders), but more to international organizations ("international standardisation organizations") that detail and implement planned reforms or introduce changes in international financial law; 4) with the help of the G20's acts, the international community fairly quickly promotes resolution of financial difficulties of a global nature, which cannot be solved at the regional level; 5) representation of states at the highest level in the G20 gives to the acts of this organisations the highest moral and political force, the content of which is the legal and regulatory "agenda" for the international community for six months – a year.

Key words: *G20 (the Group of 20), international financial legal order, international financial law, international financial organization.*

Вступ. Попри останні тенденції реформування фінансового сектору шляхом ускладнення системи правового регулювання та підвищення ступеня деталізації об'єктів і суб'єктів регулювання, інституційна система міжнародного фінансового правопорядку не володіє достатньою системністю та взаємоузгодженістю її елементів. Серед низки міжнародних фінансових організацій відсутня міжнародна міжурядова фінансова організація, яка б здійснювала централізовану всеохоплюючу координацію всіх інших міжнародних фінансових інституцій та міжнародно-правового регулювання у сфері фінансів. Сьогодні такі функції частково виконує Група 20, яка представляє на найвищому рівні економічно найпотужніші країни, та сформована в її рамках Рада з фінансової стабільності.

Попри те, що економіки країн Групи 20 охоплюють понад 85% світового ВВП, вони не є представниками економічних інтересів всіх членів міжнародної спільноти, оскільки в кількісному відношенні складають близько чверті всіх країн світу (з урахуванням країн ЄС). Унаслідок цього прийняті в рамках Великої двадцятки рішення (попри їх конструктивність) не завжди позитивно сприймаються іншими країнами. Факт «неучасті» інших держав під час їх розробки та прийняття не накладає з формальних причин на країни, що за рамками Групи 20, відповідних міжнародних зобов'язань і, як наслідок, знижує стимул країн до їх виконання. Проте вагомим політичним значенням цієї міжнародної організації в міжнародному співтоваристві дає підстави визнавати за нею центральну роль у процесі координації суб'єктів міжнародного фінансового права. Зазначене зумовлює актуальність дослідження правового статусу Групи 20 та її вплив на міжнародний фінансовий правопорядок.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення правового аналізу статусу Великої двадцятки та її впливу на сучасний розвиток міжнародного фінансового правопорядку.

Результати дослідження. Історія створення G20 (на базі G7) пов'язана з азіатською фінансовою кризою 1997–1998 років, після якої було визнано необхідність обговорення проблем міжнародної фінансової системи за участі основних економічно розвинутих країн. Міністри фінансів G7 домовились заснувати зустріч міністрів фінансів країн G20 і управляючих центральних банків у 1999 році [1, с. 362]. Вона була присвячена питанням економічної та грошово-кредитної політики основних країн світової фінансової системи. Зустріч була спрямована на сприяння співробітництву з метою досягнення стабільного та стійкого глобального економічного зростання на благо всіх країн. Після останньої світової фінансової кризи у 2008 році саміт G20 2008 року з представників від держав-учасниць був підвищений до рівня голів держав. У 2009 році в Під-

сбурзі на третьому саміті G20 лідери країн-учасниць оголосили Велику двадцятку головним форумом міжнародного економічного співробітництва. В організаційному аспекті країна, яка приймає G20, головує у Групі 20 протягом року з грудня до листопада наступного року. Голова G20 організовує відповідні зустрічі на рівні міністрів і робочих груп [2].

Із посиленням глобалізації й ускладнення проблем у сфері міжнародних економічних відносин на самітах G20 увага все більше приділяється не тільки питанням макроекономіки, але й тим проблемам, новим для міжнародного співтовариства, які суттєво впливають не тільки на стабільність міжнародної економічної системи, а і на прогресивний розвиток людства в цілому (наприклад, боротьба з тероризмом, складовим елементом якої стала боротьба з фінансуванням тероризму, або боротьба з пандемією та імунізація проти COVID-19, зокрема шляхом її фінансування [3]). Результатами співпраці представників держав і міжнародних організацій у рамках самітів G20 є вироблення спільних позицій із питань, що виносяться на обговорення і згодом знаходять своє закріплення в таких документах, як декларації, комюніке тощо.

Сьогодні діяльність Групи 20 спрямована на досягнення стійкого глобального економічного росту [4, с. 3; 5, с. 1], підвищення стабільності міжнародної фінансової системи [6]. Учасниками самітів G20 є лідери 19 країн, ЄС, лідери запрошених країн і представники запрошених міжнародних організацій.

Для міжнародного фінансового правопорядку G20 відіграє важливу роль, оскільки виступає основним координуючим ядром в суб'єктно-інституційній складовій частині міжнародного фінансового правопорядку, а для її нормативно-правової складової частини є, так би мовити, «щорічним законодавцем моди» міжнародного фінансового права, правовою платформою для прийняття стратегій розвитку міжнародної фінансової системи та в разі потреби вироблення системи антикризових заходів, які включають не тільки розробку нових міжнародних фінансових стандартів, але й надання ресурсів через міжнародні фінансові установи на їх впровадження [7].

Особливо важливою діяльністю Групи 20 для міжнародного фінансового правопорядку має в періоди його «турбулентності», коли в силу критично різкого збільшення системних фінансових ризиків настають світові фінансові кризи. Розв'язання фінансових проблем глобального характеру неможливе без участі максимально централізованої міжнародної організації найвищого рівня.

Так, під час світової фінансової кризи у 2008 році Групою 20 було розроблено низку концепцій подолання глобальних проблем і впроваджено низку заходів задля їх реалізації, серед яких – реформування інституційної та нормативно-правової складових частин фінансового правопорядку. Зокрема, Декларацією про посилення фінансової системи, прийнятою G20 на Лондонському саміті 2 квітня 2009 року, запроваджено: 1) в напрямку змін інституційної архітектури міжнародного фінансового правопорядку розширено мандат Форуму з фінансової стабільності та збільшено інституційно-організаційний механізм шляхом створення Ради з фінансової стабільності (з визначенням переліком повноважень); 2) у напрямку підтримання системних зв'язків з іншими міжнародними фінансовими організаціями з метою зміцнення міжнародного співробітництва визначено намір підтримувати зусилля МВФ, Світового банку, Базельського комітету з банківського нагляду щодо розробки міжнародних норм для транскордонних угод про банківську згоду; 3) закріплено правові положення пруденційного регулювання; 4) у напрямку розробки плану дій для інших міжнародних організацій визначено завдання для них і строки виконання та інше [6].

Аналіз діяльності та актів Групи 20 свідчить, що вона здійснює такий вплив на формування міжнародного фінансового правопорядку:

1. G20 впливає на *інституційну архітектуру* міжнародного фінансового правопорядку, зокрема залежно від потреб міжнародних фінансових відносин і глобальних проблем, що виникають у сучасній міжнародній фінансовій системі, в рамках G20 приймаються рішення щодо:

1) зміни повноважень, завдань міжнародних фінансових організацій тощо. Наприклад, із метою зупинення світової фінансової кризи шляхом збільшення кредитних можливостей МВФ за рішенням G20 було втричі збільшено ресурсну базу МВФ, а система міжнародних банків реконструкції та розвитку (МБРР і регіональні БРР) розширили кредитування [8];

2) створення нових міжнародних фінансових організацій або проектів. Наприклад, після кризи 2008 року Група 20 створила Раду з фінансової стабільності. А внаслідок реалізації прийнятих на Саміті G20 у 2012 році рішень у сфері протидії розмиванню податкової бази у 2015 році розроблено «План дій, що стосуються розмивання податкової бази і виведення з-під оподаткування» (Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting-BEPS) та створено Проект BEPS у рамках Організації економічного співробітництва та розвитку.

2. Закріплені в документах Групи 20 правові положення суттєво впливають на *нормативно-правову* складову частину фінансового правопорядку, для якої вони виступають нормативно-правовим вектором. Правовий аналіз документів Групи 20 свідчить про наявність в їх положеннях таких норм:

1) норми-цілі – закріплюють заплановані зміни, на які буде спрямована подальша співпраця (наприклад, Декларація про посилення фінансової системи від 2.04.2009 р. містить: «Ми будемо сприяти стандартизації та стійкості ринків кредитних деривативів, зокрема, шляхом створення центральних клірингових контрагентів, які підлягають ефективному регулюванню та нагляду» [9]);

2) програмні норми, які найпоширеніші для документів G20 (особливо в деклараціях, заявах і комюніке), де чітко прописуються покрокові дії задля досягнення поставленої на даний період мети (наприклад, відповідно до Заяви лідерів Пітсбурзького саміту від 24-25 вересня 2009 року з «метою створення високоякісного капіталу і зниження проциклічності: ми зобов'язуємось розробити до кінця 2010 року узгоджені на міжнародному рівні правила для підвищення як кількості, так і якості банківського капіталу... ці правила будуть поетапними по мірі покращення фінансових умов і забезпечення економічного відновлення, з метою реалізації їх до кінця 2012 року...» [8] тощо);

3) норми-принципи, на яких ґрунтується діяльність Групи 20 і які лежать в основі міжнародних фінансових стандартів, що розробляються міжнародними фінансовими організаціями (приміром, Принципи G20 для інвестицій у якісну інфраструктуру [3], Принципи G20/ОЕСР корпоративного управління [10], Принципи G20 для ефективної координації між МВФ та МБР у випадку, коли вразлива від макроекономічних ризиків країна потребує фінансування [10], Добровільні принципи прозорості боргу [3] тощо);

4) завдання для міжнародних фінансових організацій та держав щодо необхідних заходів, які вони мають здійснити в заплановані строки. Наприклад, Комюніке Третьої зустрічі міністрів фінансів і голів центральних банків, яка відбулась 9-10 червня 2021 року в Італії, містить положення: «Ми ставимо завдання експертам наших міністерств фінансів та охорони здоров'я продовжити роботу з конкретними пропозиціями, які будуть представлені на Спільному засіданні міністрів фінансів і охорони здоров'я G20 у жовтні» [10]. А відповідно до Декларації про посилення фінансової системи від 2.04.2009 р. «BCBS і національні органи влади повинні розробити і узгодити до 2010 року глобальні рамки для підтвердження більш сильних буферів ліквідності у фінансових установах...» [9].

Закріплені в документах Групи 20 положення мають вагомий вплив на формування міжнародного фінансового правопорядку, а їх змістовне наповнення, по суті, відображає «порядок денний» правового життя міжнародної спільноти, окрім іншого, у фінансовій сфері.

Важливою особливістю документів Групи 20 є їхня специфічна адресність. Окрім правових норм, які містяться в документах Групи 20, більшість положень мають програмно-цільовий характер і трансформуються в більш детальні правові норми в рамках інших міжнародних фінансових організацій. Наприклад, Рада з фінансової стабільності у своєму Звіті щодо вирішення проблем проциклічності фінансової системи запропонувала цілу низку заходів, спрямованих на пом'якшення механізмів, які посилюють проциклічність, що активізує появу економічних «бульбашок» [12]. Такі регуляторні програми реалізуються за допомогою прийняття більш деталізованих стандартів так званими «міжнародними організаціями зі стандартизації», серед яких у фінансовій сфері діють МВФ, Група Світового банку, Міжнародна група з протидії відмиванню грошей (FATF), Базельський комітет із питань банківського нагляду (BCBS), Міжнародна організація комісій із цінних паперів (IOSCO), Міжнародна асоціація страхових наглядових органів (IAIS) та інші.

Паралельно G20 в напрямку міждержавної координації дій із фінансових питань здійснює свою діяльність Рада з фінансової стабільності, яка прийняла низку актів для зміцнення світової фінансової системи, включаючи Принципи для належної практики компенсацій [13], Звіт про підвищення ринкової та інституційної стійкості, спрямованої на вдосконалення вимог стосовно достатності банківського капіталу, стандартів бухгалтерського обліку та вимог про гарантійні депозити для певних видів торговельної діяльності [14] та інші.

У силу останніх світових глобалізаційних загроз у міжнародній фінансовій сфері Група 20 взяла на себе обов'язок розробляти та впроваджувати механізми регулювання системоутворюючих інститутів (Systemically Important Financial Institutions – SIFI). G-SIFI отримала повноваження проводити реструктуризацію всіх типів фінансових інститутів (банків, страхових компаній,

фондів бірж тощо), які перебувають у кризовому стані. Основні рекомендації щодо отриманих повноважень зазначаються у звітах Ради з фінансової стабільності, наприклад, «Зниження ризиків, пов'язаних з діяльністю системоутворюючих інститутів» (2014 р.).

Висновки. Правовий аналіз нормотворчості G20 із фінансових питань дає підстави для визначення таких її правових характеристик: 1) зміст положень актів G20 переважно носить програмно-регулюючий характер, оскільки закріплює напрямки реформування, концептуальні підходи, завдання, методи, норми (серед яких, окрім звичайних правових норм, норми-цілі, програмні норми) тощо; 2) на відміну від програмних норм актів ГА ООН, які за своїм змістом іноді схожі на правові вектори розвитку міжнародних відносин у напрямку кращого майбутнього міжнародної спільноти в рамках міжнародної законності (при цьому час досягнення кінцевої мети іноді в довгостроковій перспективі), програмно-регулюючі норми G20 зазвичай містять чіткий план дій і в принципі відносно швидко реалізовується; 3) специфічною ознакою актів G20 є те, що вони часто адресуються не стільки державам (хоча представництво в G20 є на рівні лідерів країн), а більше міжнародним організаціям («міжнародним організаціям зі стандартизацією»), які здійснюють деталізацію і реалізацію запланованих реформ або вносять зміни в міжнародне фінансове право (в переважній більшості за допомогою актів м'якого права); 4) акти G20 являють собою правовий вплив (швидкий в часі) міжнародного співтовариства на фінансові проблеми глобального характеру, які неможливо вирішити на регіональному рівні; 5) представництво держав на найвищому рівні в G20 надає їм актам найвищої морально-політичної сили, змістовне наповнення яких є нормативно-правовим «порядком денним» для міжнародної спільноти на півроку – рік.

Проведений аналіз правового Групи 20 та особливостей його правового впливу на міжнародні фінансові відносини свідчить про її домінуючу роль (поряд з МВФ) у формуванні міжнародного фінансового правопорядку. Специфіка членства Групи 20, до якої входять лідери тільки 19 економічно потужних країн і представник ЄС (та особливість «зваженого» голосування в органах МВФ, за якого кількість голосів держав-членів залежить від розміру їх внесків), зумовила формування *особливої інституційно-суб'єктної системи міжнародного фінансового правопорядку, в якій правові рішення з фінансових питань глобального характеру приймаються вузьким колом фінансово потужних країн* (більш розлого [15, с. 255–290, 322–342]). Економічно потужні держави світу, виступаючи головними донорами активів МВФ (й інших міжнародних фінансових організацій) та основними інвесторами для більшості країн, що розвиваються, в рамках Групи 20 здійснюють правову координацію міжнародної фінансової системи: проводять фінансово-правову оцінку проблем міжнародної фінансової системи, обирають методи і способи їх подолання, дають завдання міжнародним фінансовим організаціям щодо розробки відповідних міжнародних фінансових стандартів, моніторять їх виконання та можуть створювати негативні наслідки для юрисдикцій, що їх не імплементують.

Список використаних джерел:

1. Лазебник Л.Л. Міжнародне фінансове право : навчальний посібник. Ірпінь : Університет ДФС України, 2017. 700 с.
2. Офіційний сайт G20. URL : <https://www.g20.org/>
3. Second finance ministers and central bank governors meeting. 7 APRIL 2021. Communiqué. 8 p. URL : <https://www.g20.org/wp-content/uploads/2021/04/Communiqué-Second-G20-Finance-Ministers-and-Central-Bank-Governors-Meeting-7-April-2021.pdf>
4. G20 Leaders' declaration Saint Petersburg Summit. 2013. 5-6 September. URL : <https://www.mofa.go.jp/files/000013493.pdf>
5. The G-20 Toronto summit declaration. 2010. June 26-27. URL : https://www.mofa.go.jp/policy/economy/g20_summit/2010-1/pdfs/declaration_1006.pdf
6. Декларация об усилении финансовой системы. Лондонский саммит. 2009. 2 апреля. URL : https://www.mofa.go.jp/policy/economy/g20_summit/2009-1/annex2.html
7. Декларация о предоставлении ресурсов через международные финансовые учреждения. Лондонский саммит. 2009. 2 апреля. URL : https://www.mofa.go.jp/policy/economy/g20_summit/2009-1/annex1.html
8. Leaders' statement the Pittsburgh summit September 24-25 2009. URL : https://www.mofa.go.jp/policy/economy/g20_summit/2009-2/statement.pdf
9. Declaration summit on financial markets and the world economy. November 15, 2008. URL : https://www.mofa.go.jp/policy/economy/g20_summit/2008/declaration.pdf

10. Third G20 finance ministers and central bank governors meeting. 9-10 July 2021. Communiqué. 6 p. URL : <https://www.g20.org/wp-content/uploads/2021/07/Communique-Third-G20-FMCSBG-meeting-9-10-July-2021.pdf>.

11. Third finance ministers and central bank governors meeting. 9-10 July 2021. Annex ii – G20 recommendations for the use of policy-based lending. URL : <https://www.g20.org/wp-content/uploads/2021/07/Annex-II-G20-Recommendations-for-the-use-of-Policy-Based-Lending.pdf>

12. Fin. Stability forum. Report of the financial stability forum on addressing procyclicality in the financial system 2 April (2009). 27 p. URL : http://www.financialstabilityboard.org/publications/r_0904a.pdf.

13. Fin. stability forum. FSF principles for sound compensation practices 2 April (2009). 16 p. URL : http://www.financialstabilityboard.org/publications/r_0904b.pdf.

14. Report of the Financial Stability Forum on Enhancing Market and Institutional Resilience. URL : http://www.financialstabilityboard.org/publications/r_0804.pdf.

15. Вайцеховська О.Р. Міжнародний фінансовий правопорядок: теоретичні засади та актуальні проблеми в умовах глобалізації : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.11 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків. 2020, 472 с.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;**ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

ВАСЕЦЬКИЙ В.Ю. ВПЛИВ ЗАХІДНОЇ ТРАДИЦІЇ НА РОЗВИТОК ПРАВОВИХ ІНСТИТУЦІЙ УКРАЇНИ ЯК НАСЛІДОК ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ В ЄВРОПІ XIII–XVII СТ.....	3
СЕВЕРІНОВА О.Б. ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У 1941–1945 РОКАХ.....	8

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

ФЕТЬКО І.І. ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У НАУКОВО-ТЕХНІЧНІЙ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ СФЕРІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ	15
--	----

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

БОГАТОВ Д.Е., МЄЛЄШЕВ І.С., ПРИХОДЬКО В.С. ДО ПИТАННЯ ПРО ПРОБЛЕМИ ЕЛЕКТРОННОЇ ФОРМИ ДОГОВОРУ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ.....	20
БУЛКО Л.О. АЛЕАТОРНІ ДОГОВОРИ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ.....	24
БУЩАН А.О. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДОГОВОРУ ЛІЗИНГУ З ДЕРЖАВНОЮ ІПОТЕЧНОЮ УСТАНОВОЮ ТА КРЕДИТНИМ ДОГОВОРОМ ДЛЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ.....	28
КОРНЕСЮК М.В., ЖУРА В.А., СТЕПАНЮК К.І. ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ ДОГОВОРУ ФАКТОРИНГУ.....	36
ПОКРАСЬОН А.О., МАРТИНЮК К.М., КОЗЛОВА П.Г. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІСНУВАННЯ ДОГОВОРУ КОМЕРЦІЙНОЇ КОНЦЕСІЇ В УКРАЇНІ.....	40

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

АПАНАСКОВИЧ Л.В. ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ.....	45
ПИЛИПЕНКО В.О., КИЧКО А.М. МОБІНГ ЯК ПРОБЛЕМА ТРУДОВОГО ПРАВА.....	50
СОЦЬКИЙ А.М. СУБ'ЄКТИ КОЛЕКТИВНИХ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН: ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	54
ТАМОЖАНСЬКИЙ О.В. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ.....	59

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

ЛІЗОГУБОВА Н.В., ОВЧАРЕНКО А.О., ШУКАЙ К.П. УТИЛІЗАЦІЯ ВІДХОДІВ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	64
--	----

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

ДРУЗЕНКО А.В. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	69
ДУБОВИК Т.С. ВІЙСЬКОВА СЛУЖБА ЯК ВИД ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ.....	75
ЗАЛЄВСЬКИЙ В.Е. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН.....	81
КОМІРЧИЙ П.О. СИСТЕМА ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ У ПРАВООХОРОННІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ.....	87
ЛИТВИН І.І. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ СУБ'ЄКТІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ ОСВІТНІ ПОСЛУГИ.....	96
МИКОЛАЄЦЬ Д.А. СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....	101
НИКИТЮК Я.І. СУПЕРЕЧЛИВІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ПІДСУДНОСТІ ВИЩОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО СУДУ.....	107
ОЛІЙНИК О.О. ДО ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЯКЕ ВИЗНАЧАЄ ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ З ПИТАНЬ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ.....	115
ПОЛЮХОВИЧ Д.О. ФОРМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ.....	120
ТЕРЕХОВА О.Ю. ОЦІНЮВАННЯ РОБОТИ ОКРУЖНИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ В УКРАЇНІ ЯК НАПРЯМ ЇЇ УДОСКОНАЛЕННЯ	127
ШУМЕЙКО Т.А. ВПЛИВ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ НА ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОБІГУ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ.....	132
ЩИГОЛЬ Ю.Ф. ОСОБЛИВОСТІ ПРИНЦИПІВ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ.....	137
ЯРА О.С. МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	146

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

МАТВІЙЧУК М.А. РЕВОЛЮЦІЙНЕ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА ПОЛІТИКА ПЕРШИХ РОКІВ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В ПРАЦЯХ І. МАЛИНОВСЬКОГО.....	152
МОЗОЛЬ С.А., ГУЦУЛЯК М.Я. СПІВВІДНОШЕННЯ МАЛОЗНАЧНОСТІ ДІЯННЯ, ПОДАТКОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПІЛЬГИ ТА РОЗРАХУНКОВОЇ ОДИНИЦІ У ПРОЦЕСІ ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	159
СКЛЯР М.О., НЕБОГАТІКОВА С.С. ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	164

СТРЕЛЮК Я.В. ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВАХ ЗАКРИТОГО ТИПУ.....	169
ТКАЛЕНКО О.В. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ АБО НЕЗАКОННОГО ПЕРЕВЕЗЕННЯ, ЗБЕРІГАННЯ, ЗБУТУ ЛІСУ.....	174
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	
КАЛЬКА І.З. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО ЗНАТИ, У ВЧИНЕННІ ЯКОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЙОГО ПІДОЗРЮЮТЬ, ОБВИНУВАЧУЮТЬ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	181
КОРНЄВ О.В. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА.....	186
КУЧЕР О.В. УЧАСТЬ ЗАХИСНИКА У СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЯХ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	191
МИРОШНИЧЕНКО Т.М. РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМАТИВНОГО ЗМІСТУ ЗАСАДИ «ТАЄМНИЦЯ СПІЛКУВАННЯ» У ХОДІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ.....	198
МІРКОВЕЦЬ Д.М. ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ФУНКЦІЙ НАГЛЯДУ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИЦТВА В ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ.....	204
РЯБЧЕНКО К.С. ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ДО НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ.....	211
СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА	
ЦІСЕЛЬСЬКИЙ О.В. СУЧАСНІ МОДЕЛІ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ ЮСТИЦІЇ В КРАЇНАХ ЄС.....	217
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО	
ВАЙЦЕХОВСЬКА О.Р. РОЛЬ ВЕЛИКОЇ ДВАДЦЯТКИ У ФОРМУВАННІ МІЖНАРОДНОГО ФІНАНСОВОГО ПРАВОПОРЯДКУ.....	223

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW;

HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

VASETSKYI V.YU. THE INFLUENCE OF WESTERN TRADITION ON THE DEVELOPMENT OF LEGAL INSTITUTIONS OF UKRAINE AS A CONSEQUENCE OF HISTORICAL EVENTS IN EUROPE IN THE XIII-XVII CENTURIES..... 3

SEVERINOVA O.B. DISCIPLINARY RESPONSIBILITY OF MILITARY SERVANTS IN 1941-1945.....8

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

FETKO I.I. CROSS-BORDER COOPERATION IN SCIENTIFIC-TECHNICAL AND CULTURAL-EDUCATIONAL SPHERE: THEORETICAL AND LEGAL BASIS.....15

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS;

FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

BOHATOV D.E., MYELYESHEV I.S., PRYKHODKO V.S. ON THE ISSUE OF PROBLEMS OF THE ELECTRONIC FORM OF THE PURCHASE AGREEMENT.....20

BULKO L.O. ALLEATOR CONTRACTS IN THE SYSTEM OF CIVIL AGREEMENTS... 24

BUSCHAN A.O. COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEASING AGREEMENT WITH THE STATE MORTGAGE INSTITUTION AND THE LOAN AGREEMENT FOR CIVIL SERVANTS..... 28

KORNESYUK M.V., ZHURA V.A., STEPANYUK K.I. ON THE QUESTION OF THE ESSENCE OF THE FACTORING AGREEMENT.....36

POKRASON A.O., MARTYNYUK K.M., KOZLOVA P.H. SOME ASPECTS OF THE EXISTENCE OF A COMMERCIAL CONCESSION AGREEMENT IN UKRAINE...40

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

APANASKOVYCH L.V. PERSPECTIVE DIRECTIONS OF INTRODUCTION IN UKRAINE OF FOREIGN EXPERIENCE OF PROTECTION OF LABOR RIGHTS OF CIVIL SERVANTS.....45

PYLYPENKO V.O., KYCHKO A.M. MOBBING AS A PROBLEM OF LABOR LAW.....50

SOTSKYY A.M. SUBJECTS OF COLLECTIVE LABOR RELATIONS: LEGAL CHARACTERISTICS..... 54

TAMOZHANSKYI O.V. FEATURES OF LEGAL REGULATION REMOTE WORK.....59

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW;

NATURAL RESOURCE LAW

LIZHUBOVA N.V., OVCHARENKO A.O., SHUKAY K.P. WASTE DISPOSAL IN UKRAINE: CURRENT SITUATION AND DEVELOPMENT PROSPECTS.....64

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW;
INFORMATION LAW**

DRUZENKO A.V. NORMATIVE AND LEGAL PRINCIPLES FOR PREVENTING AND COMBATING GENDER-CAUSED VIOLENCE BY NATIONAL POLICE BODIES.....	69
DUBOVYK T.S. MILITARY SERVICE AS A TYPE OF CIVIL SERVICE IN UKRAINE: CONCEPT, SIGNS, LEGAL REGULATION.....	75
ZALYEVSKYY V.E. PECULIARITIES OF ADMINISTRATIVE PROCEDURAL REGULATION IN THE FIELD OF LAND TENURE ARRANGEMENTS.....	81
KOMIRCHYY P.O. THE SYSTEM OF PUBLIC SERVICE BODIES IN THE LAW ENFORCEMENT SPHERE OF UKRAINE IN MODERN CONDITIONS.....	87
LYTVYN I.I. ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF THE RIGHTS AND RESPONSIBILITIES OF ENTITIES THAT RECEIVE EDUCATIONAL SERVICES.....	96
MYKOLAYETS D.A. THE SYSTEM OF THE PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE-LEGAL REGULATION OF RELATIONS IN POWER ENGINEERING AMIDST UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION.....	101
NYKYTYUK YA.I. CONTROVERSIAL ISSUES OF LEGISLATIVE ENHANCEMENT OF JURISDICTION OF THE HIGHER ANTI-CORRUPTION COURT.....	107
OLIYNYK O.O. TO THE PROBLEM OF IMPROVING THE ADMINISTRATIVE LEGISLATION, WHICH DETERMINES THE LEGAL BASIS FOR THE IMPLEMENTATION OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE NATIONAL COUNCIL FOR ANTI-CORRUPTION POLICY.....	115
POLIUKHOVYCH D.O. FORMS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF RELATIONS IN THE FIELD OF ALTERNATIVE ENERGY SOURCES USAGE: CONCEPTS AND TYPES.....	120
TEREKHOVA O.YU. EVALUATION OF THE WORK OF DISTRICT ADMINISTRATIVE COURTS IN UKRAINE AS A DIRECTION OF ITS IMPROVING	127
SHUMEYKO T.A. INFLUENCE OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE ON THE PROCESS OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF ARMS CIRCULATION IN UKRAINE.....	132
SCHYHOL YU.F. PECULIARITIES OF THE PRINCIPLES OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF THE STATE POLICY OF UKRAINE IN THE FIELD OF INFORMATION PROTECTION.....	137
YARA O.S. METHODOLOGY OF ANALYSIS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF HIGHER LEGAL EDUCATION IN UKRAINE.....	146

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW

MATVIYCHUK M.A. REVOLUTIONARY CRIMINAL EXECUTIVE LAW AND CRIMINAL EXECUTIVE POLICY OF THE FIRST YEARS OF THE SOVIET POWER IN THE WORKS OF I. MALYNOVSKYL.....	152
MOZOL S.A., HUTSULYAK M.YA. THE RATIO OF THE SIGNIFICANCE OF THE ACTION, SOCIAL SUBJECT OF BENEFIT AND SETTLEMENT UNITS IN THE PROCESS OF APPLICATION OF CERTAIN NORMS OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....	159
SKLYAR M.O., NEBOHATIKOVA S.S. ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CRIMINAL RESPONSIBILITY: THEORETICAL ASPECT.....	164

STRELYUK YA.V. LEGAL STATUS OF PROSECUTOR’S OFFICES REGARDING THE PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES IN CLOSED PENITENTIARY INSTITUTIONS.....169

TKALENKO O.V. OPERATIONAL AND SEARCH CHARACTERISTICS ILLEGAL CUTTING OR ILLEGAL TRANSPORTATION, STORAGE, SALE OF FOREST.....174

CRIMINAL PROCEEDINGS AND FORENSICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY

KALKA I.Z. REALIZATION OF THE RIGHT OF THE SUSPECT, ACCUSED TO KNOW IN WHAT COMMISSION OF A CRIMINAL OFFENSE HE IS SUSPECTED, ACCUSED, DURING IMPLEMENTATION OF SPECIAL CRIMINAL PROCEEDINGS.....181

KORNYEV O.V. PECULIARITIES OF CONDUCTING CERTAIN INVESTIGATIVE ACTIONS DURING THE INVESTIGATION OF THE VIOLATION OF THE INVOLABILITY OF THE HOME.....186

KUCHER O.V. PARTICIPATION OF THE DEFENSE COUNSEL IN INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF OFFICIAL ACTIVITY.....191

MYROSHNYCHENKO T.M. THE IMPLEMENTATION OF REGULATORY CONTENT PRINCIPLES “MYSTERY OF COMMUNICATION” IN PROGRESS OF CRIMINAL PROCEDURAL PROOF.....198

MIRKOVETS D.M. PROBLEMS OF NORMATIVE DETERMINATION AND RELATIONSHIP BETWEEN SUPERVISION FUNCTIONS AND PROCEDURAL GUIDANCE IN THE ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR AT THE PRE-TRIAL PRESIDENT.....204

RYABCHENKO K.S. PECULIARITIES OF PROOF DURING APPLICATION TO A JUVENILE SUSPECT, ACCUSED PRECAUTION.....211

JUDICIARY; PROSECUTION AND ADVOCACY

TSISELSKYY O.V. MODERN MODELS OF ORGANIZATION OF ECONOMIC JUSTICE IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION.....217

INTERNATIONAL LAW

VAYTSEKHOVSKA O.R. G20'S ROLE IN THE ESTABLISHMENT OF THE INTERNATIONAL FINANCIAL LEGAL ORDER.....223

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 3, 2021

Відповідальний за випуск – В.В. Галуцько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Пірог

Комп'ютерне верстання – Н.С. Кузнецова

Підписано до друку 19.04.2021. Формат 70x100/16.

Обл.-вид. арк. 24,17. Ум. друк. арк. 19,18.

Наклад 300 прим. Зам. № 0921/352.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018

Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Тел. +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua